

A NÉPHAGYOMÁNY VONZÁSÁBAN

A Néprajzi Múzeum tudománytörténeti
kiadványsorozata
Series Historica Ethnographiae

17.

HÁLA JÓZSEF

A NÉPHAGYOMÁNY VONZÁSÁBAN

MOZAIKKOCKÁK A MAGYAR NÉPRAJZTUDOMÁNY
MÚLTJÁBÓL ÉS JELENÉBŐL

Néprajzi Múzeum
Budapest, 2020

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült

SZERKESZTETTE

Dr. Granasztói Péter

SZÖVEGGONDOZÁS

Jung Eszter

BORÍTÓKÉP:

Kapoli Antal által készített kanászkürt kiterített rajza

(Csete Balázs, tollrajz, 1930-40-es évek, Néprajzi Múzeum, R683)

TÖRDELÉS ÉS BORÍTÓ

Fodor Gábor

FELELŐS KIADÓ

Dr. Kemecsi Lajos főigazgató

ISSN 0865

ISBN 978-615-5682-11-7

© Néprajzi Múzeum, 2020

Nyomdai munkálatok

Tartalom

Előszó (Dr. Kemecsi Lajos) / 7

NÉPRAJZTÖRTÉNET / 11

A magyar néprajztudomány Bellosics Bálint
működése idején / 13

Rövid áttekintés

Plágium, hibák, tévedések / 27

*Kritikai és önkritikai megjegyzések kalotaszegi
házasságiszokás-leírásokhoz*

Ifj. Noszky Jenő könyve a salgótarjáni
barnaszénbányászat néprajzáról / 35

A kortársak *A magyarság néprajzáról* / 40

EA 1. és EA 2., azaz Keszi Kovács László és

Gunda Béla Ipoly és Garam menti gyűjtései / 52

Egy tudománytörténeti jelentőségű konferencia / 56

A Magyar Néprajzkutatók Tanácskozása 1991-ben

Ortutay Gyula naplójának fogadtatása / 75

NAGY ELŐDÖK, JELES KORTÁRSOK / 97

Adalékok Szeder Fábián életrajzához / 99

Mikor jelent meg Réső Ensel Sándor

Magyarországi népszokások című klasszikus műve? / 103

*Jegyzetek az első magyar népszokásgyűjteményről
és szerzőjéről*

Jókai és a néprajz /	111
„Kedves Nagyságos Uram!” /	116
<i>Eötvös Albert cigányprímás levelei Herrmann Antalhoz</i>	
Aranyosrákostól Vácig /	130
<i>Adalékok Borbély Sándor néprajzi munkásságához</i>	
Herman Ottó és Jósa András közös gyűjtőútja Szabolcs vármegyében /	146
A magyar néprajztudomány „közkatoná”-ról /	152
„Nagy lélek szállott el közülünk” /	169
<i>Herman Ottó balesete, halála és temetése</i>	
Kirner A. Bertalan és a néprajz /	187
„Amit írtam, [...] a falu népének szántam.” /	203
<i>Máthé János, Magyarhermány krónikása</i>	
Kétszer Csáky Károlyról, a jeles „hontológus”-ról /	207
Seres András halála /	212
Búcsú Gunda Bélától /	215
In memoriam Benda Kálmán /	224
Lehel László emlékezete /	230
ÉLŐ HAGYOMÁNY /	235
Az első táncháztól a szellemi kulturális örökségig /	237
A magyar népművészet sikere Amerikában /	253
Pál István tereskei juhász, az utolsó dudás /	258
Irodalom /	267
A közölt dolgozatok eredeti megjelenési helye /	325

Előszó

A néphagyomány vonzásában – Mozaikkockák a magyar néprajztudomány múltjából és jelenéből című kötet Hála József negyedszáz írását gyűjti egybe és egészíti ki rendkívül gazdag filológiai apparátussal. A szerző 1949-ben született a Pest megyei Alagon. 1968-tól a budapesti Magyar Állami Földtani Intézetben dolgozott különböző beosztásokban. 1990-től tudományos főmunkatárs volt egészen a 2011. évben történt nyugdíjba vonulásáig. 1984-től az intézet Országos Földtani Múzeumához tartozó Földtani Tudománytörténeti Gyűjtemény kezelője volt. 1978 és 1983 között elvégezte az ELTE néprajz szakát. 1986 és 2006 között az ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszékén is dolgozott másodállásban, illetve megbízott előadóként. Tudományos kutatást az alábbi témakörökben végzett: háziipar, kézművesség, településnéprajz, népi építészet, közlekedés, szállítás, gyűjtögetés, a földtudományok és a néprajztudomány tudomány- és kutatástörténete, a magyarországi bányászat története és néprajza, kőfaragás, ásványok és kőzetek szerepe a népi kultúrában, néphit, népszokások, népmondák. Magyar, angol, német, szlovák és szerb nyelven megjelent publikációinak száma meghaladja az 500-at! Ez idáig több mint 60 olyan könyv jelent meg, amely szerzőként vagy szerkesztőként a keze munkáját dicséri. A Magyar Néprajzi Társaság tagjaként (1978–) az Anyagi Kultúra Szakosztály titkára volt (1988–1991), 2003-tól tagja a választmányynak és 1990 óta szerkeszti a társaság tájékoztató folyóiratát, a *Néprajzi Híreket*. 2013-tól egyik alelnöke a Honismereti Szövetségnek és 2016-tól szerkesztője az egyesület folyóiratának, a *Honismeretnek*. A Magyar Néprajzi Társaság *Jankó János-díját* 1991-ben, míg a *Györffy István-díjat* 2017-ben ítélte Hála Józsefnek.

Hála József sokoldalú érdeklődésének és munkásságának hangsúlyos része a magyar etnográfia és folklorisztika, a néprajzi muzeológia kutatástörténetének hiteles bemutatása. Az ilyen célú munkálkodása több kötetet eredményezett már: *Hogyan gyűjtöttek elődeink?* – Néhány fejezet a magyar néprajztudomány történetéből (2003), „*Kalataszeg vázolata*” – Régi írások és képek Kalataszegről (2006), *Tudósok, kutatók, gyűjtők* – Néhány fejezet a magyar néprajztudomány és muzeológia történetéből (2014). Hála Józsefnek a jelen kötetben összegyűjtött írásai elsősorban szintén a néprajztudomány körébe és kutatástörténetébe tartoznak. Eredeti közlésük esetenként nehezen elérhető szaklapokban, alkalmi kötetekben történt, ennek megfelelően az olvasók, kutatók dolgát érdemben megkönnyíti mostani gyűjteményes újraközlésük. A hosszabb-rövidebb írások főszereplői a magyar

néprajztudomány, népkutatás területén működő elismert és máig idézett tudósok, kutatók. A hangsúlyosan a XX. század második felében működött Gunda Béla, Keszi Kovács László, Ortutay Gyula mellett a szerző által fejezetcímben is használatos megnevezéssel „nagy elődöknek és jeles kortársak”-nak nevezett Szeder Fábián, Részó Ensel Sándor, Herrmann Antal, Herman Ottó, Jankó János, Borbély Sándor, Benda Kálmán egyaránt szereplői a változatos stílusú és jellegű írásoknak.

A kötetben megjelenő művek közel egy évszázad magyar néprajzi, népismereti kutatásainak történetéhez szolgálnak olykor alapvető, máskor hézagpótló, kiegészítő, esetleg értelmező információkkal. Ez a kor a hazai szaktudomány intézményesülésének, paradigmaváltásainak és útkeresésének az időszakait is magában foglalja. Az első fejezet nyitótanulmánya ezen korszak tömör tudománytörténeti összefoglalójaként is értékelhető. Forrásértékű dokumentumok olvashatók a kötetben *A magyarság néprajzá*nak kortársi reflexióiról éppúgy, mint az Ortutay Gyula naplóival kapcsolatos reakciók közlésében. A forrásértékű tanulmányok a személyek, szereplők működése által formálódó diszciplína – túlzás nélkül állítjuk – izgalmas és tanulságos történetét világítják meg az olvasók számára. A néprajztudomány módszertanának, a terepmunka jelentőségének, a történeti néprajzi irányt erősítő szaktudósi teljesítményeknek a bemutatását célzó írások a Hála Józseftől megszokott mintaszerű filológiai apparátussal felvértezve jelennek meg. Módszertani szempontból különösen tanulságos a kalotaszegi lakodalommal kapcsolatos XIX. századi szokásleírások „plagizálását”, utánközléseit vizsgáló esettanulmány.

A XIX–XX. századi néprajzi és népismereti leírások, ismertetések szerzői, a folklóralkotások rögzítői között a helyben lakó papok, jegyzők, hivatalnokok mellett egyre növekvő számban jelentek meg a szakképzett kutatók, a néprajzi gyűjtők. A kutatási céllal utazók között kitüntetett hely illeti meg a kötetben több írásban is megidézett Herman Ottót. A szerző írásaiban megidézett elődök mindegyike otthonosan mozgott az általa választott terepen, értett a nép nyelvén, fölismerte a kiváló adatközlőket. A kutató iránti bizalom, a teljes ember elfogadása elengedhetetlen ahhoz, hogy a néprajzi gyűjtő sikeresen működhessen. Ezzel összefüggésben különösen tanulságos a kötetben szereplő, dokumentumokat is közlő írás, mely szerint a Kalotaszegen nyaraló Herrmann Antal néprajztudós és Eötvös Albert cigányprímás esete szemléletes példája annak, amikor a gyűjtő és az adatközlő kapcsolata túllép a hivatalos formán és kölcsönös tiszteleten és segítségén alapuló, tartós viszonyra alakul át.

Hála József az általánosan ismert „klasszikusok” mellett kitüntetett figyelemmel fordul az ő megnevezésével a „magyar néprajz közkatonái” felé. A szaktudomány megalapozásában érdemeket szerzett klasszikusokról az adattévesztések, a pontatlanságok és a szándékos hamisítások, vagy véletlen tévesztések számos esetben tudósok generációiról generációira öröklődnek. A Hála József által vállalt feladat – az eredeti források felkutatása és alapos tanulmányozása – segíthet ezeknek a makacsul rögzült hibáknak a kijavításában. A szerző minden elérhető forrást igyekezett felkutatni, s nem elégedett meg a könyvészeti kutatások

adta válaszokkal, több esetben levéltárak, magánarchívumok, levelezések mélyéről kereste elő az igazságot. Hála Józsefnek a kötetben megjelenő írásai arra is figyelmeztetik az olvasót, hogy a vezető személyiségek mellett a gyakorlati kutató aprómunkát, a kutatás- és intézményszervezés számos esetben kudarcos vállalását folytató „közkatónak” szerepét is messzemenően indokolt megismerni és elismerni. Az önzetlen amatőr (azaz hivatásos etnográfusként, folkloristaként soha nem működő) szereplők tevékenységének ismerete nélkül hamis lenne a magyar néprajz tudománytörténetéről alkotott kép. Nem véletlen, hogy a Magyar Néprajzi Társaság egyik legnagyobb szakmai elismerésének, a *Györffy István-díj*nak az átvételekor Hála József az ünnepélyes közgyűlésen éppen ezeknek az amatőr kutatóknak állított emléket a kötetben is olvasható előadásával. Nagy tanulsága Hála írásainak, hogy a szaktudományi specializációk előtt a bölcséleti és a természettudományok közül többel is sokkal elevebb volt a néprajz kapcsolata. Kíváncsivá tesz az olvasót azok az írások, melyekből kirajzolódik, milyen mértékben gazdagodott az etnográfia és a folklorisztika szemlélete és módszertana a mára már eltávolodni látszó más diszciplínák művelőinek köszönhetően.

Hála József ezen kötetében megjelenő írásaiban is példamutató alaposággal tárta fel a magyar néprajz és népismeret történetének kevésbé ismert részleteit, járt utána archívumok, könyvtárak mélyén rejtőzködő forrásoknak, s jutott el kiválóan dokumentált eredményekig. Olyan lappangó forrásokat és közlésre kész tanulmányokat köszönhetünk fáradhatatlan kutatásainak, mint a salgótarjáni barnaszénbányászat néprajzáról Noszky Jenő által 1931-ben írt munka, melynek értékeire jelen kötetben is föl hívja a figyelmet. A Néprajzi Múzeum archívumi gyűjteményeiben őrzött kimeríthetetlen gazdagságú források értékeire Gunda Béla és Keszi Kovács László két, a Börzsöny vidékével kapcsolatos kéziratának elemzésével hívja föl a figyelmet a szerző. Ezt annál inkább fontosnak tartotta, mert a kéziratoknak tartalmi értékük mellett tudománytörténeti jelentőségük is van. Ugyanis ezzel az 1. és 2. leltári számú kézirattal indult a magyar néprajztudomány központi adattára, az 1938-ban létrehozott és ma, a jelenben, 2019 augusztusában már a 33 711 leltári számnál tartó, mintegy 5000 dobozban tárolt, 380 folyóméternyi kéziratot (valamint 184 folyóméternyi hagyatéket) tartalmazó Etnológiai Archívum. Keszi Kovács László munkájának tudománytörténeti értékét növeli, hogy az mintául szolgált az adattárban őrzendő adatok leírásához is. S a Gunda által jegyzett dokumentumok saját jellemzői szintén rendkívül tanulságosak a mai olvasó számára is. A jelenben végre méltó saját épületeibe költöző Néprajzi Múzeum gyűjteményeinek jelentőségét kiválóan érzékelteti a Hála által kiválasztott kéziratokra vonatkozó ismeretek megjelentetése.

A hazai és a határainkon túli magyar néprajzkutatók kapcsolatfelvételének és közös munkálkodásának tudománytörténetében mérföldkőnek számít a Magyar Néprajzi Társaság által a budapesti Vajdahunyadvárban 1991. május 18–19-én megrendezett Magyar Néprajzkutatók Tanácskozása. Ezen jugoszláviai, ukrainai, romániai, szlovákiai, valamint magyarországi hivatásos és amatőr etnográfusok és folkloristák találkoztak, ismerkedtek

egymással, és megvitatták az együttműködés lehetséges formáit, valamint meghatározták a jövő tervezett közös feladatait. A tanácskozásról emlékeztető és részletes jegyzőkönyv készült. Ezek a magyar néprajzkutatás egy új korszakának fontos dokumentumai, amelyek tudománytörténeti jelentőségük miatt messzemenően indokolt közreadni.

Az ilyen és ehhez hasonló tudománytörténeti értékek feltárásában különös tehetséget mutat föl Hála József. S valódi filológusi elhivatottsággal javít ki esetenként több évtizede öröklődő adatokat korrigálva, akár Szeder Fábiánnak a *Magyar Néprajzi Lexikon*ban is tévesen szereplő születési dátumát, vagy Részó Ensel Sándor klasszikus népszokásgyűjteményének számos hivatkozásban tévesen megadott címét, kiadási helyét, s a legtöbbször hibásan közölt megjelenési évét is. Írását olvasva valódi nyomozómunkához hasonló tevékenységével izgalmas és esetenként megmagyarázhatatlan jelenségekre bukkan – meglepve a komoly, s előfeltevésként ennek megfelelően száraz kutatás- és tudománytörténetet váró olvasóit. Számos példát találhatunk Hála József aprónak tűnő, de fontos részletek iránti kivételes érzékére. Nekem az egyik kedvencem a budapesti Fiumei úti temetőben 2014-ben elhangzott, Jókaira emlékező beszéd, melyben a kiváló írónak a Magyar Néprajzi Társaság megalapítását támogató előadását idézte, kihangsúlyozva, hogy „125 éve és 4 órája” mondta az ünneplő közönségnek zárásként: „Éljen és viruljon e társulat a népek életével együtt elmúlhatatlanul.” A kötet előszavának írójaként magam is hasonló jókívánsággal zárom gondolataimat. Az idén 70 esztendő szerzőnek jó egészséget és az olvasóknak még számos hasonlóan értékes művet kívánok!

Budapest, 2019. szeptember 23.

Dr. Kemecsi Lajos
főigazgató
Néprajzi Múzeum

NÉPRAJZTÖRTÉNET

A magyar néprajztudomány Bellosics Bálint működése idején

Rövid áttekintés

Bellosics Bálint (1. kép) pedagógus és etnográfus Rédcisen született 1867-ben és Baján hunyt el 1916-ban. Néprajzkutatással az 1880-as évek közepétől foglalkozott (első néprajzi publikációja 1887-ben jelent meg¹), amelyet haláláig folytatott.² A tárgyi néprajzra és a szellemi néprajzra, valamint a magyarságra és nemzetiségekre (vendek, sokácok, bunyevácok) egyaránt kiterjedő munkásságát a magyar néprajztudomány jelentős korszakában (korszakaiban) fejtette ki.

Kósa László a magyar néprajz (a „tárgyi néprajz”, azaz etnográfia és a „szellemi néprajz”, azaz folklorisztika) történetében a „pozitivizmus korszaká”-nak nevezte a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya (a későbbi Néprajzi Múzeum) megalapításától, illetve a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetének³ megjelenésétől, vagyis az 1872-től *A magyarság néprajza* I. kötetének⁴ nyomdából való kikerüléséig (1933) terjedő időszakot, amelyről – egyebek mellett – az alábbiakat írta:

„A magyar néprajz nagyon sokat köszönhet a pozitivizmusnak, gondolati ösztönzéseket, módszert és intézményrendszert egyaránt. Azt lehet mondani, hogy különfajta összetevőkből pozitivisták hívták létre azt a tudományágazatot, amelyet ma is magyar néprajznak nevezünk, hiszen ekkor fogalmazták meg először tárgyát és módszerét.”⁵

A legújabb tudománytörténeti munkák külön tárgyalják az etnográfia és a folklorisztika történetét. A szerzők a Kósa által egy korszaknak tekintett több mint fél évszázados periódust tovább tagolják és némileg máshol húzzák meg az egyes időszakok határait is. Etnográfia: „Pozitivizmus és a néprajz első intézményei (1872–1889)”; „Evolucionizmus és a »tárgyi néprajz« alapvetése (1889–1919)” (Paládi-Kovács Attila);⁶ folklorisztika: „A magyar folklorisztika tudományos megalapozása (1848–1890)” (Szemerkenyi Ágnes);⁷

¹ Bellosics 1887.

² Bellosics Bálintról legújabban, további irodalommal: Halász 2013.

³ Arany-Gyulai 1872.

⁴ Czakó I:1933.

⁵ Kósa 1989a:85.

⁶ Paládi-Kovács 2011a:60–68, 68–79.

⁷ Szemerkenyi 2011:142–158.

1. Bellosics Bálint
(ismeretlen fényképész felvétele,
magántulajdon)

„A folklorisztika önálló tudományszakká válása (1890–1920)” (Landgraf Ildikó).⁸ Bellosics e korszakban (korszakokban) működött, amelynek (amelyeknek) főbb jellemzői és eredményei az alábbiak voltak.

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályát (a későbbi Néprajzi Múzeumot) 1872-ben alapították meg. Vezetőjévé március 5-ei hatállyal Xántus Jánost nevezték ki, így hazánkban ő volt az első etnográfus muzeológus.⁹ A főleg szibériai (Reguly Antal) és távol-keleti (Xántus János) tárgyakat tartalmazó gyűjtemény az első vezető időszakában alig fejlődött. A tár élére 1894-ben a fiatal és igen agilis Jankó Jánost nevezték ki, aki az 1902-ben bekövetkezett haláláig tartó nyolc és fél év alatt felvirágoztatta, nemzetközi hírűvé és jelentőségűvé fejlesztette az intézményt – s ezzel egyben megalapozta Magyarországon a tudományos igényű néprajzi muzeológiát.¹⁰ A gyűjteményt kinevezésekor alig több mint 5000 tárggyal vette át. A század végére egy közel 30 000-es kollekción

⁸ Landgraf 2011:158–174.

⁹ Paládi-Kovács 2011a:65.

¹⁰ Kósa 1989a:130–132, 158–159; Selmeczi Kovács 1989:7–15; Paládi-Kovács 2011a:75–76.

hozott létre, amelyből 32 teremben 1898-ban megrendezték hazánkban az első állandó néprajzi kiállítást.¹¹

A XIX–XX. század fordulóján, a millenniumi láznak is köszönhetően, vidéken is gomba módra szaporodtak a múzeumok, amelyekben kisebb-nagyobb mennyiségű néprajzi anyag is volt.¹²

Elsősorban Herrmann Antal lelkes és fáradhatatlan szervezőmunkájának, valamint Katona Lajos tudományos, elméleti megalapozásának köszönhetően 14 alapító és 497 rendes taggal¹³ (a rendes tagok között ott volt Bellosics Bálint, a budai Paedagogium tanárjelöltje, aki 1896-tól haláláig a választmány tagja is volt¹⁴), valamint 22 „népfajok szerinti” és 7 tematikus szakosztállyal¹⁵ 1889-ben megalakult a Magyarországi (1896-tól Magyar) Néprajzi Társaság. Az egyesület védnöke József főherceg, elnöke Hunfalvy Pál, egyik alelnöke Havas Sándor, másik alelnöke Török Aurél, titkára Herrmann Antal, jegyzője Katona Lajos, pénztárnoka pedig Borovszky Samu lett.¹⁶ A társaság célját az alapszabály első paragrafusára szerint a következőképpen határozták meg:

„A magyarországi néprajzi társaság célja a magyar állam és a történelmi Magyarország mai és egykori népeinek tanulmányozása, valamint kölcsönös megismerkedés útján a hazában élő népek közt testvéries egyetértésnek és az együvé tartozás érzetének ápolása.”¹⁷ A hazánkban élő nemzetiségek kutatását a társaság nem csak megalakulásakor tartotta fontosnak, hanem egész történelme során, a máig is beleértve. A 2014-ben megalakulásának 125. évfordulóját ünneplő egyesület ma is a hazai néprajztudomány egyik legfontosabb szervezete, ahogy Kósa László megfogalmazta:

„A Társaság Magyarország földrajzi környezetében a maga nemében az első ilyen típusú egyesület volt, s ha utóbb vesztett is központi funkciójából, ha hullámzott is a tekintélye, napjainkig hol tényleges, hol eszmei összefogója és mindenképpen társadalmi fóruma maradt a magyar néprajzi kutatásoknak és a néprajzi érdeklődésnek.”¹⁸

A háziipar és a népművészet (tárgyalkotó népművészet) iránti érdeklődés Európában a XIX. század közepén ébredt fel, és valóságos mozgalommá fejlődött. E mozgalom első állomása az 1851. évi londoni kiállítás volt, majd az igazi felfedezés 1867-ben, a párizsi világkiállításon következett be. Az 1873-as bécsi világkiállításon már külön „háziipari csoport” szerepelt, benne négy magyarországi házzal és a Xántus János és Rómer Flóris által gyűjtött tárgyakkal. Ekkor indult meg hazánkban a háziipar felkarolása és tárgyainak

¹¹ Jankó 2002.

¹² Részletesebben lásd: Selmeczi Kovács–Szabó 1989.

¹³ *Ethnographia* 1890c:60–68.

¹⁴ *Ethnographia* 1890c:61; *Ethnographia* 1916:248.

¹⁵ *Ethnographia* 1890c:59–60.

¹⁶ *Ethnographia* 1890c:59. A Magyarországi Néprajzi Társaság korai történetéről lásd pl.: Kósa 1989a: 127–129; Kósa 1989b:11–53; Hála 1989.

¹⁷ Alapszabály 1889:2.

¹⁸ Kósa 1989a:127.

gyűjtése.¹⁹ A paraszti háziipar támogatása az 1870-es évektől főleg a növekvő szociális feszültségek orvoslásaként, mint iparfejlesztési és szociális ügy merült fel és a kormányprogramba is bekerült.²⁰

A háziiparok tekintetében a nagy magyarországi kiállítások közül kiemelkedik az 1885. évi Országos Általános Kiállítás és az 1896. évi Ezredéves Országos Kiállítás.

1885-ben a „háziipar csoport”-ban 15 (6 magyar és 9 nemzetiségi) valóságú berendezett parasztházat mutattak be. A Gyarmathy Zsigáné bánffyhungyadi író és munkatársai által berendezett kalotaszegi szoba kirobbanó sikert aratott. Ekkor és ezzel indult el a kalotaszegi hímzések bámulatos hazai és nemzetközi diadalútja és egyben a magyar népművészet felfedezése.²¹ E kiállításon láthatták az érdeklődők Herman Ottó halászati anyagát is.

Az 1896. évi millenniumi kiállítás egyik nagy sikerű részlege a Néprajzi Falu (12 magyar, 12 nemzetiségi lakóház berendezve, templom, közigazgatási és melléképületek), amelynek létrehozása elsősorban az 1894–1896-ban e célból 23 vármegyében több ezer kilométert megtéve óriási gyűjtőmunkát végző Jankó János érdeme volt.²²

Herman Ottónak az 1885. évi kiállításon bemutatott halászati anyaga a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályába került. Később e gyűjteményt gazdagította Hermannak az 1896. évi kiállításon és a párizsi világkiállításon (1900) bemutatott „ősfoglalkozási” kollekcója is. Ugyanő a XX. század elején a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban is berendezett egy „ősfoglalkozási osztály”-t.²³

A háziipar és a népművészet iránti érdeklődés betetőzése és csúcspontja a XX. század elején a magyar népi díszítőművészet mindmáig „legnagyobb nyomtatott adattára”,²⁴ a Malonyay Dezső nevével fémjelzett, a magyar nép művészetét bemutató öt kötet²⁵ volt.

A Magyarországi Néprajzi Társaság első tagnévsora az egyik legjobb bizonyíték arra, hogy ebben az időszakban milyen vegyes volt a néprajzot művelők köre. Különböző felekezetű papok, fővárosi és vidéki tanítók, tanárok (mint Bellosics), irodalmárok, képzőművészek, újságírók, levéltárosok, könyvtárosok, muzeológusok, geográfusok, irodalomtörténészek, jogászok stb., stb. foglalkoztak néprajztudománnyal, néprajzkutatással.²⁶

Az autodidakta néprajzkutatóknak, főleg a falusi értelmiség képviselőinek munkáját segítették az önálló kiadványként (mint Sági Jánosé²⁷ és Bellosics Bálinté²⁸), illetve a fo-

¹⁹ Kresz 1968:1–14.

²⁰ Kósa 1989a:139; Paládi-Kovács 2011a:62.

²¹ Kresz 1968:7–8; Hála 2003e: 41–45, további bőséges irodalommal. Lásd még: Hála 2014o.

²² Jankó 1898; Jankó 1989; Kresz 1968:13–14; Balassa M. 1972; Balassa M. 1998; Hála 2003h:89–92.

²³ Hála 2014s:341–342, további irodalommal.

²⁴ Kósa 1989a:142.

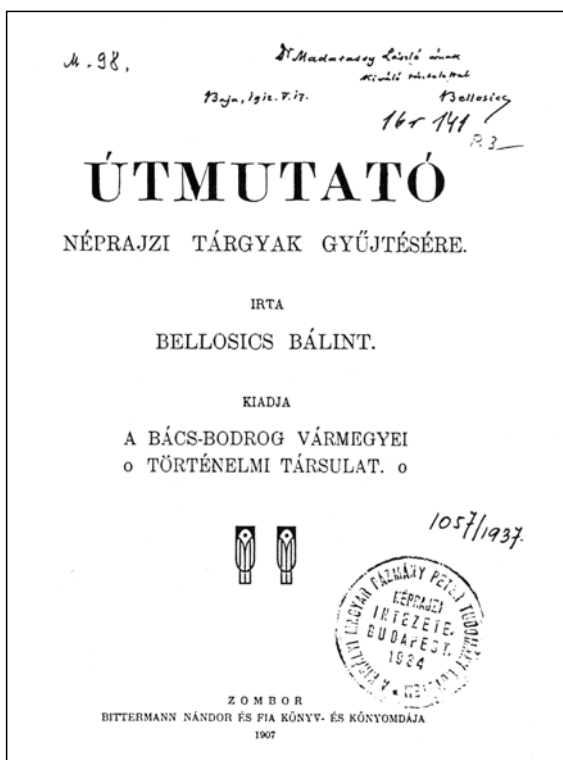
²⁵ Malonyay 1907–1922.

²⁶ Lásd pl. *Ethnographia* 1890c:59–68.

²⁷ Sági 1904.

²⁸ Bellosics 1907; új kiadása: Bellosics 1992.

2. Címlap: Bellosics Bálint:
Útmutató néprajzi
tárgyak gyűjtésére (1907)

lyóiratokban napvilágot látott (pl. Gönczi Ferencé²⁹) gyűjtési útmutatók és tanácsadók (2. kép). Új műfajt képviseltek a különféle múzeumokat bemutató kiadványok,³⁰ és Jankó János elgondolásai és útmutatásai alapján Bátky Zsigmond elkészítette a magyar néprajzi muzeológia akkor igen korszerű és nemzetközi viszonylatban is jelentős módszertani kézikönyvét³¹ is.

A sárospataki református kollégiumban már az 1860-as években tartott népköltészeti órákat Erdélyi János.³² A pesti egyetemen 1784-ben Cormides Dániel jóvoltából indult meg a néprajzi oktatás,³³ ugyanott a XIX. század második felében és a XX. század elején Hunfalvy Jánostól (egyetemes néprajz), illetve Toldy Ferentől, Gyulai Páltól és Katona Lajostól (folklorisztika) hallgathattak néprajzi előadásokat az az iránt érdeklődő egye-

²⁹ Gönczi 1901.

³⁰ Például Pongrácz 1902; Semayer 1902; Semayer 1904.

³¹ Bátky 1906; új kiadása: Bátky 1992.

³² Kósa 1989a:135.

³³ Voigt 1995.

3. Herrmann Antal
(*Magyarország*, 1924. 5. szám,
5. oldal)

temisták.³⁴ Óriási előrelépést jelentett a néprajz oktatásában, hogy 1898-ban, elsőként Magyarországon és világviszonylatban is az elsők között Herrmann Antalt (3. kép) ki-nevezték a kolozsvári egyetemen az általános és a hazai etnográfia magántanárává. Herrmann oktatómunkáját az egyetem első világháború utáni Szegedre való költözése után is folytatta 1926-ban bekövetkezett haláláig.³⁵ (Néprajzi tanszékek jóval később alakultak, először Szegeden 1929-ben Solymossy Sándor, majd 1934-ben Budapesten Györffy István vezetésével.) Herrmann egyébként 1883 és 1920 között a budapesti Magyar Királyi Állami Polgári Iskolai Tanítóképző (Paedagogium) német nyelv- és irodalomtanára volt, több diákjában ott is sikerült neki a néprajz iránti érdeklődést felkeltenie. Tanítványai között olyan későbbi jeles néprajzkutatók voltak, mint Bellosics Bálint, Istvánffy Gyula, Romulus Vuia (Budapest); Györffy István, Viski Károly, Szendrey Zsigmond, Seprődi János, Biró Lajos (Kolozsvár); valamint Bálint Sándor (Szeged).³⁶

³⁴ Kósa 1989a:135.

³⁵ Faragó 1999:78–81; Gaál 1999; Paládi-Kovács 1999:35–36; Voigt 1999; Hála 2003g:82–84.

³⁶ Paládi-Kovács 1999:36.

4. Jankó János (balról) és
gyűjtőtársa, Czuczka János
Kalotaszegen
(Ismeretlen fényképész felvétele
Néprajzi Múzeum, F 5378)

A XIX–XX. század fordulóján az etnográfiaiban néhány kimagasló tudományos életmű született. Az egyik Herman Ottóé volt.

Herman a hét hónap terepmunkával, négy év alatt megalkotott nagy, klasszikus halászati művével³⁷ megteremtette a hazai „tárgyi néprajz”-ot, kijelölte és hosszú időre meghatározta az anyagi kultúra kutatásának útját. A „második nagy ősfoglalkozás”, az állattartás, pásztorkodás vizsgálatában is maradandót alkotott.³⁸

A másik kiemelkedő életmű létrehozása egy szintén úttörőnek, a magyar néprajztudomány másik megalapozójának, Jankó Jánosnak a nevéhez fűződik.

Jankó egészen fiatalon, az 1890–1891-ben folytatott kalotaszegi gyűjtései (4. kép) alapján megalkotta az első magyar néprajzi tájmonográfiát,³⁹ majd hasonló monografikus igényű műveket, könyveket adott ki Tordáról, Aranyosszékről és Torockóról,⁴⁰ a Balaton

³⁷ Herman 1887–1888.

³⁸ Herman 1909; 1914.

³⁹ Jankó 1892a; új kiadása: Jankó 1993. A könyv megszületésének története: Hála 2003f.

⁴⁰ Jankó 1893.

mellékéről⁴¹ és kismonográfiának is beillő tanulmányt a Bács-Bodrog vármegyei sokácokról.⁴²

Ebben az időszakban bontogatta szárnyait a második etnográfus nemzedék három kiemelkedő kutatója: Bátky Zsigmond, Györffy István és Viski Károly. Bátky terjedelmes tanulmányt publikált Magyarország néprajzáról⁴³ (lásd még alább), megalkotta a fent említett muzeológiai módszertani kézikönyvet⁴⁴ és néprajzi térképet⁴⁵ készített, Györffy például a Fekete-Körös völgyében kutatott⁴⁶ és Dél-Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyait vizsgálta.⁴⁷ Viski még Nagyszalontán tanított és Arany János kultuszát ápolva „pompás kis”⁴⁸ néprajzi könyvet adott ki.⁴⁹

Az előbbi két etnográfus 1895-ben, illetve 1906-ban, utóbbi 1922-ben került a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályára, amelyet „ők formáltak tudományos műhellyé”.⁵⁰ Velük dolgozott abban az időben Semayer Vilibáld is.⁵¹

A „nagy triász” tagjai fő műveiket később alkották meg, adták ki. Ezek közül kiemelkedik az első magyar néprajzi szintézis, a más szerzők közreműködésével írt *A magyarság néprajza* négy kötete.⁵²

A vidéki kutatók értékes lokális leírásokkal gazdagították a néprajzi szakirodalmat, hogy csak néhány példát említsünk: Madarassy László a Kiskunság állattartásáról,⁵³ Ecsedi István a Hortobágyról,⁵⁴ Kiss Lajos pedig a hódmezővásárhelyi tálasságról⁵⁵ értekezett. A természettudomány felől érkezett Lambrecht Kálmán a malmokról adott ki értékes műveket.⁵⁶

Jankó János fent említett kalotaszegi munkáját⁵⁷ követően folytatódott az egyes tájak néprajzát bemutató művek sora, amelyek közül Lázár Istvánnak az Alsó-Fehér várme-

⁴¹ Jankó 1902.

⁴² Jankó 1896.

⁴³ Bátky 1905.

⁴⁴ Bátky 1906.

⁴⁵ Bátky 1909.

⁴⁶ Györffy 1913.

⁴⁷ Györffy 1915.

⁴⁸ Kósa 1989a:75.

⁴⁹ Viski 1919.

⁵⁰ Kósa 1989a:145.

⁵¹ Fontosabb dolgozatai pl.: Semayer 1897; Semayer 1903.

⁵² Czákó 1933–1937.

⁵³ Madarassy 1912; új kiadása: Madarassy 1990.

⁵⁴ Ecsedi 1914.

⁵⁵ Kiss 1914–1916.

⁵⁶ Lambrecht 1911; Lambrecht 1914.

⁵⁷ Jankó 1892a.

gyéről,⁵⁸ illetve Gönczi Ferencnek a Muraközről,⁵⁹ valamint Göcsejről és Hetésről⁶⁰ írt könyveit emeljük ki. Bátky Zsigmond az egyes magyarországi tájak néprajzának együttes bemutatására vállalkozott,⁶¹ amely Gunda Béla szerint: „nemcsak a magyar etnikai, néprajzi csoportok jellemzésének iránymutató kísérlete, hanem a magyar etnikum jellemzőinek úttörő összefoglalása is”.⁶²

Nagy székelyföldi művét⁶³ követően e korszakban született meg Orbán Balázs Tordáról szóló könyve,⁶⁴ amely a magyar városkutatás „egyik jelentős korai alkotása”.⁶⁵

„Az 1890 és 1920 közötti évek a magyar tudományosságban a néprajztudomány és ezen belül a folklorisztika önálló tudományszakká válásának időszaka. Ez a korszak a folklor tudományos kutatásának kezdete, a szakszerű gyűjtések, a tudományos módszerek, az intézményesülés, a szakfolyóiratok alapításának ideje, amelyek nyomán a folklorisztika kivívta helyét a tudományos diszciplínák között” – olvashatjuk a legfőbb jellemzőket Landgraf Ildikónak a XIX–XX. század fordulója folklorisztikáját tárgyaló tanulmányában.⁶⁶

Kálmány Lajos a Dél-Alföld, a „szegedi nagytáj” folklorjának fáradhatatlan és kiváló kutatója, ekkor már túl volt két nagy gyűjtemény⁶⁷ kiadásán. 1914-ben jelentette meg a *Hagyományokat*,⁶⁸ amelynek II. kötete egy mesemondó repertoárját tartalmazza. Ezzel mintegy előfutára lett a későbbi, nemzetközi hírűvé vált egyéniségekutató, „budapesti iskolá”-nak.

Ekkor alkotott, ebben az időszakban írta alapvető, iránymutató tanulmányait⁶⁹ az európai mértékkel is kiemelkedő munkásságot kifejtő Katona Lajos, akiről a következőket írta Landgraf Ildikó: „Katona Lajos szemléletmódja, tudósi hozzáállása a kutatáshoz, érvelési és bizonyítási módja fordulópont a magyar folklorisztika történetében, abban a tekintetben, hogy értekezései és bírálati nyomán szétválik a műkedvelői szinten űzött, többnyire a legnemesebb szándék által vezetett naiv tudományoskodás, áltudomány a szaktudománytól.”⁷⁰

⁵⁸ Lázár 1899

⁵⁹ Gönczi 1895.

⁶⁰ Gönczi 1914a.

⁶¹ Bátky 1905; új kiadása: Bátky 1990.

⁶² Gunda 1990:80.

⁶³ Orbán 1868–1873.

⁶⁴ Orbán 1889.

⁶⁵ Paládi-Kovács 2011a:64.

⁶⁶ Landgraf 2011:158.

⁶⁷ Kálmány 1877–1878; Kálmány 1881–1882; Kálmány 1891.

⁶⁸ Kálmány 1914.

⁶⁹ Például Katona 1890; Katona 1894a; Katona 1896; Katona 1897; Katona 1901.

⁷⁰ Landgraf 2011:166.

Nagy jelentőségű esemény volt a magyar folklór textológiájának történetében, hogy két évtized után 1902 és 1914 között napvilágot látott a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* IV–XIII. kötete, amiben fontos szerepet játszott Sebestyén Gyula, a kor jeles folklórkutatója. Ő például kiadta a magyar honfoglalás mondáit,⁷¹ és a regösénekek kutatásában (4 éven át 179 dunántúli és székelyföldi településen gyűjtött) ért el maradandó eredményeket.⁷² Az azokról szóló két könyve közül az elsőben úttörő módon már kották is szerepelnek.⁷³

A korszak könyvei közül megemlítjük még Kiss Áron gyermekjáték-gyűjteményét,⁷⁴ amelyet Bartók a legjobb XIX. századi folklórkiadványnak tartott.⁷⁵

Korábban, a XIX. század közepe táján többen (pl. Erdélyi János, Ipolyi Arnold, Kriza János) még levelezés útján (is) gyűjtöttek néprajzi adatokat és folklóralkotásokat, e korszakban már általános gyakorlat lett az intenzív terepmunka, a helyszíni gyűjtés. Egyre inkább törekedtek a hiteles lejegyzésre is, amelynek érdekében néhányan (pl. Vikár Béla, Horger Antal) a gyorsírást is alkalmazták. Nagy műve⁷⁶ anyagának gyűjtésekor Orbán Balázs már az 1860-as években intenzíven fényképezett,⁷⁷ e korszakban pedig már sok kutató (pl. Jankó János, Pápai Károly, Biró Lajos, Bátky Zsigmond, Madarassy László, Semayer Vilibáld, Györffy István, a Vikár Bélát gyűjtőútjain elkísérő felesége: Krekács Júlia és mások⁷⁸) élt a képrögzítésnek e módszerével. A hangrögzítés pedig forradalmi változást hozott a néprajzi gyűjtésben. Megteremtette a szöveg, illetve a népdalok esetében az elválaszthatatlan dallam és szöveg hiteles lejegyzésének lehetőségét. Ennek meghonosítását Vikár Bélának köszönhetjük. Egyike volt azoknak, akiknek kezdeményezésére 1896-ban a Magyar Néprajzi Társaság részére Wlassics Gyula kultuszminiszter támogatásával beszerettek egy fonográfot, amellyel még az év decemberében megcsinálta az első hangfelvételeket Borsod vármegye mezőcsáti járásában, s a gyűjtőmunkát ezt követően az ország különböző részein még hosszú időn át folytatta.⁷⁹ Ennek segítségével készítette el a Magyar Népköltési Gyűjtemény kottákat is tartalmazó VI., Somogy megyei kötetét.⁸⁰ A fonográfhengereket egy, a dallamok földrajzi elterjedését és a változatok egymáshoz való viszonyát ábrázoló térkép kíséretében az 1900. évi párizsi világkiállítás keretében megrendezett III. Etnográfiai Kongresszuson Sebestyén Gyula mutatta be, amellyel a magyar néprajztudomány nagy nemzetközi sikert aratott.⁸¹ (A kiállításon

⁷¹ Sebestyén 1904–1905.

⁷² Sebestyén 1902a; 1902b.

⁷³ Sebestyén 1902a.

⁷⁴ Kiss 1891.

⁷⁵ Landgraf 2011:171.

⁷⁶ Orbán 1868–1873.

⁷⁷ Orbán 1971; Orbán 1993; Orbán 2000.

⁷⁸ Fogarasi 2000:730–743.

⁷⁹ Pávai 2000:828–837; Vikár gyűjtéseiről legújabbban, részletesen: Sebő 2006.

⁸⁰ Vikár 1905.

⁸¹ Pávai 2000:832–833.

Herman Ottó „ösfoglalozási” anyaga is megkülönböztetett elismerésben részesült.) A fonográfot Vikáron kívül más kutatók, például Sebestyén Gyula, Seprődi János, Kodály Zoltán és Bartók Béla is használták.

Kodály Zoltán 1903-ban ismerte meg Vikár gyűjtési módszerét/eszközét, valamint addigi eredményeit és 1905-ben maga is használni kezdte a fonográfot.⁸² Bartók Béla a Gömör vármegyei Gerlice-pusztán jegyezte le az első népdalt,⁸³ és a Kodállal 1905-ban történt „történelmi találkozás”⁸⁴ hatására 1906 nyarán „tudományos alapon” kezdte el a népdalgyűjtést Vésztő környékén.⁸⁵ Ugyanerre a célra az év június elején Tura községben Vikár, illetve Kodály nyomdokain már a fonográfot is használta.⁸⁶

Kodály és Bartók első közlései az *Ethnographiában* jelentek meg.⁸⁷ Kodály értekezett a magyar népdal strófászerkezetéről⁸⁸ és az ötfokú hangsor szerepéről a magyar népzeneben.⁸⁹ Bartóknak pedig a Györffy Istvánnal 1910-ben Ipolyságon végzett nagy sikerű gyűjtés („kanászhangverseny”)⁹⁰ után és annak hatására hamarosan több alapvető, a témában nemzetközi viszonylatban is úttörő tanulmánya jelent meg a kanásztülokről és a dudáról,⁹¹ valamint a magyarországi hangszeres népzeneről.⁹² Nagy, klasszikus művét a magyar népdalról⁹³ bő egy évtized múlva adta ki. Mindezeket az eredményeiket a fonográf segítségével érték el.

Landgraf Ildikó a fonográfos gyűjtés korszakalkotó jelentőségét a következőképpen foglalta össze: „Az 1890–1920 közötti időszakban a fonográfos gyűjtés megteremtette a szöveghű lejegyzés és dallamrögzítés, a dialektust több-kevesebb pontossággal visszaadó szövegek közlés lehetőségét, igényét, ami rövid időn belül követelménnyé vált. Megkezdődött a gyűjtött szövegek műfajokba rendezése, a típusok meghatározása, a variánsok feltérképezése, a szövegek közreadása során magyarázó, a változatokra utaló jegyzetek készítése. Ezek azok a máig ható alapelvek, amelyek következetes érvényesítése nyomán a folklorisztika önálló tudományszakká vált a XIX–XX. század fordulóján.”⁹⁴

Ha jelzésszerűen is, de meg kell említenünk, hogy a tárgyalt időszakban indult Róheim Gézának, a pszichoanalitikus etnológia későbbi megteremtőjének a pályája,⁹⁵ és mintegy

⁸² Pávai 2000:836.

⁸³ Ifj. Bartók 1981:66–67.

⁸⁴ Ifj. Bartók 1981:71; Szalay 2007:39.

⁸⁵ Ifj. Bartók 1981:83.

⁸⁶ Ifj. Bartók 1981:85.

⁸⁷ Kodály 1905; 1909; Bartók 1908; 1909.

⁸⁸ Kodály 1906.

⁸⁹ Kodály 1917.

⁹⁰ Erről részletesebben lásd: Hála–G. Szabó 2010:35–74, 108–116.

⁹¹ Bartók 1910–1911.

⁹² Bartók 1911–1912.

⁹³ Bartók 1924.

⁹⁴ Landgraf 2011:174.

⁹⁵ Kósa 1989a:186–187.

az 1930-as években kibontakozó társadalomnéprajzi kutatások művelőinek előfutáraként,⁹⁶ fontos előzmény⁹⁷ után Tagányi Károly kiadta a magyarországi jogszokásokról szóló művét.⁹⁸

A fent említett könyvek mellett meg kell említeni két, a néprajz szempontjából fontos könyvsorozatot is. Az egyik a Rudolf trónörökös nevével fémjelzett (a magyarországi köteteket Jókai Mór szerkesztette) *Az Osztrák–Magyar Monarchia* írásban és képből honismertető mű 1887 és 1901 között napvilágot látott 21 kötete (a Magyarország IV. kötetben Bellosics Bálint írt a Zala és Vas vármegyei vendekről⁹⁹), a másik az Országos Monografia Társaság által kiadott, Borovszky Samu által szerkesztett vármegyeleírás-sorozat, amely azonban befejezetlen maradt, 1896 és 1916 között csupán 25 kötete látott napvilágot (a Bács-Bodrog vármegyét bemutató kötetben Bellosics Bálint a magyarokról és a bunyevácokról értekezett¹⁰⁰).

E korszak a fontos néprajzi folyóiratok megindulásának időszaka is. Az első ilyen magyarországi sajtóorgánium a Herrmann Antal által szerkesztett és 1887-től kiadott *Ethnologischen Mitteilungen aus Ungarn* volt (az I. évfolyam 1. számában Bellosics Bálint írását¹⁰¹ is olvashatjuk, amelyet tanára, Herrmann Antal biztatására készített el¹⁰²). 1887 és 1889 között három számban napvilágot látott *Ethnologiai Közlemények* című melléklapja is, amely az első magyar nyelvű néprajzi folyóirat volt.

Az 1889-ben megalakult Magyarországi Néprajzi Társaság folyóirata, az *Ethnographia*, mely a magyar néprajztudománynak ma is központi orgánuma, 1890-től jelenik meg (az I. évfolyam 1. számában Bellosics egy Zala megyei vend népballadát közölt¹⁰³), a másik ma is olvasható legfontosabb periodika, a *Néprajzi Értesítő*, melyez a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának kiadványa, Jankó János jóvoltából 1900-tól lát napvilágot.

Az említetteken kívül sok fővárosi és vidéki napi- és hetilap, valamint folyóirat is szívesen közölt etnográfiai és folklorisztikai tanulmányokat, dolgozatokat, közléseket, esszéket és könyvismertetéseket (pl. *Am Urquell*, *Budapesti Szemle*, *Egyetemes Philologiai Közlöny*, *Élet*, *Erdély*, *Figyelő*, *Magyar Nyelv*, *Magyar Nyelvőr*, *Nyelvtudományi Közlemények*, *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok*, *Turisták Lapja*, *Vasárnapi Újság*, *Új Idők*, *Uránia* stb.).

A néprajzkutatók munkáját e korban több mecénás segítette, a legbőkezűbbek az alábbiak voltak. József főherceg, aki 1889-től a Magyarországi Néprajzi Társaság védnöke volt, támogatta az *Ethnologischen Mitteilungen aus Ungarn* megjelenését és ciganisztii-

⁹⁶ Sárkány 2000:38–40.

⁹⁷ Tagányi 1894.

⁹⁸ Tagányi 1919.

⁹⁹ Bellosics 1896. A Zala megyei vendekről később Gönczi Ferenc (1914b) is írt.

¹⁰⁰ Bellosics é. n.

¹⁰¹ Bellosics 1887.

¹⁰² Kulcsár P.-né 1971:178.

¹⁰³ Bellosics 1890.

kai kutatásokat (Herrmann Antal, Wislocki Henrik) finanszírozott. Semsey Andor sok pénzzel segítette Herman Ottó halászati és pásztoréleti kutatásait, valamint Jankó János kalotaszegi és Balaton melléki gyűjtéseit.¹⁰⁴ A harmadik nagyvonalú, tudományos célra sokat áldozó mecénás gróf Zichy Jenő volt, aki saját pénzén három expedíciót szervezett a Kaukázusba és Közép-Ázsiába, a magyarság őstörténetének és nem utolsósorban családja eredetének kutatása céljából. Az 1895. és 1896. évi utazások után a harmadik expedíción felkérésére – mások mellett – Pósta Béla régész, Pápay József nyelvész és Jankó János néprajzkutató is részt vett 1897–1898-ban (Pápay 1899-ben tért haza). Jankó Finnországban és Oroszországban múzeumokat és könyvtárakat keresett fel, behatóan tanulmányozta a szakirodalmat, s mint hazánkban az összehasonlító néprajzi kutatások megalapozója és elindítója, magyar, finn és osztyák tárgyak tipológiai rendszerezését végezte el. 1898-ban egy 68 napos kutatóutat tett a magyarok nyelvrokonai, az Ob és az Irtisz, valamint mellékfolyóik mentén élő osztyákok körében. Ennek az utazásnak eredményeként értékes tárgyegyüttessel és antropológiai leletekkel gazdagította a Néprajzi Múzeumot és több művet publikált. Ezek közül legjelentősebb a magyar halászat eredetéről szóló könyve.¹⁰⁵

A nyelvrokonaink körében járt, főleg nyelvészeti és folklorisztikai vizsgáldásokat végző szakemberek közül megemlíthjük még Munkácsi Bernátot, aki 1885-ben az udmurtoknál és a csuvasoknál, 1888-ban pedig Pápai Károllyal a voguloknál kutatott.

A távoli földrészeket felkereső következő magyar utazók értékes néprajzi megfigyeléseket is végeztek és többségük (még a belga és angol támogatással kutató Torday Emil is) tárgyakkal gazdagította a budapesti Néprajzi Múzeum gyűjteményeit: gróf Széchenyi Béla (Kelet-Ázsia, 1877–1880, az expedíció tagja volt Lóczy Lajos geográfus, geológus és Bálint Gábor nyelvész), gróf Teleki Sámuel (Kelet-Afrika, 1886–1889), Fenichel Sámuel (Új-Guinea, 1891–1893), Biró Lajos (Új-Guinea, 1895–1901), Cholnoky Jenő (Kelet-Ázsia, 1896–1898), Torday Emil (Afrika, Kongó-medence, 1900–1904, 1905–1906, 1907–1909), Stein Aurél (Belső-Ázsia, Irán, 1900–1901, 1906–1909, 1913–1916), Baráthosi Balogh Benedek (Távol-Kelet, 1908, 1909, 1914).¹⁰⁶

A XIX–XX. század fordulóján jelentős volt Somló Bódog és Beöthy Leó etnológiai munkássága. Az előbbi nemzetközi viszonylatban is fontos művei német nyelven olvashatók,¹⁰⁷ az utóbbinak a társadalmi fejlődés kezdeteiről írt nagy szintézise¹⁰⁸ a korabeli magyar néprajzi kutatásra sajnos nem volt hatással.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Hála 2014s.

¹⁰⁵ Jankó 1900; Útinaplója: Jankó 2000; Oroszországból írt levelei: Jankó 2001.

¹⁰⁶ Balázs 1993:37, 56–60, 79–84, 117–119, 279, 298–299, 346–350, 357–358, 378–382, 387–390; Kósa 1989a:107–111; Kerezsi 2000:449–452; Földessy 2000:481, 488–489; Wilhelm 2000:517; Vargyas 2000:555–560.

¹⁰⁷ Kósa 1989a:106.

¹⁰⁸ Beöthy 1881.

¹⁰⁹ Paládi-Kovács 2011a:60–61.

A magyar kutatók figyelme Európában ebben a korban elsősorban a Balkánra irányult, többen beutazták Dél-Európának ezt a részét és ezekről az utazásokról néprajzi leírásokat is tartalmazó könyveket publikáltak, például Asbóth János,¹¹⁰ Solymossy Sándor¹¹¹ és Strausz Adolf.¹¹² Utóbbi a bolgár folklórról is közzétett két kötetet.¹¹³ Báró Nopcsa Ferenc geológus és „amatőr etnográfus” 1905 és 1916 között 360 napot töltött Albániában azzal a céllal, hogy az ország földjét és népeit tanulmányozza. A földtani tanulmányok mellett már kezdettől publikált néprajzi dolgozatokat is,¹¹⁴ amelyeket máig idéznek a nemzetközi szakirodalomban. Egyik fő albanológiai művét 1925-ben adta ki.¹¹⁵

E korszakban, részben az utazók, az expedíciók révén, részben nemzetközi konferenciákon való részvételeknek, részben egyéni külföldi intézménylátogatásoknak köszönhetően szélesedtek a magyar néprajz nemzetközi kapcsolatai. Többen tagjai voltak külföldi és nemzetközi szakmai szervezeteknek. E kapcsolatok közül kiemelkedő a Folklore Fellows Magyar Osztályának megalakulása 1911-ben (elnök: Sebestyén Gyula, titkár: Bán Aladár). A finnek által 1907-ben létrehozott nemzetközi szövetség célja a különböző népek folklórjának összegyűjtése és kiadása, az európai kutatás számára hasznosíthatóvá tétele volt.¹¹⁶ Magyarországon nagy lendülettel fogtak hozzá a cél megvalósításához, a gyűjtés és kiadás részletes terve is megszületett,¹¹⁷ de az I. világháború kitörése a szép tervet meghiúsította. Az eredményekből csupán a nagyszalontai gyűjtés látott napvilágot,¹¹⁸ majd évtizedekkel később egy válogatás a néphitgyűjtéséből.¹¹⁹

¹¹⁰ Asbóth 1887.

¹¹¹ Solymossy 1901.

¹¹² Strausz 1881–1882; 1888; 1898.

¹¹³ Strausz 1892; 1897.

¹¹⁴ Lásd: Hála 1994.

¹¹⁵ Nopcsa 1925. Báró Nopcsa Ferenc életéről és munkásságáról: Hála 2003k, további bőséges irodalommal.

¹¹⁶ Kósa 1989a:177; Kósa 1989b:43–45; Landgraf 2011:169.

¹¹⁷ Sebestyén 1914.

¹¹⁸ Szendrey 1924.

¹¹⁹ Verebélyi 1998.

Plágium, hibák, tévedések

Kritikai és önkritikai megjegyzések kalotaszegi házasságiszokás-leírásokhoz

A kalotaszegi házassági szokásokról (leánykérés, kézfogó, esküvő, lakodalom) és a szokásokról a XIX. század folyamán több leírás és közlés jelent meg.

Az első tudósítást Kőváry Lászlónak, a kolozsvári jogásznak, történétírónak és írónak köszönhetjük,¹²⁰ a szokásleírást tartalmazó cikke azóta többször újra napvilágot látott, például reprint változatban,¹²¹ egy mondat kihagyásával és a mai helyesírással Paládi-Kovács Attila *Magyar tájak néprajzi felfedezői* című kötetében¹²² és a Kalotaszegről különböző kiadványokban 1842 és 1901 között megjelent írásokból összeállított szöveggyűjteményben.¹²³ A *kalotaszegi magyar nép Erdélyben* című írásból csak a házassági szokások bemutatását, annak új címet adva és a szerző nevét nem említve tette közzé Réső Ensel Sándor *Magyarországi népszokások* címet viselő könyvében.¹²⁴

A következő rövid leírást M. Gy. tette közzé,¹²⁵ amelynek szintén van újraközlése.¹²⁶

Kalotaszeg irodalmát értékes dolgozattal gazdagította Soós Antal bánffyhunyadi tanító, aki cikkében a házassági szokásokról is részletesen írt.¹²⁷ A táj és magyar népe megismerése szempontjából fontos cikket e sorok írója és Olosz Katalin adta ki újra.¹²⁸

A XIX. század végén Gyarmathy Zsigáné Bánffyhunyadon élő írónőnek, a kalotaszegi népművészet újjáélesztőjének lakodalomleírásai¹²⁹ és Vincze Ferenc kalotaszentkirályi állami elemi iskolai igazgató-tanító először 1895-ben megjelent hasonló írása,¹³⁰ valamint Zilahi György bánffyhunyadi polgári fiú- és felsőbb leányiskolai tanár, Heller Vilma és Imréné Király Etelka lakodalmisszerűségi-közlései¹³¹ zárják a vonatkozó írások sorát.

¹²⁰ Kőváry 1853:136–137.

¹²¹ Kőváry 1985a.

¹²² Kőváry 1985b.

¹²³ Kőváry 2006.

¹²⁴ Kőváry 1867.

¹²⁵ M. Gy. 1856:144.

¹²⁶ M. Gy. 2006.

¹²⁷ Soós 1867:290–291, 293–296, 299–300, 303–304, 312.

¹²⁸ Soós 2006; 2009.

¹²⁹ Gyarmathy Zs.-né 1895; 1896a (utánközlései: 2000, 2006, 2007); 1896b.

¹³⁰ Kötetben: Vincze 1904; utánközlése: 2006.

¹³¹ Zilahi 1888, újból megjelent: 2006; Heller 1891, újból megjelent: 2006; Imréné 1895.

A régi, XIX. századi szokásleírások némelyikénél már megjelenésekor problémák adódtak, valamint nem mentesek a hibáktól és tévedésektől egyes utánkölzések sem. Az alábbiakban e problémák megoldására, illetve a hibák és tévedések kijavítására teszek kísérletet.

JANKÓ JÁNOS PLAGIZÁLÁSA

Jankó János *Kalotaszeg magyar népe* című könyve klasszikus mű, s mint az első magyar néprajzi tájmonográfia, mérföldkő tudományunk történetében.¹³² Írója, a fiatal, ambíciózus és lelkes kutató Herrmann Antal meghívására 1890 augusztusában pihenni utazott Jegenyefürdőre és (ahogy írta) az „új vidék és nép ingere” hatására néprajzi gyűjtésbe kezdett Kalotaszegen, amelyet 1891 júniusában és augusztusában folytatott. Utóbbi utazásán gyűjtő- és segítőtársként Czuczsa János kalotaszentkirályi állami elemi iskolai igazgató-tanító kísérte el őt (4. kép). A Kalotaszegen eltöltött három hónap alatt gyűjtött anyaga alapján írta meg fent említett, alapvető könyvét.¹³³

A kötet az 1892. év elején látott napvilágot, amelyet azonnal, február 12-én egy igen udvarias, s a címzett véleményét kérő levél¹³⁴ kíséretében elküldött apja jó barátjának és mestereként tisztelt példaképének, Herman Ottónak. Egy későbbi, február 21-én kelt levelében¹³⁵ ismét a nagy tekintélyű Herman kritikáját kérte.

A könyvet a szakmai közvélemény általában kedvezően fogadta,¹³⁶ nem így Herman Ottó, aki éles, helyenként gúnyos hangvételű írásban¹³⁷ szinte ízekre szedte a munkát, egyebek mellett a hivatkozásbeli pontatlanságokat, az irodalom használatával kapcsolatos inkorrektséget vetette a szerző szemére. Jankó könyvének házassági szokásokat bemutató fejezetéről¹³⁸ így írt Herman:

„[...] Ez a szakasz a rengeteg, ethnographiailag vagy inkább folkloristikailag értékkel nem bíró versezetekkel, fölszólalásokkal ki van nyújtva s végig úgy van tartva, mint előzmény nélkül való eredeti kutatás eredménye. Pedig kétségtelen dolog, hogy szerző vagy Kőváry eredeti, vagy R. Ensel átvett leírását ismerte s hogy – ha az ő leírásának lényegesebb eltérései valóságon alapúlnak – mint mondani szokás, provocálva volt az egybevetésre, a múlt és jelen közötti eltérések kimutatására, illetőleg a Kőváry-féle leírás esetleges hiányainak kijelölésére. [...] El is búcsúzom e szakasztól, még pedig szerzőnek az e szakaszt megnyitó szavaival: »A kalotaszegiek házassági szertartása századok tisztos

¹³² Jankó 1892a, a szerző egyéb kalotaszegi írásaival és két kísérő tanulmánnyal ellátott reprint kiadása: 1993.

¹³³ Jankó kalotaszegi kutatásairól, a mű megjelenéséről, fogadtatásáról és utóéletéről részletesen: Hála 1993b; 2003f.

¹³⁴ Jankó 1892b, nyomtatásban: Hála 2006a:62–63; 2014g:197.

¹³⁵ Jankó 1892c, nyomtatásban: Hála 2006a:63; 2014g:198.

¹³⁶ Hála 2006a:64; 2014g:198.

¹³⁷ Herman 1892.

¹³⁸ Jankó 1892a:139–159.

nyomait hordja magán s mintegy képlete az ősmagyar családi élet folyamának (ez a rész szóról-szóra Kővárytól van véve). Ép ezért rendkívüli figyelemmel voltunk (nos!) a régebbi lakodalmi szokások nyomozására is, hogy megmenthessük... «Hogy mik legyenek azok az enyészettől megmentett szokások, azt senki sem tudhatja, mert a mi »régén«, vagy »régibb időben« jelzővel van adva, az mind meg volt már örökítve a Kőváry cikkében ezelőtt harmincznyolcz, dr. Jankó születése előtt pedig mintegy tizenöt esztendővel; és sok századdal Phaedrus III. meséjének keletkezése után.»¹³⁹

Jankó később, az 1892. szeptember 3-án írt levelében így magyarázkodik:

„Kedves Herman bácsi! [...] I.) Kezdem a gyónáson. Én idei utamra segílyt kértem az Erd. Muzeumtól és a M. Földr. Társ.tól. Kérvényemben a következő passus állott: »Programmom ugyanaz, mint amelyet a mellékelt 'Kalotaszeg'-ben követtem, de a kritika teljes figyelembe vételével«. Azt hiszem, ha kijelentem, hogy e kritika alatt a Herman Ottót értettem, teljesen meggyóntam. Amit még hozzá fűzök ehhez, nem mentegődzés csak részemről egy tény elmondása. Tudom, Herman bácsi a plagiumért haragudott legjobban. Igen kérem engedje meg ennek az elmondását minden szándék nélkül egész világosan. Mikor a Kalotaszegre lementem, előzőleg Réső egy két adatát jegyzőkönyvembe beleirtam, de – bizva memoriamban – a forrást nem irtam fel. Ebbe a könyvbe jött belé az uton minden egyéb adat. Az idézett jegyzethez folytatolag irtam a lakodalmi szakásokat le. Mikor pár hó múlva jegyzeteim feldolgozásra kerültek, nem lévén megjegyezve hogy a plagizáltak jelzett néhány sor honnan van, azt hittem saját feljegyzésem az. Én tehát teljesen öntudatlanul és akaratlanul követtem el a plagiumot, a hiba akkor történt, mikor jegyzőkönyvembe bejegyeztem a pár sort, hogy az uton majd emlékezem rá, de nem irtam hozzá a forrást, amiről később megfedekeztem. Hogy ez így volt, arra becsület-szavamat adom. A világ előtt ennek elmondása a dolog lényegén nem sokat változtat, de Herman bácsi talán enyhíteni fogja felettem gyakorolt ítéléte szigorát. [...]»¹⁴⁰

Jankó nyolc évvel később is felemlgette Herman Ottó hajdani kritikáját, akkor így adott magyarázatot a plágiumvádra:

„[...] Nos, hát lássuk ennek a plagiumnak történetét! A Kalotaszegen dolgozván, egyik a jegenyei fürdőn időző ismerősöm, Csákány János elmondta, hogy vannak neki otthon holmi régi elavult nyomtatványai, a melyek közt a Kalotaszegre vonatkozó adatok is vannak; kérésemre megígérte, ha hazamegy, azt nekem lemásolja és megküldi. A másolatot megkaptam, de sem a könyv, sem a szerző címe nem volt rajta, sőt azt ismételt kérésemre sem tudtam megkapni. E másolat főként a kalotaszegi lakodalmi szokásokat ismerteti, s én az úton arra használtam, hogy meggyőződjem arról, mely szokás volt csak régen – az illető cikk vagy könyv megírása idejében – életben. Budapestre visszatérve, anyagomat összeállítottam; ebben a házasságról szóló fejezet 20 ½ oldal s ebből 20 oldal kizárólag

¹³⁹ Herman 1892:144–145; idézi Hála 2006a:65–66; 2014g:200.

¹⁴⁰ Jankó 1892d, nyomtatásban: Hála 2006a:66; 2014g:200–201.

a helyszínén általam gyűjtött eredeti anyag, ½ oldal (20 sor) pedig az, a mit abból a másolatból vettem át mint olyat, a mi tényleg csak régen volt szokásban s így én magam nem észlelhettem, fel nem jegyezhettem. Ezt a 20 sort tényleg kiírtam a másolatból s nem idézhettem, mert szerzőjét nem ismertem, hol jelent meg, azt nem tudtam, az eredeti nyomtatványt a saját szememmel nem láttam s arról beküldő ismerősömtől felvilágosítást nem kaptam. Herman úr, a ki véletlenül ismerte Kőváry cikkét, felfedezte, hogy az a 20 sor abban van meg, s rám sütötte a plágium bélyegét. Ez a dolog így történt, ha hibáztam, beismerem, de rendkívül jellemzi Herman urat, hogy engem, akkor még fiatal kezdőt – mert én akkor 22 éves voltam s a Kalotaszeg monographiája első néprajzi tanulmányom volt – így akart agyonütni azzal a 20 sorral, a melylyel szemben én a Kalotaszegről 204 oldal olyan általam összegyűjtött eredeti anyagot adtam, a melyet azóta is forrásként idéznek a magyar és német irodalomban egyaránt. [...]”¹⁴¹

Mielőtt Herman támadását és Jankó védekezését elemeznénk, lássuk Kőváry és Réső Ensel közléseit!

A házassági szokásokról szóló rész újraközlésénél Réső Ensel láthatóan nem törekedett a pontos, szó szerinti átvételre, amint ezt az alábbi néhány példa is mutatja. Szavakat cserélt ki: „lakodalmi” helyett „házassági”, „főnebb látott” helyett „főnebb említett”, „kitüzetik a menyegző határideje” helyett „kitüzetik a kézfogás határideje”; szavakat hagyott ki: „A férfi, vagy is a leánykérő” helyett „A leánykérő”, „állítanak elé” helyett „állítanak”; a legtöbb helyen átalakította Kőváry özését: „kiszemölt” helyett „kiszemelt”, „ünnepélyösséggel” helyett „ünnepélyességgel”, „jelönet” helyett „jelenet”, „öltöztetött” helyett „öltöztetett”, „rendösen” helyett „rendesen”.¹⁴²

Réső Ensel az írás végén két forrást jelölt meg: „Magy. Erd. Kép. 1853. 2. 136–7. Vas. ujs. 1856. 144.”, de valójában csak az elsőt¹⁴³ idézte, a másiktól¹⁴⁴ nem használt fel semmit.

Visszatérve Herman Ottónak Jankó János könyvéről írt bírálatára: a hivatkozás nélküli átvétel kérdésében igaza volt a recenzensnek, mert könyve *IV. Házasságkötés* című fejezetének már az első mondata mástól lett átvéve, s később is előfordulnak ilyen sorok. Herman azzal nem bíbelődött, hogy eldöntse: Kőváry eredeti, vagy Réső Ensel átvett sorait használta-e. A kérdés eldönthető, ha egymás mellé állítjuk a Kőváry, a Réső Ensel és a Jankó által írtakat.

Kőváry László (eredeti):

„Azonban lakodalmi szertartása, mely annyira sajátságos, századok tisztos nyomait hordja magán, s’ mintegy képlete az ősmagyar családi élet folyamának. Az atya, mint egy patriárka, maga határozza el, mikor lett alkalmassá fia családalkotásra.”¹⁴⁵

¹⁴¹ Jankó–Semayer 1900:30–31; idézi Hála 2006a:66–67; 2014g:201.

¹⁴² Kőváry 1853:136; 1867:170–171.

¹⁴³ Kőváry 1853.

¹⁴⁴ M. Gy. 1856.

¹⁴⁵ Kőváry 1853:136.

Kőváry László (Részó Ensel Sándor átírásában):

„A kalotaszegiek házassági szertartása századok tisztos nyomait hordja magán, s mintegy képlete az ősi magyar családi élet folyamának. Az atya mintegy patriarcha, maga határozza el, mikor lett alkalmassá fia család alkotásra.”¹⁴⁶

Jankó János:

„A kalotaszegiek házassági szertartása századok tisztos nyomait hordja magán s mintegy képlete az ősi magyar családi élet folyamának. [...] Az atya, mintegy patriarcha, maga határozza el, mikor lett alkalmassá fia családalkotásra, bár e jogában már erős korlátokat szab neki a katonai kötelezettség.”¹⁴⁷

A Jankó által írt „mintegy patriarcha” Kőváry „mint egy patriárka” eredetije helyett elárulja, hogy – amint ő is írta már idézett soraiban¹⁴⁸ – a Részó Ensel-féle közlést használta.

Még ha első olvasatra nehezen hihető is Jankó plagizálást magyarázó védekezése, nagyon valószínű, hogy a hivatkozás nélküli átvétel nem szándékosan történt, hanem, ahogy Jankó írta: „teljesen öntudatlanul és akaratlanul követtem el a plagiumot.”¹⁴⁹ Bizonyítékul szolgálhat erre egész későbbi korrekt publikációs tevékenysége és az, hogy Kalotaszeg-könyvében is többekre és több műre is hivatkozott. Így Pentsy József és Szentgyörgyi Lajos albumára;¹⁵⁰ a varrottasokról a kötetben olvashatókat Gyarmathy Zsigánétól vette át;¹⁵¹ a „bejáró legények”-ről szóló részt elsősorban Czuczsa János cikke¹⁵² alapján írta le;¹⁵³ felhasználta Wlislocki Henrik néphitközléseit,¹⁵⁴ művének hatodik, a kalotaszegi nyelvjárásról szóló része pedig teljes egészében Czuczsa János munkája.¹⁵⁵ Semmivel sem magyarázható, hogy ha ennyi szerzőre és műre hivatkozott, Részó Ensel és könyvét miért ne említette volna, ha forrását ismerte volna.

Jankó a 21 és fél oldalas *IV. Házasságkötés* című fejezetben 20 sornyinak írja a hivatkozás nélküli átvételt.¹⁵⁶ Ha utánaszámolunk, néhány sorral többet találunk, amelyek egy része elé, ahogy már Herman Ottó is észrevette,¹⁵⁷ a „régen” szót írta.¹⁵⁸

Bár a fiatal kutató kétségtelenül hibázott, de már kortársai közül is többen túl szigorúnak tartották Herman kritikáját és több mint egy évszázad múltán hasonlóképpen

¹⁴⁶ Kőváry 1867:170.

¹⁴⁷ Jankó 1892a:139, 140.

¹⁴⁸ Jankó 1892d.

¹⁴⁹ Jankó 1892d.

¹⁵⁰ Pentsy–Szentgyörgyi 1891; Jankó 1892a:97, 100.

¹⁵¹ Jankó 1892a: V, 101–104.

¹⁵² Czuczsa 1891:47–48, 59–60, 76–77, 92, 99–101, 111–112, 139–140, 148–149; újraközlése: 2006a:377–395.

¹⁵³ Jankó 1892a:169–180.

¹⁵⁴ Wlislocki 1890a; 1890b; Jankó 1892a:200, 202.

¹⁵⁵ Jankó 1892a:205–211; előzmény: Czuczsa 1890; újraközlése: Czuczsa 2006b.

¹⁵⁶ Jankó–Semayer 1900:31.

¹⁵⁷ Herman 1892:145.

¹⁵⁸ Jankó 1892a:140, 144, 147, 148.

vélekedhetünk. Egyet lehet érteni Thirring Gusztávval, aki szerint ez az „éles megtámadás” „sem Jankó komoly ambíciójához és becsületes törekvéséhez nem volt méltó, de még kevésbé a bíráló személyéhez.”¹⁵⁹ Lehet, hogy Gunda Béla és a vele egyetértő Paládi-Kovács Attila tapintott rá a lényegre: Herman bírálata féltékenyégről tanúskodik, mert meglátta Jankóban a nagy riválist.¹⁶⁰

Mindenesetre biztos, hogy a tekintélyes tudós ledorongoló írásával mély, soha el nem múló sebeket ejtett az ifjú pályatárson. 1898-ban egy újabb éles Herman-írás az utolsó csepp volt a pohárban: a mester és a tanítvány, a példakép és a rá gyakor felnéző ifjú végképp ellenségekké váltak – és a magyar néprajztudományban páratlan, ádáz küzdelmet vívtak egymással egészen Jankó 1902-ben bekövetkezett haláláig. Sőt, Herman még ez után is rúgott néhányat az akkor már védekezni sem tudó Jankóba.¹⁶¹

MEA CULPA!

Soós Antal fent említett cikkének hat része¹⁶² a *Székely Néplap*ban helytelen sorrendben látott napvilágot. Ahogy Olosz Katalin megfogalmazta:

„[...] az időrendben egymást követő folytatások nem követik a cikksorozat egyes részeinek logikai sorrendjét, összedobáltan-szétkuszáltan jelent meg Soós Antal ismertetése. [...] Az egyes részek időbeli és logikai sorrendje közötti összefüggés így vázolható: az első rész után az ötödik, majd a hatodik látott nyomdafestéket, ezeket követte a második, harmadik és negyedik rész.”¹⁶³

Soós cikkét említett könyvében e sorok írója is közzétette,¹⁶⁴ amelyről így írt Olosz Katalin:

„Soós Antal írását a közelmúltban újra közölte Hála József, a hat folytatásban közölt tanulmány egyes részeinek téves sorrendjére azonban nem figyelt fel, úgy reprodukálta a szöveget, ahogy az a *Székely Néplap*ban megjelent.”¹⁶⁵

Mentségem nincsen – figyelmetlen és pontatlan voltam. Mea culpa! Pedig Olosz Katalin a könyv egyik lektoraként írásos véleményében jóindulatúan figyelmeztetett a *Székely Néplap* szerkesztője által elkövetett hibára:

„1. Soós Antal írásának közlésében vigyázzon az eredetileg öt [helyesen hat] folytatásban megjelentetett cikksorozat egyes részeinek értelmi-logikai sorrendjére. Az egykori marosvásárhelyi újságban ugyanis a szerkesztő véletlenül összekeverte a folytatásokat, s

¹⁵⁹ Thirring 1903:171.

¹⁶⁰ Gunda 1935:635; Paládi-Kovács 1993:291, 292.

¹⁶¹ Részletesebben lásd: Hála 2006a; 2014g, további bőséges irodalommal.

¹⁶² Soós 1867.

¹⁶³ Szabó 2009:536.

¹⁶⁴ Soós 2006.

¹⁶⁵ Szabó 2009:537.

így azok (melyek különben csaknem egy évig hányódtak a szerkesztőségi asztalfiókban) nem tartalmuknak megfelelő sorrendben jelentek meg.¹⁶⁶

A segítőkész lektori véleményt, sajnos, csak akkor kaptam meg, amikor már nem volt lehetőségem a hibát kijavítani.

Olosz Katalinnak ebben is igaza van:

„A sok viszontagságon keresztülment cikksorozat fontos és jelentős momentum Kalotaszeg ismertetésének-megismerésének történetében, néprajzi sajátosságainak feltárásában. Egyik korai híradás Kalotaszeg sajátos világáról, szokáshagyományairól, életviteléről.”¹⁶⁷ Tehát értékes forrás a táj népi kultúráját vizsgálók számára. Azonban a fentiek értelmében a kutatóknak a jövőben nem az eredeti írást¹⁶⁸ és nem is az e sorok írója által újra megjelentetett változatot,¹⁶⁹ hanem az Olosz Katalin kötetében olvasható, a hat folytatást helyes sorrendben közlő és a korabeli sajtóhibáktól mentes cikket¹⁷⁰ kell használniok!

NEM ÉN ÍRTAM

A kalotaszegi lakodalomról legutóbb Kürti László közölt részletes, összehasonlító tanulmányt.¹⁷¹ A szerző apró hibát vétett, amikor a Résző Ensel könyvében olvasható írás¹⁷² forrásairól azt írta, hogy az „a Vasárnapi Újság cikkeiből lett összeállítva”¹⁷³ Amint a fentiekben írtuk: Résző Ensel egy *Vasárnapi Újság*beli cikkre¹⁷⁴ hivatkozott, de nem idézett belőle egy sort sem. Fő forrása Kőváry László korabeli cikke¹⁷⁵ volt.

Az a megtiszteltetés ért, hogy Kürti László nagy ívű tanulmányában az én Kalotaszeggel kapcsolatos szerény munkálkodásomat is említette:

„[...] Jankó János kalotaszegi lakodalomban rémesen hasonlít egy-két mondat a Résző Ensel kötet, illetve oda a Magyarország és Erdély képekben leírásból átvett anyag kezdő soraihoz. Magyarán: Jankó lakodalmi fejezetének első sorai ki vannak ollózva Résző Ensel könyvéből: »A kalotaszegiek házassági szertartásai századok tisztos nyomait hordja magán s mintegy képlete az ő magyar családi élet folyamatának« (Jankó 1993: 139, Résző Ensel 1867: 170). Ezt a mondatot idézi, de nem figyel az átvételre Hála József sem, aki a Jankó kötet reprint kiadásának utószavában hangsúlyozza Jankó János érdemeit a »megkapó és idegen« kalotaszegi házasságkötés »rítusosságával« kapcsolatosan (Hála 1993: 343).¹⁷⁶

¹⁶⁶ Olosz 2005.

¹⁶⁷ Szabó 2009:536.

¹⁶⁸ Soós 1867.

¹⁶⁹ Soós 2006.

¹⁷⁰ Soós 2009.

¹⁷¹ Kürti 2012.

¹⁷² Kőváry 1867.

¹⁷³ Kürti 2012:302.

¹⁷⁴ E kötet irodalomjegyzékében: M. Gy. 1865.

¹⁷⁵ Kőváry 1853.

¹⁷⁶ Kürti 2012:308.

Az örömbbe, hogy Kürti felfigyelt munkámra, egy kis üröm vegyült – mert a fenti rövid idézet több sebből vérzik. Mégpedig:

1. Jankó *Kalotaszeg magyar népe* című műve reprint kiadásának nincsen utószava, a végén két kísérő tanulmány olvasható.¹⁷⁷ Kürti ezt nem vette észre és a 343. oldalról idézeteket nekem tulajdonítja. Nem én írtam, hanem Vasas Samu, tehát a „nem figyel az átvételre” megállapítás nem rám, hanem rá vonatkozik. (Egyébként én is felfigyeltem az átvételre, csak később.¹⁷⁸)

2. Kürti, hogy az első sorok azonosságát igazolja, Jankóra és Réső Enselre hivatkozik „(Jankó 1993:139, Réső Ensel 1867:170)”. Azonban az idézet nem tőlük, hanem Vasas Samu (nekem tulajdonított, fent említett) írásából származik. Ugyanis Vasas is pontatlanul citált: „szertartása” helyett „szertartásai”-t és „folyamának” helyett „folyamatának”-ot írt.¹⁷⁹ És így szerepel Kürtinél is!

3. Kürti írja: „»megkapó és idegen« kalotaszegi házasságkötés »rítusosságával« kapcsolatosan (Hála 1993: 343)”. A citálás itt sem sikerült, mert Vasas Samu (nem Hála!) cikkében ez áll: „A kalotaszegi házasságkötés rítusossága ma is feltűnő és megkapó az idegen számára.”¹⁸⁰ Nem ugyanaz!

Ahogy mondani szokták: a többi stimmel!

TANULSÁG

Összegzés helyett tanulságképpen idézem Kürti Lászlónak a fent említett tanulmányából vett következő sorokat: „Jankó Jánostól Nagy Jenőig és a Vasas–Salamon kötetig a vőfély szerepel és verseket mond, de művészetéről, improvizálásról és a hagyományozódás módjáról szinte semmit sem tudunk meg. Ezért alapvető fontossággal bír, hogy a korábbi néprajzi leírásokat ne kritikátlanul vegyük át, hanem a megfelelő történeti-társadalmi közeg ismeretében legyenek megmértetve. Csak így lehet a kornak megfelelő komoly összehasonlító munkát végezni.”¹⁸¹

„Csak így”, meg úgy (teszem hozzá, és ez természetesen rám is vonatkozik!), ha a felhasznált irodalmat helyesen értelmezzük és pontosan idézzük!

¹⁷⁷ Hála 1993b; Vasas 1993.

¹⁷⁸ Hála 2006a:66, 2014g:200.

¹⁷⁹ Vasas 1993:343.

¹⁸⁰ Vasas 1993:343.

¹⁸¹ Kürti 2012:320.

Ifj. Noszky Jenő könyve a salgótarjáni barnaszénbányászat néprajzáról

Ifj. Noszky Jenő (1909–1970) (5. kép), édesapja és példaképe, id. Noszky Jenő (1880–1951), a jeles középiskolai természettanár, geológus, paleontológus és muzeológus hatására élethivatásul a földtudományok művelését választotta. Ezért a középiskola elvégzése után, 1927-ben beiratkozott a debreceni tudományegyetem természettan–földrajz szakára, ahol 1931-ben szerzett tanári oklevelet. Földtani szakdolgozatát 1931-ben *Nógrád vármegye geológiai felépítése* címmel írta meg Telegdi Roth Károlyhoz, az Ásvány-Földtani Tanszék/Intézet alapító professzorához. Harmadéves egyetemistaként 1930-ban készítette el *A salgótarjáni barnaszénterület és annak bányászata* című pályadíjnyertes dolgozatát, amelyet Milleker Rezső professzor, a Földrajzi Tanszék/Intézet vezetője bírálatainak¹⁸² figyelembevételével, további kutatással és terepi gyűjtéssel földrajzi szakdolgozattá (*Salgótarján és barnaszénbányászata, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra*, 1931¹⁸³) fejlesztett tovább. Doktori értekezését 1934-ben summa cum laude védte meg Telegdi Roth professzor tanszékén. Ebből született első tudományos publikációja, amelyet *Adatok az északi Bakony krétaképződményeinek ismeretéhez* címmel a magyar geológia központi folyóirata, a *Földtani Közöny* közölte.¹⁸⁴ Kutatóként ekkor eltávolodott a Palócföldtől és munkáját hazánk más területein folytatta tovább. A következő évtizedekben – tehetségének, elhivatottságának és nagy szorgalmának köszönhetően – választott tudománya művelésében magas szintre jutott, amint az Balogh Kálmánnak a Magyarhoni Földtani Társulat 1970. március 20-án megrendezett közgyűlésén elhangzott, róla szóló megemlékezéséből¹⁸⁵ is kiderül.

E könyvben (6. kép) az évtizedek óta a debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtárban szendergő és Székyné Fux Vilma professzor asszony (a földtani katedrán 1974–1981 között Telegdi Roth Károly utódja) jóvoltából a Magyar Állami Földtani Intézet Tudománytörténeti Gyűjteményében másolatban meglévő földrajzi szakdolgozatát tesszük közzé a mai helyesírási szabályok figyelembevételével.

¹⁸² Évkönyv és Almanach 1930:307–308.

¹⁸³ Noszky 1931.

¹⁸⁴ Ifj. Noszky 1934.

¹⁸⁵ Balogh 1970. Életéről és munkásságáról lásd még például: Fülöp 1969:29–30; Tasnádi Kubacska 1972:14–15; Hámor 1994:21–23.

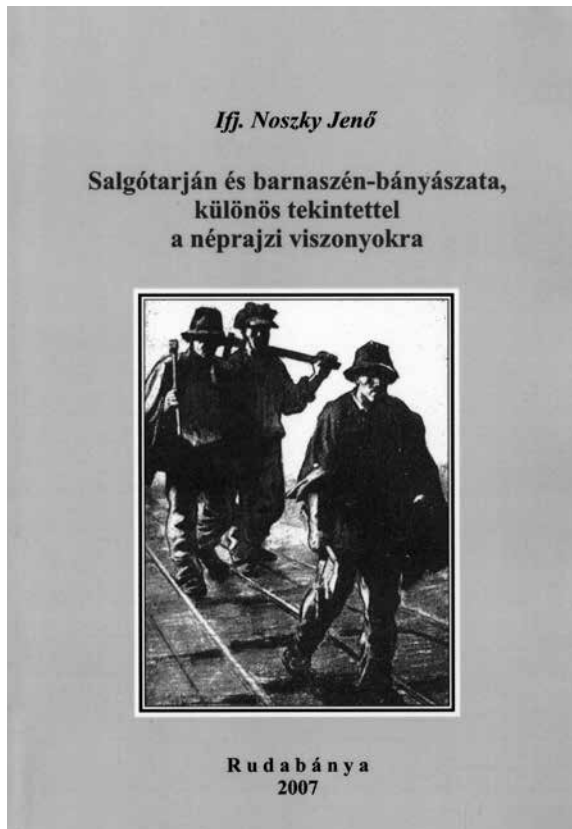

5. Ifj. Noszky Jenő és felesége
(Ismeretlen fényképész felvétele,
Magyar Bányászati és Földtani
Szolgálat, Tudománytörténeti
Gyűjtemény)

Ifj. Noszky Jenő műve öt nagyobb tematikai egységből áll. Az első fejezet a természeti viszonyok, főképpen a salgótarjáni bányavidék földtani viszonyainak összefoglalására vállalkozik, zömmel az 1930-ig publikált szakirodalom alapján. Ebben a tömör összefoglalásban, a kor szintjén álló leírásban képet nyújt a táj változatosságáról, eseménydús földtörténetéről, s a tektonikai viszonyok kapcsán a bányászat nehézségeire is utal.

A második nagy fejezet a *Bányászati viszonyok* címet viseli, s az egész dolgozat gerincét alkotja. Vázolja a szénbányászat kezdeteit, ismerteti a helyi kőszén ismeretére vonatkozó régi forrásokat, és a korai földtani megfigyeléseket a vidékről. Foglalkozik a bányászat céljából alakult társulatok, vállalkozások kezdeti történetével, követi a tulajdonviszonyok, vállalatok további alakulását, a termelés volumenének növekedését. Különösen érdekesek a kis, ún. „konjunktúra-vállalatok”-ra vonatkozó adalékai. Ezekről a kis vállalkozásokról a kései ipartörténeti munkák alig vesznek tudomást. A *mai bányászat* című alfejezet már az 1930-as évek elejének „modern, korszerű” bányászati technológiáit ismerteti, s forrásértékű információkat közöl mind a bányamunkások föld alatti tevékenységeiről,

6. Borítólap: Ifj. Noszky Jenő:
Salgótarján és barnaszén-
bányászata (2007)

munkaviszonyairól, a fejtésmódokról, mind a bányászat üzemtani megalapozásáról. Leírja a bányászok munkaszervezeti egységeit, napi munkarendjét, a bányabeli közlekedés és szállítás módjait, a munkaköröket, beosztásokat, a bérezés formáit stb. Az alkalmazott szakterminológia kevés eredeti szót tartalmaz, inkább az erősen magyarosított szaknyelvet tükrözi. Véletlenül sem említ például *haldot*, *haldányt*, csupán a *hányó* szót ismételi. Ezzel is helyzetképet ad a szaknyelvi változásokról, s a geológusok, mérnökök abban játszott szerepéről. *A szén további útja* című alfejezet a bányából kikerült szén osztályozásáról, minőségi csoportjairól, szállításáról, hasznosításuk formáiról tájékoztatja az olvasót. Nyomatékkal szól az áramfejlesztő erőmű jelentőségéről, s a villamosítás akkoriban napirenden lévő terveiről.

A kézirat harmadik nagyobb egysége a *Néprajzi viszonyok* címet viseli. Ebben alig tud szakirodalomra támaszkodni, zömmel saját megfigyeléseit, hallomásait rendszerezi és írja le. Ez adja a szöveg értékét. Érzékelteti a helyi „őslakosság”, az agrártermelésből élő palóc falvak és a bányaművelés céljából betelepített jövevények, a helyiek által *gráne-*

reknek nevezett cseh, morva, stájer stb. kolonisták kezdeti idegenkedését, vetélkedését. Azonban a telepes tisztí és altisztí kar hamar elmagyarosodott, s a vetélkedést felváltotta a keveredés. A másik oldalon a helyi férfilakosság egy része beszkokott a bányába, s eleinte csak téli idénymunkásként, később állandó munkásként is bányász lett. Ennek köszönhetően kialakult a salgótarjáni bányásznépesség, ifj. Noszky szavaival élve: „új néprajzi típus”. Előtte ezt a népességet etnográfusok, szociográfusok nem írták le. Szabó Zoltán *Cifra nyomorúság* című művében¹⁸⁶ nagy írói erővel, de nem mindig pontosan írja le ezt a sajátos új népelemet. Inkább az elkülönülést hangsúlyozza, s a keveredést kevésbé érzékeli. A *bányásztársadalom tagozódása* című alfejezetben a bejáró és a telepi, a helyben lakó bányászok csoportját, életmódját, mentalitását egyaránt jól jellemzi. Még értékeőbb A *kolóniákra telepített bányász háza tája* címet viselő alfejezet anyaga, amelyben eredeti, másutt nem olvasható részleteket olvashatunk a korai faházak, a kétoldalas kolóniaházak, a bejárati ajtók mellett elhelyezett „széntartó ládák”, a közös kutak és közös sütőkemencék telepi világáról. Szól az újabb mintatelepekről (Chorin-telep, Horthy-telep), a tisztviselőknek épített villákról, a bányászlakások bútorzatáról stb. A *bányász családja* című alfejezet talán kissé egyoldalú képet fest a nők szerepéről, a családi élet negatívumairól, a beosztás hiányáról, a bányászok italozásáról stb. Valószínűleg van ebben túlzás, túlzott általánosítás és jó adag előítélet. A középosztály, a bányák értelmiségi elitjének felfogását tükrözi a leírás, nem pusztán a szerzőét. Az 1920–1930-as évek sztereotípiái igen régi keletűek. 1791-ben már Johann Georg Hoffinger selmechányai doktor is igen megrovóan sorolta a bányásznép italozását, a kocsmák nagy számát és az elfogyasztott szeszes italok éves mennyiségét, a bányászfeleségek mentalitását stb.¹⁸⁷ Ifj. Noszky fontos adalékokat közöl a bányászcsaládok napi életrendjéről, időgazdálkodásáról, táplálkozásáról és annak hiányosságairól. A *bányász helyzete a társadalmi életben* című alfejezet itt-ott túlzásokat, tévedéseket is tartalmaz. Túlzás azt állítani, hogy a paraszt „úr”-nak nézte volna a bányászt, a kolónián élő nincstelent. A tehetős „iparos”-t igen. Az viszont helytálló, hogy az iparos és a szakmunkás (még a gyári munkás is) lenézte a bányászt. A bányász életpálya lépcsőinek és a házasodási kapcsolatoknak az ismertetése fontos közlés, a „közkultúra” intézményeihez való kapcsolódás bemutatása sajnos elég vázlatos. A *szokások* alfejezet a bányatelepi népesség családi (társadalmi) és ünnepi szokásait ismerteti. Ezen érződik leginkább a néprajzi olvasottság hiánya. Tanulságos az a megállapítása, hogy a telepi bányász nem követi a népi mintákat, a közeli falvak népszokásait, inkább a polgárság, a középosztály példáját próbálja másolni (pl. fényképész az esküvő után). A bányatársulat ingyen adott hintót, kocsist az esküvőhöz és a keresztelőhöz. A temetést színesebbnek mondja. Említi a bányászzenekar részvételét, s a díszegyenruhába öltözött munkatársak testületi megjelenését. A halotti tor ritkán maradt el. Szól Prokop napjának

¹⁸⁶ Szabó é. n.

¹⁸⁷ Deáky 2004:68–107.

munkaszünettel történt megünnepléséről. A társulat egy cipót és egy üveg bort adott minden bányásznak erre a napra. Egyéb szokásokról, hiedelmekről nincs tudomása, de újra megemlíti a szeszes italok szeretetét, Salgótarján éves alkoholfogyasztási adatait és a bányászok korai elhalását, alacsony átlagéletkorát.

A negyedik fejezet a vidék településformáit írja le, sajnos igen vázlatosan. Szól a régi, elhagyott, pusztuló kolóniákról és az újabbakról is. Ezen már nagyon érződik a sietség, hiányzanak a konkrét leíró részletek.

Az ötödik, összegzésnek szánt fejezet általánosságokat ismétel meg, nem tudja a dolgozat lényegi, új eredményeit tézisekben összefoglalni. Nem ad számadatokat sem, s itt-ott tévedéseket tartalmaz. Túlzás azt állítani, hogy Tarján „harmadrangú településsé süllyesztette vissza” a korábbi járási székhely Füleket. Vasúti csomópont szerepe és zománcárugyára folytán fontos települése volt az 1920–1930-as évek Dél-Szlovákiájának. A „Rima” ipari szállításai a két háború között is a Bánréve–Feled–Fülek–Tarján vasúti vonalon történtek. E fejezetben a szentet „megszemélyesíti”, aktív szereplővé minősíti. Valójában a bányavidéket az ipari kapitalizmus „hozta létre”, az ipar szükséglete hívta életre.

Amint az a fentiekből is kiderül, a szárnyait bontogató tudósjelölt, ifj. Noszky Jenő jó stílusban megírt és világosan szerkesztett munkája nem egyenletes színvonalú, számos erénye mellett hibái is vannak. Ez utóbbiak ellenére a mű teljes terjedelemben való közlése mellett döntöttünk, mert ez mutatja meg eredeti arányait, s az 1930-as évek egyetemi szakdolgozati követelményeit. A tanulmány egyéb értékei mellett a salgótarjáni bányák és kolóniák életéről, a vidék társadalmáról szóló megfigyelések eredetiségét, a leírás megbízhatóságát és forrásértékét emeljük ki.

Az eredeti szakdolgozat egy rajzot (a csapás irányú pásztafejtés sematikus ábrázolása), négy fényképet és két térképet (a Gusztáv-táró és a csókási lejtőszakna üzemterve) is tartalmaz. Ezeket gyenge minőségük, reprodukálhatatlanságuk miatt nem tudtuk közölni. (Kihagytuk a szövegből a rájuk vonatkozó rövid hivatkozásokat is.) Ezért a kötetet a salgótarjáni Nógrádi Történeti Múzeumban őrzött archív fényképekkel illusztráltuk. Kivételt csak a Salgótarjáni Szent István-köszénbányák aláírású ábra képez, amelyet először, Liptay Pál eredetije után a *Magyarország és a Nagy Világ* közölt 1868-ban.¹⁸⁸

Végül, de nem utolsósorban köszönetet mondunk azoknak (a kolofonban név szerint is felsorolt) támogatóknak, akik ifj. Noszky Jenő fiatalkori művének kiadását lehetővé tették. Reményeink szerint a kötet megjelentetésével, azon túlmenően, hogy emléket állítunk egy kiváló kutatónak, a magyar bányászattörténetet és néprajztudományt egyaránt szolgáljuk.

¹⁸⁸ Liptay 1868:467.

A kortársak *A magyarság néprajzáról*

1933 decembere fontos dátum a magyar néprajztudomány történetében: a karácsonyi könyvvásárra, „a magyar tárgyi néprajz alapvető mestere”, Herman Ottó emlékének ajánlva (7. kép), a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda kiadásában, az intézmény hungarológiai sorozatába illeszkedve megjelent a magyar néprajz első szintézisének, *A magyarság néprajzának* I. kötete (a tárgyi néprajz első fele). Írói Bátky Zsigmond, Györffy István és Viski Károly voltak, a sajtó alá rendezés munkáját Czakó Elemér, a nyomda főigazgatója és a Magyar Néprajzi Társaság elnöke végezte¹⁸⁹ (8. kép).

Egy összegző mű megírásának gondolata már Sebestyén Gyulában is felmerült, aki 1918–1920-ban készített „tudománypolitikai röpirat”-ában vázolta egy 57 kötetes (füzetes?) kiadványsorozat (*A magyar néptudomány fundamentumai*) tervét.¹⁹⁰ Paládi-Kovács Attila szerint „több jel mutat arra, hogy Viski Károlyt már az 1920-as évek derekán is a leíró, rendszerező kutatásokra alapozott szintézis, a magyar népi kultúráról írandó összegző mű, egy átfogó kézikönyv gondolata foglalkoztatta”.¹⁹¹ Viski volt „a fő kezdeményező”,¹⁹² „a vállalkozás spiritus rectora”.¹⁹³ Önéletrajzában szerényen így ír erről: „Pályám egyik figyelmet érdemlő eredménye, hogy a Néprajzi Múzeumi kollégáim között évekig színen tartottam a magyarság néprajza kézikönyvének gondolatát, míg végül hárman egyesültünk közös munkára; a magyarság tárgyi néprajzának megírására, vállalkozásunkat a Magy. Tud. Akadémia is megértéssel támogatta. Mikor a kiadásra az Egyetemi Nyomda ajánlkozott, elkészítettem a szellemi néprajz tervét is, s élénk részt vettem a szerkesztői s lektori munkákban. Törekvéseimet, elveimet a munka második részében rajtam kívül álló okokból – nem mindenben sikerült megvalósítanom.”¹⁹⁴ „Czakó kiadói, szerkesztői közreműködése nélkül a kézikönyv nem jöhetett volna létre”, de a sajtó alá rendezés „Viski

¹⁸⁹ Czakó é. n.

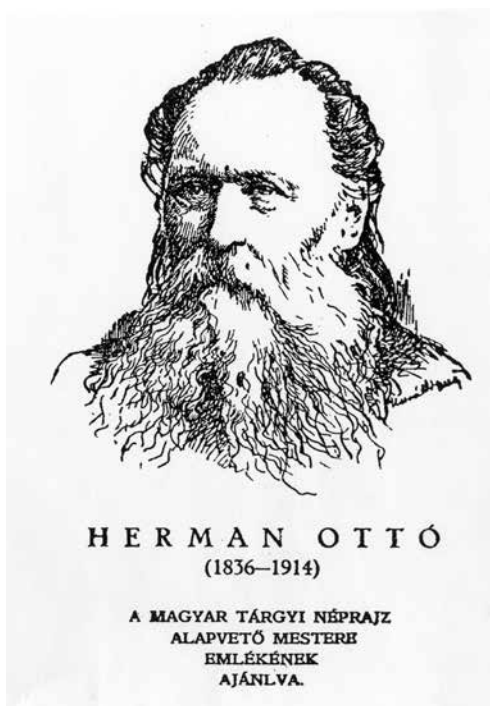
¹⁹⁰ Kósa 2001:154.

¹⁹¹ Paládi-Kovács 2007:15.

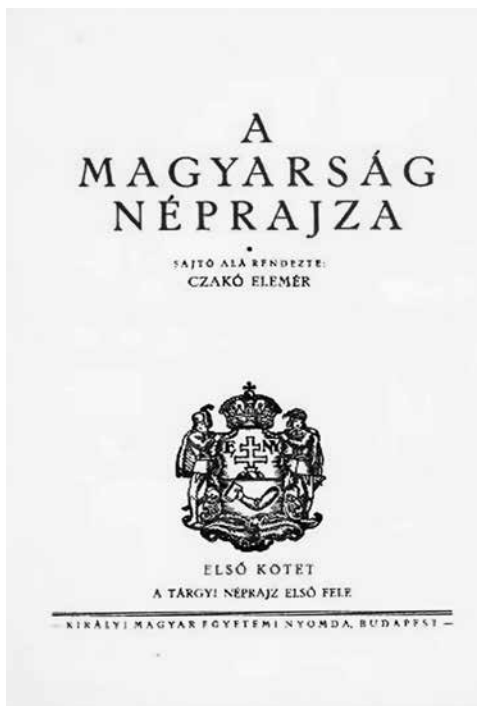
¹⁹² Paládi-Kovács 2007:16.

¹⁹³ Paládi-Kovács 2002:46.

¹⁹⁴ Vargha cikkéből (1974:73.) idézi: Paládi-Kovács 2002:46; 2007:16.

7. Herman Ottó arcképe *A magyarság néprajza* I. kötetében (1933)

8. Címlap: *A magyarság néprajza*, I. kötet (1933)

láthatatlan közreműködésével” történt – állapította meg Paládi-Kovács Attila,¹⁹⁵ Kósa László egyenesen kijelentette: „a valóságos szerkesztői és lektori munkát [...] Viski végezte”.¹⁹⁶

Az első kiadás I. kötetének megjelenése előtt (és közvetlenül utána) az Egyetemi Nyomda nagy propagandát fejtett ki, hogy a könyvet népszerűsítse, például a *Magyar Könyvbarátok Diariuma* című periodikájában, amelynek szerkesztéséért és kiadásáért ugyancsak Czákó Elemér felelt.

Az 1933. 7–8. számnak már a borítólapján ott a könyv rajza (9. kép) és a gazdagon illusztrált füzetben például az alábbi írások olvashatók: *A néprajz mellett... Állásfoglalások a múltból és nyilatkozatok a jelenből a magyar néprajz értékéről és értelméről* (183–190. old.); *A magyarság néprajza* (190–191. old.); *Mit ad nekünk a néprajz?* (192. old.); *Az első kötet tartalma* (193–196. old.); *A második kötet anyaga* (197. old.); *A harmadik és a negyedik kötet tervezete* (198. old.); *Szemelvények A magyarság néprajzából* (199–203. old.);

¹⁹⁵ Paládi-Kovács 2002:47; 2007:17.

¹⁹⁶ Kósa 1980:500.

MAGYAR KÖNYVBARÁTOK

DIARIUM^A

1933. ÉV IV. NEGYEDE
7—8. SZÁM

TARTALOM:

A Magyarság Néprajzának ismertetése. A Néprajz mellett...
Hóman Bálint, Szekfű Gyula, Kornis Gyula, Ravasz László,
Kodály Zoltán, Milotay István, Móricz Zsigmond,
Kosztolányi stb 183. old. — A Magyarság Néprajzának tartalommutatója 193. old. —
Írói 204. old. — Könyvek Szemléje
205. old. — Körülnézés 212.
old. — Széjgyezetek
215. old. — Vég-
vári vers
218. old.
S á r g a
mellékleten:
Illetménykötetek 173. old.
Könyvbarátok postája 175. old.
Könyvbarátok könyvjegyzéke 176. old.
Kitalálásra! 180. old. — Mit üzen a könyves-
bolt? 219. old. — Figyelemreméltó könyvek
222. old. — Könyvbarátok Kis Könyvei 223. old.

9. Címlap: A Magyar Könyvbarátok Diariuma (1933. 7–8. szám)

A magyarság néprajzának írói (204–205. old.). A füzet végén megrendelőlap található és a következő szöveg olvasható: „Kérjük olvasóinkat, hogy A magyarság néprajzának ezt az ismertető füzetét juttassák el vagy adják kölcsön más érdeklődőknek is: így épül ki a közös műveltségi front.”

A *Magyar Könyvbarátok Diariuma* 1934. 1–2. számban egy teljes oldalas reklám (3. old.) és a *Kinek készül A magyarság néprajza?* (4. old.) című írás között a következőket találjuk: „Mit nyújt a Magyar Néprajzi Társaság? A Magyar Néprajzi Társaság választmánya 1933. október 25-i ülésén örömmel vett tudomást A magyarság néprajza c. négykötetes kiadvány megjelentetéséről. A Magyar Néprajzi Társaság A magyarság néprajza minden egyes előfizetőjét beiktatja pártoló tagjai közé, minthogy a K. M. Egyetemi Nyomda minden egyes elkelt példány után anyagi támogatást juttat a magyar néprajzi kutatások céljára. A magyarság néprajzának tulajdonosai külön pártoló tagsági okiratot kapnak s felkéretnek, hogy a mű anyagának kiegészítésénél, helyesbítésénél és gondozásánál további közreműködésükkel támogassák a magyar néprajz ügyét.” (4. old.) Ezt követi A

közönség nagyszerű jelentkezése című rész, amelyben apró betűkkel szedve, három és fél oldalon keresztül mutatnak be „az első előfizetők neveiből egy sorozatot”. A széles körű és a társadalom legkülönbözőbb rétegeit, képviselőit érintő érdeklődés illusztrálására álljon itt néhány (köztük több ismerős!) név: Baldauf Ernő okl. gépészmérnök (Bp.), Bally Béla m. k. postamester (Veszprém), Bálint Sándor dr. tanár (Szeged), Balogh Jolán dr. múz. tisztv. (Bp.), Baumöhl Vilmos textiltechnológus (Bp.), Berze Nagy János dr. vez. kir. tanfelügy. (Pécs), Budai János s.lelkész (Bp.), Czukrász Zoltán dr. orvos (Vámosmikola), Csatkai Endre dr. író (Sopron), Csete Balázs polg. isk. rajztanár (Csepel), Dobossy Sándor banktisztv. (Pásztó), Farkas Károly ref. lelkész (Welland, Kanada), Forster Gyula ny. stat. hiv. (Bp.), Gallner Márta tanár (Bp.), Gönczy Miklós iparművész, hírlapíró (Gödöllő), Gubányi Emil kir. vegyész-mérnök (Bp.), Hankó Béla dr. egyet. tanár (Debrecen), vitéz Jónás Ödön okl. bányamérnök (Salgóbányatelep), Karácsonyi József káplán (Diósgyőr, vasgár), Lisznyai Damó Elemér ezredes (Kaposvár), Maár Gyula földbirtokos (Kercseliget), Matisz László urad. intéző (Ászár), Mérei Emil gyártulajd. (Bp.), Natter-Nád Miksa hírlapíró (Bp.), Papp László dr. ügyvédj. (Bp.), Prückler József rt. főkönyvelő (Bp.), Rajeczky Benjámin ciszt. r. tanár (Bp.), Reguly Lajos állatorvos (Salgótarján), Schwartz Elemér dr. egyetemi tanár (Bp.), Sik Sándor egyet. prof. (Szeged), Soós Nándor rendőrfőtanácsos (Pécs), Szapáry Lajos gróf főispán (Pécs). Szegedy-Maszák Palma szakorvosi asszisztens (Bp.), Sziklai Lajos postás (Kispest), Teleszky Béláné közjegyző neje (Miskolc), Vadnay László főjegyző (Miskolc), Vezér Gyula kórh. lelkész (Bp.), Wellmann Imre egyet. hallgató (Bp.), Zsolnay Vilmos kerámiai gyáros (Pécs), illetve Állami Polgári Fiúiskola (Eger), Árpád Reálgymnázium (Bp.), Borsod Miskolci Múzeum (Miskolc), Csenedőrtiszt Olvasókör (Debrecen), Egyetemi Földrajzi Intézet (Debrecen), Egyetemi Könyvtár (Pécs), Fiú Felsőkereskedelmi Iskola (Kecskemét), Levente Egyesület (Szombathely), Ref. Főiskola Nagy Könyvtára (Debrecen), Újpest megyei város, Városi Könyvtár (Vác), Városi Villanytelep (Pécs) (4–7. old.).

Ugyanebben a füzetben a *Hogyan nyilatkoznak a tudósok?* cím alatt Hóman Bálint, Kornis Gyula és Szekfű Gyula véleménye, valamint Czakó Elemérnek a kötetben is olvasható ajánlása olvasható. A Könyvek szemléje, a Tallózás és a Kis tükör címet viselő fejezetekben kis keretes reklámszöveget helyeztek el, és e szám végéről sem hiányzik a megrendelőlap.

Az 1934. év elején a különféle lapokban megjelentek az első ismertetések a kötetéről (ezek még nem az Eckhardt Sándor, Gunda Béla, Honti János és mások által írott „maig érvényes kritikai észrevételeket”¹⁹⁷ tartalmazó recenziók voltak). Az első ismertetésekben olvasható dicsérő megjegyzéseket és más véleményeket kötötték csokorba az 1934. évi 3–4. számban, a *Legnemzetibb tudomány legmagyarabb könyve* című írásban (53–57. old.). Az e füzetben közölt reklámokból és megrendelőlapról kiderül, hogy a négy félbőr-

¹⁹⁷ Paládi-Kovács 2002:47.

kötéses kötet ára 80 pengő (kedvezményes előfizetéssel 72 pengő) volt és havi 4 pengős részletekben is lehetett fizetni.

A Magyar Tudományos Akadémia jelentős anyagi támogatásával¹⁹⁸ 1933. december és 1937. június között 5000-5000 példányban kiadott négy kötet olyan közönségsikert aratott, hogy 1941 és 1943 között 4000-4000 példányban második (bővített) és harmadik (utánnymott) kiadásban is megjelentették.¹⁹⁹ A második és a harmadik kiadás sajtó alá rendezését Palotay Gertrúd segítségével Viski Károly végezte.²⁰⁰

Az alábbiakban *A magyarság néprajza* fogadtatását mutatjuk be egy korabeli összeállítás és Ortutay Gyula könyvismertetésének felidézésével.

A legnemzetibb tudomány legmagyarabb könyve
(*Magyar Könyvbarátok Diariuma 1934*[3-4]:53-57.)

A magyarság néprajza a nemzeti önmegismerésnek egy eddigelé szűköcske ösvényét tágítja egyszerre széles és modern, pompásan járható országúttá a magyar olvasók előtt. Oly mű ez, amely mindenki számára felfedezésszerűen megadja a lehetőséget nemzete igazi arcának megismeréséhez, nincs művelt magyar, aki nélkülözhetné azokat az ismereteket, amelyeket csak *A magyarság néprajzából* szerezhet meg s nincs jószándékú polgára a csonka, meggyötört hazának, aki ne válna általa emberebbé, magyarabbá... Legutolsó levelében, halála előtt egy héttel, azt írja Móra Ferenc *A magyarság néprajzáról*: Olyan szép könyv, hogy az embernek a szívére kell szorítani.²⁰¹ (*Móra Ferenc*). ...nagy értékű és becses munka (*Balogh Jenő v. igazságügy-miniszter*). A tudomány jövő fejlődése és a nagyközönség tudományos műveltségének tágítása szempontjából egyaránt nagy eredményeket várok e műtől s kívánom, hogy a magyar lélek és a magyar értékek iránt érdeklődő közönség épp oly szeretettel fogadja, aminő megértéssel és elismeréssel fogadták a *Magyar történetet* (*Hóman Bálint kultuszminiszter*). A legszebb magyar alkotás negyven év óta, kultúránk büszkesége (*Röder Vilmos gy. tábornok*). Nagy úttörő alkotás: röstellnünk kell, hogy még nem volt (*Komis Gyula egyetemi professzor*). Valóságos szenzációszámba megy *A magyarság néprajza* első kötete. Igazán az utolsó pillanatban, mikor a mindent uniformizáló városias és technikai civilizáció már-már elnyeléssel fenyegeti a magyar népelet ősi formáit, jelenik meg ez a hatalmas munka, hogy ráeszméltesse a művelt magyar közönséget arra, hogy micsoda kincstárat hordott össze és alkotott meg a magyar nép, amely kincstárnak könnyelmű elherdálása és

¹⁹⁸ Paládi-Kovács 2002:45-46.

¹⁹⁹ Paládi-Kovács 2002:46-47.

²⁰⁰ Kósa 1980:500.

²⁰¹ Az eredeti közlésben Móra kézírásával.

veszendőbe juttatása nemzeti bűn volna (*Szily Kálmán államtitkár*). Rendkívül hasznos kiadvány, munkatársainak névsora, az első kötet meglepően gazdag és változatos tartalma a teljes sorozat értékességét előre is biztosítja. A magyar népelet színes világának összefoglaló ismertetése ebben a vonzó formában minden bizonnyal el fog jutni a művelt nagyközönség legszélesebb rétegeihez. A nagybecsű kiadványon, úgy tartalmát, mint tökéletes nyomdai kiállítását tekintve, örömmel ismerhetők fel lépten-nyomon a gondos szerkesztés és a mű kiadása iránti szeretetnek jegyei (*Pasteiner Iván, az Egyetemi Könyvtár igazgatója*). A *magyarság néprajza* bizonyítéka annak, hogy az Egyetemi Nyomda kiváló mértékben szolgálja a magyar könyvkultúra ügyét (*Scitovszky Tibor v. külügyminiszter, a Hitelbank vezérigazgatója*). Gyönyörűséggel lapozgattam a páratlan gazdagságú munkában, mely valósággal nemzeti missziót tölt be. Teljesen átérzem annak nemes törekvéseit és hazafias, valamint kulturális szempontból egyaránt áldásos eredményeit (*Antal István miniszterelnökségi sajtófőnök*). Szinte bámulattal lapoztam végig a művészi kiállítású és gazdag frekvenciájú könyvet és meggyőződésem, hogy annak nagy tudományos értéke mellett mint kultúránk legmeggyőzőbb propagandaeszköze is igen hasznos szolgálatot fog tenni (*Mengele Ferenc külügyminisztériumi sajtófőnök*). Minden literátus ember számára ez a könyv az ünnepi érzések hangtalan akkordjait szólaltatja meg. Nagyszerű gyűjteménye veszendő értékeknek, igazi standardwork, amelyben a nagyszerű magyar népnek őstehetsége és bölcsessége ezerféle villanásából ragyog fel. A magyar paraszt génuszának hirdetésénél nincs párt vagy világnézeti különbség (*Nádai Pál író*). A munkát nagy gyönyörűséggel olvastam, nagyon jó és sikerült könyv: szépen van megírva, jól illusztrálva, kiállítása ízléses. Óriási anyagot foglal össze, de mindenkinek felfokozza a vágját arra, hogy még többet kívánjon (*Hankó Béla egyetemi professzor*). A *magyarság néprajza* a legnemzetibb tudomány legmagyarabb könyve (*Lambrecht Kálmán egyetemi professzor*).

Végigolvastam az egész művet: nagyon sok ismeretlen adata a legélvezetesebb olvasmány, olyan összefoglalás, amelyre feltétlenül szükségünk van. A szöveg és képanyag összeállítása annyira élvezetes, hogy az ember türelmetlenül várja már a folytatást. Legnagyobb elismerés illeti a mű szerkesztőségét (*Bálványossy Tibor dr. főszolgabíró*). Nagy nyereségnek tartom, hogy végre megjelenik az összefoglaló mű, amely elénk tárja mindazt, amit a magyarság néprajzáról tudnunk kell. Vannak kitűnő szakembereink, százsámra jelentek meg az értékes részlettanulmányok: e mozaikkövekből most, mint a már megjelent első kötetből látjuk, kitűnően sikerüli egységes képet alkotni. A szerzők oly feladatot oldottak meg, amelyre régóta vár a művelt magyarság és megoldották úgy, hogy nemcsak megfeleleltek a mai tudomány igényeinek, hanem előadó-művészetükkel e szívünkhöz nőtt tárgy ismertetését élvezetes olvasmánnyá is tették (*Lyka Károly író, a Felsőház tagja*). Fontos ránk, magyarokra nézve ily rendszeres és alapos munka megjelentetése, mert ezzel különösen meg tudja a külföld ismerni az erőszakkal négy részre osztott magyarság népi

egységét, régi kultúráját és jövő törekvéseit. Örömmel kell üdvözlönnünk és mindenkinek ajánlanunk ezt a hosszú tudományos kutatással és nagy szakszerűséggel szerkesztett díszes kiadványt, amelynek minél előbb idegen nyelveken való megjelentetését elsőrendű szükségletnek kell tekintenünk (*Olay Ferenc egyetemi m. tanár, min. tanácsos*). Csak egy félévszázados lankadatlan gyűjtőtevékenység és részletkutatás tette lehetővé, hogy ezt az összefoglaló nagy magyar néprajzi kézikönyvet jeles szakembereink vállvetett munkával megírhatták és csak az Egyetemi Nyomda magas technikai felkészültsége és áldozatkészsége valósíthatta meg a magyar néprajz eme pillérének lerakását (*Marjalaki Kiss Lajos*). A népművészet elvezet bennünket az őshazánkba, meg tudja keresni elszakadt véreinket, ezer és ezer barátot szerez. Falun az intelligenciára vár a feladat, hogy megóvja a népművészetet a deformálódástól. Minden magyar nő könnyen fejlesztheti ízlését odáig, hogy felismerje az előtte lévő munkában a művészetet és megvédelmezze azt. Tanulja meg a magyar is, amit a külföld tesz a maga népe érdekében: a propagandát. Melegítse magához a népet. Másképpen fog tekinteni akkor a falu népe a falu úriasszonyaira (*Szilágyi Béla öcsényi lelkész*). A mű az egész magyar szellemi életnek egy régen érzett hiányát fogja pótolni (*Névelős Gyula min. tanácsos*). Nem hiszem, hogy valaki tudna úgy örülni *A magyarság néprajza* első kötete megjelenésének, mint ahogy mi, vidéki múzeumőrök és könyvtárosok örülünk. Két kézzel kaptunk a könyv után, melynek bőséges forrásaiból először és azt hiszem legtöbbit mi merítünk. De a közönség is rájött arra, hogy milyen nagy nemzeti értékek ezek az addig nem nagyon becsült népi sajátosságok. E könyvvel a tárgyak csakugyan lelket kapnak. Ilyen jó összefoglalásban rendszeresen sehol nem kap az érdeklődő a magyarságról, a népelet minden megnyilatkozásáról szakemberek tudásával és szeretetével megírt igazi tükörcépet. A mű olyan tökéletes, hogy ahhoz hozzászólni nem is lehet, nem is szükséges. A legteljesebb elismerés és köszönet illetheti a szerkesztőket, az Egyetemi Nyomda nemes áldozatkészségét, hogy ez a munka megjelenhetett (*Leszih Andor, a miskolci múzeum őre*).

Régóta nem volt a magyar tudományos életnek ily nagy jelentőségű eseménye, mint *A magyarság néprajza*. Csodálatos erkölcsi és szellemi értékeit jelenteti meg népünknek. Ősi tiszta formaérzékével, józan színhasználatával, esetlen rajz, vonal és kompozíció megoldásával sokszor a költészet magasságába emelkedik. E mű nélkülözhetetlen mindazoknak, akik még csak a legcsekélyebb kapcsolatban is állnak a művészettel. Népünk páratlan kincseit mentik át számunkra és ezzel mintegy második honfoglalást végeznek tudós és teljes európai felkészültséggel rendelkező írói (*Magyar Iparművészet*).

A magyarság néprajza, ez a heroikus és ezért megbecsülhetetlen vállalkozás legértékesebb s fogyatkozó, pusztuló vagyónunkat, népünk sajátos kultúráját menti meg a pusztulástól, melyet minden áron és minden áldozattal meg kell akadályozni. Azonkívül a magyarságról való tudásunkat mélyíti és teszi teljessé. *A magyarság néprajzáról* az örvendő, biztató elismerés hangján szólhatunk: magyar tudományos életünknek a Hóman–Szekfű:

Magyar történet mellett az utolsó esztendőök legnagyobb szabású tudományos és egyben nemzeti alkotása (*Napkelet*).

Őszinte örömmel üdvözljük azt a komoly vállalkozást, amely módot ad az igazi műveltségre vágyó közönségnek, hogy népkultúránkat megláthassa és hamisíthatatlan, népi eredetű, magyar lélekből származó értékeket ismerhessen és szerethessen meg (*Szabadság*).

A *magyarság néprajza* a mű indító célzata és ereje folytán korszakot jelöl a maga tudományos terén. Szolgálatot tesz a faji öntudat további megszilárdulása ügyének s új ajtókat nyit tudományos és művészeti életünk magyarabbá válására. A nemzeti nevelést szolgáló iskoláinknak nélkülözhetetlen. Nyomdatechnikai szempontból a legkényesebb ízlést is kielégíti – magyar szemet, szívet gyönyörködtető (*Protestáns Tanügyi Szemle*).

Elámulhat az ember rajta, hogy lám, mi minden nemzeti kincs ősi tulajdona a magyar fajnak, melyből eddig csak töredékes részleteket ismertünk. A *magyarság néprajzában* megtalálja a magáét mindenki, aki a magyar nép iránti lélek szerint érez (*Debreceni Protestáns Lap*).

Korszakos munka, mely a magyar nép történetének gazdag, bámulatosan színes világát öleli fel tartalmához és rendeltetéséhez méltó köntösben állítja a nagy nyilvánosság elé. Olvasása közben lelkünkbe sugározza a faji öntudat reménytadó erejét (*Debrecen*).

A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda agilitása és áldozatkészsége lehetővé tette, hogy *A magyarság néprajzá*nak évtizedek óta előkészített első nagy összefoglalása végre napvilágot lásson. A mű tudományos alaposággal és mégis mindenkit azonnal megragadó szemléletességgel, magyaros írásművészettel van írva. Különösen érdekessé teszi az egyes részleteket az a körülmény, hogy szerzőik a legújabb őstörténeti, művelődéstörténeti és nyelvészeti kutatások eredményeit is értékesítették bennük. A szinte páratlanul gazdag képanyag összeválogatása minden elismerést megérdemel. Az egyes fejezetek végén álló irodalom pedig szinte csábít a további kutatásra. Nemzeti fontossága az, hogy egészen új, eddig csak kevésbé és tökéletlenül ismert világot tár fel a magyar társadalom előtt. Ideje már, hogy értékünk és fajiságunk ezen éltető forrása eljusson minden magyar emberhez. Nagy most a szükség biztos fegyverre a minden magyar értéket kisajátító, elorzó, vagy alacsonyabb rendűnek minősítő idegen törekvések ellen. A magyar értelmiség rá fog döbbenni arra a nagy kötelességére, hogy a magyar népet nemcsak kormányozni, hanem ismerni és szeretni is kell. A magyar falu vezetői, a papok, jegyzők, tanítók és orvosok hatalmas segítőre lelnek e munkában hivatásuk gondja közepette. Őszintén kívánjuk, hogy a jelen mű nyomán minél többen induljanak el a sokban még töretlen úton a magyarság teljesebb megismerése felé (*Magyar Kultúra*).

Bámulatba ejt bennünket az anyagának rendkívül gazdasága, az adatoknak megszámlálhatatlan sokasága. Elismeréssel kell magasztalni a nép tehetségét, találékonyságát,

technikai készségét, teremtő erejét, kibontakozik előttünk a magyar minden őseredeti tulajdonságával s bemutatják a szerzők a nép alkotó-, képzelő- és teremtőerejét. A könyvet, melynek minden fejezete szépen, gondosan, élvezetesen van megírva, a szakember és a művelt nagyközönség egyformán haszonnal forgathatja. Megfelel a legmagasabb tudományos követelményeknek és a nagyközönség igényeinek (*Pesti Hírlap*).

A magyarság életének legteljesebb tartalmát, a milliányi népi tömegek minden tagjának életét ábrázolja. Negyven év hangyaszorgalmú gyűjtését, névtelen köz munkások verejtékét és ihletét, művészek, költők s tudósok lángelméjét öleli egybe ez a négy kötetre tervezett nagy tudományos kiadvány. Parancsolja, hogy mentstük a még menthető néprajzi kincsállományunkat, mely még így is nagyszerűbb és eredetibb, hódítóbb erejű sok európai kulturális nagyhalalom néprajzi kincsénél. A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda nemzetmívelő becsülest érdemlő munkál vállalt e kiadvány megindításával és minden dicséretet megérdemel e kiadvány páratlanul gazdag, izléses kiállításával (*Magyarság*).

Csodálattal és hódolattal lengethetjük meg az elismerés lobogóját a nagy nemzeti feladat sikerült megoldása előtt. *A magyarság néprajza* hű és megbízható képet ad mindarról, amit a néprajz eddigi munkásai, köztük magának a köteteknek szerzői összehordtak. Ennek írói értenek ahhoz, hogy a részletkérdések tengerét úgy markolják meg, hogy egyetlen csepp se vesszen el és mégis egységes kép bontakozzon ki a beláthatatlan adatóceánból (*Budapesti Hírlap*).

Az Egyetemi Nyomda a Hóman–Szekfü-féle monumentális történelmi mű közeli lezárásával most egy újabb hatalmas alkotással áldoz a magyar tudományosságnak. Ha a „Hóman–Szekfü” a magyar történelem mélységekbe vezető útja mentén a magyar népi-ség hosszmetzetét tárta fel, az új mű, amelyet a szerzők négy vaskos kötetre terveznek, keresztmetzetben mutatja be azokat a hajtóerőket, amelyek a népi élet gyökereit teszik ki. Olyan ősforrásokhoz vezet ez a mű, amelyek eddig teljesen ismeretlenek voltak, de amelyek fantasztikus feszítőerejükkel, ötletgazdagságukkal, alkalmazkodási képességükkel megmagyarázzák azt a világcsodát, hogy az Ázsiából idekeveredett maroknyi magyarság hogy tudott itt a Duna völgyében külső – és főként belső – ellenségek dacára is megmaradni és amalgamálo kultúrtényezővé válni. Az egész mű, ha majd elkészült, két főkeretben tárgyalja majd a magyar nép kincsét: a tárgyi és szellemi néprajz adottságai szerint. Úgy a tárgyi, mint a szellemi néprajz két-két kötetet vesz majd igénybe. Most a tárgyi néprajz első részét nyújtja, amely általános és az egész néprajzi tudományt megalapozó és a tudományok egyetemébe beillesztő bevezetésen kívül – ez a nagylátókerű Viski Károly műve – részletesen ismerteti a táplálkozás, az építkezés, a bútorzat, a fűtés, a világítás, a mesterkedés és a viselet néprajzi tárgyait és emlékeit. A „népnek” többé-kevésbé mindig kissé misztikus fogalmát itt most először látjuk szemmel, tapogatjuk ki a hétköznapi apró-cseprő dolgoskodása közepette. Ámuló tekintetünk őszinte megbecsüléssel fordul

afelé a névtelen zsenitömeg felé, amely a legprimitívebb viszonyok közepette, kezdetleges szerszámokkal, a természeti és technikai törvényeknek tisztán empirikus ismeretével a szerszámoknak invenciózus tömegeit találta fel. Máskor meg elképzeltetlen mélységek, történelmi távlatok nyílnak meg egy-egy objektum kapcsán, amelyen nem az ezer magyar esztendő, nem is több ezer éves ázsiai múlt, hanem az őstörténet kiszámíthatatlan távolságainak bélyegét leljük fel. Egy-egy apró tárgyon néha névtelen világhistóriai drámák emlékei villannak fel: népek, fajok találkozásai, keveredései, pusztulásai. Az új „Magyar néprajz” segít a hiányokon; amit ad, az a magyar népélet bibliája. A magyar szociológia terén körülbelül azt a szerepet tölti be, amit annak idején Karl Lachmann működése jelentett – a homéroszi és nibelung-dalok felismerő rendszerezése révén – az egész emberiség epikai korszakára nézve (*Literatura*).

Ortutay Gyula

A magyarság néprajza

(Magyar Könyvbarátok Diáriuma 7[1–2]:78–79.)

Ha a néprajztudomány mai európai helyzetét vizsgáljuk (akár a különböző primitív kultúrákkal foglalkozzék, akár a parasztsággal, akár az egész nemzet népi jellegével), sajátos fellendülést, gazdagodást tapasztalhatunk. A fiatal tudomány még nemcsak problémáinak tisztázásánál tart, hanem a diszciplína külön helyzetét, az önelvűség alapkérdéseit veszi elő újra meg újra. Minden bizonnyal termékenyítő helyzet ez. Ha R. Thurnwald nagy ötkötetes munkáját (*Die menschliche Gessellschaft*, Berlin und Leipzig, 1931–35), vagy a K. Th. Preuss szerkesztésében minap megjelent kitűnő, tömör *Lehrbuch der Völkerkunde* tanulmányait tekintjük, az új folyóiratok, részlettanulmányok problémafölvetéseit, módszertani fejtegetéseit: mindenünnen ez a termékenyítő nyugtalanság s egyben az első mélyebb bizonyosság nyugalma árad. Valóban, mintha tudományunk most jutott volna el először arra a nézőpontra, ahonnan a tudomány igényes szigorúságával ábrázolhatja a valóságot.

Ezzel a fejlődéssel párhuzamosan mintha a magyar néprajztudomány s egyben az egyetemes nemzeti tudat is eljutott volna parasztságunkról alkotott nemzeti fogalmainknak újabb tisztázásáig. Valóban, a magyar öntudat s egyben a magyar büntudat feléledésének, a kegyetlen magyar önvizsgálatnak (Széchenyi szellemében!) kora ez, ha a jelek nem csalnak. Ma már világosan kell látnunk, hogy a legnagyobb igaztalanság lenne az úgynevezett falukutató irodalommal szemben egyelőre a tudomány magas követeléseit szembeszegezni s ezzel az attitűddel rontani hitelét. Ha a magyar faluról mostanában megjelent művekre gondolunk (Szabó Zoltán hatásos *Tardi helyzetétől* kezdve Erdei Ferencnek a napokban megjelent országos jelentőségű *Futóhomokjái*g), éreznünk kell, hogy ezek a könyvek

a legmélyebb magyar nyugtalanság, keserű önvizsgálat és a társadalmi igazság keresésének talaján nőttek s mintegy az új Magyarország felépítésére törekuszenek. Az elfeledett Tessedik Sámuel szelleme és szándéka éled fel: leírja a paraszti sorsot s méltóbb emberi élet útjait, lehetőségeit akarja kutatni.

A magyar nemzeti öntudat élesztésének egy másik, de éppolyan fontos útját választotta az Egyetemi Nyomda hungarológia-kiadványaival. A *Magyar történet* kötetei valamennyiünknek megszabták történeti szemléletét, a magyar sors problémái e köteteken keresztül tudatosultak bennünk. Ennek a sorozatnak egyik tagja a négykötetes magyarság néprajza. A befejező negyedik kötet épp most jelenik meg. A négy nagy kötet szerkesztői és munkatársai szinte lehetetlen s nagyon is hálátlan feladatot vállaltak. A magyar néprajztudományt ezt az első szintézist nem előzték meg hasonló törekvésű munkák, melyeknek hiányaiból, hibáiból okulást lehetett volna meríteni, egy ilyen természetű munka megalkotására nem volt kidolgozott módszer sem, de még előbb: nem egy területen a részlettanulmányok egész sora hiányzott s az áthidaló hipotézis a néprajzban sem ér valami sokat. Ezek a nehézségek azonban még inkább sürgető feladattá tették *A magyarság néprajza* kötetének megjelenését s csak növelik a munka értékét.

Nem kívánunk itt most egyes részletek kritikai vizsgálatába bocsátkozni: ahogy méltatlan lenne a falukutatás társadalmi lendületét gyöngíteni, ugyanúgy hálátlan lenne e nagy összefoglalás egyes részleteit bírálgatni. (Természetesen a kritikai kötelesség alól kibújni nem lehet: épp a társadalomépítés és a tudomány jobb érdekei követelik a higgadt bírálatokat. Erre másutt alkalmunk is volt.) Egyetlen lényeges szempontra kívánjuk felhívni a figyelmet. *A magyarság néprajza* szerkesztői és munkatársai okos mértéktartással és bölcsességgel a meglévő anyagot igyekeztek összegyűjteni s a tárgyi néprajz, a szellemi néprajz kettős kategóriája szerint rendszerezni. Nem törekedtek új módszertani gyakorlat szerint csoportosítani, erre a meglévő anyag természete sem biztathatta őket, inkább egyszerű s biztos elvek szerint foglalták össze a néprajztudományunk által eddig feldolgozott anyagot. Mondhatni hiánytalanul. A négy kötet különböző tanulmányaiban, bibliográfiáiban egy nagy összefoglaló erőfeszítés készlet tiszteletre. Egyszerre megtanulhatjuk tisztelni magát a magyar néprajztudományt is: a nagyok mellett annyi buzgó névtelen munkás igyekezett gyarapítani parasztságunkról való tudásunkat. A legnagyobb érdeme a négy kötetnek ez a hatalmas összefoglaló és rendszerező munka. Aki ma s a jövőben a parasztság s a magyarság etnikai problémáival kíván foglalkozni, nem nélkülözheti e köteteket. Amíg a mai falukutatás a szociális szempontokat tartja elsősorban szem előtt s a változó, régibb kultúráját, társadalmi formáját elhagyó parasztságot szemléli, addig *A magyarság néprajzából* a régi paraszti kultúra vonásai bontakoznak ki a tárgyi javak, népi szokások, a szellemi világ pontos ábrázolása nyomán. Úgy hisszük, ez a két szemléletforma ad együttesen valóságos és igaz képet parasztságunkról még mai zűrzavaros, változásokkal teli állapotában is. Igaz, a néprajztudomány bizonyos értelemben archeológia is: az eltűnt

kultúra elemeit nyomozza például a díszítőmotívumok területén egész a kőkorszakig, azonban feleletet tud adni mai jelenségekre is, így parasztságunk mai kultúrátípusait nem érti meg s nem tud helyes magyar művelődéspolitikát megalkotni senki sem e kötetek anyagának ismerete nélkül.

A magyar nemzeti tudatnak, a magyar önismeretnek ezzel a szerénységgel és áldozatos szorgalommal lett egyik legbuzgóbb és leghivatottabb munkása *A magyarság néprajza*. A szerkesztőkre s a tanulmányok íróira csak hálával gondolhat mind a magyar tudomány, melynek megadatott a továbbépítés szép munkája, mind pedig a magyar köztudat, mert e munka is a magyar tudat olyannyira fontos tisztulását szolgálta.

EA 1. és EA 2., azaz Keszi Kovács László és Gunda Béla Ipoly és Garam menti gyűjtései

Zomborka Márta, a váci Tragor Ignác Múzeum igazgatója, Mándli Gyula, a szobi Érdy János Könyvtár és Információs Központ vezetője és e sorok írója szerkesztésében 1993-ban egy tanulmánykötet jelent meg Szobon *Börzsönyvidék – Történeti és néprajzi tanulmányok* címmel.²⁰² A könyv céljáról és megszületéséről a szerkesztők a következőket írták:

„1977-ben egy 688 oldalas, 16 történeti és néprajzi tanulmányt tartalmazó könyv jelent meg Szentendrén a Studia Comitatensia 5. köteteként, *Börzsöny néprajza* címmel. Az 1970-es években széles körű szakmai összefogással végzett kutatást a Pest Megyei Múzeumok Igazgatóságának akkori vezetője, Ikvai Nándor irányította és ő szerkesztette a fent említett tanulmánykötetet is. [...] 1989-ben a szobi honismereti tanácskozáson Győr-Sopron, Komárom, Pest és Nógrád megyék képviselői egy honismereti-néprajzi kutatásai program tervét állították össze. E program megvalósításának első lépéseként Mándli Gyula, az Érdy János Könyvtár és Információs Központ vezetője 1990 nyarán néprajzi kutatótábort szervezett Szobon. A szobi táborban eltöltött egy hét alatt kirajzolódott egy (rég, kiadatlan, illetve új tanulmányokat tartalmazó) kiadvány terve, amely az Ikvai Nándor által szerkesztett tanulmánykötet folytatásaként a hagyományokban gazdag, magyarok, szlovákok és németek által lakott terület (az Ipoly mente, a Börzsöny és környéke, az egykori Hont megye) történelmének és népi kultúrájának megismeréséhez és megismertetéséhez nyújtana további adalékokat. [...]”²⁰³

A tájat érintő régi, kiadatlan írások után kutatva, a Néprajzi Múzeum Kéziratgyűjteményének katalógusában bukkantunk a következő két adatra: „1. Kovács László: Tárgyi néprajzi megfigyelések. 26 p. 82 r.; 2. Gunda Béla: Néprajzi megfigyelések. Honti palóc népterület.”²⁰⁴

Keszi Kovács László kéziratát kézbe véve kiderült, hogy a leírt adatok Drégelypalánkról és Ipolyfödemesről, tehát az egykori Hont megyéből származnak, Gunda Béla anyaga pedig ezt már a címében is jelezte. Elhatároztuk, engedélyt kérünk a szerzőktől (10. kép), hogy régi gyűjtéseik eredményeit közölhessük. Ezt annál inkább fontosnak tartottuk, mert

²⁰² Hála–Mándli–Zomborka 1993a. A *Börzsönyvidék* azóta sorozattá vált, további kötetei: Hála–Mándli 1994; Fésű–Hála 2005; Koczuba 2010; Fésű–Hála 2014.

²⁰³ Hála–Mándli–Zomborka 1993b:IX. Az idézetben említett tanulmánykötet: Ikvai 1977.

²⁰⁴ Katalógus 1979:12.

10. Gunda Béla és Keszi Kovács László gyűjtés közben (Bene Zsuzsanna felvétele, 1952, Panyola, Néprajzi Múzeum, F 183111)

a kéziratoknak tartalmi értékük mellett tudománytörténeti jelentőségük is van. Ugyanis ezzel az 1. és 2. leltári számú kézirattal indult a magyar néprajztudomány központi archívuma, az 1938-ban létrehozott,²⁰⁵ 2019 augusztusában a 33711. leltári számmal tartó, mintegy 5000 dobozban tárolt 380 folyóméternyi kéziratot (valamint 184 folyóméternyi hagyatékot) tartalmazó²⁰⁶ Ethnológiai Adattár (2009-től Etnológiai Archívum, általánosan használt rövidítéssel: EA). Keszi Kovács László munkájának tudománytörténeti értékét növeli, hogy az mintául szolgált az adattárban őrzendő adatok leírásához is.²⁰⁷

Utóbbi kézirattal²⁰⁸ nem volt probléma. Keszi Kovács László hozzájárult a közléshez, anyagát némileg átdolgozta, a rajzokat táblázatokba csoportosította, s így kötetünkben kö-

²⁰⁵ Keszi Kovács 1939a:287; 1939b:29; Forrai 2000:611–612.

²⁰⁶ Granasztói Péter főosztályvezető (Néprajzi Múzeum) szíves szóbeli közlése.

²⁰⁷ Vö. Keszi Kovács 1939a:287–292; 1939b:29–34.

²⁰⁸ Keszi Kovács 1939c.

11. Asszonyok selmeci hátikosárral Újbarson
(Gunda Béla felvétele, magántulajdon)

12. Férfi takarmányhordó kosárral Horvátiban
(Gunda Béla felvétele, magántulajdon)

zólni tudtuk.²⁰⁹ A cikké formált írást a szerző bevezetéséből vett alábbi (tudománytörténeti értékű) szavaival ajánljuk az érdeklődők figyelmébe:

„Az alább közölt adatok nem tervezett, hivatalos néprajzi gyűjtés során kerültek feljegyzésre. Egyszerűen arról volt szó, hogy Gunda Bélával – 1939. június 22–23-án, hétvégén – kirándultunk Drégelypalánkra és Ipolyfödemesre. Célunk szemlélődés és megfigyelés volt. Elsősorban Ipolyfödémest (amely 1920-tól 1938-ig Csehszlovákiához tartozott) kívántuk megtekinteni. Végigjártuk a falvakat, elbeszélgettünk az emberekkel és ami megragadta, pl. az én figyelmemet, azt feljegyeztem, lerajzoltam és néhány fényképet is készítettem. Minthogy abban az időben Gunda Béla – svédországi tanulmányai alapján – a Magyar Néprajzi Atlasz előmunkálatain fáradozott, magam pedig a korszerű néprajzi muzeológia és – finnországi, valamint észtországi tanulmányaim alapján – főleg az Ethnológiai Adattár módszertani, szervezeti kimunkálásával foglalatzkodtam, felhasználtam ennek a »szemleút«-nak a során feljegyzett adatoknak és rajzoknak (104

²⁰⁹ Keszi Kovács 1993.

rajz) egy részét arra, hogy példát adjak, miként kell adatainkat az Ethnológiai Adattárban való megőrzésre leírunk.”²¹⁰

Ha visszatekintünk a Néprajzi Múzeum Kéziratgyűjteménye katalógusából a fentiekben idézettekre, feltűnhet, hogy Kovács László anyagánál szerepel az oldalak és a rajzok száma, Gunda Bélánál nem. Ennek jelentősége akkor vált érthetővé, amikor kézbe vettük a 2. leltári számú dossziét – és nem találtunk benne semmit! Illetve csak egy A/4-es papírlapot a következő szöveggel:

„Az EA 2. sz. tételt 1939-ben maga a gyűjtő: Dr. Gunda Béla leltározta, de ismételt felszólításra még a mai napig nem adta be. 1952-ben tagja volt az Akadémia részéről kiküldött ellenőrző bizottságnak, akkor kérdezte: »Van-e kimutatásunk a be nem adott gyűjtésekről?« »Igen, sőt leltári dokumentumunk is« – válaszoltam és megmutattam bejegyzését: »Pótlólag beküldöm.« Budapest, 1960. XII. 31-én. K. Kovács Péter, a kéziratgyűjtemény vezetője.”²¹¹

Tehát Gunda Béla lefoglalta magának a 2. leltári számot – de anyagát (ki tudja, miért?) sohasem adta le!

A fentiek ismeretében, de azt nem említve, levelet küldtünk Debrecenbe Gunda professzor úrnak. Ebben megírtuk, hogy tudunk az 1930-as évek végén a Garam és az Ipoly mentén végzett gyűjtéseiről, sőt, ismerjük ezek egyik eredményét, a magyar–szlovák kapcsolatokról írt tanulmányát²¹² is. Kértük: ha ideje engedi, tisztelje meg készülő kiadványunkat egy, a régi gyűjtései alapján megírt dolgozattal.

A tartalmas tanulmány – nagy örömünkre – elkészült és hat, igen jó minőségű és értékes korabeli fotó²¹³ (11–12. kép) kíséretében meg is jelent a *Börzsönyvidékben*.²¹⁴ A egy dolgozat bevezetéséből kiderül, hogy Gunda Béla 1938–1939-ben többször megfordult a Garam és az Ipoly völgyében,²¹⁵ a Keszi Kovács Lászlóval 1939. június 22–23-án tett kirándulás csak egy volt a több közül. A tanulmányban főleg az alábbi településeken gyűjtött adatait közölte: Újbars, Marosfalva, Mohi, Kistompa, Felsőszemeréd, Horváti, Drégelypalánk, Ipolyfödemes, Magasmajtény, Szügy.

Tehát, aki kíváncsi Gunda Béla 1930-as évekbeli Hont és Bars megyei gyűjtéseinek eredményeire, az ne a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma 2. leltári számú dossziéjában – hanem a *Börzsönyvidékben*²¹⁶ keresse!

²¹⁰ Keszi Kovács 1993:105.

²¹¹ K. Kovács 1960.

²¹² Gunda B. 1940.

²¹³ A fényképeket e sorok írója megőrizte, így jelenhetett meg közülük három a *Magyar néprajz* I. 1. kötetében is (Paládi-Kovács 2011b:oldalszámozás nélkül, 155., 158., 164. fekete-fehér kép).

²¹⁴ Gunda B. 1993.

²¹⁵ Gunda B. 1993:28.

²¹⁶ Gunda B. 1993.

Egy tudománytörténeti jelentőségű konferencia

A Magyar Néprajzkutatók Tanácskozása 1991-ben

Az 1980–1990-es évek fordulójának kedvező politikai változásai megteremtették a szomszédos országokban végzendő gyűjtések/kutatások, valamint a hazai és a határainkon túli magyar néprajzkutatók kapcsolatfelvétele és közös munkálkodása lehetőségét.

E tekintetben mérföldkőnek számított a főleg Balassa Iván elnök szorgalmazására, a Magyar Néprajzi Társaság által a budapesti Vajdahunyadvárban 1991. május 18–19-én megrendezett Magyar Néprajzkutatók Tanácskozása. Ezen jugoszláviai, ukrainai, romániai, szlovákiai, valamint magyarországi hivatásos és amatőr etnográfusok és folkloristák találkoztak, ismerkedtek egymással és megvitatták az együttműködés lehetséges formáit, valamint meghatározták a jövő tervezett közös feladatait.²¹⁷

A tanácskozásról emlékeztető és részletes jegyzőkönyv készült. Ezek egy új korszak nyitányának dokumentumai, amelyeket az alábbiakban tudománytörténeti jelentőségük miatt közlünk.

JEGYZŐKÖNYV

1991. május 18.

Balassa Iván: Ez a mai beszélgetés nem egyszerre, hanem „apró lépések”-kel jött létre. Ebben Andrásfalvy Bertalan „lépései” is benne vannak, aki az előbb nemcsak mint miniszter, hanem mint a magyar néprajz kutatója is szólt.

A Magyar Néprajzi Társaságban az 1970-es évek elején létrehoztuk a Nemzetiségi Szakosztályt, és így jogunk lett a környező országok magyarságának kutatására is. 1975-ben megindult a *Magyarországi Nemzetiségek Néprajza* című kiadványsorozatunk, amelyben 15 év alatt, 7 nyelven, 40 kötet jelent meg. 1975-től 5 évenként Békéscsabán megrendezzük a Nemzetközi Nemzetiségekutató Konferenciákat, amelyeken 150–200 fő szokott

²¹⁷ Az első tanácskozást még három hasonló követte: Vácon 1992-ben, Veszprémben 1993-ban és Csongrádon 1994-ben (*Néprajzi Hírek* 1992; 1993; 1994) és ugyanezt a célt szolgálta a 2005-ben Kolozsvárott megrendezett összejövetel is (Bali–Kemecci–T. Bereczki 2005).

megjelenni. Nagy volt az örömünk, amikor a legutóbbin romániai román és romániai magyar kutatók egyaránt jelen voltak. Ilyen konferenciákat csak mi rendezünk, a környező országok nem. E konferenciák előadásai több mint 3500 oldalt tesznek ki.

1989-ben Békésen megrendeztük az I. Néprajzi Szemináriumot a szomszédos országok magyar (nem hivatásos) néprajzkutatói részére. A második ilyen szemináriumot 1990-ben, Szombathelyen rendeztük meg, a harmadik az idén, Sárospatakon lesz.

A mai összejövétel célja, hogy szervezetenként teremtünk kapcsolatot a szomszédos országok néprajzkutatóival. Ma rendezünk ilyet először, de az ilyen megbeszéléseket folytatni kell. Nem előadásokat fogunk tartani, hanem a szervezeti kérdésekről, a gyűjtések elhelyezésének problémáiról, a képzésről-továbbképzésről stb. fogunk beszélgetni. Alapelvek tekintésük: a szomszédos országokból érkezettek mondják meg, hogy mi miben tudunk segíteni, s amit lehet, mi megtesszük.

Szünet

Elnököl: *Péntek János*: Kérem, hogy az együttműködés konkrét formáiról beszéljünk, amelyhez egymás helyzetének pontos ismerete kell. Beszéljünk az intézményekről, a képzésről, a gyűjteményekről, a kutatásokról stb. és az eszmecsere problémák szerint haladjon. A hozzászólások kapcsolódjanak az írásban benyújtott beszámolókhöz.

Faragó József: A határokon kívül élő kutatók egy emberöltőn keresztül el voltak zárva a magyarországi kutatásoktól. Például a *Magyar néprajzi lexikon*, vagy a *Magyar néprajz* kötetekben mint szerzők, mintha nem is lettünk volna, nem szerepelhettünk. Nem hagyhattunk semmi nyomot az utóbbi évtizedek összmagyar kutatásaiban. A mai tanácskozáson kívül még mindig nincs kezdeményezés együttműködésre.

Össze kellene fogni Kriza János Budapesten, Kolozsváron és Marosvásárhelyen lévő hagyatékának feldolgozására. Egy munkacsoportot kellene erre létrehozni, mert különben ez a nagy érték örök életre elvész.

Meg kellene valósítani egy, a népzene-tárhoz hasonló magyar népballadatárát (összkiadást), amelyhez esetleg még egy utolsó nagy gyűjtés is kapcsolódhatna.

Konkrét együttműködések kellenének, az előbb említettek is ilyen munkák lehetnének.

A kolozsvári Folklór Intézet 1949 óta működik. Az eredeti cél az volt, hogy a romániai magyar folklórt kutassa. Az intézetben ma több a román, mint a magyar kutató. Az öt nagy folklórterület közül a népköltészet és a népzene kutatására volt magyar szakember. Nagy Olga szándékosan nyugdíjba ment, hogy a helyet Salamon Anikónak átadhassa, de elveszett a hely, mert Salamon Anikót nem alkalmazták. Engem is nyugdíjaztak és egy nem-folkloristát tettek a helyemre. Az illető 1989 decembere után visszament a sajtóhoz. Az intézetben ma 3 magyar kutató (2 népköltészet-kutató és 1 népzene-kutató) van.

Harcolni kellene egy Hungarológiai Intézetért, amelyben nemcsak a néprajztudomány képviselhetné magát, hanem a történettudomány, nyelvtudomány stb. is. Ez lenne a legfontosabb a romániai magyarság számára.

A Folklor Intézet archívuma gazdag, de a magyar anyag be van építve a román anyagba, és fordítva.

Almási István: Nagyszerű ez a kezdeményezés, ez a megbeszélés. A múltban is sokat segítettek a magyarországi kutatók, különösen Martin György, aki szinte több intézményt pótol. Ő segített a legtöbbet, de mások is segítettek.

A legégetőbb probléma a szakemberképzés. A kolozsvári egyetemen már van néprajz-oktatás a magyar tanszék keretében. Nagyobb a probléma a népzene-kutatók képzésében. A kolozsvári konzervatóriumban csak kevés diák tanul, ott nem lehet magyar népzene-kutatókat képezni.

Nagyon sokan segítettek Magyarországról. Kallós Zoltán, ha nem kap segítséget Magyarországról, ma nem lenne az a név, aki.

A kolozsvári Folklor Intézet könyvtára hiányos. Az egyetem magyar tanszékének könyvtárát kellene fejleszteni, bővíteni. Szép az a felajánlás, amelyet a Magyar Néprajzi Társaság tett a könyvtárak fejlesztésére.

Jó lenne megszervezni a szomszédos országokból Magyarországra érkező kutatók elszállásolását, hogy ne ismerősöknél, kollégáknál szálljanak meg.

A kolozsvári Folklor Intézetben más kutatás is folyt, nemcsak népköltészet- és népzene-kutatás. A román kollégák jóindulatúak, de a saját árnyékukat nem léphetik át. Az intézeti kutatók nem vehetnek részt a szakemberképzésben.

Liszka József: Az *Új Minden* Gyűjtemény szerkesztőbizottsága 1987 óta működik. Ez kidolgozta annak az intézményi rendszernek a tervét, amely a csehszlovákiai magyar tudományos kutatást szolgálná. Szükség van egy Hungarológiai Intézetre és egy Magyar Múzeumra, amelyekben könyvtár, archívum stb. is lenne. Ezek belső ügyek, megoldásukban nem számíthatunk a magyarországi intézményekre. Ebben a legnagyobb feladat politikusainkra hárul, de a szakemberképzést nekünk kell vállalni.

Szakmai társaságok működnek, a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság és két szakmai társulás a CSEMADOK keretében. A CsMNT-t 87 000 koronával támogatja a CSEMADOK, az egyéb bevételeket a tagsági díjak jelentik. Az eddigi rendezvényekre ez a pénz elég volt.

Segítséget jelentene, ha a kiadványainkat magyarországi nyomdákban készíthetnénk és ha ezekhez anyagi támogatást is kaphatnánk.

Október 25–26-án tudományos tanácskozást tartunk, amelyre magyarországi előadók is jelentkeztek. Jó lenne, ha őket Magyarországon anyagilag támogatni lehetne.

Beszédes Valéria: Nagy bajok vannak Jugoszláviában, a nemzetiségek, így a magyarok is az 1980-as évek végén kijózanodtak. Az utóbbi tíz év alatt 50 000 fővel csökkent a magyarság száma. Ha az elmúlt húsz évet vesszük, 100 000-rel kevesebben vagyunk.

A Hungarológiai Intézet jól működik, de ezen kívül is sok ember kutatott saját pénzen és saját idejében (pl. orvosok, tanárok). Sajnos, főleg csak a folklórt, az anyagi kultúrát nem kutatták.

Többen Magyarországon végezték el a néprajz szakot, de csak én mentem vissza néprajzosnak, a Műemlékvédelmi Intézetben dolgozom.

Jugoszláviában nem lehet Magyar Múzeumot létrehozni, mert csak területi múzeumok vannak. A zentai, a szabadkai és a vajdasági múzeumban sok néprajzi anyag van, de ezek nagy része rendezetlen, cédulázatlan.

A Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság Néprajzi Alosztálya egyik legfontosabb feladatának tartja a magyarságtudat erősítését. Jugoszláviában nincs olyan tudat, mint pl. az „erdélyiség”. Nemcsak a tudományos munkát kell végezni, fel kell ébrednünk, nehogy a következő népszámlálásnál megint 50 000-rel kevesebben legyünk

Jugoszláviában szó sem lehet magyar néprajzi képzésről. A politikusok hangoztatják, hogy Magyarországon sem megoldott ez a kérdés.

Jugoszláviában a néprajz nem lehet csak tudomány, kell hogy politikai tartalma is legyen – a megmaradás érdekében.

Vajdaságban néprajzusként nem lehet elhelyezkedni és nemcsak a magyaroknak.

Nincs archívum, nincs adattár.

Sokáig szabadon utazhattunk, nemzetiségnek érezhettük magunkat, jól éltünk. Ma már nem akarják, hogy így legyen.

Lábadi Károly: Jugoszláviában az intézményesítés hiánya a legnagyobb gond. Erre ma sincs sok remény. Horvátországban kb. 20 000 magyar él, a fogyás kb. 1 százalék/év, mint a Vajdaságban.

Nagy gond a szakemberhiány. A Horvátországi Magyarok Szövetsége a közelmúltban 6 ösztöndíjast küldött Magyarországra tanulni a budapesti néprajzi tanszékekre. Közülük csak ketten jöttek vissza, ők sem a szakmában helyezkedtek el.

A kiutat abban látom, hogy közös kutatási programokat kellene készíteni. Nagy probléma az információcsere hiánya is. Jó a kapcsolat a magyarországi kutatókkal, de ez jórészt baráti csatornákon folyik. A felvidéki, erdélyi stb. kollégákkal nincs kapcsolatunk. Ez ügyben az anyaországiaknak kellene lépni. Valamiféle központot kellene létrehozni, koordinálni kellene a kiadványcserét stb. Keveset tudunk egymás munkájáról. Egy periodika kellene, amelyben határokon túli anyagokat közölnének. Egy összefoglaló munka is kellene a határokon túli magyarság néprajzáról, amelyet az erdélyi, felvidéki stb. kutatók írnának meg.

Juhász Antal: Szeged egy „végvár” kellene hogy legyen, fel kellene karolnia a vajdasági magyarok ügyét. Mi, magyarországiak valóban sokáig szebbnek láttuk a jugoszláviai helyzetet, mint amilyen az a valóságban. Az 1960-as években valóban jobb is volt a helyzet. Akkor alakult meg a Hungarológiai Intézet és szóhoz jutottak az amatőr kutatók is. Zentán és környékén kutathattunk, például Kósa László, Bárh János, Égető Melinda és én. Katona Imre munkássága és személyes segítsége fontos volt a jugoszláviai kutatásokban.

A jugoszláviai szakemberek és amatőrök valóban főleg a folklórt kutatták, elsősorban Katona Imrétől kaptak erre indítást.

A Szegedi Akadémiai Bizottság idei munkatervében intézményi és személyes kapcsolatfelvétel is szerepel a Vajdasággal és Temes megyével.

Négy éve folyik egy kutatás a Duna–Tisza közén a migráció és a településtörténet témakörében, amely a XVIII. századtól a XX. század közepéig terjedő időszakot vizsgálja. Ez a kutatás 1988 óta OTKA-támogatással folyik, amelyet az idén is megkaptunk. A kutatással nem akarunk az országhatárnál megállni, ebbe vajdasági kutatók is bekapcsolódhatnak.

Vári FABIÁN László: Nincs néprajzos képzettségem, a szabadidőmben foglalkozom néprajzi kutatással. Egy Beregszász melletti faluban tanítok magyar nyelvet és irodalmat. Diákkoromban kezdtem el balladákat gyűjteni. A Kárpátalja néprajzi kutatása szervezetlen és hátul ballag a magyar néprajztudományban. Ennek több oka is van. A XIX. század végén a jeles kutatók elhanyagolták a gyűjtést, legfeljebb a ruszin folklór érdekelte őket. Az 1920-as években a sárospataki tanárok és diákok végeztek gyűjtéseket. Ezután 20 évig semmiféle kutatás nem folyt. A visszacsatoláskor folyt néprajzi gyűjtés, amelynek anyaga a Néprajzi Múzeumba került. Az utóbbi 45 év szintén nem ad okot dicsekvésre. 1963-ban az ungvári egyetem Nyelv- és Irodalmi Tanszékén indult gyűjtőmunka, de ez sem volt igazán komoly. A két éve Ungváron megalakult Szovjet Hungarológiai Központ sem foglalkozik igazán néprajzkutatással, gyűjtésekkel, inkább tájnyelvi kutatásokat végeznek.

A magyar Művelődési és Közoktatási Minisztérium évek óta küld magyarországi tanárokat az ungvári egyetemre, jelenleg Balogh Lajos tanít nálunk. Jó lenne, ha 2-3 szakember, 1–2 évig taníthatna az egyetemen. Gyakorlott néprajzkutatók segíthetnének megszervezni a gyűjtéseket.

Az elmúlt évek munkájának eredményeként egy balladagyűjteményt állítottam össze, amelynek kiadását az Európa Könyvkiadó vállalta, de anyagi problémák miatt még nem láthatott napvilágot. Anyagi támogatás kellene hozzá. Fontos lenne a kárpátaljai népdalok és mondák összegyűjtése is. De mivel nincsenek képzett néprajzkutatók, segítség kellene. Az 1971-ben, a Magvető Kiadónál megjelentetett népmese-gyűjtemény nem komoly, mert átírt szövegek vannak benne. Az 1974-ben megjelent balladakötet sem jobb az előzőnél.

Balassa Iván: A legrosszabb helyzetben valóban a kárpátaljaiak vannak. Fél éve próbálok egy néprajzi előadót találni az ungvári egyetemre, de ezidáig még nem találtam. Pedig a Művelődési és Közoktatási Minisztérium anyagilag is támogatná.

Utána fogunk nézni, hogy milyen segítséget adhatunk Vári FABIÁN László balladakötetének a kiadásához.

Péntek János: A szakemberképzés a legfontosabb, mert ettől függ a leendő intézmények léte. Nálunk eddig nagy egyéniségek tevékenykedtek, akik egyenként felértek egy-egy intézménnyel. Nem lennének jók az üres, kutatók nélküli intézmények. Egy Hungarológiai Intézet jó lenne, de össze kellene kapcsolni az Erdélyi Múzeum-Egyesület tevékenységével. A közelmúltban újjáalakult az EMKE is és működik a Kriza János Néprajzi Társaság. Intézményi keret tehát már van, a szakképzés megoldása lenne a legfontosabb. Kolozsváron a magyar néprajzi képzés helyzete mostoha volt. 1940 és 1948 között Viski

Károly és Gunda Béla tanított néprajzot és az egyetemen dolgozott Faragó József is. Az 1948-ban megalakult Magyar Nyelv és Magyar Irodalom Tanszék 1974-ben egyesült. A 30–40 főből 1989-re csak tízen dolgoztak az összevont tanszéken. Jelenleg 18 fő a tanárok száma, köztük van a néprajzot tanító Keszeg Vilmos és Pozsony Ferenc is. Lassan, folyamatosan a normalitás felé haladunk.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület több vonatkozásban is segítheti a néprajzi kutatásokat. Az *Erdélyi Múzeum* című folyóiratban (amely újra Kolozsváron fog megjelenni) publikálási lehetőség lesz, ugyanúgy, mint az újrainduló *Erdélyi Tudományos Füzetekben*. Az egyesület a posztgraduális képzésben is szerepet kap, ők ítélik oda a magyarországi akadémiai ösztöndíjakat.

Nem lenne jó, ha sok kis könyvtár jönne létre.

A megindult néprajzi szakképzés keretében az első évben 12-en tanulnak. Az oktatáshoz sok támogatást kaptunk a Magyar Néprajzi Társaságtól, a Néprajzi Kutatócsoporttól, az ELTE néprajzi tanszékeitől és a debreceni Néprajzi Intézettől. A diákok nemrégiben Magyarországon jártak diákcsere keretében.

Az első magyarországi előadó tanszékünkön Mohay Tamás volt, majd Kósa László is tartott előadásokat.

Fontos lenne egy közös kutatási program kidolgozása.

Tizenöt éve nem volt aspirantúra, most ez is megindult. Jelenleg öt folklórszakos készül doktorátusra.

A következő Nemzetközi Nemzetiségkutató Konferenciát Romániában lehetne megrendezni.

Méry Margit: Eddig nem volt intézményünk, főleg egyéni kutatások folytak. Sok segítséget kaptunk ezekhez Magyarországról, főleg Martin Györgytől, akinek hagyatéka a Néprajzi Múzeumban, a Magyar Tudományos Akadémián, a CSEMADOK-nál és magánkézen van. Elkallódhatnak az értékes anyagok, tehát szükség van intézményekre. 1980 óta tervezzük egy intézmény, egy múzeum létrehozását, de nem követelődhetünk. Már majdnem sikerült egy múzeumot létrehozni, de a heves politikusok mindent lesöpörtek az asztalról. A néprajz nem mentes a politikától, függünk a mindenkori politikai helyzettől.

Az összefogásra kellene törekedni, mert szétaprózódik a munka. Nagy segítség lenne, ha a magyarországi intézmények támogatnák munkánkat.

Pozsonyban a szakképzés nem megoldott, évek óta nem képez magyar szakembereket az egyetem.

El kellene érni, hogy úgy mehessenek a magyarországi szakemberek Csehszlovákiába kutatni, mint ahogy a szlovákok jöhetnek Magyarországra.

A pozsonyi Akadémiai Kutatóintézet szervezésében egy kutatási program indul Zemplénben. Ez egy etnikailag vegyes terület. Nagy probléma, hogy ebben nem vehetnek részt magyarországi kutatók. Az e területen élő magyarok kutatását magyar kutatóknak kellene végezniük.

Balassa Iván: A Magyar Néprajzi Társaság a Művelődési és Közoktatási Minisztériumhoz fordult, hogy az hozzon létre szlovák és román önálló múzeumot Békéscsabán és Gyulán. A szervezés már megindult. Talán így nagyobb esélyünk lesz, hogy Szlovákiában is létesülhet önálló magyar múzeum.

Az utóbbi időben sok könyvet küldtünk a szomszédos országokba. Ezek nem mindig oda kerültek, ahová kellett volna. Ki kellene jelölni azokat a helyeket, ahová a jövőben a kiadványokat küldjük.

Felföldi László: Az MTA Zenetudományi Intézetében ma kb. 300 000 méter film, 40 000 fotó, 10 000 oldal kézirat, 1500 tánclejegyzés és 1000 lap zenei lejegyzés van. Ezek nagy része a környező országokból, főleg Erdélyből származik. A Kárpátalja a legkevesebbé kutatott terület. 2–3 éve már járunk oda is, bár egy kicsit elkéstünk. Az új kutatások eredményeként 15 kutatópontról van anyagunk. A felvidéki kutatással jobb a kapcsolat. Az erdélyi anyag kiadásával vagyunk a legrosszabb helyzetben. Martin György a Délvidéken is gyűjtött, de csak egy kicsivel jobb a helyzet, mint Kárpátalján. A kiadás terén itt is lemaradás van.

Az anyagot vissza kell juttatnunk oda, ahol gyűjtöttük. Nekünk megvan erre a lehetőségünk, de a testvérintézeteknek (Ungvár, Újvidék) nincs. Nem tudjuk átadni az anyagot, mert ők nem tudják teljesíteni azokat a feltételeket, hogy az anyagnak szakképzett kezelője legyen és hogy bárki számára betekintheső legyen. Erdélybe sok anyagot visszajuttattunk. A kolozsvári tanszéknek is tudunk átjásztott anyagot adni.

A bukaresti Folklor Intézettel 3 évre egy egyezményt kötöttünk közös román–magyar kiadvány is lesz, közös gyűjtésekből. A kolozsvári Folklor Intézettel is kezdeményeztünk együttműködési megállapodást. A Szlovák Akadémiai Intézettel is kapcsolatot keresünk, a munkaterven most dolgozunk. Az Ukrán Akadémiával kapcsolatban nehéz a helyzet, nincs olyan kolléga, akivel tárgyalhatnánk.

A Délvidékről egyre többen jönnek néptánckutató tanfolyamainkra, jelenleg 4 fő tanuló nálunk. Ennek eredményeként ott a kutatás is beindult.

A kutatásokat alapítványok segítségével kellene támogatni. Valami néprajzi alapítvány kellene, vagy többféle néprajzi alapítványt kellene létrehozni, olyanokat, amilyen a néptánckutatóknak már van.

Paládi-Kovács Attila: Két jó hírt szeretnék mondani. Az MTA ez évi rendes közgyűlésén elhangzott, hogy a főtítkár 10–20 millió forintot teremt elő az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* kiadására.

Ugyanott Benda Kálmán, Gunda Béla és mások javaslatot tettek, hogy az Akadémia hozzon létre egy alapítványt a határokon kívüli magyar népi kultúra kutatására.

Balassa Iván: A délutáni ülészak elnöki teendőinek ellátására Bodó Sándort kérem fel. Délután a múzeumi ügyekről lesz szó.

Péntek János: Erdélyben nagy hiányok vannak a néptánckutatásban. Egy erdélyi néptánckutató akadémiai ösztöndíjjal jelenleg Magyarországon tartózkodik.

Nemcsak a személyek, hanem az intézmények közötti kapcsolatokra kell törekednünk. Nagy dilemmánk otthon, hogy sem túl hangosnak, sem túl csendesnek nem szabad lennünk.

Ebédpszünet

Elnököl: *Bodó Sándor*: Áttanulmányoztam a párizsi béketárgyalások anyagát, mert Meciár volt szlovák miniszterelnök többször felhozta a Szlovákiából a magyarok által „elrabolt” műkincsek ügyét. A második világháborút követő béketárgyalások értelmében Jugoszláviának és Csehszlovákiának műkincseket kellett volna átadnunk. Jugoszláviával nem volt probléma, Csehszlovákiával viszont sok probléma volt. A békeszerződés megkötése után egy éven belül hajthatták volna be igényeiket, tehát ma jogilag nem lehetnek követeléseik. 1949-ben Antos István és csehszlovák partnere mégis tárgyaltak, majd 1968-ig is folyamatosan voltak tárgyalások. Közben bizonyos levéltári anyag és kevés műtárgy Szlovákiába került. 1968 óta nem voltak ilyen tárgyalások. Az idén nálunk járt Meciár miniszterelnök és újra előhozta az ügyet. A kérdést területileg kezelik, vagyis szerintük Magyarországnak mindent vissza kellene adnia, ami a mai Szlovákia területéről való. A szerződés átdolgozásra kerül. Magyarország nem fog jelentősebb műkincseket átadni, csak gesztusként néhányat, másról szó sem lehet. Ebben az ügyben lépni csak az önkéntesség és a kölcsönösség alapján lehet.

A Magyarországról a Szovjetunióba hadizsákmányként került műkincsek visszaadását szovjet restaurátorok szorgalmazzák. Erről nemrégiben cikk jelent meg az *Izvesztyijában* is. A magyar külügyminiszter hamarosan Moszkvába megy és lépéseket fog tenni, hogy ezek a műtárgyak hazakerüljenek.

A magyar kormány az intézmények közötti kapcsolatok felvételét és továbbfejlesztését szorgalmazza. A közvetlen intézményi kapcsolatokra biztatom az itt lévő kollégákat is.

A posztgraduális képzést a minisztérium a lehetőségei szerint igyekszik támogatni.

Nyugaton sokkal szigorúbb a múzeumi munka számonkérése, mint nálunk. A múzeumok próbálják munkatársaikat racionálisabban foglalkoztatni. Kevesebb pénzből racionálisabban kell dolgozni.

A nemzetiségi múzeumok ügyében nem állunk olyan jól, amint ezt emlegetni szoktuk. Ha elvárásaink vannak a szomszéd országokkal szemben, akkor nekünk is nyújtani kell valamit. Mohácson van délszláv gyűjtemény, Tatán német, ez utóbbiból még egy kellene. A szlovák gyűjtemény gyarapítására és őrzésére Békéscsaba lett kijelölve. Van egy kiállítás és van sok tárgy, de a múzeum nem úgy működik, ahogy kellene. Hasonló a helyzet Gyulán a román anyaggal. A magyar államnak kell ezeket a kérdéseket megoldani, mert az önkormányzatok most még nem partnerek.

Napjainkban Erdélyből rengeteg műkincs kerül Nyugatra Magyarországon keresztül, amelyeket az aluljárókban árusítanak. Az áthozott tárgyak zöme magyar. Mi nem tudjuk megakadályozni, hogy ezeket Nyugatra vigyék és ez nagy fájdalommal tölt el.

Beszédes Valéria: Jugoszláviában az újvidéki Vajdasági Múzeum és a Szabadkai Múzeum kiállításában van magyar anyag. Legfeljebb csak az újvidéki múzeum törekedhet teljesen magyar anyag bemutatására, a másik múzeum (a lakosság összetétele miatt) nem, de az arányokra ügyelni kell. Szabadka környéken 3 nép él, ezt a kiállításnak is tükröznie kell. Seholy nem fogják megengedni, hogy csak magyar kiállítás legyen. Zentán kellene egy erős magyar néprajzi gyűjteményt és adattárat létrehozni. A szabályok szerint magyar anyagot sem lehet magyar nyelven kartonozni.

Liszka József: Dél-Szlovákiában a járási múzeumokban a magyar és a szlovák anyag együtt szerepel, ebben nem látok problémát. Rossz a helyzet Losoncon, ahol egy muzeológus sem tud magyarul. Célunk egy Központi Magyar Múzeum (bázismúzeum) létrehozása, amelyet esetleg Komáromban lehetne megalapítani. Ez egyben módszertani központ is lenne. A komáromi múzeumhoz beosztva működhetne egy múzeum Gömörben és egy Nagykaposon, vagy Királyhelmeceken. Mindegyik múzeum a környék magyar anyagát gyűjtené és az együttélést is kutatná. A komáromi múzeum létrehozását papíron már jóváhagyták, de felállításához nincs pénz.

Méry Margit: A Szlovák Néprajzi Múzeum Túrócszentmártonban van. Munkatársai egész Szlovákia területén gyűjtenek, de csak területi szempont érvényesül, etnikai nem. A járási múzeumokban is folynak gyűjtések, de egy-egy tárgynál nem jelzik, hogy az magyar faluból származik-e.

Az ukrán kisebbségnek van egy múzeuma. Nekünk is egy múzeumot kell kérnünk, nem hármat, mert háromra nem fognak pénzt adni. A CSEMADOK keretében működnek tájházak és falumúzeumok. Ezek anyagát nem adjuk át a járási múzeumoknak, mert a tárgyak kartonjain nem tüntetik fel, hogy az magyar faluból származik. Egy központi magyar bázismúzeumnak a kis múzeumok is átadnák anyagukat.

Faragó József: Erdélyben a magyar szakemberek nem tudják, hogy melyik múzeumban van magyar anyag. A minimális igény az, hogy a múzeumokban legyen magyar szakember. A román vezetők nem jutnak el a magyar és a német nyelv fontosságának a felismeréséig. Hogy magyar múzeum legyen Romániában? Ez még álomnak is sok. A romániai múzeumokban is kiteszik a magyar viseleti darabokat, de csak a román falunévet írják alá. A forradalomnak egy eredménye volt a múzeumokkal kapcsolatban, hogy a csíkszeredai múzeum igazgatója magyar ember lett.

Péntek János: Számba kellene venni a helyi (pl. iskolai) múzeumokat. Katalógusokat kellene készíteni. A múzeumi tárgyak elvesztették identitásukat. Meg kellene értetni a román kollégákkal, hogy a tárgyak helyes meghatározása és nyilvántartása nemcsak nemzetiségi, hanem alapvető szakmai szempont is.

Hogy a népi kultúra tárgyai nagy tömegben kerülnek ki Erdélyből, az nekünk is nagy gond.

Györgyi Erzsébet: Kellene egy nagy nemzetközi konferenciát rendezni a múzeumi nyilvántartásról, ahol fel lehetne vetni az előbb elmondott problémákat. A magyarországi

nemzetiségi múzeumok megalakításával, az azokban alkalmazott, szigorúan szakmai szempontokat érvényesítő tárgynyilvántartással példát lehetne mutatni. Ez hivatkozási alap is lehetne a szomszédaink felé. Egy ilyen konferencia oldott léghő is segíthetné a kérdés megbeszélését, segítené a magyarországi muzeológiát és a szomszédos országok magyar szakembereit is.

A pesti utcákon árusított műkincseket mi is figyelemmel kísérjük. Vásárolunk utcáról is, de korlátozott a pénzünk és az ilyen vásárlásokat nem is vették jó néven.

Viga Gyula: Nem lenne jó a múzeumokban a magyar és a nemzetiségi anyagot szétválasztani. Egy központi adatbank, központi nyilvántartás kellene. Másodlagos kérdés, hogy hol van a tárgy, csak tudnunk kell, hogy azt melyik intézményben őrzik. Nem lehet etnikumonként szétbontani a múzeumokat.

A Herman Ottó Múzeumnak jó a kapcsolata a szlovák múzeumokkal. Jó az együttműködés pl. a rézkor, vagy a bányászat kutatásában, de a néprajzban sok probléma van. Az 1979-es répáshutai kutatás után egy Kassa környéki magyar faluban akartunk hasonló vizsgálatokat végezni, de nem sikerült.

Selmezy Kovács Attila: Lezajlott nálunk egy forradalom, de lemaradtunk. A nép-nemzeti irányt nem támogatják, pl. a Pénzügyminisztérium. Nincs gazdája a határokon kívüli néprajzi kutatásoknak. Nincs hatékony kutatócsere. A Néprajzi Múzeum anyagi és káder okokból nem jutott el oda, hogy a határokon kívüliekkel együttműködjön. Nincs egy átgondolt, központi koncepció. A múzeumok az önfenntartásukért küzdenek. Amit a Néprajzi Múzeum adott, kevés ahhoz, hogy segítségnek lehetne nevezni. Kb. 100 000 Ft-ot fordítottunk idáig arra, hogy a hazánkba érkező magyar kutatókat fogadjuk, elszállásoljuk, utaztassuk. Ez kevés pénz, de jövőre talán még ennyi sem lesz. A Néprajzi Múzeumban létre kellene hozni egy csoportot, amely koordinálná a határokon kívüli magyar kutatók támogatását. A Néprajzi Társaság anyagi okok miatt ezt nem tudja felvállalni és a személyi feltételek sem adták. A szellemi erőket kellene összpontosítani, így tudnánk jobban segíteni a határokon kívülieknek.

Deáky Zita: Nincs múzeumi topográfia a határokon kívüli múzeumok nagy részéről, főleg a kisebb múzeumokról nem tudunk. Csoma Zsigmonddal már felmértük Hargita és Háromszék megyét. A Vajdaságból is kaptunk egy ilyen listát és Csehszlovákiában Liszka József is kezdeményezett hasonló felmérést.

Nincs egy szervezet, amelyik a határokon kívülre irányuló segítséget koordinálná. Csoma Zsigmond és én a magyar közgyűjtemények ajándékait vittük Romániába. Ott sikerült jó eredményt elérni, ahol testvérmúzeumi kapcsolatok létesültek (pl. Sepsiszentgyörgy – Veszprém, Székelyudvarhely – Kecskemét, Székelykeresztúr – Keszthely). Román kollégákat is támogattunk könyvekkel, restauráló szerekkel és eszközökkel. A Máltai Szeretetszolgálat és a Transylvania Caritas kb. 3,5 millió Ft értékben küldött általunk könyveket, restauráló szereket stb. A Néprajzi Kutatócsoport és a Néprajzi Múzeum is segítséget nyújtott. A probléma az, hogy ez nincs kellőképpen megszervezve. A Néprajzi

Múzeum vállalhatná a koordinátor szerepét. A Néprajzi Társaságban létre kellene hozni egy határokon kívüli szakosztályt.

Nem tudjuk hogy a magyar múzeumokban milyen határokon kívüli anyag van. Ezeket össze kellene állítani, de nem kellene okvetlenül publikálni.

Balassa Iván: Fel kellene ajánlani, hogy egy központi nemzetiségi múzeumot hozunk létre. Békéscsabára jöjjenek szlovák muzeológusok és rendezzék be. Ha ez megvalósulna, mi is felléphetnénk ilyen igénnyel. Fontos a múzeum, mert egy múzeumot nem lehet megszüntetni.

Mohay Tamás: A múzeumi gyűjtemények nemcsak tárgyakból álltak/állnak. A kéziratok, fényképek átjuttatása könnyebb, mint a tárgyaké. Felhívom a kollégák figyelmét, hogy küldjenek anyagokat az Ethnológiai Adattárba. Fizetni is tudunk érte, de ajándékoknak is örülünk. A minden évben kiírásra kerülő néprajzi gyűjtőpályázatokra is lehet anyagokat küldeni.

Silling István: Kell a múzeumi topográfia, a kis gyűjteményekről is tudnunk kell, mert ott lehet magyar anyag, a magyar faluban. Fontosak a kis gyűjtemények, mert ha csendesen is, de azokban lehet magyar anyagot bemutatni.

Paládi-Kovács Attila: Huszonöt éve folytatok gyűjtéseket mind az 5 szomszédos országban, publikáltam is ezekből a gyűjtésekből, tehát sok tapasztalatom van. Sok szomszédos országban élő magyar kutatót is támogattam, pl. könyvekkel, kérdőívekkel. A Néprajzi Kutatóintézetnek vannak egyezményei pl. szlovák és jugoszláv intézményekkel, de nem táplálhatunk illúziókat a szomszéd országok vezető beosztásban lévő néprajzkutatóival szemben. Céljuk általában az, hogy kipipáljanak valamit a magyarok kutatásával kapcsolatosan vállalt kötelezettségeik közül. Néha akadályozzák is a kutatást (pl. Alsó-Garam). Nem lehetnek illúzióink, de az egyezményeket meg kell kötni. Sok magyarországi kutató járt gyűjteni a Felvidékre, a szakembercseré keretében Budapestre érkezett szlovák kollégák inkább a Váci utcát nézegették.

Balassa Ivánnak a nemzetiségi bázismúzeumokkal kapcsolatos javaslatával egyetérttek.

Le kell számolni egy teljes körű koordinációval, ez nem lehetséges. A tervezdaság leszerepelt. Inkább több szálon menjen a támogatás. A személyes szálak is igen fontosak.

Igaz, amit Selmeczi Kovács Attila mondott, hogy általános a pénzhiány, de vannak rejtett források, csak meg kell találni azokat.

Deáky Zita és Csoma Zsigmond vállalása példaadó. A csendes munkálkodás is hozhat jó eredményeket.

Optimista vagyok, mert a határokon kívüli kutatások erősödnek, a szakemberek is egyre többen lesznek, bár sok specialista meghalt a közelmúltban.

Mindig volt Magyarországon egy identitáskereső, nemzeti néprajzi irányzat. Ma sokan vonzódnak az antropológiához, mert nem fogadják el, hogy a néprajz egy nemzeti tudomány. Általában az embert vizsgálják, nemzeti vonatkozások nélkül.

Bodó Sándor: Szükség van nemzetiségi bázismúzeumokra. Nekünk kell élen járnunk, hogy ilyenek megszülessenek. Hogy hogyan, az más kérdés. Törekedni kell arra, hogy a múzeumi nyilvántartás anyanyelvi szinten történjen. Az e kérdésről elmondottak nagy tanulságul szolgáltak számomra és képviselni fogom a különböző fórumokon, hogy Magyarországon a román tárgy neve románul, de Erdélyben a magyar tárgy neve magyarul legyen felírva. Jó feltételeket teremt ehhez a számítógépes nyilvántartás, amelyet pl. a Néprajzi Múzeumban már kezdenek bevezetni.

Szünet

Elnököl: *Liszka József:* Törekedni kell arra, hogy Csehszlovákiában a pedagógusjelöltek kapjanak néprajzi képzést is. Néprajzi tanszék egyelőre nem alakulhat, mert még nem valósult meg a komáromi egyetem terve. Jó lenne, ha posztgraduális képzésben részeshetnének azok is, akiknek nincs diplomájuk.

Közös kutatási programok kellenének. Ne csak Magyarországról menjenek a szomszéd országokba kutatni, hanem minket is vonjanak be a magyarországi kutatásokba.

A Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság megkezdte egy adattár létrehozását. Ennek gyarapításához szeretnénk a magyarországi adattáraktól fénymásolatokat kapni.

Voigt Vilmos: Magyarországon több helyen van néprajzi oktatás, némelyikről alig tudunk valamit. A budapesti, a debreceni és a pécsi egyetemen folyik oktatás, a szegedi tanszékre is meghirdettek egy állást. Budapesten a Soros Alapítvány támogatásával kulturális antropológiai program keretében is folyik képzés. Csak idő kérdése, hogy a budapesti egyetemen mikor lesz két néprajzi szak. Folklorisztika, valamint Etnográfia és Európai Etnológia. Célunk a sokrétű oktatás.

A posztgraduális programokra több javaslatot készítettünk, ezekre talán a határokon kívülieket is fogadni tudjuk.

Régi tervünk valósult meg azzal, hogy a Folklore Tanszéken Faragó József vendégprofesszorként előadásokat tart. Mi is oktattunk az egyetemünkön vendégeskedő ungvári és kolozsvári diákokat.

Nem szoktuk komolyan venni, de talán a néprajztudomány volt az egyetlen, amely az elmúlt évtizedekben nem feledkezett meg a határokon kívüliekről. Több szaktudomány elfeledkezett. Mi és egyes nyelvészcsoportok tudtuk, hogy mi a feladatunk.

Sok egymással versengő mozgalom, társaság stb. alakult, akik a határokon kívülieknek segíteni akarnak. Nem baj, ha sokan vagyunk.

Ujváry Zoltán: A debreceni egyetem Néprajzi Tanszéke elsősorban a szlovákai kollégákkal tart kapcsolatot. Az elmúlt időszakban ez volt az egyetlen lehetőség, Erdélyben nem lehetett legálisan kutatni. A felvidéki kutatások 10 évvel ezelőtt kezdődtek meg Gömörben és az Ung-vidéken. Tapasztalatként megfogalmazhatjuk, hogy nem lehet igazán egyezsége jutni a szlovák vezetőkkel, sokszor még a magyarokkal sem.

Az Erdélyben élő 2,5 millió magyarnak komoly értelmisége van, másutt nincs ilyen háttér.

A posztgraduális képzés megvalósítása nehéz lesz, mert az ilyen 2–3 éves programokhoz sok pénz kell. Talán segítenek ez ügyben a néprajzi szemináriumok, amelyek létrehozásában (és ennek a mai találkozóknak a megszervezésében is) Balassa Iván elnöknek elévülhetetlen érdemei vannak, amiért köszönet illeti őt.

Jó és hasznos lenne egy folyóiratot indítani, amelyben elsősorban határokon kívüliek publikálnának, főleg anyagfeltáró cikkeket, de magyarországi kutatók is. Ehhez pénz kellene.

Fejős Zoltán: A közös kutasokra konkrét lehetőségek vannak. Azonban a Magyarságkutató Intézet átszervezés alatt áll, ezért valószínűleg a lehetőségek is változni fognak.

A TS-5 Magyarságkutató Program kutatási keretéből eddig csak magyarországi kutatók kaphattak támogatást. Valószínűleg hamarosan lehet szerződéseket kötni külföldi állampolgárokkal is. Jól átgondolt témák kutatását támogatni tudjuk. Egy magyar féllel közösen kellene beadni a terveket, a pénzt a magyar félhez lehetne átutalni.

Publikációkhoz nem tudunk pénzt adni, de az évkönyvünk a jövőben is valószínűleg meg fog jelenni, amiben publikálni lehet.

A *Magyarságkutató Könyvtára* című sorozatban eddig 6 kötet jelent meg, 2 pedig nyomdában van.

Hála József: Kérem, hogy a Magyar Néprajzi Társaság tájékoztató folyóiratába, a *Néprajzi Hírek*be szíveskedjenek minél több tudósítást, cikket, kis hírt küldeni, mert szeretnénk minél átfogóbb képet adni a magyar néprajzi kutatásokról és eseményekről. Erre nemcsak a széles körű tájékoztatás szempontjából lenne szükség, hanem azért is, hogy utódaink folyóiratunkból minél több néprajzi eseményről olvashassanak. Tehát tudománytörténeti szempontok is vezérelnek a szerkesztésben.

A *Magyar néprajzi bibliográfiát* 1988 óta a Néprajzi Múzeumban készítik. Ezek teljesebbé tétele érdekében meg kellene szervezni, hogy a szomszédos országokból rendszeresen küldjék el az adatokat Cserbák András könyvtárvezetőnek, a bibliográfia szerkesztőjének. Különösen azért lenne erre nagy szükség, mert a szomszédos országokban gomba módra szaporodó újságokat, hetilapokat, folyóiratokat stb. nem tudjuk figyelemmel kísérni, nagy részük el sem jut Magyarországra (még a Széchényi Könyvtárba sem), ezért a néprajzi bibliográfiákból nagyon sok adat kimarad.

Faragó József: Nagy probléma, hogy Erdélyből özönlik ki a magyarság. Én visszamegyek.

1991. május 19.

Balassa Iván: Felhívom a figyelmet, hogy megbeszélésünkről egy emlékeztetőt kell fogalmaznunk.

Elnököl: *Ujváry Zoltán:* Kérem a hozzászólásokat a tegnapi felvetett problémákhoz.

Balassa Iván: Olyan együttműködések lennének a hasznosak, amelyek keretében a szomszédos országokból is jöhetnének hozzánk kutatók, hogy magyarországi programok megvalósításában vegyenek részt. Ilyen kapcsolatokat kellene kialakítani pl. Erdély–Felvidék, Erdély–Kárpátalja stb. viszonylatban is. Össze kellene hangolni pl. a debreceni és a kolozsvári egyetemi hallgatók kirándulásait, gyűjtéseit.

Ujváry Zoltán: Akik a szomszédos országokból Magyarországra jönnek néprajzot tanulni, azoknak Budapest a központ, vidéki egyetemre nem nagyon jelentkeznek.

Liszka József: Felhívom a figyelmet Hont megyei kutatásainkra, amelyeknek programját leírtam, mindenki olvashatta. Örömmel vennék bárkinek a jelentkezését, aki kutatási programunkban részt akar venni.

Balla Gyula: A kárpátaljai kutatásokkal az a nagy baj, hogy Petro Lizanec egy komolytalan ember. Vári Fábián Lászlónak az ungvári egyetemen lenne a helye, mégis kirúgta.

Ujváry Zoltán: Tudom, hogy Lizanec megbízhatatlan, de ne személyeskedjünk.

Balla Gyula: A Magyarságkutató Intézet és a Szovjet Hungarológiai Központ kötött egy szerződést, amelyben 2-2 kutató cseréje is szerepel 3-3 hétre. Fejős Zoltánnal elmentünk Ungvárra, ahol semmi nem volt előkészítve, nem teremtették meg a kutatási lehetőségeket. Amikor ők jöttek Magyarországra, minden el volt intézve. Lizanec eljött 2 hétre. Felvette a pénzt és másnap hazament.

Paládi-Kovács Attila: A Néprajzi Kutatóintézetnek is van kapcsolata az ungváriakkal. Szilágyi Miklós, Borsos Balázs és Barna Gábor 6 hetet kutatott Kárpátalján. Rossz tapasztalatokkal tértek haza. Mi is igyekszünk a Kárpátaljáról érkező kutatókat támogatni.

Balla Gyula (Vári Fábián Lászlóhoz): Mondd el, hogy miért hiúsult meg a magyarországi ösztöndíjad!

Vári Fábián László: Balladagyűjtéseimet, -kutatásaimat ismerve aspiránsnak ajánlottak az ungvári egyetemre. Lizanec megígérte, hogy segíti a munkámat, ha a kötet kettőnk nevének jelenik majd meg. Én ebbe belementem, jelentkeztem, aspiráns lettem és elkezdtem dolgozni. Elkezdtem átnézni az archívumban őrzött balladákat és rájöttem, hogy használhatatlanok, mert ellenőrzés hiányában a diákok könyvekből kimásolt balladákat adtak le és könyvekből olvastak magnószalagra balladákat. Elkészült a kötet, közben közöltem is belőle a *Kárpáti Igaz Szóban*. Átadtam a kötetet Lizanecnek, aki kifogásolta, hogy ő a professzor, mégis csak az én nevem szerepel a bevezető tanulmány alatt. Nem mentem bele, hogy ott az ő neve is szerepeljen. A kandidátusi vizsgán nem fogadták el a filozófia dolgozatomat, nem tartották kielégítőnek a munkámat. Ekkor megszakadt a kapcsola-

tunk. Később átadtam a kötetet az Európa Könyvkiadónak. Vargyas Lajos kedvező lektori véleményét írt róla, de még 150–200 000 Ft kellene a kiadáshoz.

Balassa Iván: Megpróbálunk 200 000 Ft-ot keríteni a kötet kiadásához!

Ujváry Zoltán: Nehéz a hivatalos intézményekkel együttműködni, csak ígérnek, de nem segítenek. Magunkra vagyunk utalva.

Hála József (Ujváry Zoltánhoz): Kérem a professzor urat, hogy fejtse ki részletesebben, amit tegnap a közös folyóiratról mondott!

Ujváry Zoltán: Egy próbaszámot kellene csinálni, a debreceni tanszék vállalná ennek elkészítését. Sok, rövid, anyagközlő cikk jelenne meg benne, először az itt lévőköt lehetne felkérni a cikkek megírására. A cikkek az egész magyar nyelvterületre kiterjednének, 80 százalékban határokon kívüli, 20 százalékban magyarországi kutatók vennének benne részt. A folyóirat címe *Etnika* lehetne.

Viga Gyula: Minden szomszédos országból ki kellene egy személyt jelölni, akik összegyűjtenék a cikkeket és részt vennének a szerkesztésben.

Balázs Géza: Felhívom a figyelmet a Széchenyi Társaságra. Lapot akarnak alapítani és pénzük is van.

Küllös Imola: A folyóirat első száma közöljön rövid beszámolókat azokról a kutató-sokról, amelyek a határokon kívül folynak.

Jó lenne elérni, hogy a külföldről érkezett egyetemi hallgatók terepgyakorlatukat ott töltenék, ahonnan érkeztek. Jó lenne, ha a debreceni egyetem Néprajzi Tanszékére is jelentkeznének fiatalok tanulni, mert a budapesti egyetemre nem tudunk mindenkit felvenni.

Péntek János: Nagy haszna van ennek a tanácskozásnak mert a gondjaink közösek.

A jövőben elsősorban a posztgraduális képzésre kellene a hangsúlyt helyezni, ilyen képzésre jöjjenek sokan Magyarországra. A minisztériumot kellene felkérni, hogy a külföldi egyetemistáknak félretett pénzből csoportosítson át a posztgraduális képzésre. A rendes képzésben ne vegyen részt nagyon sok diák, mert ez színvonalesítéshez vezethet és elhelyezkedési problémáik is lesznek.

A debreceni egyetemmel 3 diák cseréjéről van szó jelenleg, lesz köztük néprajz szakos is.

Paládi-Kovács Attila: Úgy látom, hogy posztgraduális képzés alatt mindenki mást ért. Ez nálunk 2–3 éves aspirantúrát, ösztöndíjat jelent általában. Magyarországon megkezdte működését az Athenaeum Bizottság. Ez átveszi a TMB és az eddigi ösztöndíjrendszer szerepét. Lényege: az egyetemek és az Akadémia közötti kapcsolat szerződéses formában. Először az ELTE és az Athenaeum Bizottság kötött szerződést. Amelyik szaknak van akadémiai intézete, az veszi kézbe a posztgraduális képzést.

Liszka József, Gazda Klára és mások nálunk doktoráltak. Ezt kellene erősíteni, jöjjenek hozzánk doktorálni. Törekedjenek arra többen, hogy itt doktoráljanak, mi minden segítségét megadunk.

A Tárgyi Néprajzi Tanszéken 2 éves szociálintropológiai program indult meg posztgraduális képzés keretében.

Örülnék, ha a szomszédos országokban központi intézmények (könyvtárak, múzeumok, archívumok) alakulnának meg, azoknak rendszeresen lehetne kiadványokat küldeni. De önök is hozzanak, mert az intézetben sok kiadvány hiányzik.

Az eredményes együttműködésben nagy szerepe van a személyes kapcsolatoknak is. A legfőbb inspiráció egy állandósult periodika lenne.

Hasznos lenne, ha pl. a budapesti diákok a kolozsváriakkal közös kirándulásokon vennének részt.

Ujváry Zoltán: Jó volna a jelenlévőkkel évről évre rendszeresen találkozni, hogy a problémáinkat meg lehessen beszélni. Ezeket a találkozásokat esetleg a Néprajzi Szemináriumokhoz lehetne kapcsolni.

Balassa Iván: A következő Néprajzi Szeminárium 1992-ben, Nagykovácsoson lesz. Esetleg közös terepmunkát is lehetne kapcsolni a szemináriumhoz.

Ujváry Zoltán: Jó lenne az ilyen összejövetelek és a szemináriumok összekapcsolása, mert egyszerre mindkettőt meg lehetne szervezni.

Voigt Vilmos: Úgy tűnik, hogy a *Magyar néprajzi bibliográfia* ügye megoldott. Új rendszerben közlik majd az adatokat. A nemzetközi referencia is megoldottnak látszik. Nem oldottuk viszont meg a nem magyarországi anyag regisztrálását. Mindenütt saját bibliográfiákat kellene készíteni. Felajánlunk egy pár oldalas tájékoztatót, hogy hogyan kell bibliográfiát csinálni. Ettől függetlenül küldjék az adatokat Cserbák Andrásnak is.

Balassa Iván: A néprajzi bibliográfiákat most a Néprajzi Múzeum adja ki. Pénzért árulják. A Néprajzi Társaság 100 példányt meg fog venni és el fogja juttatni a határainkon túlra.

Voigt Vilmos: Minél több könyvet küldjenek, és ne csak magyar könyveket. Román, szlovák stb. kézikönyveket is. Ezek nélkülözhetetlenek az oktatáshoz.

Az egyetemi képzés átalakulóban van, össze-vissza mászkálnak a diákok, sokszor mi sem tudjuk követni, hogy ki, mikor, mit tanul.

Nekünk tájékoztatni kell a határokon kívülieket, hogy milyen típusú lehetőségek vannak, és hogy mi mit tudunk biztosítani. Kellene egy ember, aki koordinálna, akihez mindenki eljuttatná az adatait, akihez mindenki fordulhatna. Például a tervezett új folyóirat is közölhetne ilyen információkat.

A folyóiratnak egy jó cím kellene. A „magyar” szó mindenképpen legyen benne és a cím ne sértsen senkit. Fontos, hogy rajz, fotó, kotta megjelenhessen benne. A cikkeket román, szlovák stb. rezümékkel kell ellátni. Nagyon kell vigyázni, hogy ebben milyen cikkeket közlünk majd. Ezért jó lenne minden országban egy szerkesztő, aki meg tudja ítélni, hogy mit lehet közölni.

Faragó József: Jó ötletnek tartom, hogy ezeket a megbeszéléseket kössük össze a szemináriumokkal, de terepmunkát ennek keretében ne végezzünk.

Évek óta készítek bibliográfiát, de ez idáig nem jelenhetett meg. A bibliográfia-készítés nemcsak tudományos, hanem etikai kérdés is. Ma Romániában kb. 200 periodika jelenik meg, ezek nagy része nem jut el az Országos Széchényi Könyvtárba. Minden városban

kellene egy megbízható, lelkiismeretes ember, aki a helyi lapokból kijegyzetelné az adatokat. De akkor még ott van a kiadás problémája.

Az új folyóirat címe lehetne: *Néprajzi Látóhatár*, a „magyar” szó nélkül. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület újrainduló folyóiratában és sorozatában, az *Erdélyi Múzeumban* és az *Erdélyi Tudományos Füzetekben* lehet publikálni, a másik: a *Népismereti Dolgozatok*.

Brassóban 3 héttel ezelőtt újraalakult az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület. Jelenleg Romániában kb. 100 közművelődési egyesület van. Az EMKE összefogó szervezet lehet, van Néprajzi Szakosztálya is. Az EMKE átvette és újraindította a *Művelődés* című folyóiratot. Ez a múltban is fontos periodika volt, nekünk az *Ethnographiát* pótolta. *Vadrózsák* című rovatában számos fontos néprajzi írás jelent meg.

Balassa Iván: Társaságunk vállalja, hogy elküldi a hiányzó *Ethnographia*-számokat, de mondják meg, hogy hová küldjük!

Faragó József: Romániában magyar néprajzi munkaközösségekre lenne szükség. A jelentős néprajzi monográfiákat (pl. Kászon, Kalotaszeg) munkaközösségek hozták létre.

Liszka József: Szlovákiában is meg akarjuk csinálni a magyar néprajzi bibliográfiát, de legutóbbi felhívásunkra, hogy küldjék be az adatokat, csak egy személy jelentkezett. Én csinálni fogom, de biztos, hogy hiányos lesz.

Az ilyen megbeszéléseket, amilyeneken most részt veszünk, minden évben más országban kellene megrendezni. Mi elvállaljuk, hogy jövőre Szlovákiában megrendezzük.

Tanulmányi kirándulásokra is várunk diákokat.

Mohay Tamás: A tervezett központi folyóirat elszívna a szerzőket a saját kiadványoktól. Egy ilyen folyóiratot csak úgy lehet elindítani, ha legalább 3 számra együtt van az anyag. Nagy problémát jelentene a terjesztés, hiszen még az *Ethnographia* sem jut el mindenhova, ahova kellene. Nem érzem égető hiányát egy ilyen folyóiratnak.

Ujváry Zoltán (kissé ingerülten): A debreceni Néprajzi Intézetnek jogában áll olyan folyóiratot, vagy más kiadványt megjelentetni, amelyet akar.

Beszédes Valéria: Jugoszláviában megoldott a néprajzi bibliográfia kérdése. Minden évben megjelenik a Hungarológiai Intézet kiadásában egy összevont bibliográfia, amelyben a néprajzi adatok is benne vannak

Balázs Géza: Javaslom, hogy az ilyen megbeszélések és a Néprajzi Szemináriumok megszervezésére a jövőben is Balassa Ivánt kellene felkérni.

Balassa Iván: Én csak az elnökségtől akarok visszavonulni, nem a munkától. Továbbra is ott fogok segíteni, ahol kell.

Szünet

Balassa Iván: Megbeszélésünkről egy emlékeztetőt kell összeállítani. Lábadi Károllyal és néhány más kollégával készítettünk egy vázlatot. Felkérem Lábadi Károlyt, hogy olvassa fel.

Lábadi Károly: Felolvasom az emlékeztető vázlatát, kérem, hogy szóljanak hozzá, vitatkozzunk róla és az esetleges kiegészítéseket, pontosításokat tegyék meg. Amiben

megegyezünk, el kellene juttatni mindenkinek, személyeknek, intézményeknek és az illetékes hivatalokhoz.

(Felolvassa a tervezetet, amelyet élénk vita követ. Számos pontosítás és kiegészítés után végül is a mellékelt emlékeztetőt fogadták el.)

Faragó József: Nem kaptam választ arra a felvetésemre, hogy minket kihagytak a nagy nemzeti munkálatokból.

Balassa Iván: Eddig nem volt lehetőségünk, hogy a szomszédos országokban tevékenykedő kutatókat is bevonjuk ezekbe a munkálatokba. Most már van lehetőség és törekedni fogunk arra, hogy a nagy összefoglalások közös munkával készüljenek el. Erre az együttműködésre mutat példát ez az összejövetel is.

Az természetes, hogy most, első alkalommal nem sikerült mindent megbeszelnünk és főleg megoldanunk, de valamit elindítottunk. Ezt kell szélesítenünk és mélyíteni, hogy a magyar néprajz minden területén meglegyen az együttműködés.

A Partium kutatását előtérbe kellene helyezni. Ennek érdekében fel kellene venni a kapcsolatot az országhatár közelében lévő múzeumokkal. Ez csak egy kérdés, de nagyon sok dologról kell még beszelnünk.

Köszönettel tartozom mindazoknak, akik eljöttek. Úgy gondolom, hogy mindannyian sokat tanultunk. Biztos vagyok benne, hogy a jövőben is kell ilyen megbeszéléseket szerveznünk. Ez volt az első lépés, amit folytatni kell, hogy az egész magyar néprajz problémáit áttekinthessük. Köszönöm, hogy eljöttek!

Budapest, 1991. május 18–19-én

Hála József s. k.
jegyzőkönyvvezető

Balassa Iván s. k.
a Magyar Néprajzi Társaság elnöke

EMLÉKEZTETŐ

1991. május 18–19-én a Jugoszláviában, Kárpátalján (Ukrajna), Magyarországon, Romániában és Szlovákiában dolgozó magyar néprajzkutatók megbeszélést tartottak és a következők feljegyzését tartották fontosnak.

1. A fent említett országok magyar néprajzkutatói egyénileg és intézményesen igyekeznek egymás munkáját segíteni és a lehetőség szerint összehangolni.

2. Helyesnek tartanak, ha a magyarországi nemzetiségek részére önálló múzeumok jönnének létre (német, román, horvát, szerb, szlovén, szlovák, cigány), amelyeknek munkatársait elsősorban az illető etnikai kisebbségek adnák.

3. Hasonlóképpen helyes lenne, ha Ausztriában, Jugoszláviában, Kárpátalján, Romániában és Szlovákiában az ott élő magyarok önálló múzeumait megszerveznék, továbbfejlesztnék.

4. A kölcsönös kapcsolatok elősegítése érdekében helyes lenne az alábbiak megfontolása.

a. Az eseményekről, eredményekről történő kölcsönös értesítés, a kutatást támogató források ismertetése és ezeknek a Budapesten megjelenő *Néprajzi Hírek*ben történő megjelentetése. Ezért az ilyen híreket e folyóirat szerkesztőjének kérjük eljuttatni! A Magyar Néprajzi Társaság viszont gondoskodik, hogy az egyes számok mindegyik országba eljussanak.

b. A több szakembert foglalkoztató munkálatokban való kölcsönös részvétel, közös tanácskozások szervezése.

c. Együttműködés és segítség a szakemberek képzésében és továbbképzésében (egyetemi, főiskolai előadók, diákok, oktatási programok és szakanyagok cseréje, tanfolyamok és más rendezvények szervezése, törekvés tudományos fokozataink kölcsönös koordinálására és elismertetésére).

d. Minden évben az előző év néprajzi kiadványainak, bibliográfiájának megküldése a Néprajzi Múzeum Könyvtárába, hogy a megjelenő éves bibliográfia minél teljesebb legyen.

e. Mindegyik fél kijelöli azt az intézményt, illetve személyt, amelybe, illetve akinek az újonnan megjelent könyveket, folyóiratokat megküldi. A Magyar Néprajzi Társaság vállalja, hogy az *Ethnographia* évfolyamait minden országban kiegészíti. Kérjük a címeket és a hiányok listájának beküldését!

f. Megpróbálunk olyan évkönyvet, illetve folyóiratot megindítani, amelyben mind a hat ország magyar néprajzkutatói publikálhatnak. Az előkészítő munkára a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetét kérjük fel.

g. Szeretnénk az illetékes magyarországi hatóságok figyelmét felhívni arra, hogy a határokon túli magyarság múzeumainak, közgyűjteményeinek hatékony és rendszeres támogatása jelenleg nem megoldott. Javasoljuk olyan szervezeti egység kialakítását, amely biztosítani tudná ezt.

5. Az ilyen megbeszélések hasznosak, ezért a jövőben (megfelelő időben és helyen) is törekedni kell hasonlók megtartására.

Budapest, 1991. május 19.

Ortutay Gyula naplójának fogadtatása

Ortutay Gyula harminc esztendőre zárolt, terjedelmes, 1938 és 1977 között vezetett, a jogutód fiú, Ortutay Tamás jóvoltából és az Alexandra Kiadó gondozásában 2009-ben és a szerző születésének századik évfordulóján, 2010-ben megjelent naplója²¹⁸ (13. kép) széles körű érdeklődést és nagy visszhangot váltott ki, amit a róla megjelent recenziók nagy száma is bizonyít. Az ismertetések nem szűkölködnek a jelzőkben, íróik a művet izgalmasnak, lebilincselőnek, megrendítőnek, felháborítóknak, nagyon tanulságosnak, fontosnak, forrásértékűnek, érdekesnek, szórakoztatóknak stb., stb. nevezték.

Az Ortutay Tamás előszavát (*Vigyáznak rám*), Paládi-Kovács Attila, Roboz Ágnes és Tátrai Zsuzsanna visszaemlékezéseit (*Töredékes emlékek Ortutay Gyuláról*), valamint Dušan Šimko írását (*Emlékek egy könyvtárról*), illetve bőséges jegyzeteket, név- és földrajzinév-mutatót is tartalmazó napló első bejegyzése 1938. december 23-án íródott és így kezdődik:

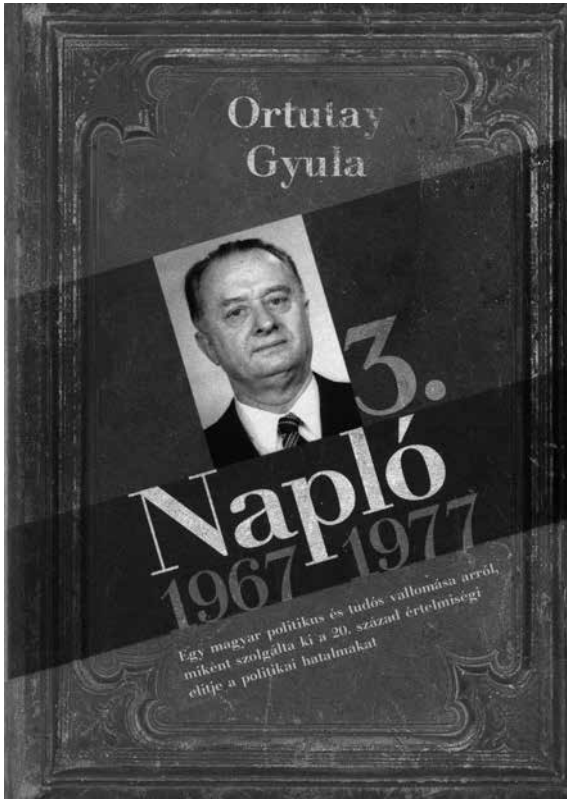
„Régi rossz szokásom a naplójegyzetelés, és sok fölöslegeset s régebben sok gyermeketeg s hülye dolgot összefirkáltam napló ürügyén. [...] Pár éve, éppen mióta Pesten élek, [...] abbahagytam a naplóírást. [...] Márpedig én makacsul elkészültem a halhatatlanságra. Ezt a halhatatlansági szempontot a közelgő világháború árnyékában egy kevésé naivnak érezve szakítottam megszokásaimmal, és hozzákezek a gépeléshez. [...] Nem egyéni sérelmeket és pletykákat akarok megőrizni itt Németh Laci hisztériás módszerével, hanem megpróbálom ábrázolni életemet és környezetemét, s egész hazámét, szeretnék történelmet írni, vagy még inkább forrásanyagot megőrizni a történettudomány számára.”²¹⁹

Az utolsó sorokat 1977. június 8-án vetette papírra. Ezek az alábbiak:

„Ismét nagy kihagyások, nem volt időm, kedvem a jegyzetelésre, pedig egynéhány keserves téma akadt volna. [...] Közben ismét a Zsebők Klinikára kerültem vacak veséimmel. [...] Vizsgálgattak, konzíliumot tartottak, még Babics Tónit is felhozatták a Balaton mellől, pecabotja mellől – s aztán közölték velem az ítéletet: mi mindent kell ennem, hogy jó legyen a kondícióm, mert a veséimet operálni nem lehet: mind a kettő egyforma zűrös állapotban van, de a halálos ítélet egyelőre elmarad, erősen kell kosztolnom, többet kell

²¹⁸ Ortutay 2009–2010.

²¹⁹ Ortutay 2009–2010:I.17–18.

13. Borítólap: Ortutay Gyula naplója, III. kötet (2010)

pihennem stb., stb. Egy finn hazai tárgyalást (Lauri Honkóék) kihagytam, egy szovjet utat lemondtam. A többit majd meglátjuk, pisiljünk szorgalmasan tovább.”²²⁰

A következőkben válogatást adunk közre a műről írt ismertetések részleteiből. E kiválasztott, általunk fontosnak tartott sorokkal szándékozunk olvasóink figyelmét felhívni a naplóra – s egyben az idézett recenziókra is.

„Sokan rázzák tagadóan a fejüket, ha valamiképpen szóba kerül a kortárs »elit«. A kiábrándultak azt is tagadják, hogy ez a fogalom ma egyáltalán értelmezhető volna. De hát napjaink átka-e csupán az efféle értékvesztés? A 20. század színe-java is kiszolgált a hatalmi politikákat – érdekei szerint. Ennek adta sokoldalú látéletét Ortutay Gyula most megjelent Naplója.”²²¹ (Bölcs István)

„»Nem egyéni sérelmeket és pletykákat akarok megőrizni itt Németh Laci hisztériás módszerével, hanem megpróbálok ábrázolni életemet és környezetemet, s egész hazámét,

²²⁰ Ortutay 2009–2010:III. 463–464.

²²¹ Bölc 2009.

14. A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának tagjai Tápén 1931-ben, balról jobbra Balla Sándor, Baróti Dezső, Árvay Erzsébet, Buday György, Tolnai Gábor, Erdei Ferenc, Ortutay Gyula, Radnóti Miklós és Tomori Viola (Reitzer Béla felvétele, 1931, Móra Ferenc Múzeum, Szeged)

szeretnék történelmet írni, vagy még inkább forrásanyagot megőrizni a történettudomány számára.« Ezzel a nemes elhatározással látott a naplórészhez a frissen nősült Ortutay, s jegyzetei alkalmasint valóban rendkívüli forrásanyagot jelentenek a múlt századi magyar történelem kutatói számára. Meglehet, részben épp annak köszönhetően, hogy az egyéni sérelmek, pletykák és a májhzilaló emberszólások végül csak helyet kaptak az ambiciózus tudós feljegyzéseiben, s így meglehetősen pasztikus, torzításaiban is életszerű, s mindenestre idealizálástól mentes képet nyerhetünk az Ortutay környezetét alkotó »haladó értelmiség« kicsiny köreiről. A közkedvelt, jóvágású Tutus naplója egyszermind híven tükrözi a II. világháború kitörését megelőző időszak, majd a világháborús évek útkereső tájékozódásait és emésztő félelmeit, s így többek között a szegedi diáktárs, Radnóti Miklós halálos kálváriáját is. [...]

A mindvégig izgalmas és szórakoztató főszöveghez gazdag fotómelléklet és roppant kiadós jegyzetanyag társul. Ez utóbbi, a kötetet is szerkesztő Markó László munkája olykor kissé túlméretezettnek hat.²²² (László Ferenc) (14. kép)

²²² László 2009.

„Ortutay Gyula, a hajdan népszerű »Tutus« nem takarékoskodott az ítélettel, sőt megbélyegzéssel, tollát gyakorta az undor vezette. Eközben önmagát sem kímélte. Feltárta családottságát, kiégettségét, cinizmusát. Nem habozott bevallani, hogy címért s rangért feláldozta tudományos ambícióit. [...]

Radnótit sem emlegette sokáig a háború utáni »megbékélés« számos nemzedéke. Még Ortutay jelen naplójának lábjegyzete sem tud arról, hogy Radnótit egy Tálás András nevű magyar katona lőtte tarkón, ezt a dicsőséget még ma is egy német katona számlájára írja a minden tekintetben csapnivaló s amatőr jegyzetek készítője. [...]

Történetéből, s Naplójából mégsem az a tanulság, hogy nagyra hivatott embereket tövestől csavart ki a történelmi szélvihar, hanem az, hogy mindez azért is történhetett meg, mert a magyar művelődés századainak folyamatosságát drámaian szakította meg az I. és a II. világháború, az abban való aktív közreműködés, s mindennek tetejébe az emlékezet elfojtása, a múlt eltagadása, a katarzis elnapolása.²²³ (Ungvári Tamás)

„Nem mindenben értek egyet Ungvári Tamásnak Ortutay Gyula naplójával kapcsolatban írott minden észrevételével (*Elveszett nemzedékek*, ÉS, 2009/34., aug. 19.), de hogy Markó Lászlónak a naplóhoz fűzött magyarázó jegyzetei csapnivalók és amatőrök – tökéletesen. Markó László fölháborodása (*A tények védelmében*, ÉS, 2009/38.) jogosulatlan. Üzentem is a kiadónak, nehogy őt bízza meg a készülő második és harmadik kötet jegyzetelésével.²²⁴ (Péter László)

„Az öt előszóból csak az egyik jogutód, Ortutay Tamás szobrászművész írása indokolt, a másik négy fölösleges, és ezekből három még csak nem is a jelölt időintervallumra vonatkozik. A szerkesztő, jegyzetíró Markó László majdnem háromszáz lapnyi apró betűs eligazítással duzzasztotta a vaskos könyvet. A kétharmada ugyan hasznos segítség – sok hibával –, egyharmada fontoskodás. [...]

Persze a naplót nem az adjusztációja, hanem önmaga minősíti. Nagyobb része még ismeretlen előttünk (az 1. kötetben pedig Ortutay legaktívabb, legkényesebb éveinek történéseiről – 1947–1949 – sajnos alig esik szó), így egyelőre egy vidéki gyökerű, roppant művelt, nagyra hivatott, pontos önismeretű, politizáló baloldali értelmiségi lebilincselő, emlék- és ténygazdag szubjektív krónikájával találkozunk. A napló nem fedi el, hogy írója már ekkor sejtette pályájának és jellemének kibicsaklását. Ugyanezt sejtette vagy tudta számos kortársáról is. Éles szemű, némelykor persze önfelmentő, gonosz, elfogult, és hamisan ítél.²²⁵ (*Tarján Tamás*)

„Elképesztő, felháborító, megrendítő és nagyon tanulságos olvasmány Ortutay Gyula háromkötetes naplójának első, könyvhétre közreadott nyolcszáz oldalas köteté.

²²³ Ungvári 2009.

²²⁴ Péter 2009.

²²⁵ Tarján 2009.

Nem látszik világosan, mennyire volna ebből a szövegfolyamból kibontható Ortutay Gyula tényleges élete. Egyrészt, mert őt a maga érdekein kívül jószerivel alig is érdekelte más. Mindent innen nézett, értelmezett, ítélt meg és rögzített a jövőnek. Tehát elfogultan, részrehajlón. Maga írja a napló első éveinek egyikében: »Kemény, hideg és számító lettem«; »Életem belül hazugság, kívül gyűlölet.« Mennyire hihetünk neki? Valamennyire feltétlenül: szinte nincs is a *Napló*ban senki, akiről akár csak egyetlen jó szava volna. Ha akad, előbb-utóbb felülírja. És bizony nagyon fogékony a rosszindulatú pletykákra, mendemondákra, kétes értékű értesülésekre, alaptalan vádaskodásokra, s ezeket aggály nélkül forgalmazza is. Másrészt, mert – ki tudja, mi okból – hallgat élete megannyi fontos fordulatáról. Ilyenkor arra hivatkozik, hogy sok volt a dolga, nem ért rá a *Napló* mellé ülni.²²⁶ (*Varga Lajos Márton*)

„Ortutay pályája annak az életbölcösségnek a bizonyítéka, hogy a politika megrontja az embert. Ha tudós, kiveti a tudományból, s olyan kiszámíthatatlan pillanatnyi változások bábójává teszi, amelyek mintegy kiszivattyúzzák életéből a lényegét. Nem hiszek ennek a közhelynek az általános igazságában, de őrá áll – és ezt ő is tudta. Naplója ezért érdekes. [...]

A napló beavat a különböző kombinációkba, a megürült vagy megalapítandó tanszékek körüli intrikákba. S mivel a naplóíró éles szemű és kellőképp rosszmájú, a pletykáktól sem idegenkedő ember, írása érdekes, tanulságos és szórakoztató. [...]

Ortutay színesen, élvezetesen ír, jól jellemez, s továbbra is kellőképpen kaján. Az önmegvetés nem gátolja abban, hogy mások megvetésében is jeleskedjék, s ecsetelje tudós társai, a politikai közszereplők hígvelejűségét vagy aljasságát. Megőrizz valamiféle erkölcsi mércét (a szegedi indulás idejéből), amin jól tudja, hogy maga is elbukik. Ebben az értelemben jelentős dokumentum ez. [...]

A terjedelmes könyv (812 oldal) egyharmadát a jegyzetapparátus tölti ki. Noha szó esett már róla a könyv kritikai visszhangjában, meg kell ezúttal is erősíteni, hogy botrányos munkáról van szó (Markó László követte el), és tűrhetetlen volna, ha a további kötetek is így jelennének meg. Mint ahogy ennek a megjelenése is tűrhetetlen.²²⁷ (*Radnóti Sándor*)

„A tanúságtévké elképzelés eleinte igen, néhány év múlva azonban egyre kevésbé, végül egyáltalán nem teljesül. Egyfelől, mert a bejegyzéseket nem vezeti rendszeresen, előbb rövidebb, 1941 után mind hosszabb időszakokban szünetelnek, másfelől nem is mindig palástolja, hogy szelektál. [...]

A keletkezés körülményeit mérlegelve, tehát a kötet kézbevételekor, ne gondoljuk, hogy Ortutay megörökítette a magyar történelem eme kritikus éveiben saját politikai szerepét és tetteit, vagy éppen eleddig rejtve maradt fontos részletekre bukkanunk. Egyáltalán nem

²²⁶ Varga 2009.

²²⁷ Radnóti 2009.

tudjuk meg a véleményét számos, Magyarország történetében fontos eseményről. Arról sincs feljegyzés, hogy lelkileg-fizikailag miként és hol élte át ezeket. [...]

A napló azonban történelmi titkok hiányában is érdekes olvasmány. Mint sok más hasonló mű, több szálon fut: tartalmazza a szerző személyes vallomásait lelki életéről, egyéni gondjairól, foglalkozik a családjával, a barátaival, a munkájával, beszámol munkatársairól, ismerőseiről, a korabeli kulturális és közélet számos szereplőjéről, igyekszik követni a kül- és belpolitikai eseményeket. Véleményünk szerint ebből a töbrétegyeségből és sokféleségből leginkább figyelemre méltóan a XX. századi magyar politikatörténet egyik fontos kérdésének jellemző illusztrációja rajzolódik ki. Miként alakult egy, a korai ifjúkori éveitől baloldali értelmiségi életútja a két háború közötti Magyarországon indulva, majd folytatódva a kommunista diktatúrában. [...]

Ortutay tájékozott, társaságokban jól forgolódó, tehetséges fiatalember volt, de nem tartozott a jelentős alkotók vagy szellemi nagyságok közé. Ellenben a napló minden oldalán találkozunk olyan fokú ambíciózussággal és hiúsággal, melyek semmiképpen nincsenek összhangban adottságaival. Többször megfogalmazza, mennyire alapvető érték számára individualizmusa, a legteljesebb egyéni függetlenség, ami azt is jelentette, hogy becsvágya akár párkapcsolatnál, akár családnál, vagy más emberi viszonylatoknál nemegyszer fontosabb lehetett. [...]

A napló első felében leírja, mily sok feszültséget okoz neki a tudományos munkában elmaradás. Vívódik és panaszkodik amiatt, hogy nem tud saját igényeinek megfelelően teljesíteni, pedig ekkor alkot időálló műveket. A kései olvasó azonban látja, hogy a változatos programokkal és sokféle érdeklődéssel zsúfolt életvitel nem lehetett alkalmas nyugalmat kívánó tudományos munkához.

Nem csak a negyvenes évek elején, hanem az egész naplóban szembetűnő: okkal, ok nélkül, jogosan vagy fölöslegesen, gyakorta kritizálja kortársait, idősebbet, fiatalabbat, tehetségesebbet vagy kevésbé tehetségest egyaránt. A névsor olyan hosszú, hogy bele sem kezdünk. Eleme volt az ironikus, de a durván bántó emberszólás is. Különösebb lélekbúvárkodás nélkül kikövetkeztethető, hogy vele született lelki tulajdonságai mellett a fölfokozott ambíció és a nem mindig bekövetkező megvalósulás közti feszültség formálta ezt a habitust, amiért számosan nem kedvelték.²²⁸ (Kósa László)

„Tanúnak lenni nagy feladat, kínos feladat. Akkor is, ha gátőr az ember, akkor is, ha az Elnöki Tanács tagja. És persze professzor, akadémikus, itt elnök, ott elnök: forog mindenhol.

S meg-megszédül.

Nem naivan persze, hanem öntudattal. *Naplójában* Ortutay azt írja: »A pletykákat mindig kedveltem. Szerettem mulatságosan évődő rosszindulatukat. Történész, író, néprajzi kutató értse a pletykák nyelvét!«

²²⁸ Kósa 2009:107, 108, 109, 110.

Ennek következtében szakmai alapon kezd pletykálni a napló írója. Az emberszólás a kortársak közül szedi áldozatait. Ortutay azokat is leminősíti, akiknek mára szobruk van, mitológiájuk, életművüket oktatják, disszertációk tárgyául szolgálnak. Ám e naplóban, amelyet az író halála után (1978) csak harminc évvel lehetett publikálni (2009), nincs benne még a történelmi távlat. Mindenki a kortársi rövidülésben látszik: törpének is akár.²²⁹ (*Bölcs István*)

„A kádári konszolidáció, s ebben a hatvanas évek fontos dokumentuma Ortutay Gyula titkos *Naplójának* második kötete. [...]

Ortutay Gyula a sötétség lovagjai között a derekabbak közül való volt. Elvesztegetett éveit valószínűleg túlradó életkedvének köszönhette, és a félelem igazolta. Mint azt Joseph Conrad megírta: a sötétség mélyén nincs végső szó, csak egyetlen kiáltás. The horror, the horror. A borzalom, a borzalom! Gyula családot alapított, elnökölt, megnyitott és bezárt, szép szeretőt tartott, Öcsi, a sofőrje igazán kedvelte. Életének vezérlő csillagát, Radnóti Miklóst elpusztították, maradt neki Dobi István, a rongyembernek ábrázolt Erdei Feri, a Gyufa (Kállai Gyula), akiért a háború előtt a bíróság előtt kezeskedett, hogy jó magyar ember.

A Napló kegyelmet kér ennek az életnek. Olyan gyónás, amelyik a halálos bűnökre alig tér ki, de pompásan felvillantja egy hívőnek indult cinikus lelki tusáját, öngazolását és önvádjait.²³⁰ (*Ungvári Tamás*)

„Ortutay fő műve a naplója. Már első kötetének megjelenésekor kialakult ez a meggyőződés. A második, amely 1955 és 1966 közt íródott, megerősített ebben. Tudom, lesznek, akik nem értenek velem egyet, hiszen éppen én, »iskolájának« híve, sőt 1947 óta hirdetője, tagadhatom legkevésbé, hogy a folklorisztikában két tárgykörben is jelentős műveket tett az asztalra. *A Székely népballedák* (1935) elsősorban a mindig is kiváló tudományos ismeretterjesztőt dicsérik, de a *Fedics Mihály mesél* (1940) a gyűjtőt és az elméletalkotót, a folklorisztika sajátos teoretikusát, a »magyar iskola« megteremtőjét. Bizonyos, hogy tudományos reputációjához, főként külföldön, hozzájárult közéleti szerepe, elsősorban rendkívül fiatalon kapott miniszteri megbízása, de írásos életműve ettől függetlenül is jelentős. Hazai megbecsültségén sokat rontott az iskolák államosításában, az egykori piarista diáknak, Sík Sándor támogatott tanítványának eljárása, a Rákosi-diktatúra kulturális megalapozásában viselt elítélendő szerepe. Ezt ő is tudta, naplójában gyakran föl is emlegette.

Mégis azt mondom: naplójával, az eddig megjelent két vastos kötettel nemcsak meglepte kortársait, barátait, a tárgyalt kor kutatóit, hanem fontos ismereteket örökített meg, amelyek máris nélkülözhetetlen történelmi forrásokká váltak. [...]

²²⁹ Bölc 2010a.

²³⁰ Ungvári 2010.

Azt már az első kötetből is láttuk, hogy környezetének kevés szereplőjéről képes jól mondani. Tudós vetélytársaival, bírálóival szemben végletesen elfogult: Vargyas Lajos vagy Gunda Béla aljas, galád fickó; nekik nem bocsát meg. Korábban Bálint Sándorról, aki pedig pályakezdésekor segítségére volt, csak rosszat írt, de miután ő elnyerte a pesti egyetem néprajzi tanszékét, sőt kultuszminiszter lett, megengedhette magának, hogy 1947-ben ő nevezze ki korábbi riválisát az addig vágyott szegedi tanszékre. (Az ország valamennyi néprajzi tanszékét a szegedi egyetem magántanára nyerte el: Pesten Ortutay Gyula és Tálasi István, Szegeden Bálint Sándor, Debrecenben Gunda Béla. Pécsen csak 1989-ben lett néprajzi tanszék.) Most, hogy már nem látott benne konkurenciát, Ortutay annyira megenyhült Bálint Sándor iránt, hogy izgatási ügyében még el is járt érte. (Ahogy 1957-ben Baróti Dezsőért meg értem is.) »Az utóbbi évek enyhítették iránta érzett neheztelésemet, megint jó szívvel gondoltam rá« (362). Általában, napló nélkül is, eléggé ismeretes volt Ortutaynak egyik (sok ismerője szerint egyetlen) jó tulajdonsága: segítőkészsége.

A napló történetiforrás-értéke akkor érvényesül, ha előforduló nevei, eseményei, utalásai az utókor számára érthetők. Nélkülözhetetlenek tehát a szakszerű, pontos magyarázó jegyzetek. Az első kötet kapcsán kénytelen voltam ki- és bemutatni, hogy a kötet szerkesztője, Markó László nem állt hivatása magaslatán, és magyarázatai egyrészt fölöslegesen bőbeszédűek, ráadásul mellébeszélők, másrészt tévesek (*Csarnivaló jegyzetek, Élet és Irodalom*, 2009. szept. 25.). Hiába figyelmeztettem az Alexandra Kiadót, nem változtatott a bizonyítottan műkedvelő szöveggondozó módszerén. [...]

Dicséretes, hogy van mutató. Még hozzá nemcsak név-, hanem helynévmutató is. Ámde nem hibátlan.”²³¹ (*Péter László*)

„Ebben a reménytelennek mutatkozó helyzetben – ismerve az ítéletalkotás és a megértés nehézségeit – talán mégsem terméketlen vállalkozás egy jelentős egyéniség bizalmas gondolataival, naplójával szembesülnünk, elfogadva, hogy véleménye sok esetben eltér a mai közvélekedéstől. Már csak azért is hasznos és tanulságos ez a szembesítés, mert Ortutay Gyula most közzétett, 1938-tól 1954-ig terjedő naplójából a korszak történelme is kirajzolódik, s szereplői közül jó néhányal megismerkedhettünk. Nem ítélni lehetjük el a naplóíró, ha a mi meggyőződésünkkel ellentétesen ítélkezik pályatársairól, és néha szélsőséges megfogalmazással él vélt vagy valós gyengeségeik miatt. A naplóíró őszintén fogalmaz, egyértelműsítve, hogy ki rokonszenves és ki ellenszenves számára. Véleményének erkölcsi megítélésakor óvatosan kell eljárni, bár olykor kételkedünk őszinteségében, máskor pedig nem fogadhatjuk el álláspontját, hiszen a történelmi kutatások által igazolt, s a közvélemény kialakította véleményre támaszkodva bírálhatjuk állásfoglalásait. [...]

Nagyon jellemzőek szubjektív indulatai. A néprajzosok belharcainak megítéléséhez nincs szavam, de igazságtalannak és túlzottnak érzem, amit riválisáról, Bálint Sándorról,

²³¹ Péter 2010.

mellesleg a magyar vallásos néprajz egyik legnagyobbjáról ír. Vetélytársról nem feltétlenül pozitívan ír és nyilatkozik az ember. De hogy Bálint Sándor tehetségtelen lett volna... Hogy »árja feleségű hülyének« lehet-e nevezni, s jellemhibás fűrnökként őrzi-e a nevét a néprajztudomány, abban kételkedem. [...]

Valljuk meg, a naplóíró sem volt mentes az egyoldalúságtól. Véleményalkotását áthatotta indulata – sajnos, pártállása is. Bár néhány baloldali nemzedéktársáról is epés megjegyzéseket írt. [...]

Minden tisztelem Ortutay Tamásé, hogy közzétette édesapja naplójának első részét. Egy személyiség rajzolja meg benne a kor képét, amely kórképpé változott, s magához hasonította a gyengéket és hatalomra vágyókat. Vannak még, akik Ortutayhoz hasonlóan gondolkodnak, s magukban idilli benyomásukat őrzik az 50-es évekről. Ők bizonyára nem érzik magatartása erkölcsi romlását, a többség azonban másként gondolja, s Ortutay Gyulát – naplója nyomán – hasonulni vágyó, a rombolást elfogadó, sőt abban részt vevő személyiségnek látja. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a napló rendkívül érdekes, tanulmányos olvasmány, tragikus évtizedek hű lenyomata.²³² (Rónay László)

„Amikor megjelent *Naplójának* első kötete, azonnal rávettem magam, s így tettem a következő hárommal is. [...]

Olvasása közben az elsődleges kérdés az volt számomra, mily mértéken egészítik ki az ott található bejegyzések a folklorista Ortutay Gyuláról amúgy is ismert (vagy legalábbis ismerhető) képet, milyen új információkkal szolgálnak Ortutay tudományos nézeteit illetően, s persze az sem érdektelen, miként vélekedett, miket pletykált össze kollégáiról, kortársairól, a korszak tudományos (vagy annak tűnő) életéről stb. [...]

A szakmai típusú bejegyzéseket három csoportba sorolhatjuk: 1. a saját munkásságával kapcsolatos jegyzetekre (ide értve saját nézeteit a népi vagy ahogy ő talán szívesebben használta, paraszti kultúráról, annak »újratermeléséről«), 2. tudományszervezési kérdésekkel foglalkozó adatokra, valamint 3. kollégákra vonatkozó, személyes (gyakran személyeskedő, pletykaszintű) megjegyzésekre. Hangsúlyozni szeretném, hogy az ilyen típusú (tehát a fenti három kategóriába tartozó) jegyzetek csak elenyészően kis töredékét képezik az egész *Naplónak*. Alapvetően közéleti szerepvállalásaival kapcsolatos megjegyzései, aggályai, vívódásai kerülnek inkább újra és újra terítékre, továbbá magánéletbeli (szerelmi) ügyeit részletezi (gyakran valóban a legapróbb részletek taglalásával!), majd – ahogy idősödött – egyre inkább a családi problémák, egészségügyi kérdések kerülnek előtérbe.

A személyes néprajzi kutató- és szervezőmunkával kapcsolatos jegyzetektől sokat vártam, hiszen amellet, hogy az általános tudományos nézeteiről (tudományos munkássága, könyvei, tanulmányai révén) kialakult képet is árnyalhatják, konkrét szlovákiai (magyar) kapcsolataihoz is szolgáltathatnak adalékokat. Mint kiderült, utóbbihoz csak rendkívül takarékosan. [...]

²³² Rónay 2010.

A három vaskos kötetnek a néprajzos kollégákra vonatkozó bejegyzései alapján úgy gondolná az olvasó, hogy Ortutay szinte mindenkivel haragban volt, valami miatt mindenkit lenézett, lesajnált, hiszen ezek szinte soha nem lépnek túl a pletykaszintű, sok esetben rosszízű, sőt talán rosszhiszemű anekdoták továbbmesélésének a szintjén (ebben némileg menti Ortutayt az a tény, hogy saját magával szemben sem viselkedik tapintatosan, az önkritika, önirónia – véleményem szerint – a napló egyik erőssége). [...]

Ortutay nevéhez a magyar néprajz számos olyan nagyvállalkozása kapcsolódik, amelyek indulásánál ott bábáskodott (*Magyar néprajzi lexikon; Magyar néprajz nyolc kötetben* – akkor még *Új magyarság néprajza* címen tervezték; *Kis magyar néprajz a rádióban*; a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjának létrehozása stb.). Nos, ezekkel kapcsolatban is rendkívül szórványosak (legfeljebb személyes vagy szófukar, technikai jellegűek) a bejegyzések. Ha a *Napló* jegyzetei alapján próbálnók megítélni e vállalkozások jelentőségét, akkor legfeljebb jelentéktelen ujjgyakorlatoknak gondolhatnák őket az ember, miközben (minden hibájuk, esetlegességük ellenére) a magyar néprajztudomány háború utáni csúcsteljesítményeiről van szó. [...]

Akárhogy legyen is, egészen biztos: Ortutay *Naplója* nagyon sok mindent elárul írója személyiségéről, a korszak embereiről, eseményeiről, de rengeteget (tudatosan? következtelenség folytán?) el is hallgat. És az olvasó (mert hát az olvasó is ember) sok esetben sokkal inkább arra kíváncsi, ami a naplóból kimaradt. Ortutay esetében pedig (ahogy ez Márainál megtörtént) nincs esély egy, *Ami a Naplóból kimaradt* típusú kiegészítő kötet kiváráására.”²³³ (*Liszka József*)

„Ortutay Tamás teljesítette a feladatot. A nemrég három kötetben megjelent *Napló* igazi kuriózum, abban az értelemben, hogy a Rákosi-, illetve a Kádár-korszak meghatározó értelmiségi politikusainak tollából ilyen részletességű és időbeli terjedelmű, ilyen őszintén kritikus és személyes írás még nem látott napvilágot. [...]

A rövid memoárok idilli képet festenek a *Napló* szerzőjéről. A szövegből viszont jóval ellentmondásosabb személy képe bontakozik ki. Ennek oka részben a leírt, részben a le nem írt szövegekben keresendő: a szerzőt ugyanis a feljegyzések hiánya is jellemzi. [...]

Tanulságosak Ortutay szakmai közéleti és politikai elemzései. Némileg érthető, hogy magát tartja a magyar néprajztudomány alfájának és ómegájának, mindez azonban erőteljes elvárásokkal és gyakran negatív szakmai önértékeléssel párosul. Ortutay meglepően sértődékeny és hiú, ezzel maga is tisztában van. Fiatalkorától örökké elégedetlen, méltatlankodva ír az 1942-ben visszaállított kolozsvári tudományegyetem másnak ítélt Néprajzi Tanszékéről, szinte folyamatosan bírálja pályatársait, lekicsinylően, olykor becsmérlően nyilatkozik róluk, különösen Gunda Béláról, Bálint Sándorról, Viski Károlyról, utóbb pedig Balassa Ivánról. Jellemző, hogy az 1945-ben elnyert MTA-tagságot meg sem említi, míg a Viskitől megörökölt egyetemi katedrát fontosnak tartja. A hangulata akkor

²³³ Liszka 2010:154–155, 157, 158, 159.

sem jobb, amikor az általa kitalált MTA Néprajzi Kutatócsoport krónikáját rögzíti, itt is csak az ellenzőkre, a hátráltatókra figyel. Nemcsak a néprajzosokról, hanem jóformán mindenkiről (Erdei Ferenc, Cs. Szabó László, Darvas József, Illyés Gyula, Németh László, Veres Péter stb.) rossz a véleménye. A cinikus jellemzések, a sztorik nem éppen szívderítők. Valószínűleg akkor ült le az írógép elé, ha valami vagy valaki nyomasztotta, s nem akkor, amikor jókedve támadt. Ilyen értelemben a *Napló* kibeszélésre szolgált, akár egy pszichológusi divány. [...]

Végezetül a magánélet. Amilyen vehemenciával ostromozza pályatársait és a többi politikust, olyan őszinte saját »magánbűneit«²³⁴ illetően. [...]

A magánéleti feljegyzések második csoportja a szellem és a test gondjairól szól. Ortutay nem tud tisztségek nélkül élni, lételeme a politizálás, mégis állandóan ostromozza magát, hogy emiatt nem ír eleget. Mindig csak előadások, szerkesztések, előszavak, publicisztikák, sehol a »nagy monográfia«. Hiába hiányolja, soha nem jut rá ideje. [...]

A könyv jegyzetapparátusa lenyűgöző. Az első kötet 241 (549–790. old.), a második 172 (447–619. old.), a harmadik 161 oldalnyi (467–628. old.) jegyzetet tartalmaz. [...]

S amikor észrevételeinket összegezzük, Hanák Péter szavai lebegnek szemünk előtt: »Ha a királyok udvariassága, akkor a történészek fő kötelessége a pontosság.«²³⁴ (*Bolvári-Takács Gábor*)

„De tegyük hozzá azt is: Ortutay az egyetlen az »elitből«, aki valószínűleg őszintén gyónt, távol napi taktikától, aktuális ambícióktól, pártszerű áskálódásuktól. Hogy miért tette, nincs rá egyetlen válasz. Több: talán. Önmutogatásból? (»Mi tagadás, ilyen hiú dög az ember...«) Őszinteségi kényszerből? Esetleg a tudomány iránti tisztelet miatt, hisz maga is a múlt dokumentumaival dolgozott?

Művelt volt. Tudnia kellett Ibsen credóját: a színház (a dráma) arra való, hogy törvényszéket tartsunk önmagunk felett.

A lenézett, nagy kortárs, Déry még ezt írta fel emlékiratai címűl: Ítélet nincs. Ortutay ezzel a háromkötetes naplóval bizonyítja: ítélet van, de időzített gyűjtőjű, késleltetett. Amely harminc évvel később robban. És ekkor már megfellebbezhetetlen. Hisz nincs kihez, nincs hova fordulni. Miről vitatkozhatnánk egy halottal.²³⁵ (*Bölcs István*)

„Immár teljes a kép, az Alexandra Kiadó gondozásában megjelent Ortutay Gyula memoárjának mindhárom kötete. Mint várható volt, számottevő az érdeklődés iránta. Majd négy évtized – több mint kétezer oldalon. Egészen kivételes olvasmány Ortutay Gyula naplója. Széles az idő folyama, amit végigjár, még ha mélységének ábrázolását olyan sok minden meg is akadályozta: »ordas«²³⁵ eszmék, társas féltések és egyéni, kicsinyes félelmek. Bár mi, az utódok hajlamosak vagyunk nem elhinni, bagatellizálni elődeink valós

²³⁴ Bolvári-Takács 2010:214, 218–219, 220–221, 224.

²³⁵ Bölc 2010b.

fenyegetettségét, ritkán mentjük fel őket és ritkán bocsátunk meg, mégis próbáljuk meg tisztán látni az Ortutay-képletet.

Ortutay maga lett naplója hőse, ahogyan 1938-ban, 39-ben erre vágyott is. Szépirodalmat akart írni, verset főként, de aztán arra gondolt, hogy a naplója legyen az a szépirói remeklés, ami megtartja nevét az utókornak. Mi is hát ez a napló? Több olvasata van: országtörténet, politikatörténet, kortörténet? Vagy főként klasszikus fejlődésregény, mint ahogyan ezt a prózai műfajt a német felvilágosodás irodalma olyan pontosan definiálta? [...]

Ortutay naplója [...] a saját esetlegességében reagál a korra, az eseményekre, minden esetben fenntartja a tévedés jogát, nem válogat fontos és kevésbé fontos között, hanem rögtön reflektál. Az pedig, hogy a napló írója néprajztudós, aki leginkább népmesegyűjtéssel kezdte tudósi pályáját, még egy jellegzetességet ad a naplónak: szenvedélyesen jegyzi a »történeteket«, ahogyan ő nevezi: a nagyvárosi folklórt. Vagyis nem mérlegeli ezek valóságtartalmát, hanem megérzi ezek mögött az adomák, anekdoták és pletykák mögött a színes világot, a nép jókedvét és igazságvágyát.

De már az ötvenes évek második felében tudja, ez a napló olyan lesz, mint aki írja. Ilyenkor saját jellemhibáit ostromozza: a hiúságát, a henyességét, a rendetlenségét. Hogy túlságosan elfoglalja az élet – soha nem mérte patikamérlegen szimpátiáját, érzelmeit, szerelmeit, vágyait. Élt. Nem méricskélte magát és a körülötte élőket, ítélkezett, hirdetett, kinyilvánított. Naplója ezért is páratlan olvasmány, mert annyira életszerű. Életének sumázata lehetne a sokszor idézett József Attila-i gondolat: »Éltem, és ebbe más is belehalt már.«²³⁶ (*Ambrus Éva*)

„Az 1938-tól 1977-ig vezetett napló legalább olyan ellentmondásos, mint a személyiség, aki vezette. A szerző javára legyen mondva, hogy kendőzetlen őszinteséggel ír karriervágyáról, megalkuvásairól, nőügyeiről.

Bár naplója tanúsága szerint mérhetetlenül elfogult, kicsinyes és érdekvezérelt (nincs kortársa, akiről ne írna rosszat, mentorától, Németh Lászlótól kezdve Bartók Béláig és Kodály Zoltánig), talán éppen ezért mesteri érzéke volt a helyezkedéshez. [...]

Az Ortutay-napló, különösen a második és a harmadik kötet, a szaporodó hivatalos tárgyalásokról, szaporodó utazásairól és a család gyarapodásáról szóló, egyre formálisabbá váló beszámolókon kívül közéleti pletykákat tartalmaz, másrészt viszont a szerzője magánéletéről is szolgáltat információkat. Utóbbi távolról sem nevezhető makulátlannak: a »haladó értelmiségi«, a különböző kongresszusok állandó díszvendége és felszólalója: állampénzen tart szeretőt, lakást rendez be neki. A belügyi kapcsolatai révén megismert hölgy Tamási Eszter, a magyar televízió első bemondónőinek egyike volt, utódja pedig egy stewardess, aki a Malév lezuhant gépén halt meg. Állítólag bőven voltak más nők is, akiket sofőrje szervezett be Tutusnak. [...]

²³⁶ Ambrus 2010.

Meglehetősen ellenszenves, ahogy Ortutay Bálint Sándorral foglalkozik. Lesajnálóan ír a katolikus hitéhez ragaszkodó, valóban jelentős néprajztudósról, akinek szakmai munkássága egyszerűen nem mérhető össze mindazzal, amit ő élete folyamán (de különösen 1945 után) létrehozott. Bálint Sándor, aki a hatvanas években, mint „rendszerellenes izgató”, még egy koncepció per vádlottja is volt, élete példájával azt bizonyítja: ahhoz, hogy valaki ezekben az évtizedekben valóban komoly életművet hozhasson létre Magyarországon, kockáztatnia kellett egzisztenciáját, sőt, extrém esetben vállalnia kellett a meghurcoltatást is. A tehetséges néprajzosnak indult Ortutay a könnyebbik utat választotta, közéleti pályára lépett, tudományos stallumokkal halmozták el, szerepléseit díjak sokaságával (többek között Herder-díjjal is) honorálták. Közben azonban évtizedekig nem alkotott semmi maradandót, ami miatt a naplójában állandóan szemrehányást tesz önmagának. Ez az életvezetési dilemma még napjainkban is kísért, olyan formában, hogy érdemes-e vállalni átmenetileg a lemondást, áldozatokat egy magasabb cél érdekében, vagy inkább a »carpe diem« szellemében éljünk a mának, még ha sekélyes is lesz ezzel életünk.²³⁷ (*Pelle János*)

„Jelentékeny, súlyos, megrendítő olvasmány, a Kádár-korszak egyik legfontosabb dokumentuma – egy jelentőségét elvesztegető, súlytalanná váló ember tollából. [...]

Valóban, a korszak egyik legfontosabb dokumentuma lehetne, ha nem egy dilettáns kiadó adta volna ki, amely engedte, hogy a vaskos kötetek egynegyedét a nagy munkával összeállított, tökéletesen használhatatlan jegyzetapparátus töltse ki. [...]

Ortutaynak persze bizonyos védelmet jelentett és háttérpártyát tudósi mivolta, noha – saját értékelése szerint – tudományában is, korai tehetséges rohama után, egyre inkább tudománypolitikus és organizátor lett, cikkeiben régi ötleteit melegíti fel, könnyű megoldásokat választ, konferenciázik, szakterületén kultúrdiplomataként lép föl, lobbizik, s ugyanakkor nagy terveit sohasem váltja valóra, két-három elképzelt könyvét sohasem írja meg. Éppen önértékelése az, aminek alapján bízhatunk értékeléseiben. Naplóját az teszi jelentős dokumentummá, hogy kevés benne az öncsalás.

Úgy tűnik, éppen ez a titkos és csak posztumusz nyilvánosságra számító napló, amelyben megírta az igazat, jelentette önbecsülése mentsvárát. Ehhez hozzátehető, hogy segítőkész ember lehetett, ha mérhetetlen hiúságát nem kezdték ki, netán még legyezgették is, sok mindent elintézett a hozzá fordulóknak. [...]

Még egyszer, hogy mindenkinek világos legyen: Ortutay élete annak példázata, hogy a politika elnyeli a tudóst. De ez a példázat nem mindig és nem szükségképpen igaz. Ha valakinek van politikai tehetsége, eszméje és mozgástere, a politikai pálya semmivel sem alábbvaló a tudósinál. Ortutay mindezt a negyvenes évek vége felé elveszítette, de a politika megmaradt – az életformája.²³⁸ (*Radnóti Sándor*) (15. kép)

²³⁷ Pelle 2010.

²³⁸ Radnóti 2010.

15. A budapesti Hősök terén 1947. május 1-jén tartott ünnepség dísztribünje, balról jobbra: Ortutay Gyula, Rajk László és Marosán György (Fortepan, ajándékozó: Berkó Pál)

„Aki az első kötetet elolvassa csalódott, mert semmi jelentős újat nem tudott meg azokról az 1938–1954 közötti fontos történelmi eseményekről, melyeknek Ortutay közvetlenül részese, akár alakítója volt, most se számítsen másra. Aki viszont szereti a memoárok burjánzó fecsegéseit, különösen ha a szerző – korának ismert közéleti-társasági szereplője – több oldaláról föltárulkozik, nem fog csalódni. Mindez úgy érvényes, hogy az írás elsődleges tartalmát képező, szövegét alkotó belső történések, vallomások, töprengések többségükben politikával, közélettel kapcsolatos reflexiók. A főszereplő ugyan Ortutay Gyula ÉN-je, paradox módon mégis alárendelve a politikának, hiszen politikus voltát tartja legtöbbször. [...]

A napló 1957 utáni politikaképéről összegzésként elmondható, hogy a sokat emlegetett kádári konszolidáció ürességét, a társadalmat dezorganizáló, erkölcsi színvonalát fokozatosan süllyesztő, a kultúrát kompromittáló hatásáról nyújt hiteles ábrázolást. Ez az olvasat nem némely, az idő múlásával jelentéktelenedő adatának forrásértékéről, nem is történelmi intimitásokról, hanem fontos történelmi dokumentum mivoltáról szól. [...]

Még az akadémiai és egyetemi szféra elhanyagolását beismerő idézet megvilágításában is meglepő, mennyire aránytalanul keveset ír az egyetemi életéről. Legyünk jóhiszeműek, ha rektorsága alatt vezette volna a naplót, valószínűleg számos érdekes történetet megörökít, nem szólva arról, hogy azokban az években zajlott az egyetemi »rendcsinálás«. Nem sokat

jelenthetett számára az ottani szellemi környezet, pedig akkoriban még az 1945 előtt pályára kerülő professzorok közül is tanítottak neves tudósegényiségek. Kérdés: emberként és tudósként mennyire fogadták el? Bízvást állíthatjuk, hogy minden gyarlóságuk és az 1949 utáni tisztogatás után következő színvonalasítás ellenére összehasonlíthatatlanul fajsúlyosabb közeget alkottak azoknál a politikusoknál, akik közé Ortutay annyira vágyott. Közeli kapcsolatként szinte egyedüli kivétel az általa atyai barátként tisztelt Marót Károly ókortudós professzor. A folklór alkotáslélektani kérdései még Ortutay ifjúkori éveiben hozták közel őket egymáshoz.

A néprajz egyetemi tanszéki ügyei természetesen többször előkerülnek a naplóban, kollégák, munkatársak, diákok is. De ahhoz képest, hogy a professzor órákat tartott és hetente rendszeresen megfordult a tanszékén, alighanem szintén meglepően kevésszer. Mindemellett további hiányérzeteinkről adhatunk számot. Az egykor neves falukutató, majd a néprajz vezető tudósa egy szót sem ejt az erőszakos tévesztésről, csak említi néha, hogy gondok mutatkoznak a közös gazdaságok körül, de az a fontos, hogy vannak jól működők is. Aki a '30-as években figyelemfelkeltően diagnosztizálta a parasztság átalakulását, annak most az erőltettség folytán fölgyorsuló bomlásáról nincs szava. Ugyanígy magáról a faluról mint településformáról, arról a nagy tradíciójú életformáról, melynek keretét nyújtott, legfeljebb elejtett megjegyzései akadnak. A naplóból nem tudjuk meg, vajon a kultúra átadásának folyamatáról és intézményeiről mi a véleménye.

Ortutay Gyulát mégiscsak folklorista néprajztudósként tartja számon az utókor. A néprajz magyarországi tudományos és egyesületi életének, egy rövid ideig tartó bukást kivéve (1956–58), változatlanul vezető tisztségviselője volt ebben az időszakban. Többször leírja, hogy mindez mennyire untatja, milyen kicsinyesnek tartja és valójában nem érdekli. Ez utóbbi, fölsorolt hiányérzeteinket fenntartva, azért nem volt egészen igaz, mert 1956-ban még népköltési gyűjtőúton is járt, születtek tollából a kor hazai néprajzának részeként tanulmányok és cikkek, habár ifjúkorának újdonságot jelentő írásaihoz csak ritkán foghatók. Egyre gyakrabban szerepelt nemzetközi szakmai fórumokon, konferenciákon, írásai idegen nyelven is megjelentek. A sikerek természetesen jól estek becsvágyának. A magántermészetűeket is inkább regisztrálja, mint a jelentősebb hazai néprajzi eseményeket, amelyeket nem mindig tartott érdemesnek följegyezni. Akár a közéleti és kulturális szereplőket, nemegyszer erős, igencsak leminősítő kifejezésekkel és jelzőkkel illeti a néprajzos kollégákat is, álljanak bár vele személyes konfliktusban vagy se. Talán a külföldiakkal kissé »elnézőbb«, de nem mindenkiel.

Az 1960-as évek elejétől többször esik szó a naplóban egy akadémiai néprajzi kutatóhely alapításáról. Végre 1967. január 1-jén megalakul az MTA Néprajzi Kutatócsoportja, ami fölfogható úgy is, hogy a nagypolitikából távozó Ortutay Gyula ezt kapta »végkielégítésül«. Igaz azonban, hogy a korban néhány éves eltolódásokkal minden jelentősebb szaktudomány elérte az önálló kutatóintézeti rangot. Miért maradt volna ki a néprajz? Az viszont aligha vitatható, hogy közéleti tekintélye alapján ekkoriban Ortutay az egyet-

len néprajztudós, aki intézetet alapíthatott. Egyidejűleg egyetemi pályája voltaképpen véget ért. A professzori cím megtartásával, és időnként előadás meghirdetésével főállása immár az akadémiai kutatóhely igazgatósága. Jelen kötet végén határozottan tervezi, és ez a lehetőség megnyugtatja, hogy az új intézmény élén »berendezkedve« töltheti élete további esztendeit. Habár Elnöki Tanácsi tagságát és országgyűlési képviselőségét haláláig nem adta föl, így is lett. Ennek az időszaknak a krónikáját azonban már a következő kötet tartalmazza.”²³⁹ (*Kósa László*)

„A Kádár-rendszer első felét már tudatosan átél olvasóknak nem szorul bizonygatásra e naplókiadás fontossága. A köteteket szerkesztő és jegyzetelő Markó László munkájának botrányos színvonalát többen szóvá tették, és maguk a kötetek sem maradtak visszhang nélkül. [...]

Ortutay az 1938 és 1977 közötti időszakról összesen 1453 oldalt vetett papírra, és ezzel maga is sajátos történetírói művet alkotott. Igazat kell adnom Péter Lászlónak, aki szerint Ortutay legnagyobb műve a naplója. Súlyos állítás ez, különösen annak fényében, hogy a naplóíró tudományos munkássága rendkívül jelentős. Nem arról van szó, hogy a napló nagyobb tudományos értékű, mint egyéb munkái, hanem arról, hogy a politika és a hatalom iránt mohó vonzódást érző Ortutay számára minden bizonnyal fontosabb volt naplója, mint tudományos teljesítménye. Saját bevallása szerint három fő művét idő hiányában nem tudta elkészíteni. A közéleti szereplés, a társutasság és a tudományszervezés fontosabbnak bizonyult számára. [...]

Az önvallomásokban élénk táruló kép zavarba ejtő, különösen 1945 után, amikor erkölcs, politika és józan ész nála is egyre inkább külön utakat követett. Minden jel szerint a napló lehetett az a menedék, ahol Ortutay megpróbálhatta egyesíteni a szétszakadt világot. Önvallomása szerint »megkönnyebbülésül« írt. Az eredmény a kortársak végtelenül cinikus és rosszmájú bemutatása. Ellentéte annak a szívélyességnek és segítőkészségnek, ami személyiségét sokak előtt annyira rokonszenvenessé tette. Jót szinte senkiről sem ír. Ha mégis, akkor ez sajátos fényt kap, mint például Bóka László esetében, akiről azt pletykálták neki, hogy a besúgója. [...]

A napló érdekessége a szöveget finoman átszövő önvád. Radnóti és Reitzer mint meghalt barátok a túlvilágról emlékeztetik korábbi énjére. Ortutay azonban korántsem csak politikai tevékenysége miatt érezte magát károsan. Családapaként szembe kellett néznie hűtlenségével. A napló nőekkel kapcsolatos szálai sokrétűek, és csak nehezen fejthetők fel. Ortutaynak a hűtlenség különböző bugyraival kell szembesülnie. [...]

A napló olvasójaként nehezen tudtam elhessegetni azt a benyomást, hogy Ortutay valahol George Orwell *1984* című regényének hőisével rokon. A politikai rendőrség hálójában, Winston Smithhez hasonlóan egyfajta morális túlélési ösztönből örökíti meg a Kádár-rendszer mindennapjait, hogy nyíltan lázadni kívánna ellene. [...]

²³⁹ Kósa 2010: 104, 106, 108–109.

A napló három köteté a XX. század szellemtörténetével foglalkozók számára megkerülhetetlen olvasmány. Politikai pletykáival, a hatalmi klán belső torzalkodásainak ismertetésével sokat segít a kései olvasónak a kádári pártállam működésének megértésében. Hasznos volna, ha ennek nyomán egy kutatás feltárná Ortutayt »a másik oldalról«, azaz a »Párt« és ezen belül is az állambiztonság szemszögéből. Köszönet jár a jogutód Ortutay Tamásnak azért a nemes gesztusért, hogy a naplót a nyilvánosság rendelkezésére bocsátotta.”²⁴⁰ (*Ungváry Krisztián*)

„Ortutay Gyula néprajzkutató, a magyar politikai élet rendkívül problematikus figurájának századik születésnapja alighanem csendben telt volna el, ha nem rendelkezik úgy, hogy halála után harminc évvel kiadható legyen a titkos naplója. Miközben az a bizonyos sokat emlegetett utca embere számára már aligha mond valamit a neve, a memoárokat kedvelők körében széles visszhangot váltott ki az első két kötet. Mivel bátyám és én is közletről ismerhettük, megpróbálom egy-két vonással kiegészíteni a Tutusként emlegetett politikus arcképet. [...]

Életútja alapján semmiképp nem kerülhet be a jeles és tisztelt közéleti személyek arcképcsarnokába. Ám mint korának leghiúbb politikusa (elismeri ezt a minősítést) titkos naplójának megjelenését jó érzékkel úgy határozta meg, hogy beszélni kelljen róla, és ha meg akarjuk ismerni a lassan élő tanúk nélkül maradó nehéz évtized számos titkát, érdemes legyen kézbe venni eme, szerzője elfoglaltságát tükröző, de mégis nagyon érdekes memoárt.

1938 végétől 1944 márciusáig részletes és hiteles a napló. Azon, hogy a személyes üldöztetés és az ostrom idején a szerzőnek más gondjai is voltak, mint a benyomásait feljegyezni, nem csodálkozhatunk. Feltűnő viszont, hogy a történetben továbbra is jókora lyukak tátonganak. Ortutay nem ért rá naplót írni, amikor sikeres volt, így a legizgalmasabb évekről, miniszterségéről, népfrontos főtitkárkodásáról csak később emlékezget, viszont amikor úgy érzi, hogy mellőzik, üldözik, akkor talál időt a panaszkodásra. [...]

Az igazán nagy lyuk a naplóban Ortutay minisztersége, majd a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja elnöksége idején keletkezett. Volt kétéves szakasz, amikor egy sort sem jegyzett be. Ha írt valamit, leginkább a családjáról, a gyermekeiről. Nevezhetnénk ezt véletlennek, de később, amikor a Hazafias Népfront elnökeként legalábbis látszólag újra fontos szerepet kapott, újra elhanyagolta a naplóírást. Én véletlenül abban a helyzetben vagyok, hogy hiteles tanúként foltozgatnom ezeket a lyukakat. [...]

Milyen ember volt Tutus? A bátyám nagyjából három évet töltött mellette, én csak három hónapot. Alaposan félreismertem. Azt hittem, hogy egy hiú, cinikus kalandor, akit felkészültsége, szellemessége, humora és segítőkészsége miatt még kedvelni is lehet. Ő a naplóban érző szíví, hithú kommunistának mutatja be magát, akinek fáj, egyre csak fáj az indokolatlan mellőzöttség. Az igazat megvallva nem tudom eldönteni, hogy a róla

²⁴⁰ Ungváry 2010:112, 113, 114–115.

16. Rapcsányi László riporter és Ortutay Gyula a Magyar Rádió egyik stúdiójában 1968-ban (Fortepan, ajándékozó: Szalay Zoltán)

alakított kép, avagy az önarckép a hiteles. Netalántán mindkettő?”²⁴¹ (Solymár József) (16. kép)

„Az utóbbi idők egyik legizgalmasabb-legérdekesebb publikációja látott napvilágot tavaly kora nyár óta három lépésben, három kötetben az Alexandra Kiadó gondozásában. Ortutay Gyula naplója politika- és tudománytörténészek kincsesbányája. A szakember, a közelmúltunk iránt érdeklődő közrendű olvasó, nagy történelmi folyamatok figyelemmel kíséréje és színpalak mögötti történésekben az események kulcsát kereső utód, de még a jó szafos kis magánügyekre kíváncsi leskelődő is talál benne kedvére való vagy tanulságos részleteket. Még az is tiszteletre méltó szándékra vall, amilyen alaposan körberakták a közölt hézagpótló forrásanyagot nagyarázójú jegyzetekkel – találkoztam olyan véleménnyel, hogy valakinek kifejezetten érdekes volt az a sok háttérinformáció, amire a folyamatos olvasás közben ilyen módon szert tett –, bár azért jobb lett volna, ha a kiadóban valaki megmondja a szöveg közreadó-gondozójának: a szövegközlőnek nem az a dolga, hogy egy komplett közismereti lexikont csatoljon az anyaghoz.”²⁴² (Lenkei Júlia)

„Amíg olvastam a naplót, végig tanácstalan voltam, mert amit ehhez az »előismerethez« a napló hozzátesz, csupán annyi, hogy Ortutay Gyulának volt mersze életének

²⁴¹ Solymár 2010:92, 93, 96.

²⁴² Lenkei 2010.

bármely szakaszában bevallani, a nem-is-olyan-késői utókor ítélete elé tární összes emberi gyarlóságát. Arra utasította ugyanis művész fiát, hogy a naplója halála után 30 évvel publikálható-publikálandó – tehát nem a kései utókor figyelmére számított! Nekünk akart vallani, akik még ismerhettük. (S amit ő sem tudhatott, mi sem gondoltunk 30 évvel ezelőtt: azoknak is, akik bár nem ismerték, a mögöttünk hagyott évtizedekről és az akkor élt emberekről csak a rosszat, a takargatott bűnöket szeretik meghallani és elhinni.)

De segíthet-e a ránk bízottak helyes értésében, ha azzal áltatjuk magunkat, hogy ismerjük a naplórót? Akinek legnagyobb terjedelmű – ezek szerint a legfontosabb? – opusát mégiscsak ez a három monumentális kötet jelenti, tehát illetlen lenne figyelmen kívül hagynunk. [...]

Az újabb meg újabb felelős pozíció, a minél magasabb (nem feltétlenül kultúrpolitikai) vezető funkció áhítása, és (bár megrója magát, s bizakodik a könyvei megírására felszabaduló időben!) visszatérő siránkozása, gyöttrődése, szenvedése, mert várakozása ellenére újra meg újra »visszasüpped (a végső sírba süppedés előtt) a másodrendű állampolgárok sorába«, vitathatatlanul a legfőbb motívuma a naplónak. Igazolni látszik tehát azt a kortársi benyomásunkat, hogy a tudományos munkálkodást – a politikai karrierhez képest – szinte utolsó lehetéig majdhogyanem kényszerű száműzetésnek tekintette.

A másik fő motívuma a naplónak a kortársak, legfőképp a kutatótársak észbeli képességeinek és emberi becsületességének-jóindulatának elvitatása: a rendszerint szélsőségesen becsúmlő, ha nem naplóban íródott volna le, becsületsértő személyes ítékezés megfellebbezhetetlen igazságként való kinyilvánítása. Mesterem, Gunda Béla valóban újra meg újra megkapja Ortutaytól a magáét. De korántsem csak ő – szinte mindenki, aki a múlt század harmincas-hetvenes éveiben a társadalomtudományok vagy a szépirodalom mezijén észre akarta, észre tudta vetetni magát. [...]

A potenciális és máig jelen lévő »elő-ismeret«, amit felidéztem, az etnográfus-folklorista szakma (módszeresen soha nem vizsgált) folklórja, és persze (kisebb arányban) »politikai folklór«. Tehát nem a naplóval bízást szembesíthető kontroll-anyag. Éppen ezért hadd kérjem a potenciális olvasót: aki nem akar fenntartás nélkül azonosulni a naplóból sugárzó szélsőségesen egyéni ítélezésekkel, viszont nem tud állást foglalni, hogy vajon kinek lehetett igaza egy-egy konkrét szakmai vagy politikai nézetkülönbség esetében (melyet persze át- meg átszóttak az utólag meg nem ismerhető gyökérzetű indulatok!), jobban teszi, ha nem a szerző csak ebben a műfajban kimondható gondolatait, indulatait, vágyait megismerhetősége miatt tekinti elsőrendű forrásnak az Ortutay-naplót. (Én magam rendszerint a »másik fél« iránt elfogultan tudok állást foglalni – és azt sejtem, hogy ebben nem vagyok egyedül...)

Tekintszen rá inkább – erre szeretnék biztatni – a 20. század közepe-második fele magyar közéletének »egyik« tükréként – így fogadja el evidens történeti (ennek részé-ként: politikatörténeti, művelődéstörténeti, tudománytörténeti) forrásnak. Mely tükör, persze, olykor-olykor – szerzője eredendő szándékától függetlenül – »görbe tükör«, hisz

az emberi jellemet deformáló, a köznapi viselkedést is át- meg átjáró »nagypolitika« karikatúrájaként is olvasható. És amely tükör helyenként hiányos-töredezett: nem tudni, hogy miért, de semmit (vagy szinte semmit) nem mutat meg a történelemből és ebben a naplóíró személyes szerepvállalása miatt »fontosnak« minősíthető korszakokról. Arra figyeljünk azonban, amit mégiscsak megmutat, s olyannak mutatja, amilyenre lehetetlen következtetni egyéb történeti forrásokból! [...]

És ami az etnográfia-folklorisztikát illeti: a fiatal Ortutay 1930–1940-es évekbeli elméleti és módszertani kezdeményezéseinek – a népi kultúra nagyszerűségén való lelkesedés helyett a társadalmias látásmódnak, a folklórban pedig az extenzív adatgyűjtő módszer helyett az »egyéniesség-kutatásnak« – alig van értelmezésre váró lenyomata a naplóban. Ha valamit – előszót, utószót, konferencia-előadást – meg kell írnia, visszatérően siránkozik és ostromozza magát, majd ha mégis »sikert« érzékel bármelyik külföldi konferencián, a röstelkedő önelégültség hangjait pengeti. Ifjúkori kezdeményezései folytatásának csak nagyszabású (ám most már tudjuk: soha meg nem valósított) tervei vannak a naplóban – például a második kötetben visszatérően a tiszaberceli Lacza Mihálytól felvett kötetnyi, s az egyéniesség-kutatást az ifjúkori Fedics-kötetnél is egyértelműbben igazoló meseanyaggal kapcsolatos tervek és teendők felemlegetése. És tervek, újra csak tervek adatgyűjtő utakról, melyek közül, ha (legalább részben) megvalósult valamelyik, inkább extenzív szemléletű »tájékozódásra«, mint elmélyült kutatómunkára látszik utalni a naplóban rögzített tapasztalat. Következésképpen: inkább az Ortutay-műveket kell újraolvasnunk, mintsem a naplót tanulmányozni, ha érteni akarjuk, hogyan volt, hogyan lehetett valaki évtizedeken át egy olyan szaktudomány itthon és külföldön vitathatatlan tekintélyű »első embere«, mely szaktudomány művelőinek elsődleges jellemzője az »empíria« és a »teória« folyamatos egyensúlyban tartása, állandó egyeztetése. Nyilván azért lehetett – ennyit bizvást megelőlegezhetek –, mert az ifjúkori tapasztalatokat a másokénál sokkalta nagyobb fokú invenciónak köszönhetően képes volt hosszú távra prolongálni, tehát magával is, másokkal is el tudta hitetni, hogy nem hiányzik a »teória« mögül az »empíria«.

Elolvastam tehát a három monumentális kötetre duzzadt naplót, s most is csak annyit tudok, hogy Ortutay Gyula az volt, aki. Számunkra, etnográfusok-folkloristák számára maga volt – és maradt a napló elolvasása után is – a rejtélyek rejtélye, hiszen politikusként tudós, tudósként politikus volt. És persze gyarló ember is, akinek volt bátorsága bevallani nekünk gyarlóságait. Ne gáncs, inkább elismerés illesse ezért.²⁴³ (Szilágyi Miklós)

„Nehéz követni, hogy ki mindenkire is beszél naplójában, kinek írja a naplóit, miért írja a naplóit. Hol népének, hol a tudománynak, hol az utókornak, hol önmagának. De se róla, magáról, Ortutay Gyuláról, a híres-neves személyről, se a kortársairól, se a folklorisztikáról nem árul el olyasmit, amit más forrásból ne tudnánk. [...]

²⁴³ Szilágyi 2010:96, 97, 98, 99.

Nagy tudományos kérdései sincsenek, életkérdései banálisak. Tudomásul veszt a világot, már amennyi eljut hozzá. Ahogy megyünk előre a három kötetben, annál kevesebb jut el. Nehéz ilyesmit kimondani, de a három testes kötetben kiadott szövegnek sem szakmai, sem személyes, sem politikai, sem irodalmi értéke nincs. Történeti forrásként néhány részletkérdésben bizonyára használható. [...]

Ortutay naplójának így aztán inkább szimptomatikus jelentése van. Ez feltétlen érdekessége a három kötetnek, az autonóm személyiség hiánya, az üresség. [...]

Ortutay Gyuláról a napló elolvasása után jobb híján azt lehetne mondani, hogy politikai szélkakas. Ha lenne fogalma vagy tudása a politikáról. Nincs fogalma, alig van tudása, érzéke sincs hozzá. Ami közel sem menti fel. [...]

Ki ő, ezen a fogas kérdésen az olvasó jócskán fennakad. Van-e valójában szóra érdemesíthető karaktere ennek a híres embernek, akire ma igen kevesen emlékeznek. Vajon miért szükséges naplót írnia. Meglehet, van ember, akinek nincs karaktere, s érdekes az ilyen ember is. A napló persze kötött irodalmi műfaj. Miért nem elégszik meg ez az Ortutay a rangjaival és a címeivel, miért kell neki még naplót is írnia? A harmadik kötet végére érve sokféle nézetünk lesz a tetteiről, sokféle választ tudunk adni az őt illető kérdésekre, bár egyetlen választ semmire. Napi igény szerint változtatja érzelmi és indulati pozícióit, pozícióinak összességéből mégsem jön ki ember. Saját vetett árnya takarja el. Furcsa módon nem azért, mintha valamit elhallgatna, elfedne vagy lenne titka. Legalábbis az első kötetben valószínűleg semmit nem hallgat el. Nem tudja. Olykor játssza a gyanútlant, hogy ne kelljen tudnia. Amiről nem akar tudni, arról rendezetten hazudik. Két diktatúra gyilkosan unalmas titkának helye szimptomatikus hiányként lesz jelen a naplójában. Sem a hiányra, sem a gyalázatos unalomra nem ad magyarázatot, bár folyamatosan méltatlankodik és sopánkodik. [...]

Azt azonban meg kell adni, hogy Ortutay a naplók első kötetében még meglepően jól ír, habár a könyveit ott is csak tervezi. Nyelve józan, sokszínű, találó és tiszta, kicsit szándékoltan régies, kicsit szándékoltan vidékies, egy művelt, olvasott, irodalomban jártas ember írásmódja ez, s írástudói erényeivel, a rétegnyelvek és a nyelvi időrészek kicsit ironikus, de mindenképpen játékos használatával valósággal húz, bevisz a szövegébe. De az is világos, hogy nemes anyagokból épülő szövegével már az első kötetben is egy olyan jövőnek ír, amelynek nincs jövője. [...]

Tudományos érdemeiről, szövegfolklorisztikáról, egyéniségkutatásról, mindarról, ami munkáinak valóságos érdeme, legfeljebb más forrásokból értesülhetünk. Tőle nem. A naplókiadás szerkesztőjétől, Markó Lászlótól sem. Az első kötet második harmadára, mikor is Ortutay karrierje a csúcra ér, s nemcsak egyetemi tanár lesz, hanem miniszter, a história és a magánhistoria ütemét követve fokozatosan tönkremegy a nyelve. [...]

Ortutay a sok értelmetlen elfoglaltsága közepette épp a munkáját nem végezte el, viszont írt háromkötetnyi naplót, nem tudom, miről. [...]

Érzi, tudja, erotikus kalandokba menekíti maradék becsvágyát, de így sem tudja az ásító hiánytól és a diktatúra dögletes unalmától megmenekíteni a tudatát. Kalandozás és hazudozás mégis mesterfogásnak bizonyul, így menekül meg az öngyilkosságtól. Habár ugyanezzel az utolsó önámító gesztusával olyan képzelt és valódi betegségeknek szolgáltatja ki önmagát, mit önmagát, a szervezetét, a testét szolgáltatja ki, amin aztán figyelmes orvosai sem tudnak segíteni. Utolsó bejegyzéseinél pokolibbat alig írtak le naplóban vagy emlékiratban magyarul.²⁴⁴ (Nádas Péter)

„Ahogy Ortutay bízott benne, hogy életének utolsó szakaszához érve túlesett a nagy viharokon, az ifjúkori heves izgalmakon, úgy hihették naplójának olvasói is, hogy az első két kötet kapcsán már lezajlottak a terjedelmes szöveg körüli izzó viták. Szembesülhettünk vele a harmadik kötet előtt is, mit jelentett Ortutay számára az egyre erősebb átalakulás tudósból politikussá, rácsodálkozhattunk a Rákosi-, majd Kádár-korszak hatalmi elitjének szerelmi életére, töprenghettünk az erről folytatott beszéd ízlésességén és ízléstelenségén, ahogy az a polémia is lefolyt már, milyen jegyzetelés szükségeltetne egy effajta kötet-sorozathoz. Sajnos, hiába mondták a magukét a bírálók, sok változás nem történt a Markó László által elvégzett, nyilvánvalóan szerteágazó munkát jelentő jegyzetelésben: most is kapunk például olyan információkat, hogy Petőfi Sándor a magyar irodalom egyik legnagyobb alakja volt, Homérosz meg görög költő, Klárinak viszont, a könyv egyik főhősének, csak keresztneve van, ahogy láttuk ezt a második kötet »szerelmi regényében« T. Eszternél is.

A sorozat záróköteté irányítani próbálja az olvasók figyelmét. »Egy magyar politikus és tudós vallomása arról, miként szolgált ki a 20. század értelmiségi elitje a politikai hatalmakat« – olvashatjuk a korábbiaktól eltérő borítón, talán azért, mégis legyenek viharok e kötet körül is. A mondattal lehetne vitatkozni, hiszen Ortutay nem »vall« erről, legfeljebb mi olvassuk a családról, az öregkori szerelemről, a közéleti feladatokról, az ebben az időszakban induló Néprajzi Kutatócsoportról, a halogatott, sokszor nem teljesített etnográfusi feladatokról is szóló feljegyzéseit ebből a szempontból. [...]

S hogy miért ejtettem ilyen kevés szót arról, hogy a napló szerzője a magyar néprajz-tudomány egyik fontos személyisége, akinek az etnográfia intézményesen is rendkívül sokat köszönhet? Egyszerűen ezért, mert Ortutay igazgatói munkája a Néprajzi Kutatócsoportnál a napló szerint leginkább értekezletekkel és levelek diktálásával azonosítható, tudományos terveit pedig közéleti teendői zsugorítják egyre kisebbre. A »maga kedvére élés« programját nem valósítja meg, ahogy az öregkori derű sem köszönt rá: az utolsó, 1977. június 8-i bejegyzés után még háromnegyed évet él, majd harminc évvel későbbi olvasói számára láthatatlanul néz szembe a halállal.²⁴⁵ (Szilágyi Zsófia)

²⁴⁴ Nádas 2010.

²⁴⁵ Szilágyi 2011.

NAGY ELŐDÖK,
JELES KORTÁRSAK

Adalékok Szeder Fábián életrajzához

1784. június 23-án a Hont megyei Csábon született Szeder Fábián Szent Benedek-rendi szerzetes, költő, író, nyelvész, tanár, a Magyar Tudós Társaság tagja (17. kép). 1841-től az 1859. december 13-án Füssön (Komárom megye) bekövetkezett haláláig a bencés rend birtokainak jószágkormányzója volt. Nevét a magyar néprajztudomány történetébe a palócokról írt alapvető és úttörő dolgozataival²⁴⁶ írta be; 1819-ben megjelent írása az első olyan tanulmány, amely egy magyar néprajzi csoportot részletesen mutat be.

Az alábbiakban betűhíven közöljük azt az 1784-től 1832-ig terjedő időszakot felölelő önéletrajzát, amely műveinek jegyzékeivel és egy levéllel együtt a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található.²⁴⁷ Ebből egyértelműen kiderül, hogy nem 1794-ben született (ahogy ez a *Magyar néprajzi lexikon*ban olvasható²⁴⁸) és több más fontos életrajzi adat is szerepel benne (18. kép).

Szeder Fábián emlékének ápolásához és néprajzi műveinek értékeléséhez az utóbbi időkben leginkább Csáky Károly ipolysági néprajzkutató járult hozzá.²⁴⁹ Nevezett levéltári kutatásaiból tudjuk (sok egyéb mellett), hogy Szeder születésének napja június 23., és nem 24., ahogy a szerzetes tudta és alábbi önéletrajzában írta (24-e a keresztelés napja volt).²⁵⁰ A palócok úttörő kutatója életének és munkásságának alaposabb megismeréséhez nem kerülhet meg Wohlne Nagy Ágota könyve.²⁵¹

²⁴⁶ Szeder 1819; 1821; 1835a. A cikkek reprint kiadása: Szeder 2005.

²⁴⁷ Szeder 1835b.

²⁴⁸ Filep 1981.

²⁴⁹ Csáky 1998a; 1998b; 2005a.

²⁵⁰ Csáky 1998b:63; 2005a:79.

²⁵¹ W. Nagy 2000. Jelen közlemény eredetileg Szeder Fábián születésének 215. évfordulója alkalmából jelent meg. Akkor az önéletrajzon kívül közzé tettük Wohlne Nagy Ágota még készülő könyvének egy fejezetét is (Wohlne 1999).

ÉLETEM

Szeder Fábian (MTA Kézirattár, K1232/ST)

1784-dik esztendőben 24. [helyesen: 23.] Juniusban Csábon Nagy-Honth vármegyében születtem. Atyám Imre, kitanult mészáros, most is életben van; Anyám, Brogyányi Ersébet, Duna-Patai. Solt vármegyei születés, ki 1809-ben meghalt. Atyám atya Téjfaluból, Csallóköz' azon részéből, melly Posen vármegyéhez tartozik, költözött ki.

1789-ben az otthoni falusi Iskolában kezdvén a' tanulást. 1793-ban és 1794-ben Érsek-Ujvárbán Parvát és Principiát végeztem Szomolányi Fülöp alatt.

1795-ben Komáromban Grammatista, és ugyan ott 1796-ban Syntaxista voltam Varga Márton alatt. Ő csepegteté belém és egyéb tanítványiba a' magyar nyelv' szeretetét, mellyet is a' latinnal az Iskolában egyaránt gyakorlánk. Gyöngyösiből és egyéb Szerzőkből számos darabokat tanultata velünk. – Varga azután N. Váradi Professor lett a' Phisikában, a' honnan azután a' Győri Academiaiba ugyan azon cathedrara ment által. Utolsó esztendeiben a' Zirczi Apátság' jószágaiban tisztartóságot, s végre igazgatói hivatalt viselt.

17. Szeder Fábian emléktáblája
szülőfaluja, Csáb temploma falán
(Csáky Károly felvétele)

1797-ben Esztergomban Poéta voltam. Révai Miklós a' latin verselést egyaránt tanítá a' magyarral, 's én ebben szeretek nagyobb előmenetelt tenni. Ő kedvelteté meg velem a' mértékes verset, minthogy a' mult három esztendő alatt csupa rimelt verseket olvasék.

1798-ban ugyan Esztergomban tanultam a' Rhetorikát Kulcsár István alatt, melly Iskolát 1799-ben másodszer végeztem. Itt is szinte nagy divatja volt a' magyar nyelvnek, mellynek is én egész buzgósággal hódoltam.

1800-ban a' Psoni Acemiában Logicát és 1801-ben Physicát halgattam. Derék tanítóimat, mivel nem voltak magyar literatorok, akkor becsülni nem tudtam; sőt Gubernátot sem a' magyar literatura Professorát, mert Varga, Révai, és Kulcsár' lelkét nem sejtém benne.

1802-ban Esztergom kir. városnál Irnok voltam. Szabad óráimat a' nemzeti literatúrára fordítám. Alkalmatossági verseket és apróbb dalokat irogattam, 's Himfyt olvasván, minden versem annak rámáján készült. 1803-ban Árady Jánosnál Esztergomi Kanonoknál, későbbben titularis Püspöknél Kulcsári hivatalt viseltem Nagy-Szombatban, azon remény-nyel, hogy az odavaló Sz. István Semináriuma' jószágaiban tisztségre léphessek.

1804-ben Pannonhalmán Benedictinus Novitius lettem. Néhány apró poémát magyar-ra fordítgattam, 's ujakat is szerzettem, mellyeket különös könyvecskébe irogattam össze.

18. Szeder Fábián
önéletrajzáának
egy oldala
(MTA Kézirattár,
K 1232/51)

4.

1817-ben Kis-Ozalbon Bönölk mellett magyar concionatóri ki-
vatalt viseltem. Ott ismerkedtem meg Takács Judittal, 7 verset is neki
egy kis poémát, melly is a' szép literaturai ajándékban 1822-ben a' 88-ik
lapon le van nyomtatva.

1818-ban ~~szülőhelyemünkre~~ Győrre tettem vissza Fő-Gymnási-
umbeli Directorának, és 1819-ben is ott azon hivatalban maradtam.

1818-ban Örmédat adtam ki Fejér György Fő-Directoragáiba való be-
tatására, a' következő esztendőben pedig a' Palotáhozról cseréstem, és a'
gyebléket is költöttem a' Fed. Gyűjteményben.

1820-tól fogva 1825-ig a' Nagyszombati Gynnasiumi Directora
voltam. ~~Magyarországunkban a' leghíresebb és a' legnagyobb gyűjtemény~~ 1825-
ban 15. April-ben a' Római Arcások köré vettem be. Ezen öt esztén-
dő alatt mit dolgoztam legyen a' magyar literatúrában, látni az ide
mellékelte Munkáim foglalatjából. A' szép kertészjeget, természet hite-
riát és botaniát gyakorolni kezdtem, ugyanint 1820-ban kis angol
kertet ültettem, és gyűjteményemet, mellyet a' száritott plántákból 1817-
ben kezdtem, néhány száz példánnyal gyarapítottam.

1825-ben és 1826-ban a' Komáromi Gynnasiumi Directoragáiba

1805-ben, 1806-ban, 1807-ben Győrött és 1808-ban Pannonhalmán Theológiát tanultam. Ezen idő alatt 1807-ben Vilt Józsefnek egy Pásztori dalt készítettem a' Győri Püspökségbe való beiktatására, és egyéb apró poétái munkákat is készítettem.

1809-ben, 1810-ben és 1811-ben Esztergomban Rhetorikát tanítottam. Puky Józsefnek Jutalom kérdésére, miként kell az universitást és geisztot magyarul nevezni, feleltem: Egybeség, Szellet.

1812, és 1813-ban Győrött Poésis Professorává, 's ez utolsó esztendőben egyszersmind a' Fő Gimnásium' Directorává lettem. A' magyar nyelvben és literaturában igyekeztem tanítványimat gyakorolni.

1814-ben, 1815-ben, 1816-ban a' Soproni Gimnásium Directora voltam. A' francia és olasz nyelv' tanulását lévén alkalmam 's kedvem folytatni, az elsőben meglehető előmenetelt tettem.

1817-ben Kis-Czelben Dömölk mellett magyar concionátori hivatalt viseltem. Ott ismerkedtem meg Takács Judittal, 's irtam is neki egy kis poémát, melly is a' Szép Literaturai ajándékban 1822-ben a' 88-dik lapon le van nyomtatva.

1818-ban [XXX] Győrré tettem vissza Fő-Gymnásiumbeli Directornak, és 1819-ben is ott azon hivatalban maradtam. 1818-ban Örömdalt adtam ki Fejér György' Fő-Directorságába való beiktatására, a' következő esztendőben pedig a' Palóczokról értekeztem, és egyebeket is közlöttem a' Tud. Gyűjteményben.

1820-tól fogva 1825-kig a' NagySzombati Gymnasium' Directora voltam. [XXX] 1823-ban 15. April-ben a' Római Arcások közé vettem be. Ezen öt esztendő alatt mit dolgoztam légyen a' magyar Literaturában, látni az ide mellékelt Munkáim' foglalatajából. A' szép kertészséget, természeti históriát és botanicát gyakorolni kezdtem, ugymint 1820-ban kis angoly kertet ültettem, és gyűjteményemet, mellyet a' szárított plántákból 1817-ben kezdtem, néhány száz példánnyal gyarapítottam.

1825-ben és 1826-ban a' Komáromi Gymnásium Directorságába tettem által. Ott végeztem el Ázáel' halálának fordítását és ott létemben jöt az ki Trattnernél Pesten.

1827-ben, -28-ban -29-ben, -30-ban Esztergomban voltam Gymnasium-beli Director. Komáromi kis kertünkben pomologiával és floristicával bajmóldtam; de Esztergomban nagy lévén a' hely, a' szilvást természetes kertté változtattam által, hol is a' mindenféle fák elég növésbe jöttek.

1831-ben Pannonhalmára jövék Paedagogica, Didactica, Methodica 's Aesthetica' Professorának. A' pénz, ásvány, 's a' t. gyűjteményt, mint annak örje rendelem el. A' közel 33 holdnyi kertnek mivelésére is ügyelek. Ez is természetes kertre változik lassanként által. Ezen esztendőben neveztettem ki a' magyar tudós Társaság' levelező tagjának.

1832-ben ben szinte Pannonhalmán vagyok, előbbi foglalatoságaimban, egyéb hogy az idén Diplomaticát is kezdek tanítani.

Mikor jelent meg Réső Ensel Sándor *Magyarországi népszokások* című klasszikus műve?

Jegyzetek az első magyar népszokásgyűjteményről és szerzőjéről

Réső Ensel Sándor *Magyarországi népszokások* című műve „A magyar népszokáskutatás első jelentős kiadványa”²⁵² amelynek szerzője „sok szempontból jóval »modernebb« volt, mint századunk [a XX. század] első évtizedeinek néhány romantikus etnográfusa.”²⁵³ Sebestyén Gyula szerint: „De mert ilyen természetű összefoglaló munka még nem jelent meg irodalmunkban, hézagpótló szerepét még annak is tiszteltben kell tartania, a ki az anyag kiválasztásának és összeszerkesztésének feltűnő hiányosságaival tisztában volt.”²⁵⁴ „A könyv anyagának ismerete minden szokáskutató számára elengedhetetlen” – írta Tátrai Zsuzsanna.²⁵⁵

E klasszikus munkát megjelenése óta sokan idézték/idézik a szak- és népszerűítő irodalomban egyaránt. Azonban – mintha átok ülne a könyvön – a rá való hivatkozásokban számos elírás, hiba szerepel.

Néhány felhasználó, például Ballagi Aladár egy megemlékezésében,²⁵⁶ Szendrei János Miskolc történetében²⁵⁷ és Pesovár Ferenc egyik tánc tanulmányában²⁵⁸ *Magyarországi Népszokások*nak írta a címet, Sebestyén Gyula pedig Réső Enselről értekezve *Magyarországi nép szokásokat* írt.²⁵⁹ *Az Esztergom és Vidéke* egyik 1882. évi számában olvashatjuk: „Réső Ensel Sándor Régi magyar szokások czimű könyve került a napokban a kezembe, a melyet nagy figyelemmel olvastam el [...]”²⁶⁰ Az idézett cím alapján kétségbe vonható, hogy az álnéven publikáló szerző a művet „nagy figyelemmel” tanulmányozta.

Néhányan, például Berde Károly a népi dermatológiáról szóló munkájában,²⁶¹ Pócs Éva a karácsonyi vacsora és asztal hiedelemköréről írt művében,²⁶² Ujváry Zoltán pedig

²⁵² Tátrai 1990:106.

²⁵³ Dömötör 1977:8.

²⁵⁴ Sebestyén 1906:219.

²⁵⁵ Tátrai 1988:153.

²⁵⁶ Ballagi 1874:440.

²⁵⁷ Szendrei 1911:IV/638, 684; 1911:V/445.

²⁵⁸ Pesovár 1960:310.

²⁵⁹ Sebestyén 1906:219.

²⁶⁰ AUCUN 1882:2.

²⁶¹ Berde 1940:302.

²⁶² Cs. Pócs 1965:270.

a palóc dramatikus játékokat bemutató,²⁶³ valamint a *Játék és maszk* címet viselő klasszikus munkájában²⁶⁴ megelőlegezte Pest és Buda egyesítését (1873), mert Részó Ensel könyvének címe mellé kiadási helyként Budapestet írta. Ugyanez olvasható a Kerényi György által sajtó alá rendezett akadémiai kötetben²⁶⁵ is.

Feltűnően nagy a változatosság a kiadási évet illetően. A *Pesti Hírlap* újságírója szerint „Az első vízkereszt-i játékot 1767-ben Pest megyében Részó Ensel Sándor figyelte meg [!].”²⁶⁶ Dégh Linda tudománytörténeti áttekintésében 1853,²⁶⁷ Dömötör Tekla kismonográfiájában 1860,²⁶⁸ Földes Bélának a Lóskay-kódex Gergely-napi köszöntőit bemutató tanulmányában 1857,²⁶⁹ „a Balassa–Ortutay”-ban 1860,²⁷⁰ Dömötör Tekla *Naptári ünnepek...* című könyvében 1868 (a bibliográfiában; a lábjegyzetben: 1867),²⁷¹ Ferenczi Imre népszokástanulmányában 1876 (a jegyzetekben; az irodalomjegyzékben: 1867),²⁷² Pozsony Ferencnek a húsvéti határkerülésről szóló dolgozatában 1987,²⁷³ Verebélyi Kincső tanulmányaiban 1864,²⁷⁴ a Veres László szerkesztette *Miskolc történetében* 1886 (az irodalomban; a lábjegyzetben: 1866),²⁷⁵ legújabban a *Magyar Időkben* a Részó Ensel könyvéből vett részletek közlése alatt 1868²⁷⁶ szerepel.

A leggyakrabban az 1866-os és az 1867-es évszám fordul elő. Így például 1866 a *Magyar életrajzi lexikonban*,²⁷⁷ Kósa László tudománytörténeti kötetében,²⁷⁸ a *Magyar nagylexikonban*,²⁷⁹ 1867 pedig például Szinnyei életrajzgyűjteményében,²⁸⁰ Dömötör Teklának a budapesti néprajzi egyetemi tankönyvben olvasható fejezetében,²⁸¹ Tátrai Zsuzsannának az új néprajzi szintézisben közölt tanulmányában²⁸² és az *Új magyar életrajzi lexikonban*

²⁶³ Ujváry 1990:76.

²⁶⁴ Ujváry 2007a:293.

²⁶⁵ Kerényi 1953:1210.

²⁶⁶ *Pesti Hírlap* 1925:5.

²⁶⁷ Dégh 1947:29. Dégh Lindának e korai munkájáról igen szigorú bírálatot írt Morvay Péter, amelyet a megbírált nem biztos, hogy ismert, mert a recenzió sokáig kéziratban volt, s csak Dégh Linda bloomingtoni halála (2014) előtt négy évvel jelent meg nyomtatásban (Morvay 2010).

²⁶⁸ Dömötör 1972:7.

²⁶⁹ Földes 1975:604, 617.

²⁷⁰ Balassa–Ortutay 1979:700.

²⁷¹ Dömötör 1979a:261, 104.

²⁷² Ferenczi 1982:925, 942.

²⁷³ Pozsony 1994:400.

²⁷⁴ Verebélyi 2006:9; 2012:275, 287.

²⁷⁵ Veres 2003:IV/2. 1177; IV/1. 364.

²⁷⁶ *Magyar Idők* 2019:7.

²⁷⁷ MÉL 1969:596.

²⁷⁸ Kósa 1989a:314.

²⁷⁹ MNL 2002:432.

²⁸⁰ Szinnyei 1906:XI. 812.

²⁸¹ Dömötör 1979b:393, 412.

²⁸² Tátrai 1990:106, 797.

(a 2000-es évszám mellett).²⁸³ Ha a digitalizált *Ethnographiában* rákeresünk a *Magyarországi népszokásokra*, huszonhárom találatot kapunk (1857 kétszer, 1866 háromszor, 1867 tizenhatszor, 2000 kétszer fordul elő). A *Magyar néprajzi lexikon* digitális változatában keresve 1866-ot tizenhatszor, 1867-et kétszer találjuk meg.

Időrendben a következő tizenkét évszám szerepel az általam átnézett irodalomban a mű kiadási éveként: 1767, 1853, 1857, 1860, 1864, 1866, 1867, 1868, 1876, 1986, 1987, 2000. Ha Részó Ensel könyve ennyiszor jelent volna meg, többszörösen meghaladta volna a magyar néprajzi „bestseller”-ek, például „a Balassa–Ortutay”²⁸⁴ három, Ortutay *Kis magyar néprajzának*²⁸⁵ és „a Kósa–Filep”-nek²⁸⁶ négy, illetve „a Kósa–Szemerkenyi”-nek²⁸⁷ hat kiadását. Nyilvánvaló, hogy nem ennyi kiadásról, hanem a legtöbb esetben elírásról, nyomdahibáról van szó.

A klasszikus mű valójában háromszor, 1866-ban,²⁸⁸ 1867-ben²⁸⁹ és 2000-ben²⁹⁰ látott napvilágot, mégpedig az első és a második kiadás rövid időn belül (19–20. kép). A kötet 1866. május 10-én már nagyrészt ki volt szedve,²⁹¹ a szerző az előszót „Jakab hó [július] 1-én” írta alá²⁹² és augusztus 19. előtt bizonyosan kijött a nyomdából, mert Részó Ensel naplójában e keltezéssel a következő olvasható: „»Magyarországi Népszokások« című gyűjteményemet B. Sennyei Fiáth Mária főtárnokmesternének ajánlva, diszkötésben ma küldtem fel. – Egy példányt vele a császárnénak.”²⁹³ Decemberben küldött ajándékba egy példányt a Kisfaludy Társaságnak is.²⁹⁴ A *Fővárosi Lapok* 1867. április 4-én „1 frt 80 kr”-ért ajánlotta megvételre,²⁹⁵ és az eltérő árból („2 frt 5 kr”) gondoljuk, hogy az április 14-én a *Nefejejts*-ben reklámozott kötet²⁹⁶ talán már az 1867-es kiadás volt.

Az 1866-os és 1867-es kiadás teljesen azonos, egyaránt 351 számozott oldalt tartalmaz, csak a kiadó neve van kicserélve. 1866: „PESTEN, / Kiadja Kugler Adolf / 1866.”²⁹⁷

²⁸³ ÚMÉL 2004. 700.

²⁸⁴ Balassa–Ortutay 1979. Harmadik kiadás: 1982.

²⁸⁵ Ortutay 1940. Negyedik kiadás: 1966.

²⁸⁶ Kósa–Filep 1975. Negyedik kiadás: 1983.

²⁸⁷ Kósa–Szemerkenyi 1973. Hatodik kiadás: 2006.

²⁸⁸ Részó Ensel 1866.

²⁸⁹ Részó Ensel 1867.

²⁹⁰ Részó Ensel 2000.

²⁹¹ Sürgöny 1866:3.

²⁹² Részó Ensel 1866:IX.

²⁹³ Részó Ensel 1866–1885. 1866. VIII. 19.

²⁹⁴ Jegyzőkönyvek 1865–1870. 1866. december 29. 24. jegyzőkönyv, 80. pont, 3. oldal. Olosz Katalin közlése a 2018. november 26-án írt levelében. Szíves segítségét, a rendelkezésemre bocsátott kutatási eredményeit ezúton is hálásan köszönöm!

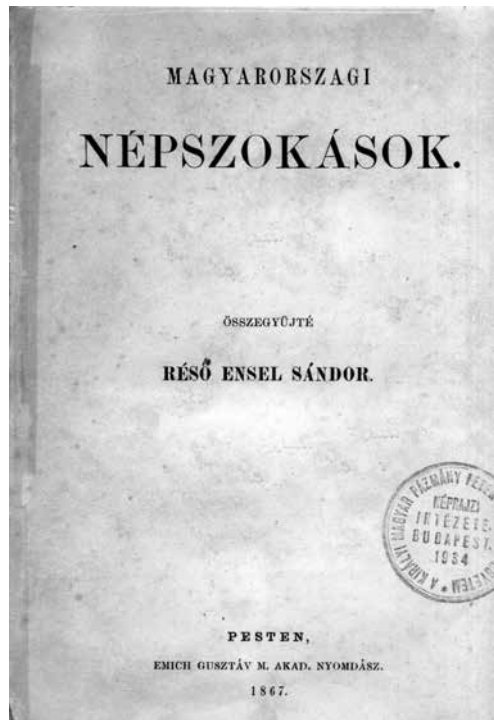
²⁹⁵ *Fővárosi Lapok* 1867:311.

²⁹⁶ *Nefejejts* 1867:184.

²⁹⁷ Részó Ensel 1866:[I.]

19. Címlap: Résző Ensel Sándor:
Magyarországi népszokások (1866)

20. Címlap: Résző Ensel Sándor:
Magyarországi népszokások (1867)

„Pest. Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál. 1866.”;²⁹⁸ 1867: „PESTEN, / EMICH GUSZTÁV M. AKAD. NYOMDÁSZ. / 1867”;²⁹⁹ „Pest. Nyom. Emich Gusztáv, m. akad. nyomdásznál. 1867.”³⁰⁰ Tehát a kiadási jog (ki tudja, miért?) átszállt az első kiadás nyomdászára, aki rövid időn belül újra megjelentette a művet. E gyors újrakiadás okát sem tudjuk. A könyv feltehetően sikeres lehetett.

A két kiadásban még a hibák is azonosak: a szedő rovására írható, hogy a 33. után a 43. oldal következik, a 154-es oldalszám helyett pedig 254-es szerepel. Az már valószínűleg a szerző tévedése volt, hogy a Kisfaludy Társaság felhívását, amelynek hatására összeállítását elkészítette, az Előszóban 1862-re tette,³⁰¹ holott az Greguss Ágost titkár tollából 1863-ban jelent meg.³⁰² (Az új kiadásban az utóbbi helyes évszám olvasható, köszönhetően

²⁹⁸ Résző Ensel 1866:[II.]

²⁹⁹ Résző Ensel 1867:[I.]

³⁰⁰ Résző Ensel 1867:[II.]

³⁰¹ Résző Ensel 1866:V.

³⁰² Greguss 1863.

Verebélyi Kincsőnek és Losonczi Júliának.³⁰³) Azok a kutatók, akik Résző Ensel előszava alapján idézik a Kisfaludy Társaság felhívását (mint például Sebestyén Gyula és később Fried István), azok a hibás, 1862-es évszámot közlik.³⁰⁴

Visszatérve az első és a második kiadásra: különösen a szokáskutatóknak lehetett/lehet kellemetlen a hibás adat megjelenése a munkáikban.

Dömötör Tekla *Magyar népszokások* című könyvének első kiadása 1972-ben jelent meg az 1860-as elírt évszámmal (az Országos Széchényi Könyvtár szabadpolcos példányában ceruzával kijavítva: „1867!”). Akik a jeles folklorista e műve alapján hivatkoznak Résző Ensel művére (pl. Gergely Pál), azok e téves adatot idézik.³⁰⁵ E hibára a szerzőt és a kiadót egy megyei napilapban figyelmeztették:

„Csak egyetlen kritikus észrevétel kívánkozik ide: Dömötör Tekla többször hivatkozik az első magyar népszokásgyűjtemény összeállítójára: Résző Ensel Sándorra. A *Magyarországi népszokások* című könyv, ahogy Dömötör Tekla írja: »1860-ban jelent meg«. Ha ez így van, akkor enyhén szólva furcsának találom, hogy ez állhatott a bevezetőjében: »A népszokások egybegyűjtése régi óhajtása nemzeti irodalmunknak, a Kisfaludy Társaság 1862-ik évben több lapokban, így a Vasárnapi Újság 319. lapján is tett felhívást e téren.« Ha a könyv valóban 1860-ban jelent meg, hogyan tudhatta Résző Ensel Sándor: mit sürget majd a Kisfaludy Társaság 1862-ben? Ez az elírás azonban nem teszi érdektelenné ezt az olvasmányosan megírt, nagy értékű könyvet, amely 7600 példányban jelent meg.”³⁰⁶

Nem tudjuk, hogy e tapintatos bírálat eljutott-e Budapestre, de tény, hogy a könyv második, javított kiadásában már az 1867-es évszám szerepel.³⁰⁷ Viszont a kiváló szokáskutató *Naptári ünnepek...* című könyve második kiadásának bibliográfiájában ott maradt az 1868-as évszám.³⁰⁸

Az első magyar népszokásgyűjtemény újbóli kiadásával³⁰⁹ és a több mint egy évszázadig kéziratban szunnyadó második kötet³¹⁰ megjelentetésével kétségtelenül Verebélyi Kincső tett a legtöbbet Résző Ensel Sándor és klasszikus műve jobb megismeréséért és népszerűsítéséért. Gondolható, mennyire bosszantotta/bosszanthatja őt, hogy a második kötet általa írt, előszónak nevezett tanulmányának mindjárt az első sorában az 1864-es hibás kiadási év szerepel.³¹¹ Valamilyen ok miatt ez az évszám olvasható egy másik, későbbi tanulmányában is.³¹²

³⁰³ Résző Ensel 2000:13.

³⁰⁴ Sebestyén 1906:219; Fried 1989:166.

³⁰⁵ Gergely 1973:17.

³⁰⁶ Leskó 1973:5.

³⁰⁷ Dömötör 1977:7, 70.

³⁰⁸ Dömötör 1979a:261.

³⁰⁹ Résző Ensel 2000.

³¹⁰ Résző Ensel 2006.

³¹¹ Verebélyi 2006:9.

³¹² Verebélyi 2012:275, 287.

Fel sem merül, hogy a jeles szakáskutató ne ismerné a két pontos évszámot! Bizonyíték is van erre, a könyv új kiadásában olvasható következő sorok: „A kötet *Magyarországi népszokások* címmel 1866-ban jelent meg Kugler A. kiadásában, majd ugyanennek az összeállításnak a címlapkiadása 1867-ben Emich Gusztáv akadémiai nyomdász műhelyében látott napvilágot.”³¹³

S hogy a kiadási évvel kapcsolatosan miért a sok tévedés, elírás, nyomdahiba? Talán a nyomda (számítógép) ördögének bosszújáról (átkáról) van szó, mert Réső Ensel nevezetes művében sok egyéb mágikus praktika mellett az ördögűzés egyik módszerét is „recept”-jét is közölte:

„Virágos Sz. János napján a koloniak urnapi párlos füvekkel vegyített szalmarakásokat gyujtanak meg a négyszögü tűzhelyeken, örömradozó dallás és ugrós táncz között, s a fellobogó lángokat egyenként átugrálják. A tűzre tett illatos füvekkel a sárkányokat, ördögöket vélik elűzni, hogy ártalmas fürgeteggel a vetésben kárt ne tegyenek, s a kutakat, forrásokat meg ne mérgecsik.”³¹⁴

Réső Ensel Sándor művét a Kisfaludy Társaság 1863. évi felhívására³¹⁵ állította össze. Felvetődik a kérdés: akkor a könyv vajon miért nem e társulat kiadásában jelent meg?

Olosz Katalin feltételezése szerint azért nem, mert a szerző valószínűleg nem nyújtotta be a kéziratot publikálásra a Kisfaludy Társasághoz, illetve „a Kisfaludy Társaság eleve nem vállalkozhatott egy olyan szöveggyűjtemény kiadására, melyet közreadója különféle lapokból, kiadványokból szedett össze. Akkoriban a helyszíni gyűjtéseknek volt igazán keletje. Az is a kiadás vállalásának mondott ellent, hogy Réső gyűjteménye túlnyomó részben nem népköltészeti szövegeket tartalmazott. Ez utóbbi »kifogást« nem magam találtam ki, a Kisfaludy Társaság egy harminc évvel későbbi ellenvetése juttatta eszembe.”³¹⁶ Réső Ensel ugyanis 1896-ban könyve második kiadása érdekében fordult a Kisfaludy Társasághoz. A társulat jegyzőkönyve erről a következőket őrizte meg:

„Másodtitkár jelenti, hogy Réső Ensel Sándor úr az általa gyűjtött magyar népszokások második kötetének kéziratát kiadás végett felajánlja a Kisfaludy-Társaságnak. Vadnay r. tag mindenekelőtt elvileg kívánna eldönteni, hogy a népszokások közlése nem esik-e kívül a Kisfaludy-társaság munkásságának körén, kivált most, midőn külön ethnographiai társaságunk van? Elnök [Gyulai Pál] szintén kijelenti, hogy Ensel Sándor úr téved, midőn a Kisfaludy-Társaság 1862. [helyesen: 1863.] évi felhívására hivatkozik, az csak a népköltészet termékeire, s ezek közt a népszokásokkal kapcsolatos népkölteményekre vonatkozott, de nem magoknak a népszokásoknak leírására. [...]

³¹³ Verebélyi 2000:369.

³¹⁴ Réső Ensel 1866:185.

³¹⁵ Greguss 1863.

³¹⁶ Olosz Katalin szíves közlése a 2018. november 26-án kelt levelében.

A Társaság a gyűjteményt, mint működési körén kívül esőt, sem ki nem adhatja, sem nem támogathatja.³¹⁷

Réső Ensel fennmaradt önéletrajzának következő mondata alapján feltételezzük, hogy őt nemcsak a felhívás, hanem talán a Kisfaludy Társaság külön szorgalmazása is sarkallta a kötet elkészítésére: „[...] a »Népszokásokat« a Kisfaludy Társaság ígérete beváltására állítottam egybe [...]»³¹⁸

Ha ez így volt, akkor miért nem ők adták ki? Az egyik ok valószínűleg az volt, amint erre Olosz Katalin is utal, hogy nem helyszíni gyűjtéseken alapuló anyagot állított össze (bár a leírt szokások között voltak általa gyűjtöttek is³¹⁹). Ez a feltétel szerepelt az 1863. évi felhívásban is: „A gyűjtők belátására bizatik kiválasztani, mi vidékőkön e tekintetben figyelemre méltó [...]»³²⁰ Gyulai Pálnak a második kötet kapcsán kifejtett, fent idézett kijelentése, amely szerint az 1863. évi felhívás „csak a népköltészet termékeire, s ezek közt a népszokásokkal kapcsolatos népkölteményekre vonatkozott”,³²¹ nem fedi a valóságot. Az elnök úr rosszul emlékezett, mert a Greguss Ágost által aláírt felhívásban nemcsak a szokásokhoz tartozó „népköltemények”, hanem maguk a népszokások is szerepelnek: „[...] A népszokások és sajtóságok osztálya mindent magában foglalhat, mi a népköltészetrel szorosb vagy tágabb kapcsolatban népünk életében érdekes és feljegyzésre méltó. Ilyenek különösen a babonák, lakodalmi és lakmározási szokások, multságok, táncz, fonó, szüret, arató stb. minden ide vonatkozó dallal és beszéddel együtt.»³²²

Végül is a könyvet nem a Kisfaludy Társaság jelentette meg, hanem először Kugler Adolf, másodsor Emich Gusztáv. Az utóbbi által kiadott és nyomtatott *Sürgönyben* büszke hangú közlemény olvasható, hogy egy ilyen gyűjtemény közzétételével megelőzték a Kisfaludy Társaságot: „[...] ezen gyűjteménnyel a »Kisfaludy-társaság« pium desideriumait [jámbor óhajait] látjuk megelőzve s megtestesítve.»³²³

Réső Ensel fennmaradt önéletrajzának *Sándor napi elmélkedés 1892. márczius 18.* című részében³²⁴ a következőket olvashatjuk:

„Az irodalmi munkásságra már tíz éves koromban hajlamot mutattam. [...] Azóta évről évre nagyobb ambícióval írtam kisebb nagyobb dolgozatokat. Az »Esküdtszék« cz. művet 1867-ben, Horváth Boldizsár igazságügyminiszter fölhívására szerkesztettem meg, a helynevek magyarázására jó apám buzdított, a »Népszokásokat« a Kisfaludy Társaság ígérete beváltására állítottam egybe, Árpád sírját Dr. Römer Flóris buzdítására, Csörszár-

³¹⁷ Jegyzőkönyvek 1895–1897. 1896. november 25-ei jegyzőkönyv, 121. pont. Olosz Katalin lejegyzése, ugyanő egy részletet is közölt belőle: Olosz 2014:37.

³¹⁸ Réső Ensel é. n.:224.

³¹⁹ Verebélyi 2000:371.

³²⁰ Greguss 1863:319.

³²¹ Jegyzőkönyvek 1895–1897. 1896. november 25-ei jegyzőkönyv, 121. pont.

³²² Greguss 1863:319.

³²³ Sürgöny 1866:3.

³²⁴ Réső Ensel é. n.:221–226.

kát pedig az Akadémia egy felhívására írtam meg. Erőmet így forgácsoltam szét, míg végre kedvenc tárgyamnál Helynevek magyarázata gyűjtésénél maradtam meg. Ezen szellemi munkálatokból azonban vajmi kevés anyagi hasznot húztam.”³²⁵

A fentiekből kiderül – egyebek mellett –, hogy „kedvenc tárgya”-nak a helynevek magyarázatát tartotta, tulajdonképpen egyik fő művének *A helynevek magyarázóját*³²⁶ tekintette, s a népszokásokkal szinte csak mellékesen foglalkozott. A sors iróniája: amíg helynévmagyarázatainak nagy része felett eljárt az idő, etimologizálásainak többsége elavult (ma ez ügyben elsősorban Kiss Lajos szótárából³²⁷ tájékozódik az érdeklődő), addig népszokásgyűjteménye – hibái ellenére – a magyar néprajz klasszikus művei közé emelkedett.

Réső Ensel Sándor még tudta, hogy a „Nyelvében él a nemzet” szállóige Kőváry László jeles jogásztól, történetírótól és statisztikustól származik („Nyelvében, szokásában él a nemzet, mond Kővári [...]”³²⁸). Erre újabban Faragó József hívta fel a figyelmet,³²⁹ de meggyőző érvelései csak lassan terjednek, mert a médiában e szállóigét ma is sokan Kazinczy Ferencnek, Kisfaludy Károlynak, Arany Jánosnak, s főképpen Széchenyi Istvánnak³³⁰ tulajdonítják.

A már említett önéletrajza is bizonyítja, hogy családi előneve „rézső”-nek ejtendő,³³¹ és nem „réső”-nek, ahogy néha hallani.

Végezetül szeretném határozottan leszögezni: dolgozatomban nem akartam szórszalat hasogatni, a kákán is csomót keresni, s főképpen nem volt szándékomban jeles elődeinket és nem kevésbé jeles kollégáimat kipellengérezni, megbántani. Egyszerűen a következőről van szó. Szégyenszemre Réső Ensel klasszikus művének csak az 1867-es kiadását ismertem (szégyenemet kissé enyhíti, hogy ugyanígy volt ezzel a néprajztudós Sebestyén Gyula is,³³² pedig ő hosszú évekig a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának, az Országos Széchényi Könyvtár elődjének a munkatársa volt), ezért, amikor egyes bibliográfiákban Réső Ensel művének címe mellett többféle kiadási évszámot láttam, megpróbáltam ennek okát megkeresni/megtalálni. És egy kis „nyomozás”-sal a fenti adatokat találtam...

³²⁵ Réső Ensel é. n.:224.

³²⁶ Réső Ensel 1861–1893.

³²⁷ Kiss L. 1978 és további kiadások.

³²⁸ Réső Ensel 1866:[V.]

³²⁹ Faragó 1990, 1991.

³³⁰ Például Pál 2017:11.

³³¹ Réső Ensel é. n.:77.

³³² Sebestyén 1906:219.

Jókai és a néprajz

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!
Kedves Tagtársak!³³³

Kereken 125 évvel ezelőtt, 1889. október 27-én, vasárnap 10 órától a Magyar Tudományos Akadémia Kisfaludy Termében a Magyarországi Néprajzi Társaság megtartotta I. rendes közgyűlését. Az alakuló közgyűlésen (január 27-én) megválasztott elnök, Hunfalvy Pál megbízta Katona Lajos jegyzőt a jegyzőkönyv vezetésével,³³⁴ majd megtartotta elnöki megnyitóbeszédét.³³⁵ Az eredeti terv szerint ezt követően Jókai Mór (21. kép) emlékezett volna meg a nemrégiben elhunyt Rudolf trónörökösről,³³⁶ e helyett a szónok ünnepi beszédet mondott.³³⁷ Már amikor fölállt, „Zajos tapsok és éljenzések fogadták”,³³⁸ a beszéd befejezése után pedig „hosszan tartó éljenzés” hallatszott a teremben.³³⁹

Fel szólalásában a nagy tekintélyű személyiség politikusként és íróként üdvözölte a Társaságot, ahogy a *Vasárnapi Újság* írta: „E jelentős beszédben Jókai ugyyszólván a nemzet nevében üdvözölte a társaságot, de egytuttal mint a társaság egyik vezető szelleme a nemzethez intézett szózatot a társaság érdekében.”³⁴⁰ Kósa László szerint a beszéd „messze túlmutat a társaság céljain és feladatkörén”.³⁴¹

Hogy Jókainak, mint politikusnak mit jelentett a néprajz? Az ő szavait idézzük:

„Mindenekelőtt nekünk magyaroknak fölöttébb üdvös, egyrészt a velünk egy monarchiai kötelékben élő különféle népfajoknak egyediségével részletesen megismerkedni; másrészt a kerek földnek mind a nálunknál nagyobb, előrehaladottabb, mind a kisebb és elmaradottabb nemzetei világába bepillantani. Ez tanít meg bennünket saját értékünknek helyes megbecslésére, feltár előttünk sok reánk váró feladatot s megszüntet sok előítéletet. Ha valaha a világon bekövetkezik az örök béke: az az ethnografia általános elterjedésének a munkája lesz.

³³³ Elhangzott 2014. október 27-én a budapesti Fiumei úti temetőben, Jókai Mór sírjánál.

³³⁴ *Ethnographia* 1890b:46.

³³⁵ *Ethnographia* 1890b:46; Hunfalvy 1890.

³³⁶ *Pesti Hírlap (Néprajzi Hírek* 1989a; 1989b).

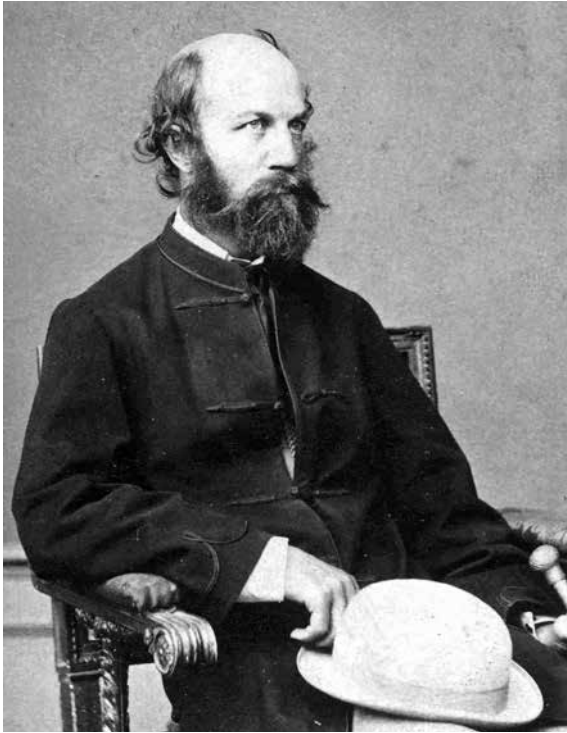
³³⁷ *Ethnographia* 1890b:47; Jókai 1890.

³³⁸ *Fővárosi Lapok* ([m. g.] 1989:51.).

³³⁹ *Egyetértés (Néprajzi Hírek* 1989c:54.).

³⁴⁰ *Vasárnapi Újság (Néprajzi Hírek* 1989d:57.).

³⁴¹ Kósa 2003:19.

21. Jókai Mór (Borsos József felvétele, 1866, Petőfi Irodalmi Múzeum, Jókai Mór hagyatéka)

De másodsorban az is szükséges, hogy saját hazánk népfajairól is olyan helyes ismertetések legyenek a külföld olvasó közönsége elé hozva, melyek helyreigazítsák azt a tömérdek balítéletet, a mit részben szándékos rosszakaróink, de még nagyobb részben a hazánkat futtában megszemlélt jóakaróink felőlünk elterjesztettek. [...] Nagy szolgálatot fog tenni nemzetünknek a magyar népismeai társulat, ha az azt az aranyhidat megépíti, a melyen keresztül a rosszul értesült vélemények a jobban értesült helyes tudattal kicserélhetik egymást.”³⁴²

S mit jelentett számára a néprajz íróként? Ismét szóljon erről ő:

„Többször kérdezték tőlem, hogy a midőn olyan sokat összeírok, nincs-e titokban valami munkatársam? Igenis van. Ez az eszmékben kifogyhatatlan munkatárs az ethnografia.”³⁴³

A nagy mesekutató, Katona Lajos írta a nagy mesemondóról, Jókai Mórról:

„S a néprajz Hamupipőkéje hálásan megszolgálja a költőfejedelemnek, a miért a többi kevélyebb tudományok sorából ép őt, a legszerényebbet választotta egész életére hű kísérőjeül. Ő sugja neki azokat a bájos regéket, azokat a soha ki nem fogyó szövevényü

³⁴² Jókai 1890:8.

³⁴³ Jókai 1890:8.

tündérmeséket, a melyek nemzetünk ifjúságának örökkön a bibliája fognak maradni. Ő csókolja ajkára a beszédnek azt a bűbájosan áradó mézét, a mely azért esik oly jól mindnyájunknak, mert valamennyiünk közös anyjának, a hazának megelevenült lelke szól belőle.³⁴⁴

S valóban, a „kifogyhatatlan munkatárs” egész életében vezette tollát, a néprajz iránti érdeklődés fiatal korától haláláig végigkísérte életét. „A legelső szárnypróbálgatásait a költői működésnek ez vezette nálam” – írta.³⁴⁵ E tekintetben a szülővárosában, Komáromban és a Kecskeméten eltöltött évek voltak a meghatározóak, az említett településeken szerzett élményei, ismeretei már korai műveiben tükröződtek,³⁴⁶ és néprajzi érdeklődésének ezernyi meg ezernyi nyoma van későbbi munkásságában is. Munkácsi Bernát írta Jókai halálakor: „Bizvást mondhatjuk, hogy még Petőfit s Aranyt sem kivéve, nincs író, kinek műveiben a néphagyomány, mondák és hiedelmek, szokások és babonák, mint fő-, vagy másodrangú szerkezeti elemek, oly bőven szerepelnének, mint Jókainál. [...] Az elhunyt költőkirály koronájában a magyar néprajz egyik legszebb ékessége gyanánt csillogott...”³⁴⁷ Herrmann Antal szerint: „[...] nincs írónk, a ki jobban ismerné népünk lelkét és életét, mint Jókai. Egy hosszú életen keresztül tanulmányozta a nép-psyche minden nyilvánulását, de ismeri azt is mind, a mit mások megfigyeltek és leírtak.”³⁴⁸

Művei valóságos tárházai a különféle folklórműfajoknak, a hasonlatoknak, szólásoknak, közmondásoknak, szidalmaknak, mondáknak, meséknek, balladáknak, daloknak, szokásoknak stb. és nem szűkölködnek tárgyleírásokban (ház, bútor, viselet stb.) sem.³⁴⁹ Szendrey Zsigmond kigyűjtötte és csoportosította a műveiben lévő babonákat, nagy számukra mutat, hogy összeállítását 12 és fél apróbetűs oldalon közölte.³⁵⁰ Gulyás József a munkáiban előforduló mű- és népdalokat rendezte 12 csoportba és kezdősoraikat, előfordulási helyeiket jelölve 5 és fél oldalnyi táblázatba rendezve mutatta be azokat.³⁵¹

Behatóan ismerte a néprajzi szakirodalmat: „[...] végigolvassa és tanulmányozza, felhasználja, beolvasztja és feldolgozza Szinnyei Tájszótárának nyelvi, az Ipolyi és Kandra Mythológiájának babonás és ősvallási, Orbán, Erdélyi, Kővári, a Tud. Gyűjt. és Vas. Ujs., stb. népmondai adatait, Erdélyi, Arany–Gyulai, Kriza, Kálmány népdal-kiadvásait.”³⁵² Legkedvesebb művei és többször használt forrásai közé tartozott Ipolyi Arnold nagy mitológiai munkája³⁵³ és Orbán Balázs Székelyföldet bemutató könyve³⁵⁴ – mindkettő megvolt saját

³⁴⁴ Katona 1894b:19.

³⁴⁵ Jókai 1890:8.

³⁴⁶ Solymossy 1925:3–12.

³⁴⁷ Munkácsi 1904:194, 195.

³⁴⁸ Herrmann 1898:324.

³⁴⁹ Szendrey 1925:132.

³⁵⁰ Szendrey 1919.

³⁵¹ Gulyás 1925:139–144.

³⁵² Szendrey 1925:131.

³⁵³ Ipolyi 1854.

³⁵⁴ Orbán 1868–1873.

könyvtárában is.³⁵⁵ Különösen Ipolyiról és említett kötetéről volt jó véleménnyel, egy helyen ezt írta: „Ime e kitünő barátunk oly művel ajándékozta meg tudományos irodalmunkat, mely mindent összefoglal, a mi nemzeti életünkben mese. Ő a »Magyar Mythologia« korszorús szerzője.”³⁵⁶ Ipolyi és Orbán műveit például a *Bálványosvár* (1883) című regényének megírásához használta fel, a könyv Herrmann Antal szerint „214 lapra sűrített magyar mythologia, regénnyé fordított Ipolyi.”³⁵⁷ Művei közül itt még a *Levente* címet viselő „történelmi drámai költemény”-t (1897) említjük meg, amely annyira „tömény” néprajz, hogy az *Ethnographia* már a megírása befejezése, a megjelenés előtt „beharangozta”.³⁵⁸

Jókai nem csak a külföldi és a hazai néprajzi irodalmat ismerte jól, hanem gyűjtött is a nép között:

„De éppily szorgalmas és tudatos gyűjtő is; utazgatásaiban sohasem kerüli el a magyar föld népét, szívesen és hosszan elbeszélget velük, résztvesz családi ünnepélyeiken, a kukoricatöréseken, a disznótoraikon, s amit ott lát és hall, az mind megfelelő és jellemző helyet talál műveiben” – írta róla Szendrey Zsigmond.³⁵⁹

Katona Lajos „céhbeli ethnographus”-nak nevezte és tartotta: „Mert bár a nagy ember ismert szerénysége mindig tiltakozik az ellen, hogy őt ilyennek tekintsük: mi, e tudomány apró napszámosai büszkéek vagyunk, őt élünkön láthatni.”³⁶⁰ „Céhbeliségének” bizonyítékai például *A népdalok hőse* (1851), *A magyar nép adomái* (1856), *A magyar néphumorról* (akadémiai székfoglaló, 1860) és *A magyar nép* (társzerzőkkel, 1888) című munkái.³⁶¹ Az utóbbi terjedelmes tanulmány³⁶² Jókai által megfogalmazott részeiről (családélet, vallás, néphit, babonák, néphumor, népköltészet stb.) írta Katona Lajos, hogy Jókai e „jellemrajz”-ból „utólérhetetlen plaszticitással domborodik ki a mellékes apróságok gyengéi közül – a lényeg.”³⁶³ Szendrey Zsigmond szerint ebből „sok-sok érdekes szubjektív hit” és „megállapítás”, „költői elképzelés” tükröződik – folklorisztikai értéke: népköltészetünk műfajairól írott fejtegetései.³⁶⁴

A 125 évvel és 4 órával ezelőtt elhangzott, fent említett beszédének végén mondta Jókai: „Adjon az ég erőt e magasztos vállalathoz a társulatnak: a föld pedig adjon annak sikert. Éljen és viruljon e társulat a népek életével együtt elmúlhatatlanul.”³⁶⁵

³⁵⁵ Kómár–Németh 2006:64, 119.

³⁵⁶ Jókai 1898:289.

³⁵⁷ Herrmann 1898:325.

³⁵⁸ *Ethnographia* 1891:311.

³⁵⁹ Szendrey 1925:131.

³⁶⁰ Katona 1894b:19.

³⁶¹ Idézik pl.: Solymossy 1925:10; Gulyás 1925:145–147.

³⁶² Baksay–Bartalus–Imre–Jókai 1888. Jókai fejezeteinek újraközlése: Voigt 2005:359–417.

³⁶³ Katona 1894b:19.

³⁶⁴ Szendrey 1925:131.

³⁶⁵ Jókai 1890:9.

22. Hála József Jókai Mórról szóló beszédét tartja 2014-ben az író sírjánál, tőle jobbra Kalina Veronika és Selmeczi Kovács Attila (Mándli Gyula felvétele)

Itt és most jelenthetjük/jelentjük a Néprajzi Társaság „ideiglenes nagy választmánya” néhai tagjának és a Magyar Szakosztály egykori elnökének,³⁶⁶ Jókai Mórnak, hogy az első 125 évet becsülettel végigdolgoztuk, „éltünk” és „virultunk”, születtek szép eredményeink – de küszködtünk nehézségekkel, válságokkal is (22. kép). Holnap nekikezdünk a következő 125 évnek. Eljövendő munkálkodásunkhoz erőt ad (a többi között), hogy hiszünk (mert hinni akarunk) a nagy álmodozó említett beszédében kifejtett (fent már idézett) gondolataiban:

„Ha valaha a világon bekövetkezik az örök béke: az az ethnografia általános elterjedésének a munkája lesz.”³⁶⁷

Megemlékezésemet a Szendrey Zsigmondtól vett (egyetértőleg idézett) következő szavakkal zárom:

„[...] Jókai tehát igazi etnográfus volt: gyűjtő, népszerűsítő és tudós, akit elszakíthatatlan szeretet fűzött a magyar néprajzhoz, s akinek emlékét éppen ezért a magyar néprajznak s Társaságunknak is hasonló megbecsüléssel kell megőriznie.”³⁶⁸

Köszönöm megtisztelő figyelmüket!

³⁶⁶ *Ethnographia* 1890a:44; 1890c:59.

³⁶⁷ Jókai 1890:8.

³⁶⁸ Szendrey 1925:133.

„Kedves Nagyságos Uram!”

Eötvös Albert cigányprímás levelei Herrmann Antalhoz

Herrmann Antal (Brassó, 1851. július 30–Szeged, 1926. április 15.) (23. kép), a magyar néprajztudomány jeles személyisége, a Magyar Királyi Polgári Iskolai Tanítóképző Intézet (Paedagogium) németnyelv- és irodalomtanára (1883–1920), a kolozsvári, majd a szegedi tudományegyetem néprajzprofesszora (1898–1926), a Magyarországi (később Magyar) Néprajzi Társaság egyik létrehozója (1889), az első magyarországi néprajzi folyóirat, az *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* alapító-szerkesztője sokoldalú néprajzi tevékenységén belül nagy jelentőségűek a cigánysággal kapcsolatos munkálkodásai.³⁶⁹ Nem véletlenül nevezték kortársai „cigányprofesszor”-nak,³⁷⁰ „cigányvajdá”-nak,³⁷¹ „országos főcigány”-nak,³⁷² „cigánytudós”-nak,³⁷³ „tudós cigány”-nak,³⁷⁴ sőt, „fehér cigánykirály”-nak.³⁷⁵

Herrmann a kolozsvári tudományegyetemen 1873–1874-ben volt Meltzl Hugó, a Német Irodalomtörténeti Tanszék professzorának tanítványa, a néprajz művelésére e tanárától „nyert volt ösztönt”.³⁷⁶ Feltehetően ő keltette fel az érdeklődését a cigányok történelme, életmódja és kultúrája iránt is. Azonban, hogy Európa-szerte számon tartott és elismert ciganista (ciganológus, romológus) vált belőle, az Liszt Ferencnek a cigányokról szóló könyve³⁷⁷ rá gyakorolt hatásának köszönhető. A nagy zeneszerző és zenész e művében – egyebek mellett – azt fejtegette, hogy a cigányzene nem magyar, hanem cigány (indiai) eredetű, a magyar nemzeti zenét a cigányzenészek teremtették meg. Herrmann, aki elsőként tett különbséget a *cigányzene*, illetve a *cigány zene* és *cigány népdal* (azaz az autentikus cigány folklór) között, Lisztnek e tévedése inspirálta kutatómunkára, az ő

³⁶⁹ Lásd pl. Bódi 1999a; Hohmann 1999:14–32; Hála 2014k. A cigányokkal kapcsolatos munkáinak (önálló kiadványok, tanulmányok, cikkek, folklórközlések, könyvismertetések stb.) jegyzéke: Bódi 1999b. E bibliográfia kiegészítése: Hála 2014k:268–269.

³⁷⁰ Jankó 1889:916.

³⁷¹ Wlislöck 1891.

³⁷² Jankó János, Semayer Vilibáld és Bátty Zsigmon levelében (Hála 2014j:257).

³⁷³ *Tiszántúl* 1914:2; Lambrecht 1926; 1989:91.

³⁷⁴ *Tiszántúl* 1914:2.

³⁷⁵ Lambrecht 1989:94.

³⁷⁶ Szinnyei 1896:IV. 767.

³⁷⁷ Liszt 1859; magyar nyelven először: Liszt 1861.

23. Herrmann Antal
(ismeretlen fényképész felvétele
Néprajzi Múzeum, F 270284)

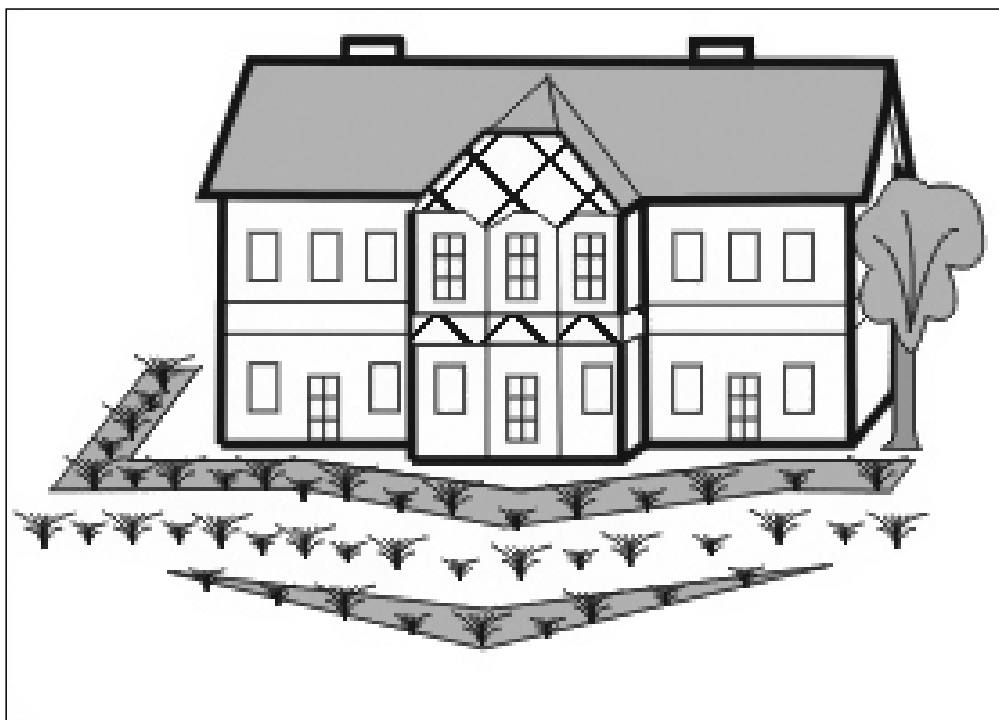
hibás nézeteit akarta helyesbíteni.³⁷⁸ A cigányok körében az eredeti folklórt kutatva első gyűjtését 1886-ban végezte, a velük kapcsolatos tevékenységséget ettől kezdve – sok egyéb mellett – élete végéig folytatta: gyűjtött, kutatott, kutatásokat szervezett, tudományos, népszerűsítő, valamint egyetemi előadásokat tartott, tanulmányokat, közleményeket, cikkeket publikált.³⁷⁹

Herrmann Antal 1890-ben bérbe vette a kalotaszegi Jegenyefürdőt azzal a céllal, hogy a „magyar szellemi munkások”-nak olcsó és jó pihenő-, és nem utolsósorban kutatóhelyet biztosítson. Az „ethnographus telep”-en (24. kép) kétéves fennállása alatt számos neves és jeles kutató (nyelvész, etnográfus stb.) megfordult, akik közül többen fontos dolgozatokkal járultak hozzá Kalotaszeg megismeréséhez. Az ő meghívására ment Kalotaszegre Jankó János is, aki három hónapos gyűjtőmunkájára alapozva megírta az első magyar néprajzi tájmonográfiát.³⁸⁰ A Jegenyefürdőn üdülő (pihenő és kutató) tudós társaság „oszlopos

³⁷⁸ Részletesebben lásd: Hála 2014l.

³⁷⁹ Részletesebben lásd: Hála 2014k, további bőséges irodalommal.

³⁸⁰ Jankó 1892a. Jankó János kalotaszegi kutatásairól és az „ethnographus telep”-ről részletesebben: Hála 2003f.

24. A jegenyefürdői „ethnographus telep” fő épülete, a „Kastély” (Rajzolta Pentelényi Antal az Erdély [1892, 49. oldal] illusztrációja alapján.)

tag”-ja volt Herrmann barátja, a másik kiváló ciganológus, Wislocki Henrik, aki több, nemzetközi viszonylatban is fontos munkát írt a cigányokról.³⁸¹

Jegenyefürdőn Herrmann Antal egyrészt a vendégeivel foglalkozott (pl. bálakat, színelőadásokat szervezett, *Jegenyefürdő Értesítője* címmel egy kis humoros lapot adott ki stb.), másrészt folklórgyűjtést is végzett. Az ott és a környéken feljegyzett cigány népdalokat és meséket a Bölöni György bánffyhunyadi ügyvéd által szerkesztett *Kalotaszegben* (a „Bánffy-Hunyad és vidéke közművelődési, közgazdasági és társadalmi érdekeit képviselő hetilap”-ban, amelynek Gyarmathy Zsigáné mellett a „földolgozótársa volt”) közölte.³⁸² Az egyik közleményhez az alábbi megjegyzést fűzte: „Ezt a hat dalt Eötvös Berczi, a nagyalmásai igen jóra való és messze vidéken híres és kedvelt czigánybanda gavallér primása írta le számomra.”³⁸³

³⁸¹ Jankó 1890:1693; Hunyadi 1893:256.

³⁸² Herrmann 1890a–i; 1891a–c.

³⁸³ Herrmann 1890c:45.

25. Eötvös Albert és cigánybandája Jegenyefürdön (Jankó János felvétele, Néprajzi Múzeum, F 1913)

1890–1891-ben Jegenyefürdön Eötvös Albert nagyalmási³⁸⁴ cigányprímás „derék bandájával” (25. kép) húzta a „talp alá meg a tiszta czelnai borhoz valót”.³⁸⁵ A szakirodalomban elsőként említett kalotaszegi cigányzenekart³⁸⁶ Herrmann szerződtette Jegenyefürdőre. A prímás és a többi zenész a két nyári szezonban (1890–1891) jó kapcsolatban élt együtt a fürdőn az értelmiségi vendégekkel és szórakoztatták azokat a bálokon, a születésnap ünnepségeken, az „állandó színház” programjain stb. Az egyik színelőadási meghívóban pl. így szerepeltek: „5. Eredeti cigány népdalok cigány szöveggel: sátorozva gyűjtötte Herrmann Antal úr, énekli Heltai N. úr. A szüneteket Eötvös Berczi jegenyefürdői nemzeti zenekara művészi játéka tölti ki be.”³⁸⁷

A zenekar vezetője nagy népszerűségnek örvendett a vendégek körében, Jankó János pl. így jellemezte őt:

³⁸⁴ A település neve 1899-től: Váralmás (Wikipédia).

³⁸⁵ Kalotaszeg 1890; Kalotaszegi 1891.

³⁸⁶ Könczei 2011:238.

³⁸⁷ *Jegenyefürdő Értesítője* 1891:4.

„Bánkódó és nem bankódó szerelmesek és szerelmetleneké itt az élet. A főszerelmes szerepét azonban a cigánybanda primása, Berci játsza; ő szerelmes abba az arcképbe, melyet mindig a szívében hordoz, ezenkívül a nyesze-nyuszájába, no meg a fürdő minden hölgyvendégébe, kikkel azonban ezt csak a legkellemesebb módon, zene által érezteti.”³⁸⁸

Egy vers is született róla a fürdő egyik, Idegh János álnevet használó vendégének (vagy Herrmannak?) a tollából:

„BERCZIHEZ

*Nem loptam én életemben,
Soha csikót Debreczenben,
Se egyebet, se egyebütt,
Miért vonít a hegedűd?*

*Se nem öltem, se nem loptam,
Boldogsorban sose voltam,
Meg is fizetnék mindenütt,
Miért vonít a hegedűd?*

*Bármit játszol, akár »Mártha«,
Akár más iszonyat járja:
Nem az Isten ostora vagy,
Ördögnek küldötte vagy.”³⁸⁹*

Eötvös Albert egy nagymási karácsonyi éneket közölt a *Kalotaszegben*,³⁹⁰ a zenekarának tagjairól írt dalait pedig ugyanabban a lapban a „főnöke”, Herrmann Antal tette közzé.³⁹¹ Az utóbbi közleményben egy négysoros magáról a szerzőről szól,³⁹² amelyet Herrmann korábban, mint „cigány népdalt” publikált:

*„Eső esik, virág fakad,
Lám, a Berczi hogyan mulat.
Jegyei feredőben,
S iszik hozzá sört jó bőven.”³⁹³*

³⁸⁸ Jankó 1890:1694.

³⁸⁹ Idegh 1891.

³⁹⁰ Eötvös 1890.

³⁹¹ Herrmann 1891c:274; újraközölte: Könczei 2011:77.

³⁹² Herrmann 1891c:274.

³⁹³ Herrmann 1891b:245.

A cigányzenekar tagjairól született dalocskák alapján Könczei Csongor feltételezi, hogy „Eötvös Berczi bandája» valószínűleg primhegedűs, segédprimás, brácsás (kontrás), gordonkás, nagybőgős és cimbalmos összetételű volt.”³⁹⁴ Vagyis a primással együtt 6 tagból állt. Ennek ellentmond, hogy az említett dalokban a primás saját magával együtt 8 főt énekelt meg (Károly bőgős, Laci hegedűs, Dombi brácsás, Lukács, Józsi gordonkás, Jóska cimbalmos, Koskó, Berci),³⁹⁵ a zenekarról fennmaradt fényképen pedig 7 fő szerepel. Ezek alapján feltételezhetjük, hogy a jeles banda létszáma nem volt állandó, időnként változott. Herrmann egyes közléseiben a zenekar egy-egy tagját, mint adatközlőt említette, innen ismerjük Dombi András brácsás, Dombi József kisbőgős (1890) és Dombi Dénes kisbőgős (1891) nevét.³⁹⁶

Nagyalmáson a XIX. század végén két „cigány utca” volt. Az „arisztokrata” cigánynegyedben (Zene utca) 15 muzsikos család élt.³⁹⁷ Ezek egyikének volt sarja Eötvös Albert, akinek utódai, illetve családjának leszármazottjai a XX. században jeles zenészek voltak (az „Ötvös család” Váralmásan).³⁹⁸

Könczei Csongor szerint „feltételezhető, hogy a néprajzkutató Herrmann Antal és a cigányprimás Eötvös Berczi kapcsolata nem szorított csupán egy »szokványos« gyűjtő-adatközlő viszonyra...”³⁹⁹ Valóban, a néprajztudós és a cigányzenész között közvetlen kapcsolat alakult ki és tartott még hosszú évekig a jegenyefürdői „ethnographus telep” megszűnése (1891) után is. Jó bizonyíték erre az 1890 és 1907 között Herrmannhoz írt 11 Eötvös-levél (26. kép), amelyek a néprajzprofesszor hagyatékában maradtak fenn.⁴⁰⁰

A cigány sorokat is gyakran tartalmazó magyar, illetve cigány nyelvű levelekből, amelyekben Herrmann többször „nagyságos principális uram”-nak szólítatják, egyebek mellett az alábbiak derülnek ki. Kérte a tudós közbenjárását, hogy megszületendő gyermekének József főherceg legyen a keresztapja (ez nem sikerült). A millenniumi ünnepségeken, Budapesten akart zenélni a bandájával, ez ügyben jötevője tanácsát kérte, valamint segítséget ahhoz, hogy fia továbbtanulhasson Kolozsváron. Gyakran kapott Herrmanntól tanácsot, segítséget, küldeményt (könyveket, kottákat stb.) – ezért gyakoriak a levelekben a hálálkodó sorok és jókívánságok.

³⁹⁴ Könczei 2011:77–78.

³⁹⁵ Herrmann 1891c.

³⁹⁶ Herrmann 1890d:55; 1890e:68; 1890f:69; 1890g:92; 1890h:118; 1891a. Idézi: Könczei 2011: 76–77.

³⁹⁷ Herrmann 1890c:45.

³⁹⁸ Könczei 2011. 238. Megjegyezzük, hogy Kalotaszegen kívül más településen is éltek és zenéltek Ötvösök, pl. Kispetriben Ötvös József csellós, Egeresen Ötvös Aladár, Szászfenesen Ötvös Aladár brácsás, Ötvös József brácsás, Ötvös János primás (Könczei 2011:226, 229, 236, 237).

³⁹⁹ Könczei 2011:78.

⁴⁰⁰ Eötvös 1890–1907.

A. Hermann 1894 18/12
13/E

Magyaros barrai úr!

Rövid magyoki listával értesíttem, hogy a farsangon a Herrmann-nyelvről nem felejtettem el; miről az eredeti okmányt meggyőződés volt és minden váratlanul ide értelem. -

Egyszerűleg bitor magyos a magyaros nyelvről is értesíttem, hogy a várt nyelvről parancsára meg, nincs meg, de jétem jó, voltaképpen hirtelen magyos meg lesz - elhelyezkedés után nyugodtan magyos, gátlások.

Magyos is magyos, a magyos nyelvről Albert

26. A Herrmann Antalnak küldött egyik Eötvös Albert-levél (Szegedi Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár, Herrmann Antal-hagyaték)

A levelekből kiviláglik az is, hogy a primás cigány dalokat és meséket gyűjtött Herrmann számára. A tudós hagyatékában Eötvös Albert cigány nyelvű lejegyzésében 59 dal és 2 mese található.⁴⁰¹

A levelek különféle írásmódja arra enged következtetni, hogy nem ő vetette papírra, hanem valakivel (a tanítóval? jegyzővel?) íratta azokat. Némely szavak és stílusfordulatok is ezt támasztják alá. Megjegyzendő még, hogy a név Eötvös és Ötvös változata az aláírásokban egyaránt előfordul.

Herrmann Antal néprajztudós és Eötvös Albert cigányprimás esete szemléletes példája annak, amikor a gyűjtő és az adatközlő kapcsolata túlléphet a hivatalos formán és kölcsönös tiszteleten és segítségen alapuló, tartós (baráti, ez esetben inkább atyai-fiúi) viszonyra alakulhat át. Ilyenre más példák is voltak a magyar néprajztudomány történetében.

⁴⁰¹ Bódi 1999a:107.

EÖTVÖS ALBERT LEVELEI HERRMANN ANTALHOZ

1.

Nagyságos Herman Antal tanár úrnak
B. pesten

Ezzer bocsánatotott instálok Nagyságos principállis uram hogy ígéreteemet nem teljesítettem oka az volt hogy a miotta a Jegenyei fürdőrről el jöttem azota folytonosan fekvő beteg vagyok ha nem a hogy jobban leszek azzonnal fogok dalokat és meséket gyűjtetni és gyűjteményeimet a Nagyságos principális uramnak röktön be fogom küldeni pestre.....

Ando csorbosz Pabarav thaj me tut azsarav. A csibakra rá gyujtottam és én tégedet várlak jól van irva, és magyarul eszt teszi.....

Kezeit csokolom a Nagyságos Aszonynak
és a kicsi Zsuli kisaszonynak és az urfiaknak

Aldij tut o szunton devel, o devel del tut szasztyipo gule bare raja me kivanyinav tuke tro patyivalo romano primasisz o

N. Almás.
Deczember 10 890

Berczi
Baró almasisz

[Áldjon meg a szent Isten, adjon neked egészséget édes/kedves nagy úr. Én kívánom ezt neked, a te becsületes roma primásod Berczi Nagyalmásról.]

2.

Nagyságos Úram!!!

Én mint a művészet egyik szerény vándor madara a melleg nyár eltelttével oda hagytam a nyár folyamán általam kedvelt nyári hazámat, Jegenye fürdőjét, s Nagyságod is mint e kedves nyári üdülőhely atyailag gondoskodó főnöke télire szebb hazában kereset lakást, hisz a leg szebb nota mondja:

*Fütyöl a szél, az idő már ősze jár,
Szebb hazába megy vígadni a madár...*

Habár a tél a vándor madarakat jobb hazába szolitotta, mindazonáltkal magukkal vitték a nyári hazának legszebb emlékeit, a téli hazába is. Enél fogva bennem is élmég a mult nyár kedves emlékeként a hálás szeretett és kiváló tisztelett Nagyságod és kedves családja iránt, valamint a hon vágy a nyári hazához, a hol ismét összetalálkoznak a vándor madarak, mit hogy elérhessünk jó egészségben a Jó isten adja...

De bár milyen zord legyen is a tél hidege, mely megzavart nyári hazánkából, azért a hálás szeretett és kiváló tisztelett melegének sugarai áthatolják a leg zimankosabb és leg zordabb téli hidegét is...

Ezért az én hálás szeretettem és tisztelettem melegének bizonyosságául felhasználom jelen alkalmat arra, hogy érzelmeimnek némi tolmácsolat adjak Nagyságod és kedves családja becses színe előtt az új év beáltával:

Kívánok tehát boldog új évet, kívánom hogy a jó isten áldja meg Nagyságodat és kedves családját a legjobb egészséggel és boldogsággal, legyenek mindenütt rozsás utjaik, hogyha azon bár mikor vissza tekintenek, teljes meglelédéssel dicsekedhessenek minden új évbeáltakór.

Kívánom továbbá: az ég áldja meg hosszú étellel, hogy sokszor szívesen és örömet lelhessenek üdülést a zord tél végeztével a jegenyei kedvelt nyári hazában a hová a sokszori viszont látástt szivemből ohajtani....

Midön legjobb a leg hálásabb érzelmeimnek bátor voltam őszinte kifejezést adni, bocsánatott kérek Nagyságodtól alkalmatlan soraimért; kezeit csokolom Ö Nagyságáéknak egyszersmind fogadják szívesen kiváló tiszteletemnek szerény de őszinte kifejezést..

Maradtam
Az igent tiszteltt Nagyságos úrnak
Alázatos Szolgája

Eötvös Albert
nép zenekar vezető
Nagy Almás 31/12 890.

3.

Nagyságos Herman Antal tanár úrnak üdvözlettel
Budapesten
I. Wár, Szent György utca 2., I em.

Kedves Nagyságos Uram!

A Jegenye fürdőbe ígért fogalmazó levelet méltóztatásig nekem kedves Nagyságos uram el küldeni, és miként kell nékem tájékozni mindent meg magyarázni a levélben.

Nagy Almás 16/8. 893
Kezeit csokolom Ötvös Berci

4.

Gule bare raja tradav tuke paramicsesz, thaj mangaman tuke te na brisztesz pal o baro raj o József hercegosz, Ö felsegosz, thaj trade mange lil gule bare raja csumidav tre vaszta acsav tro lacso manus o

Berczi
primasisz
Baro almasisz
November 19. 894

[Édes/kedves nagy úr! Küldök neked meséket és kérlek, ne feledkezz meg József hercegről, öfelségéről. És küldjél nekem levelet édes/kedves nagy úr! Csókolom a kezeidet, maradok a te jó embered Berczi primás Nagyalmásról]

5.

Kedves Nagyságos úram!

Ezer bocsánatot kérek alkalmatlankodásomért, roppant nyughatatlan vagyok, nagyságos priczipális úram feleségem szabadulását minden percben várom, és remélem is hogy egy pár napok allat isten segedelmével meg is fog lenni, ismételve kérve kérem kedves nagyságos priczipális úramat engem Ö fenségének ajánlani és egy szoval engem pártfogás alá venni mert a míg élek hálás köszönettel fogok lenni nagyságos priczipális úram előtt ugysem voltam rossz embere, remélem hogy üres kosarat nem kapok, melékelve küldök néhány iratokat, és kültem, és küldeni fogok öröm választ várok minden percbe

Kezeit csokolva maradtam Ötvös B
N.Almás 1894 Dec. 2.

6.

Nagyságos Dr. Herrmann Antal
tanár úrnak.
Buda-pesten
I. Szentgyörgy utca. 2.

Nagyságos Úram

Becses levelit vettem a mellyet nagyon szépen köszönök, a melékelt sorokat be irtam és az illető helyre ajánlva küldve azaz folyó hó 11 én el lett küldve, meséket lehetőleg kivansága szerint fogok szerezni és el fogom a nagyságos uramnak küldeni.

És kérem szépen az ügyről meg nem feledkezni, vagyok legalázatosab szolgája

Eötvös Berci
népzenekar vezető
N.Almás
Decz. 12én 1894.

7.

N.Almás 1894 18/XII

Nagyságos tanár úr!

Bátor vagyok tisztelettel értesíteni, hogy ő fensége a keresztapaságot nem fogadta el; miről azt eredeti okmányt meggyőződés végett és vissza várolag ide csatolom.

Egy idejűleg bátor vagyok a nagyságos urat arról is értesíteni, hogy a várva várt párom [...] még nincs meg; de Isten jó voltából mi hamarabb meg lesz. – Melyek utan maradtam nagyságodnak

alázatos szolgája
Eötvös Albert
Boldog és szerencsés Karácsony ünepeket kívánok

8.

Kedves Nagyságos úram!

Mielőtt soraim tovább folytatnam, előre is bocsánatot kérek hogy ismét egy kéréssel vagyok bátor a nagyságos úrnál alkalmatlan lenni.

Feltett szándékom ugyan is, hogy a millenium alkalmával fel merjek Pestre bandámal együtt, mit akóra 10 tagra egészítenék ki hogy ottan egy bizonyos meg határozandó helyen jáczodjam mint hogy pedig az eljárást, mely mellett oda juthatnék nem ismerem ez okból bátor vagyok a nagyságos urat alázatos tisztelettel kérni miszerint kegyeskedjék említett tervemre vonatkozó becses tanácsát illetve az oda juthatási eljárást vellem közölni.

A kedves Nagyságos aszony és [a kedves Nagyságos] urfiakat és ugy szinten a kis aszonyokat nőmmel együt és és kartarsaimmal együt kezeiket csokolva, a nagyságos princípális úramnak kedves sorait várva várom és nőmmel és kartársaimmal együt kezeit csokolva maradtam szerető volt és lesz cigány primása

Eötvös Albert

nép zenekar vezető

N.Almás 18/II 896.

(Kolozs megye)

9.

Kedves Nagyságos Uram!

Folyó év február hó 19én kelt levelemben bátor voltam a Nagyságos urat, azon feltett szándékomról értesíteni, hogy a millineum alkalmával fel szeretnék menni én is bandámmal, együtt, mit akora 10 tagra egészítenék ki, Pestre. Ugyan akkor bátor voltam említett ügyben a Nagyságos ur tanácsát kérni illetve az oda juthatási eljárásról fel világosítást kértem. Mivel pedig b. válaszát mind ez ideig nélkülözöm bátor vagyok aszt istmételten alázatos tiszteletem mellett kérni.

Egy idejüleg bocsánatot kérek, hogy cigány dalokat s meséket mind ez ideig nem küldtem, most van azokból gyűjteményem, de személyesen szeretném a nagyságos úrnak azokat átadni.

Alkalmatlanságaimért bocsánatot kérve és a nagyságos urat kedves családjával együtt üdvözölve és kezeit csokolva nőmmel és bandámmal együtt maradtam

legalázatosabb szolgája

Eötvös Albert

nép zenekar vezető

N.b.

Gule bare raja mangaman tuke szigon trade mange pale lyill.
Mangaman tuke
me tro lacso
manus o
Berczisz
Kato baro Almasisz
1896. Márcziusisz 3 tosz.

[Édes/kedves nagy úr, kérek gyorsan küldjél válaszlevelet nekem! Kérek, a te jó embered,
Berczi Nagymásról]

10.

Nagyságos
Dr Hermann Antal
egyetemi tanár úrnak
Kolozsvár

Mielőtt rövid soraimat tovább folytatnám, bocsánatot kérek alkalmatlan voltamért.
Ismerve nagyságod határtalan jóságát és irányomban oly sokszor tanusított jó indulatait,
melyet elfeledni soha sem tudok, bátor vagyok ugy a magam, mint családom és zenekar-
rom nevében a következő uj évre nagyságodnak és becses uri családjának sok boldogságot,
örömöt és állandó tartos jó egészséget kívánni, mely után vagyok nagyságodnak

N. Almás 1898 decz. 31én
legalázatosabb szolgája
Ötvös Berczi
czigány primás

11.

Kedves Nagyságos úram!

Van szerencsém értesíteni hogy a gyerekem könyvecskéit, és a kotált, meg kaptam,
a melyért fogadja leg hálásabb köszönetemet, és a nagyságának kezeit csokolom.

Továbbá játszani fogom, és mindenüt meg mondom hogy kittől vadnak, nagyságos
jó úram meg bocsáson, én igazán meg feledkeztem, a Nagyságos úrnak meg irni, hogy
a kalotaszegi lapnak, asztta számát meg kaptam, a melyben Torutz Dorina, s ugy az

úradalmi Intéző urról, én róllam volt szives írni, köszönöm szépen. Az intéző úrnak is, meg mutatom, és nagyon örült neki.

Nagyságos jó úram!

Az edigi fáradságát, a gyerekem érdekében nagyon szépen köszönöm az év végével iskolai vizsgája, nagyon szépen sikerült a mely az iskolai értesítőjébe ma be lett írva. Mostan nagyságos jó úram én személyesen akarok Kolozsvárra menni. Kis fiammal együtt, méltóságos Pál István úrhoz, mert eszta jó ajánlatott Tekts. Gáspár Tamás uradalmi intéző mondota, mi után régi jó ismerősöm Méltóságos Pál István úr is, már ha meg segít a jó isten föl tett szándékomra, de én meg kérem a nagyságos urat, ha csak teheti méltóztasson elseje előtt bár mellik napon Kolozsvárra le jönni, és vellem eszt tudatni, hogy mellik napon történhetne meg, hogy azon a napon legyen én is ott, hogy együtt legyünk, vagy pedig együtt menjünk, a méltóságos Pál István úrhoz, hát ha akkór hatása lesz, dolgunknak, és Kolozsvárnál találkozunk. Nagyon szépen kérem a kedves Nagyságos jó úramat nőmmel és kis fiammal együtt, eszta fáradságát vegye és méltóztasson jönni le Kólósvárra, mert akkor hiszem hogy föl tett szándékomnak sikerre lesz, és kis fiam jövője életben fog lenni, ujjolag kérem szépen a nagyságos jó úramnak ne méltóztasson kéréssemet meg vetni, nagyon sajnós lenne reám és kis fiam[ra] nézve.

Én a Nagyságos úrnak örök hállával tartozom A nagyságos aszonynak kezeit csokolom és ugy a Nagyságos Úrnak, kegyes válaszát örömet várva várom alázatos tisztelettel:

Ötvös Berci

N.Almás 1907 Juni 21.

Gule bare raja ker misto, lacsar mure czine csaveszki butyi, ke aldinela tut o baro. Del, irin mange szigon gule bare raja csumidav tre vaszta me o

Bercisz

Kata baro almasisz⁴⁰²

[Édes/kedves nagy úr, tegyél jót, segíts a kisfiam ügyében, mert megáld majd a nagy Isten. Írjál nekem hamar édes/kedves nagy úr! Csókolom a kezeidet Berczi Nagyalmásról.]

⁴⁰² A cigány nyelvű szövegek leírásáért és lefordításáért ezúton is köszönetet mondok Rézműves Melinda néprajzkutatónak.

Aranyosrákostól Vácig

Adalékok Borbély Sándor néprajzi munkásságához

BEVEZETÉS

Keszeg Vilmos egyik tanulmányában a Torda és környéke szellemi életében és a néphagyományok közlésében is fontos szerepet játszó *Aranyosvidék* (1891–1940) című hetilapról írva bemutatta Borbély Sándor XIX. század végi aranyosszéki néprajzi tevékenységét, egyebek mellett megállapítva, hogy „folklórgyűjtői érdeklődésére vonatkozóan gyérek az adataink”⁴⁰³

E sorok írója, némi előzmény⁴⁰⁴ után és arra támaszkodva, Keszeg Vilmos fent említett cikkét kiegészítve az alábbiakban néhány adalékkal szándékozok hozzájárulni Borbély Sándor néprajzi munkássága jobb, alaposabb megismeréséhez.

ÉLETRAJZI VÁZLAT

Tordai Ereos Borbély Sándor 1866. január 14-én született Aranyosrákoston (Torda-Aranyos vm.) nemesi családban, Borbély Mózes gazdálkodó és Csegezi Ágnes gyermekeként.

Iskoláit szülőfalujában kezdte, később a tordai unitárius gimnáziumban (1877–1882), majd a zilahi tanítóképzőben tanult. A kitűnő előmenetelű ifjú az utóbbi iskolában 1886-ban kapott tanítói oklevelet. Zilahon nagy aktivitással vett részt az önképzőkör munkájában és Korbuly Ignác ügyész két fia mellett házitanítószkodott.

Tanulmányait 1886 és 1889 között a budapesti Magyar Királyi Állami Polgári Iskolai Tanítóképző Intézetben folytatta. A Budai Paedagogium néven híressé vált intézményben magyar nyelvből és irodalomból, valamint történettudomány szakból érdemelt ki jeles oklevelet és tornatanári képesítést is szerzett. A fővárosban is folytatta a házitanítószkodást: Stöckl Alajos fiait oktatta. Közben (1887 nyarán) Gyulafehérváron katonáskodott.

1889–1890-ben egy évig egykori iskolájában, a tordai unitárius gimnáziumban tanított mint senior. 1890 nyarán befejezte katonai szolgálatát.

1890 őszén került a váci Országos Királyi Siketnéma Intézetbe tanárgyakornokként (27. kép). A szakvizsgák (lélektan, a siketnéma-oktatás története) letétele után, 1892-től

⁴⁰³ Keszeg 2012:220.

⁴⁰⁴ Hála1999a:46–47, 48–49; 2002b:18–20, 23–24; 2003i:113–115, 118–122.

27. Borbély Sándor az 1890-es években (Vaday József: Magyar tanférfiak és tanítónők ezredéves albuma, 1896: XXXVIII-A. kép)

tanárként dolgozott. 1897 és 1899 között a budapesti siketnéma-intézet vezető tanára volt, majd visszatért Vácra, ahol az ottani intézetet igazgatta nyugalomba vonulásáig: 1924-ig.

1900-ban feleségül vette Sebes Vilmát, egy előkelő udvarhelyszéki székely nemes család sarját, házasságból három fiúgyermek: Andor (1901), Pál (1902) és Zoltán (1904) született.

Borbély Sándor, a kiváló gyógypedagógus, a magyar siketnéma-oktatás kiválósága, több tudományos és társadalmi szervezet tagja és vezetője (pl. Erdélyi Múzeum-Egyesület, tag; Magyar Néprajzi Társaság, tag; Magyar Tanítók Turista Egyesülete, választmányi tag; 1895–1914; Siketnéma Intézeti Tanárok Országos Egyesülete, tag, elnök: 1911–1925; Unitárius Irodalmi Társaság, tag; Váci Kaszinó, tag, tb. tag; Váci Magyar Védő Egyesület, tag, elnök), sok könyv és számos (gyógypedagógiai, néprajzi, turisztikai stb.) cikk szerzője (pl. az *Aranyosvidékben*, az *Erdélyben*, az *Erdélyi Híradóban*, az *Ethnographiában*, a *Gyógypedagógiai Szemlében*, a *Kalauzban*, a *Kolozsvárban*, a *Magyar Siketnéma-Ok-*

28. Borbély Sándor portréja a váci Cházár András EGYMI múzeumában (Mándli Gyula felvétele)

tatásban, a *Néptanítók Lapjában*, a *Siketnémák Képes Lapjában*, a *Siketnémák és Vakok Oktatásügyében*, a *Siketnémák Közlönyében*, a *Turista Közlönyben*, a *Turisták Lapjában*, az *Unitárius Egyházban*, az *Unitárius Közlönyben*, a *Váci Hírlapban*, a *Vác és Vidékében*, *A Vidékben* publikált), a Koronás Arany Érdemkereszt (1903) és a Signum Laudis (1925) kitüntetések birtokosa Vácon (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.) hunyt el 1932. december 9-én. Temetése ugyanabban a városban volt december 11-én a Középvárosi temetőben.⁴⁰⁵

⁴⁰⁵ Borbély Sándor életéről és munkásságáról lásd például: Vaday 1896:30; Borbély 1902, Borbély internet 1; Borbély internet 2; *Magyar Siketnéma-Oktatás* 1916; *Siketnémák Közlönye* 1916:25; *Siketnémák és Vakok Oktatásügye* 1925; Szentgyörgyi 1927; Winkler 1927:62; Gyászjelentés 1932; *Váci Hírlap* 1932; *Unitárius Értesítő* 1932; Gulyás 1941a; 1941b; Angyal 1966; Torday Borbély 1966; Kenyeres 1967; Móritz 1976:61–62; Élesztős 1995; Markó 2001; Hála 2002b:18–20, 23–24; 2003i:113–115, 118–122; Keszeg 2012:219– 220; Kelemen é. n.

29. Borbély Sándor mellszobra a váci Cházár András EGYMI kertjében (Mándli Gyula felvétele)

Borbély Sándor Vácon nagy tiszteletnek örvendett. Portréját (28. kép) 1923-ban festették meg,⁴⁰⁶ bronz mellszobrát, Vaszary László alkotását⁴⁰⁷ halála után állították fel az intézmény udvarában (29. kép).

Borbély Sándor a trianoni diktátum után Romániához került szülőfalujában szeretett volna nyugodni, de ez akkor nem volt kivitelezhető. Amikor Vácon kezdték felszámolni a Középvárosi temetőt, a leszármazottak kihantoltatták Borbély és felesége hamvait és azokat, az intézménnyel megállapodva, a siketnéma-intézet kertjében lévő mellszobra előtti részen, ünnepség keretében 1990 májusában helyezték örök nyugalomra. A diákok azóta, minden évben Mindenszentek napján mécseszt gyújtanak emlékükre a szobor talapzatán.⁴⁰⁸

⁴⁰⁶ Kelemen é. n.

⁴⁰⁷ Gulyás 1941b:911.

⁴⁰⁸ Mándli Gyula helytörténész (Nagymaros) szíves közlése.

NÉPRAJZI ÉRDEKLŐDÉSÉNEK KIBONTAKOZÁSA

Keszeg Vilmos szerint Borbély népköltészet iránti „Érdeklődésének alakulásában bizonyára nagy szerepet játszott testvérbátyja, Borbély György [...]”⁴⁰⁹

A másik személy, aki nagy hatással volt néprajzi érdeklődésének kialakulására, főiskolai tanára, az 1883 óta a Budai Paedagogiumban német nyelvet és irodalmat oktató Herrmann Antal (30. kép), a magyar néprajz későbbi meghatározó személyisége volt, aki a tanintézetben például Bellosics Bálintból, Istvánffy Gyulából és Romulus Vuiából is néprajzkutatót nevelt.⁴¹⁰

Herrmann-nak – és tanártársának, Király Pálnak – Borbélyra gyakorolt hatása jól tükröződik egy későbbi, 1925-ben írt levélből, amelynek kíséretében egyik könyvét⁴¹¹ küldte mesterének:

„E könyvből kinek adhatnék inkább és előbb egy baráti példányt, mint neked nagyon tisztelt, becsült barátom, egykori érdemes tanárom, kinek környezetében s a Király Pálok keze alatt mohón szívogattam magamba azt a szellemet, melyből később lelki egyéniségem kialakult, amelyet egy élet munkásságába beletettem.”⁴¹²

A tanár-tanítványi viszonyból később kölcsönös tiszteleten alapuló, mély barátság lett (lásd még az alábbiakban). Ennek bizonyítékai például a Herrmann által Borbélynak írt levelek megszólításai, amelyekből kettőt idézünk: „Szeretett barátom! Kedves tanítványom és – Mesterem!” (1916);⁴¹³ „Kedves Barátom! Legkedvesebb volt tanítványom!” (1925).⁴¹⁴

A FIATAL TANÁR MINT LELKES NÉPRAJZI GYŰJTŐ

CIKKEK AZ *ETHNOGRAPHIÁBAN* 1891-BEN • „Részint ismeret és adatszerzés, részint tudnivágyásból, többször gyalog körüljárta a magas Kárpátokat, Máramarost, Erdélynek minden megtekintésre méltó helyét, az Al-Duna vidékét, a Dunántúlt, hogy közremunkálhasson a magyar irodalomban még hiányzó néprajzi adatok megismertetésében” – írták róla 1896-ban,⁴¹⁵ amikor már több éve, feltehetően főiskolai diákkora óta foglalkozott néprajzi gyűjtéssel.

Nem sokkal a megalakulás (1889) után, 1890-ben belépett a Magyarországi (később Magyar) Néprajzi Társaságba,⁴¹⁶ és hamarosan, 1891. február 6-án levelet küldött Vácról egykori tanárának, Herrmann Antalnak, aki akkor a főként neki köszönhetően megalakult

⁴⁰⁹ Keszeg 2012:219.

⁴¹⁰ Paládi-Kovács 1999:36.

⁴¹¹ Borbély 1924.

⁴¹² Borbély 1925:3–4.

⁴¹³ Magyar Paizs 1916:2; Torday Borbély 1966:42.

⁴¹⁴ Torday Borbély 1966:42.

⁴¹⁵ Vaday 1896:30. Útleírásai, úti jegyzetei, többnyire néprajzi adatokkal pl.: Borbély 1892; 1893e; 1894b; 1894c; 1896a; 1896b; 1896c; 1897e; 1912. Útirajzainak gyűjteménye: Borbély é. n. [1905].

⁴¹⁶ *Ethnographia* 1890d:210.

30. Herrmann Antal
(Ismeretlen fényképész felvétele,
Szegedi Tudományegyetem,
Egyetemi Könyvtár, Herrmann
Antal-hagyaték)

tudományos egyesület folyóiratának (egyben a magyar néprajz központi orgánumának), az 1890 óta ma is megjelenő *Ethnographiának* a szerkesztője volt. Ebben gratulált a szerkesztői kinevezéshez, kifejezte érdeklődését a néprajz iránt, és kijelentette, hogy hasznos tagja akar lenni a társaságnak. Ehhez kérte Herrmann tanácsát, útbaigazítását, segítségét. Beszámolt addigi gyűjtéseiről, amelyeknek eredményei: karácsonyi és újévi versek, népdalok, lakodalmi versek, aranyosszéki közmondások, babonák, átkok stb. (Függelék 1.).⁴¹⁷

Az ugyanazon év március 10-én kelt leveléhez mellékelve már írásokat (aranyosszéki húsvéti szokások, debreceni adomák, váci dalok) is küldött a szerkesztőnek, illetve az *Ethnographiának*. Egy dolgozatot, az aranyosszéki táncokról szólót későbbre ígérte. Közölte azt is, hogy a Váci Egyesült Kaszinó Kör az ő javaslatára belépett a Néprajzi Társaságba (Függelék 2.).⁴¹⁸

⁴¹⁷ Borbély 1891a.

⁴¹⁸ Borbély 1891b.

Az eredmény: 1891-ben négy cikke látott napvilágot az *Ethnographiában*. Egy levéltári adatközlés a cigányvajdákról,⁴¹⁹ valamint a *Debreczeni adomák*,⁴²⁰ *Az aranyösszékiek táncza*⁴²¹ és az *Aranyösszéki adomák*⁴²² című írása.

EGY KÜLÖNÖS PÁLYÁZAT, 1892–1893. • A tordai *Aranyosvidék*, a néprajz szolgálatát is magára vállaló lap, „Torda-Aranyos megye közigazgatási, közgazdasági, közművelődési, társadalmi és szépirodalmi hetilapja”-nak szerkesztője 1892 és 1896 között Borbély György, Borbély Sándor bátyja volt.

Erre az időszakra esett egy néprajzi pályázat, amelyet a szerkesztőség 1892. december 25-én írt ki folklóralkotások (mesék, mondák, dalok, közmondások stb.) gyűjtése/közlése céljából. Részt vehetett rajta minden előfizető, aki az általa gyűjtött Torda-Aranyos vármegyei anyagot a következő év március 15-ig beküldi. Az első és a második díj: egy 20 és egy 10 „koronás arany”.⁴²³

Közben, 1893. január 29-én megjelent a lapban Borbély Sándor *Karácsonyi versmondás Aranyösszéken* című cikke.⁴²⁴ A szerkesztői lábjegyzetből kiderül: az írás eredetileg a karácsonyi ünnepi számban jött volna ki, de anyagtorlódás miatt csak most tudták közölni és – különös módon – felvették a pályaművek sorába, mivel ahogy írták: „E cikk bátran léphet a pályázók közé.”⁴²⁵

A pályázat eredményét június 4-én hirdették ki. A beérkezett 6 pályamű közül Borbély Sándor *Karácsonyi versmondás Aranyösszéken* című, már publikált (!)⁴²⁶ munkája lett az első helyezett, míg a második egy ismeretlen szerzőtől származó, *Néprajzi feljegyzések Tordáról s a volt Aranyösszék egy pár falujából* címet viselő dolgozat. Utóbbi alkotóját felkérték, hogy nyolc napon belül jelentkezze a pályadíjért.⁴²⁷

A *Néprajzi feljegyzések...* című munkát 1893. július 2. és október 14. között 14 folytatásban közölték az *Aranyosvidékben*,⁴²⁸ és csak az utolsó részből (amely az *Egy pár vonás az Aranyösszékiekről* alcímet viselte) derült ki, hogy a szerzője ennek is Borbély Sándor!⁴²⁹ Ő a pályadíjat nem vette fel, ezért a 10 „koronás arany”-at egy népmese beküldőjének, a harmadik helyezett Vajna Ödönnek adták át.⁴³⁰

⁴¹⁹ Borbély 1891c.

⁴²⁰ Borbély1891d.

⁴²¹ Borbély1891e.

⁴²² Borbély1891g.

⁴²³ *Aranyosvidék* 1892:213.

⁴²⁴ Borbély 1893a.

⁴²⁵ Borbély 1893a:21.

⁴²⁶ Borbély1893a.

⁴²⁷ *Aranyosvidék* 1893.

⁴²⁸ Borbély 1893b.

⁴²⁹ Borbély 1893b:179.

⁴³⁰ Borbély 1893b:119. A pályázat lefolyását részletesen ismertette, a díjnyertes pályamunkák elemzését elvégezte: Keszeg 2002:209–218. Szerinte a néballadákat, népdalokat, katonafolklórt, verses leveleket, példabeszédeket, proverbiumokat, mondákat, gyermekjátékokat stb. tartalmazó

RÉSZVÉTEL EGY MÁSIK PÁLYÁZATON 1896–1897-BEN • A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság 1896. május 31-én hirdetett pályázatot székely lakodalmi táncszók és halotti torokon szavalt versek gyűjtésére.

Az 1897. március 1-jei határidőig 3 pályamunka érkezett be. A 300 koronás pályadíjat Csulak Lajos segesvári tanító nyerte el, a másik két pályázó közül az egyik (Olosz Katalin szerint) valószínűleg Borbély Sándor volt. Munkája elkallódott.⁴³¹

NÉPRAJZ A VÁ CZ ÉS VIDÉKÉBEN 1896–1897-BEN • Vácon 1896-ban az egyik jelentős esemény a *Vá cz és Vidéke* című „társadalmi, néprajzi és közgazdasági hetilap” megjelenése.

Borbély Sándor szerkesztő az 1896. december 25-én megjelent mutatványszámában a lap programjaként a néprajz művelését is megfogalmazta, sőt, a *Vá cz és Vidékét* mintegy az *Ethnographia* vidéki melléklapjaként definiálta:

„E megindult lapunknak létjogosultságát harmadsorban, de nem utolsó fokon abban látjuk, a mit tudtunkkal eddigelé egy vidéki lap sem vett fel programjába, hogy t. i. a népeletet ismertessük. [...] Ez ősi szokások még többé-kevésbé meg vannak népünknel s ne várjuk be a az időt, míg az emlékezet világánál kell összeszedgetni a szerte hullt szálakat, s ne tartsuk elegendőnek, hogy a főváros egyetlen szaklapja szedje össze, mentse meg a drága nemzeti kincset, hanem mint a forrás mellett levők lássunk hozzá az anyag-gyűjtéshez – példát kívánván adni a többi vidéki lapoknak is – hogy a központi Ethnographiának úgyszólván csak a rendezés s a kritikai feldolgozás legyen osztályrésze. [...]”⁴³²

A *Csarnok* című rovatban elsősorban siketnéma-intézeti tanártársai, Hercsuth Kálmán⁴³³ és Kredits Ferenc,⁴³⁴ valamint ő maga publikáltak néprajzi cikkeket (Borbély a karácsonyról, a váci betlehemezésről, a körösmezei ruténekről, a veresegyházi megpatkolt boszorkányról, a váltott gyermekről⁴³⁵ írt), de mások ilyen tárgyú írásai⁴³⁶ is napvilágot láttak a lapban. A *Vá cz és Vidéke* néprajzi pályázatot is hirdetett.⁴³⁷

Borbély 1896. december 26-án elküldte az új hetilap mutatványszámát Herrmann Antalnak, a mellékelte levélben kérve őt, hogy támogassa annak törekvéseit és tanácsaival segítse azt (Függelék 3.).⁴³⁸

Néprajzi feljegyzések... című munka szerzőjének, Borbély Sándornak „Gyűjtési módszere következetes, a korszak szintjén áll.” (Keszeg 2012:218)

⁴³¹ Olosz 1982:156, 157, 158; az ő nyomán: Keszeg 2012:219.

⁴³² Borbély 1896d:1.

⁴³³ Hercsuth 1897a; 1897b; 1897c; 1897d.

⁴³⁴ Kredits 1896; 1897a; 1897b; 1897c; 1897d.

⁴³⁵ Borbély 1897a; 1897b; 1897c; 1897d.

⁴³⁶ Pl. Barkó 1897; *Vá cz és Vidéke* 1897; Páczai 1897.

⁴³⁷ A szerkesztőség 1897.

⁴³⁸ Borbély 1896e.

Herrmann Antal 1897. január 5-ei keltezéssel levelet írt Borbélynak, amelyet az egykori tanítvány szerkesztőként meg is jelentetett. Ebben egyrészt a vidéki lapok feladatáról a Vácon 1892. július 10-től Herrmann másik egykori pedagógiumi tanítványa, Rédei Ferenc szerkesztésében megjelent váci „közérdekű hetilap”-ban, *A Vidékben* már közölt,⁴³⁹ más szavakkal megfogalmazott nézeteit ismételte meg („... a vidék népeletének ismertetése egy vidéki lap leghálásabb és legalkalmasabb teendői közé tartozik”), másrészt az abban az időben megalakult Váci Múzeum Egyesület tagjait buzdította a városban és környékén folytatandó néprajzi gyűjtésre.⁴⁴⁰

A néprajztudós a *Vácz és Vidékét* az *Ethnographiában* ismertette.⁴⁴¹ Egyebek mellett az alábbiakat írta:

„Vácz és Vidéke a czíme egy új vidéki heti lapnak, mely se jobb, se rosszabb, mint több száz más. Hogy itt mégis megemlíjük, azért van, mert a néprajzot is felvette czímébe és programjába. Nagyon helyes dolog. Néprajzi gyűjtések előmozdítása és közlése a vidéki sajtó egyik fontos feladata volna.”⁴⁴²

GYŰJTÉSI FELHÍVÁSA 1908-BAN • Borbély Sándor a székelykeresztúri unitárius egyházi és iskolai lapban, az *Unitárius Egyházban* gyűjtési felhívást tett közzé a katolikusok betlehemezése és a protestánsok karácsonyi versmondása tárgykörében,⁴⁴³ mert, mint írta: „Szerény bár, de hű ápolója vagyok erdélyi testvéreim népszokásainak.”⁴⁴⁴

Nem tudjuk, hogy az elsősorban a plébánosoknak, a lelkészeknek és a tanítóknak címzett felhívás milyen eredménnyel járt. Csak sejtjük, hogy sikeres lehetett, mert egy 1916-os cikkben azt olvashatjuk, hogy Borbélynak a „karácsonyi misztériumok”-ból „igen nagy kézirat gyűjtemény”-e van.⁴⁴⁵ Feltételezzük, hogy saját gyűjtésein kívül ez tartalmazta a gyűjtési felhívására kapott anyagot is. E gyűjteményre támaszkodva tartotta az 1910-es években *A karácsonyi misztériumokról* (Dávid Ferenc Egyesület, Budapest; Legény Egyesület, Vác) és *A székely nép és a betlehemi jászol* című előadásait.⁴⁴⁶

Nagy kár, hogy e kollekció nem maradt ránk! Mint ahogy – sajnos – nem tudunk közelebbit az *Aranyosszéki népszokások* (Torda, 1890) című munkájáról sem.⁴⁴⁷

⁴³⁹ Herrmann 1892.

⁴⁴⁰ Herrmann 1897a:6.

⁴⁴¹ Herrmann 1897b:401–402.

⁴⁴² Herrmann 1897b:401.

⁴⁴³ Borbély 1908.

⁴⁴⁴ Borbély 1908:257.

⁴⁴⁵ *Magyar Siketnéma-Oktatás* 1916:33.

⁴⁴⁶ *Magyar Siketnéma-Oktatás* 1916:33.

⁴⁴⁷ A műről Borbélynak az 1924-ben megjelent könyvéből tudunk, annak hátsó borítója belső oldalán a Borbély Sándor munkái cím alatt az 1. helyen szerepel. Könyvként van említve, de ilyen című kötetről a bibliográfiák és könyvtárak nem tudnak. Valószínűleg azonos azzal az

A MAGYAR SIKETNÉMA-OKTATÁS JELENTŐS SZEMÉLYISÉGE

A szakmabeli kortársak és az utódok egyöntetűen állítják, hogy Borbély Sándor a magyar siketnéma-oktatás nemzetközi mércével mérve is jelentős személyisége volt.

1916-ban a következőket írták róla:

„Borbély Sándor a magyar siketnéma tanár eszményének valóságos inkarnációja. Benne testesülnek meg, hatványozódnak azok a kvalitások, kiválóságok és erények, melyek a magyar siketnématanáért jellemzik és kitűntetik. Első sorban misszionáriusi hivatásérzet és tudat, aztán minden irányú rátermettség. Mindent felölelő alapos szaktudás és sohasem révedező kötelességérzet. [...] Borbély Sándornak igen nagy része van a modern magyar siketnéma-oktatás intézményes és szociális, tudományos és irodalmi szervezésében, fejlesztésében és áldásos eredményeiben.”⁴⁴⁸

Egy róla szóló, 1925-ben megjelent cikkben a következőket olvashatjuk:

„Borbély Sándor kivételes egyéniségének, nagy, átfogó szellemének nyomait megtaláljuk a magyar siketnéma-oktatásügy minden alkotásában. Halhatatlan érdeme, gondviselészerű lelki elhivatottságának legfényesebb bizonytsága, hogy a teljes egy századon át idegen szellem emlőjén táplálkozó, a bécsi iskola, majd az úgynevezett német módszer jármájában megfeneklett oktatási eljárást kiragadta mozdulatlanlanságából.”⁴⁴⁹

Itt nincs terünk Borbély gyógypedagógiai munkásságát részletezni, érdemei és eredményei közül csupán néhány jelentőset említünk meg.

A XIX. század végén, illetve a XX. század első negyedében, amellet, hogy a váci Országos Királyi Siketnéma Intézet, illetve rövid ideig a budapesti siketnéma-intézet tanáraként, majd igazgatójaként tevékenykedett (1890–1924), a Vácon 1900-ban indult, majd Budapesten 1908-tól működött Gyógypedagógiai Tanítóképző (tanfolyam, majd főiskola) vezetője és tanára volt, a Gyógypedagógiai Tanintézetek Országos Szaktanácsa tagjaként előadója volt a fogyatékos érzékű és értelmű gyermekek ügyeinek (1898–1903), a váci siketnéma-intézetnek a megalapítás 100. évfordulóján új épületet emeltetett és egy tartalmas centenáriumi emlékkönyvet⁴⁵⁰ szerkesztett (1902), Vácon siketnéma óvodát alapított.⁴⁵¹

1911 és 1925 között elnökként vezette a Siketnéma Intézeti Tanárok Országos Egyesületét, valamint szerkesztette a *Siketnémák Közönyét* (1902–1918) és a *Siketnémák Képes Lapját* (1911–1918).

Gyógypedagógiai munkáit ugyanakkor kezdte publikálni, amikor néprajzi írásait.⁴⁵² A magyarországi siketnémák iskolái részére ő készítette el a több kiadást megélt és német

anyaggal, amely egy róla szóló korábbi cikkben így szerepel: „Aranyosvidéki népszokások (*Aranyosvidék* c. lapban cikksorozat)” (*Magyar Siketnéma-Oktaítás* 1916:33)

⁴⁴⁸ *Magyar Siketnéma-Oktaítás* 1916:27.

⁴⁴⁹ *Siketnémák és Vakok Oktatásiügye* 1925:1–2.

⁴⁵⁰ Borbély 1902a.

⁴⁵¹ Lásd a 407. számú jegyzetet.

⁴⁵² Az egyik legkorábbi (első?) gyógypedagógiai írása: Borbély 1891h.

nyelvre is lefordított, világviszonylatban is jelentős (1951-ig érvényben volt) első tantervet (oktatási módszertant),⁴⁵³ „vezérkönyv”-et írt és nyelvalaktani füzetet adott ki a siketnémák beszédtanításához,⁴⁵⁴ *A némák megszólaltatása* címmel értekezett a siketnémák beszédtanításának kezdetéről,⁴⁵⁵ összeállította a magyar siketnéma-oktatás bibliográfiáját.⁴⁵⁶ Ugyanezen időszakban két nyelvészeti munkája is napvilágot látott, az egyiket ő írta,⁴⁵⁷ a másikat bátyjával, Györggyel alkotta meg.⁴⁵⁸

Az elmélyült győgyepedagógiai munkálkodás mellett a néprajz fokozatosan háttérbe szorult, bár az iránta érzett rokonszenv és vonzalom élete végéig megmaradt. Az általunk ismert utolsó ilyen írása az 1908-ban kiadott, fent említett gyűjtési felhívása volt.⁴⁵⁹

HERRMANN ANTAL ÉS A SIKETNÉMÁK

A tanárából lett barát, Herrmann Antal ösztönözte Borbélyt a váci folklór tanulmányozására és együtt tervezték feldolgozni a siketnémaságnak a néphitben való előfordulását.⁴⁶⁰ Ez utóbbi terv – ismereteink szerint – nem valósult meg, viszont Herrmann Borbély hatására lett a siketnémák támogatója és a siketnéma-intézeti tanárok nagy tisztelője, ahogy egy levelében megfogalmazta:

„Negyedszázados tanári tapasztalásból bizonyára te is tudod, hogy nagyon sokat tanulhatunk tanítványainktól. Én is tőled, általad és benned tanultam meg (sok egyéb tanulság mellett) ismerni, becsülni és szeretni a magyar siketnéma-intézeti tanárokat, a megváltó humanizmus evangéliumának a kultúra szent lelkétől ihletett apostolait! [...]”⁴⁶¹

A néprajztudós az 1890-es évek elejétől volt a váci siketnéma-intézetnek rendszeres vendége, gyakran tartott ott előadásokat. Többször részt vett a Siketnéma Intézeti Tanárok Országos Egyesületének közgyűlésein, amelyeken szintén rendszeresen előadott. Gyakori vendége volt Borbély naszályi szüreteinek is, amelyeken veretes ünnepi beszédekot mondott. Rendszeresen publikált a *Magyar Siketnéma-Oktatásban*, valamint a *Siketnémák és Vakok Oktatásügyében* és amikor Vácon nyomdatulajdonos volt (1910–1916), az ő

⁴⁵³ Borbély 1900.

⁴⁵⁴ Borbély 1911a; 1911b.

⁴⁵⁵ Borbély 1913a; 1913b.

⁴⁵⁶ Borbély 1924.

⁴⁵⁷ Borbély 1904.

⁴⁵⁸ Borbély–Borbély 1910. Borbély Sándor publikációinak jegyzékei: *Magyar Siketnéma-Oktatás* 1916:30–33; Borbély 1924:4–5, 8, 11, 13, 21–23, 32, 45, 61, 63, 72, 79, 85–94; Gulyás 1941b:910–911.

⁴⁵⁹ Borbély 1908.

⁴⁶⁰ Borbély 1926:117, 118.

⁴⁶¹ *Magyar Siketnéma-Oktatás* 1916:53; *Magyar Paizs* 1916:2. Hasonlóképpen fogalmazott egy későbbi (Szeged, 1925. március 4.) levelében is (Torday Borbély 1966:42).

üzemében sokszorosították például a Borbély által szerkesztett *Siketnémák Közlönyét* és a *Siketnémák Képes Lapját*.⁴⁶²

A siketnémaságról tervezett közös néprajzi tanulmányok nem születtek meg, viszont Herrmann-nak olyan figyelemre méltó cikkeket köszönhetünk, mint például: *Egy magyar Faust*,⁴⁶³ *Költők a siketségről*,⁴⁶⁴ *A siketnéma a költészetben*,⁴⁶⁵ *Siketnémák a szépirodalomban*⁴⁶⁶ és *A siketség és a némaság Shakespeare műveiben*.⁴⁶⁷

ÖSSZEZÉS

Borbély gyűjtéseit már kortársai hasznosították. Sirisaka Andor proverbiumgyűjteményében az ő révén szerepelnek aranyosszéki adatok⁴⁶⁸ (bár ezeket – Keszeg Vilmos szerint – nem lehet azonosítani⁴⁶⁹), Jankó János pedig a Borbély által gyűjtött karácsonyi versek⁴⁷⁰ egy részét vette át a Tordáról, Aranyosszékről és Torockóról szóló monográfiájába.⁴⁷¹

Néprajzi cikkei közül a legnagyobb „karriert” az először az *Ethnographiában* közölt *Az aranyosszékiek táncza* című⁴⁷² „futotta be”. Még az 1890-es évek elején megjelent a *Kolozsvárban*⁴⁷³ és a *Tordai EMKE-émlékkönyvben*,⁴⁷⁴ a közelmúltban pedig egy táncfolklorisztikai szöveggyűjteményben⁴⁷⁵ is. Idézte például Kaposi Edit a néptánc kutatás feladatait megfogalmazó,⁴⁷⁶ Tari Lujza a hangszeres zenekutatásunk történetéről szóló⁴⁷⁷ és Könczei Csongor az aranyosszéki tánc kultúrát bemutató⁴⁷⁸ cikkében. Az írást szintén felhasználta Pesovár Ferenc *A magyar nép táncélete* című könyvében,⁴⁷⁹ valamint ugyanő (táncélet, táncos szokások)⁴⁸⁰ és Martin György (táncdialektusok)⁴⁸¹ a legújabb nagy néprajzi szintézisben, a *Magyar néprajzban* közzé tett tanulmányában.

⁴⁶² Hála 2002b:23–24, 32.

⁴⁶³ Herrmann 1903. Újraközlése: Hála 2002a. 62.

⁴⁶⁴ Herrmann 1913. Újraközlése: Hála 2002a:84–86.

⁴⁶⁵ Herrmann 1915. Újraközlése: Hála 2002a:86–87.

⁴⁶⁶ Herrmann 1923. Újraközlése: Hála 2002a:89–91.

⁴⁶⁷ Herrmann 1925. Újraközlése: Hála 2002a:92–107.

⁴⁶⁸ Sirisaka 1891:LXX.

⁴⁶⁹ Keszeg 2012:215.

⁴⁷⁰ Borbély 1893a.

⁴⁷¹ Jankó 1893:226–230.

⁴⁷² Borbély 1891e.

⁴⁷³ Borbély 1891f.

⁴⁷⁴ Borbély 1894a.

⁴⁷⁵ Borbély 2004.

⁴⁷⁶ Kaposi 1947:243, 245.

⁴⁷⁷ Tari 1982:575.

⁴⁷⁸ Könczei 2005:13, 14.

⁴⁷⁹ Pesovár é. n.:13, 54, 70.

⁴⁸⁰ Pesovár 1990:202, 232, 244.

⁴⁸¹ Martin 1990:435.

Ugyanezen nagy mű egy korábbi kötetében Sándor István citálta Borbély *Debreczeni adomák* címet viselő cikkét.⁴⁸²

A *Torda-aranyosszéki népmondák* 1893-ban az *Erdélyben*,⁴⁸³ majd az *Erdélyi Híradó*-ban⁴⁸⁴ látott napvilágot és az *Erdélyi Gyopárban* az interneten is olvasható.⁴⁸⁵ Ezt például Zsigmond Győző idézte a magyarszováti népi kozmogóniáról írt dolgozatában.⁴⁸⁶

Végül, de nem utolsósorban említjük Keszeg Vilmos nagy aranyosszéki folklórgyűjteményét, amelyben a szerző földijének, Borbély Sándornak öt cikkét⁴⁸⁷ hasznosította: hivatkozott rájuk, részben vagy teljes egészében újraközölte a bennük szereplő folklóralkotásokat.⁴⁸⁸

Anélkül, hogy Borbély Sándor folklorisztikai munkásságát túl akarnánk értékelni, megállapíthatjuk, hogy élete egy szakaszában, fiatal korában a magyar néprajz jó érzékkel és megfigyelőkészséggel bíró, szorgalmas munkása volt. A fentiek is igazolják, hogy egyes cikkei maradandónak bizonyultak, amelyek, mint kicsi, de szilárd építőkövek tartósan beépültek a magyar néprajz monumentális épületébe.

BORBÉLY SÁNDOR HÁROM LEVELE HERRMANN ANTALHOZ

1.

Tekintetes Szerkesztő Úr!
Kedves Tanár Úr!

Szivesen üdvözlöm a kedves Tanár urat, mint az *Ethnographia* szerkesztőjét. Nem szoktam hizelegni s nem akarom soha érdememet tulbecsülni akarni, most sem teszem tehát, amikor kijelentem, hogy én igen boldognak érzem magamat, mert a Kedves Tanár urat személyesen ismerhetem. Mióta szerencsés lehetek ismerni, soha meg nem szüntem kiváló tisztelettel lenni a Kedves Tanár úr iránt, sőt hovatovább mindinkább fokozódik bennem tudománya, kitartó munkássága s a célért való önfeláldozása iránti elismerésem, nagyrabecsülésem.

Minderre joggal mondhatná: Köszönöm nincs szükségem rá. Nem is azért mondtam; csupán azért, hogy kifejezzem abbéli örömemet, hogy a Kedves Tanár úr, mint oly nagy

⁴⁸² Sándor 1988:168.

⁴⁸³ Borbély 1893c.

⁴⁸⁴ Borbély 1893d.

⁴⁸⁵ Borbély é. n.

⁴⁸⁶ Zsigmond 1994:559.

⁴⁸⁷ Borbély 1891e; 1893a; 1893b; 1893c; 1894b.

⁴⁸⁸ Keszeg 2004 I:39, 40, 58, 186, 188, 261, 268–269, 348–361, 377, 383, 387, 389, 393, 397, 403, 406–407; II:42, 57, 73, 83, 359, 381, 394–395, 439.

tudomány és fáradhatlan buzgalmu Ethnographus a Közlönynek szerkesztőjévé lett, meg hogy jelezzem vele, hogy habár látatlanul és hallatlanul, de igen érdeklődöm minden iránt, a mi az Ethnographia körébe tartozik. Buzgalmam csak fokozódik, s ha csak félsanyi ismeretem, tudományom leendő egykor, mint a mennyi kedvem, jóakaratom most, tán hasznos tagja is lehetnék a társaságnak valamikor. Ehez azonban – érzem – szükséges a nagyok gyámolítása, segítsége. Im itt előttem egy halmaz adat, mely célszerű feldolgozásra vár. Rendezem, osztályozom s folyton gyűjtök, hol magam, hol az országban szerteszét lakó barátaim segítségével. Elhiszem, hogy sok felesleges munkát is végzek, mert még nem ismerem az egész irodalmat, de legalább biztos vagyok, hogy nem vész el; a mi pedig nem szükséges, kihull a szerkesztőségi rostán amugy is.

Ott vannak pl. a karácsonyi és husvétii versek, de nem merek hozzá fogni, mert az ide vágó munkákról nincs tudomásom, nem lévén itt Vácson használható könyvtár. Van számos népdalom, melyekért átolvastam itt található valamennyi versgyűjteményt, hogy a már megjelenteket (verseket) elkülönítsem. Van egy csomó lakodalmi vers is, mely azt hiszem kevésbé érdekes. Van egy régi (1777) írott gyűjteményem, ebben ismeretlen szerzőktől a „Nyulak története” [...]. Ugyanebben van egy a méhekről szóló tanács, kissé különbözik attól, mely az Ethnographia utósó számában megjelent. Addig mind akartam beküldeni, míg beküldte más. Aranyösszékről több kevesebb kisebb nagyobb feljegyzéseim: közmondások, babonák, játékok stb. stb. Most azzal foglalkozom, hogy melyik állat és hányszor jelenik meg a nép beszédében nem valódi jelentésében, vagy közmondásképpen, pl. sánta ebnek messze Buda stb. Ez utóbbira, valamint a többire is nagybecsű tanácsát, utbaigazítását, segítségét kérve vagyok a kedves Tanár úrnak alázatos szolgálója

Vácson, 1890. febr. 6.

Borbély Sándor⁴⁸⁹

2.

Tekintetes Szerkesztő Úr!

Nagybecsű folyóirata részére van szerencsém gyűjteményemből az idemellékelteket tisztelettel elküldeni. Hogy van-e benne hasznavehető és mi volna az, azt a Tkts. Szerkesztő úr alapos szakismerete tudja legjobban. Ha használhatok vele az ügynek, nekem elég örömet szerez, ha semmi használható nincs benne, ösztönözi fog arra, hogy gyűjteményem többi részét is elküldjem: hátha akad a sok közt valami. Ezuttal az Aranyösszéken s különösen Ar. Rákoson divó husvétii szokásokról irtam össze valamit, mellékelvén hozzá két köszöntő verset. A mint a Tkts. Szerkesztő Úrnak tudni méltóztatik, ily nemű versekből

⁴⁸⁹ Borbély 1891a.

egész gyűjteményem van, karácsonyra és husvétra szóló. Azt gondolom, hogy azokról a jövő karácsonyra írhatok valamit s ha a Tkts. Szerkesztő Úr is jónak látja, irni is fogok.

Im két debreczeni tájszólás szerint leirt adomaféle közlemény is, meg két váczai nóta. Hogy volt-e egyik, másik közölve, vagy érdemes-e arra, az ismét a Tkts. Szerkesztő Úrtól függ.

Jelenleg csak azt vagyok bátor mondani, hogy az Aranyosszéken divó tácznótákból is van meglehetősen gyűjteményem, azok mellé le is irtam az ott divó nyári táczmulatságot s az ezzel járó szokásokat, de azt hiszem, most nem lévén rá alkalmas az idő, jobb lesz majd a nyáron beküldeni.

Ezen kívül, a mint febr. 6án irt levelemben is fölhoztam, de a melyet talán nem kapott meg a Szerkesztő Úr – számos népdal is van a gyűjteményemben, továbbá egy 1777ben másolt vers: „A nyulak historiája.” Sajnos hogy nem teljes, hiányos.

Végül: a váczai egyesült Kaszinó-kör elnökének felhatalmazása folytán van szerencsém jelenteni, hogy a nevezett kör indítványomra belépett a Néprajzi Társaság tagjai közé s mint ilyen óhajtja járattni a Társaság folyóiratát, az Ethnographiát. Kérem méltóztassék intézkedni, hogy a nevezett közlőny ez évi megjelent számai a Váczai egyesült Kaszinó Kör részére is elküldessenek.

Vagyok a Tekintetes Szerkesztő Urnak kiváló tisztelettel alázatos szolgálója

Váczott, 1891. mart.10.

Borbély Sándor⁴⁹⁰

3.

Igen tisztelt Tanár Úr!

Becses czimével postára tettem ma egy Vácz és Vidéke cz. társadalmi és néprajzi heti lapot. Legyen szabad becses figyelmébe ajánlanom úgy a tervezetét, mint annak néprajzi részét. Nem áltatom magamat azzal, hogy a lap a népisme dolgot illetőleg szakszerűleg összeállított, kritikailag megrostált produktummal lép fel most, s nem lehet reményem a jövőben sem; de a mennyiben az anyaggyűjtés munkájára vállalkozik e lap, ennyiben hasznos dolgot fog cselekedni. Gondolom, hogy e tekintetben szerencsés lehetek egy véleményen lehetni az igen tisztelt Tanár urral, kihez ezuttal is bizalommal fordulok. Arra kérem ugyanis az igen tisztelt Tanár urat, hogy kegyeskedjék egy kis figyelemmel kíséreni e lapot, és erkölcsi támogatásával, kipróbált tapasztalatával, bölcs tanácsával koronként szíveskedjék segítségemre lenni.

⁴⁹⁰ Borbély 1891b.

Felette lekötelezne az igen tisztelt Tanár Ur, ha bármely irányú, de különösen a népeletet tárgyaló egy-egy czikkével koronként megörvendeztetne.

Legyen szabad reménylenem, hogy sokoldalú elfoglaltsága közepette is szakít egy kevés időt arra, hogy a jó ügy egy szerény munkását s egyik hálás volt tanítványát feltett céljában segítse.

A közelgő új év alkalmából fogadja igen tisztelt Tanár úr legszivesebb jó kívánatomat.

Vagyok az igen tisztelt tanár úrnak lekötelezett szolgája

Vác, 1896. decz. 26án

Borbély Sándor⁴⁹¹

⁴⁹¹ Borbély 1896e.

Herman Ottó és Jósa András közös gyűjtőútja Szabolcs vármegyében

Herman Ottó (1835–1914), a kiváló természettudós és a „magyar tárgyi néprajz alapvető mestere”⁴⁹² (31. kép) kimagasló eredménnyel zárult halászati kutatásai⁴⁹³ után a másik (az általa alkotott szóval) „ősfoglalkozás”, az állattartás vizsgálatába fogott.

„A magyar nemzet második és – mondhatom – nagy ősfoglalkozását az állattartásban, kapcsolatban a pásztorérettel, láttam. És a nemzet ezeréves főnnállásának 1896-ban való megünneplése volt az az alkalom, melyet e rész kutatásának érdekében megragadtam” – olvashatjuk egyik művében.⁴⁹⁴ A pásztoréleti tárgy- és adatgyűjtés szükségességére és fontosságára már az Ezredéves Országos Kiállítás szervezőbizottságának 1893-ban megtartott ülésén felhívta a figyelmet,⁴⁹⁵ s miután javaslatát elfogadták, a halászati kutatások után a második nagyszabású gyűjtésére (némi előzmények után) 1893 és 1895 között került sor.⁴⁹⁶

„A pásztoréletet kutatva azomban már nem gyalog peregrinusként [mint halászati gyűjtéseinek idején], hanem szinte díszvendég módjára járja az Alföldet”,⁴⁹⁷ Balassa Iván szerint: gyűjtési „Módszeréhez tartozott, hogy már előre értesítette a megye alispánját, a polgármestert, a falu vezetőit és olyan hírnévvel rendelkezett, hogy rövid látogatása helyi ünnepnek számított. A vezetők az állomáson négylovas hintóval várták, majd bankett következett és kirándulás a pásztorokhoz, akiket természetesen már jó előre értesítettek, akik sok esetben megzavarodtak a sok úrtól és Herman Ottó rendszerint direkt kérdéseire igennel, ritkábban nemmel válaszoltak, hogy minél hamarabb megszabaduljanak tőle.”⁴⁹⁸

Pásztoréleti gyűjtése során 1895 végén⁴⁹⁹ vagy 1896 elején⁵⁰⁰ Szabolcs vármegyébe is eljutott. Kutatóútját ekkor sem bízta a véletlenre: 1895. szeptember 9-én levelet írt Nyíregyházára, azt a város jeles és megbecsült személyiségének, a közegészségügyet mo-

⁴⁹² Czakó 1933:oldalszámozás nélkül.

⁴⁹³ Halászati kutatásainak legfőbb eredménye: Herman 1887–1888.

⁴⁹⁴ Herman 1909:XI.

⁴⁹⁵ Lambrecht 1916:24; 1920:155; é. n. [1934]:212–213.

⁴⁹⁶ Herman 1898a:654; Lambrecht 1916:24.

⁴⁹⁷ Lázár 1986:193.

⁴⁹⁸ Balassa 1986:24.

⁴⁹⁹ Egyik írásából (Herman 1898:654) úgy tudjuk, hogy ez irányú gyűjtéseit a millenniumi Ezredéves Országos Kiállítás előtt, 1895-ben befejezte.

⁵⁰⁰ Jósa Jolán szerint Herman Ottó szabolcsi látogatása 1896-ban történt (Jósa 1934:307).

31. Herman Ottó portréja Klösz György fényképe után a Vasárnapi Ujságban (1887. 243. oldal)

dernizáló, az ország egyik legrégebbi múzeumát ott megalapító (1868), és a szenvedélyes régésznek, Jósa András (1834–1918) vármegyei főorvosnak⁵⁰¹ (32. kép) címezve és abban tudóstársának a segítségét kérte.

Jósa András a szeptember 13-án kelt válaszában, bár szabadkozott, hogy ő a témához nem ért, vállalta a kalauz szerepét és a házat is felajánlotta a híres személynek:

„Nyíregyháza, 1895. Szeptember 13-án.

Mélyen tisztelt Uram!

Engedje meg, hogy a nagyságolásra ilyen democraticus megszólítással illetem. Jobban esett volna ha polgártársnak szóllít. Ezen rövid bevezetéssel azt akartam jelezni, hogy Szabolcsban is vannak olyanok, kiknek nem császár talpnyalás a vágyaiknak ne továbbja.

Megtisztelő levele f. hó 9-én kelt. Én azt azomban csak tegnap olvastam, mert kórházak tanulmányozása végett 10 napig Szarajevóban, Bpsten és Nyitrán lődörögtem.

Őszintén meg vallom, hogy én a pásztor-életre vonatkozólag semmi tájékozottsággal nem bírok. De a ki az utálatosnak tartott pókot, és a néma halat, melyet a gourmand világ

⁵⁰¹ Szőlősi 2002:427–428. Az általa alapított és fél évszázadon át vezetett, 1951 óta a nevét viselő, az idén a 151. évébe lépő múzeumról legújabbban: Holmár 2018:64–72.

32. Jós András
(Ismeretlen fényképész felvétele,
Jós András Múzeum,
Nyíregyháza)

csak a gyomrával élvezett, a művelt világnak érzelméhez tudott közel hozni, biztosan képes arra is, hogy a botjára támaszkodó pásztorban, és annak élet körülményeiben is talál olyan mozzanatokot melyek a köz érdeklődést fel költeni képesek.

Én a pásztorban csak a lomha nap lopót látom, pedig most már, elmélkedve érdeklődésén egyebet is látok benne. Olyan egyént, kinek bizonyos tekintetben több képessége van, mint bármely tudósnak. – Elöttem minden birka egy forma. – Én azok pofája között különbséget nem látok. A juhász pedig, bár milyen tudatlan is legyen különben, minden gondjára bizott állatot képes a többiektől meg különböztetni.

A mi hullámos homok területünkön nagyobb síkságok hiánya miatt, a sűrűn álló községek határain állat[ok] nagy csoportokban csak el véte vannak.

Tudtommal – a mi azomban nem mérvadó – tavasztól őszig kint levő gulya csak Nyíregyháza határán található.

Naponkint haza térített ménes, gulya, nyáj vagy konda Gróf Degenfeld Gusztáv urnak szegegyházi, – Gf Desewffy testvérek királytelki, és leginkább Gf Forgách László uraknak mándoki uradalmaikban találhatók. –

Nem tudom, de úgy vélem, hogy ezen nagy uraknak cselédei örökléssel jutottak állásaikba, és csak is ezeknél lehet pásztor életre vonatkozó hagyományokra, és eredetiségekre akadni.

Szíves örömmel állok rendelkezésére, hogy nemes céljában előlkullogója legyek. Csúpan azon kéréssel vagyok, hogy lehetőleg Szerdán és Szombaton itthon lehessenek, mert ezek rendelő napjaim, melyek után élek.

Igen kérem azonban jövetelének idejét pár nappal előbb tudatni, hogy úti terveink összeütközésbe ne jöjjenek.

Előre ki jelentem, hogy vendégfogadó Nyíregyházán nincs. Egyedüli menedék helye csak az én igen szerény házam lehet, hova igen szívesen várja

mélyen tisztelő elvtársa

Jósa András⁵⁰²

Herman Ottó háromnapos⁵⁰³ ott-tartózkodását Jósa András leánya, Jósa Jolán örököltette meg, visszaemlékezésében említve azt az epizódot is, amikor Herman Ottó kissé nyersen kioktatta édesapját:

„A millenium évében pár napra érdekes vendége érkezett Jósa Andrásnak. Herman Ottó, a híres természettudós rándult le Szabolcsba, hogy az ottani pásztoréletet tanulmányozza.

Jósa Andrással együtt mindaketten a tudomány vizein eveztek, csak éppen annak más és más ágain. De mindig összetalálkoztak a természetimádás révében. Jósa András mégis zavarba hozta a vendége. Honnan is szedjen ő neki ebben a modern világban hamisítatlan pásztoréletet. Amikor a nyíregyházai csordások már gyárakból kikerült kürtökkel hívogatják össze az ébredező homoki marhát.

Ekkor eszébe jutott a Forgách László gróf híres eszenyi gulyája. Ott az Isten háta mögött még akadhat őspásztorélet, meg egyéb ősfoglalkozás. Táviratban kérte a gróf segítségét, aki készséges válaszában egyik gazdatisztjét jelölte ki útímarsalnak.

El is indultak. Többnyire a Tisza mentén vitt az útjuk a Mándok községtől néhány óra járásnyira lévő eszenyi gulya felé.

Útközben aztán eszébe jutott Jósa Andrásnak: »Hiszen Herman Ottó a halászatról is írt egy kiló súlyú könyvet, amiben sok mázsa tudomány van elraktározva, beszélgessünk hát a halászatról vele.« De ezzel a kísérlettel kudarcot vallott. Herman Ottó így pipálta le: »Engem a halászat most nem érdekel. Én nem szoktam elforgácsolni az időmet. Vagy halászok, vagy barmászok, kettőt egyszerre soha. Most barmászok és erre az időre a halak meghaltak számomra...«

Ez a barmászás aztán állandó bugyellárisnyitogatással járt, mert az útjába kerülő pásztoroktól számtalan sőtartókat, ostorokat és egyebeket vásárolt. Ezek hirtelen a helyzet magaslatára emelkedtek és csak búsás áron váltak meg egyszerre becsessé vált ingóságaiktól.

⁵⁰² Jósa 1895. A levelet az akkor érvényes helyesírási szabályoknak megfelelően átírva közölte: Banner 1965:8–9.

⁵⁰³ Margócsy 2002:379. Margócsy ebben egy részletet közölt Jósa András *Barangolás Németországba és visszaemlékezések* című könyvéből (Jósa 1906:42–43).

Nem jártak hiába! A Csaronda-ér partján vert gulyástanyán elgyönyörködtek a nád-
ból készült hat-nyolc lépés átmérőjű »palota«-kunyhón. Lám, a gulyásbüszkéség! Nem
kunyhónak, hanem palotának érzi a maga otthonát. Széles nagy határban az egyetlen
oltalmazó, embertörző úri fedelet. Amiben szépen simított körlóca szolgált a kényelmet
és a belső oldalát befutó körpalc sorakoztatta a gazda házieszközeit.

Ugyan ki akadt volna meg azon, hogy a néprajzot érdeklő becses pásztorholmik közt
már ott éktelenkedik egynehány zománcos gyári edény és a közismert Wecker-óra tik-takja
darabolja fel a romantikus multat.

Mikor leszállt az este, az őszbe borult számadógulyás odakint, a csillagos ég alatt az
anyaföldön tálalta fel a párolgó gulyáshúst. Az anyaföldön, amelyiknek múltja a jelene
és a jelene a múlt is. Amint a szabad tűz derengése a körülülőkre vetődött, éppen úgy
lehetett ma is, mint akár ezer esztendőnek előtte. Ez békítette őket ki a betoldandó jelen-
nel. A Jósa András szavai szerint: »Az ember ettől nem gulyásodott ugyan meg, hanem
megjuhászodott.«

Herman Ottó nem távozott üres kézzel Szabolcsból. Érdekes néprajzi tárgyakat szedett
össze. Olyanokat, amik mellett mások részvétlenül, megértés nélkül mennek el, hogy ké-
sőbb esetleg múzeumok szekrényeiben látva viszont, mint érdekességet bámulják meg.⁵⁰⁴

A Herman Ottóval való találkozás emlékezetes maradt Jósa András számára, mert
évek múlva is emlegette azt, a vendég halászattal kapcsolatosan kifejtett szentenciáját
sem feledve:

„Herman Ottónak vagyok majma, nem tudományosság tekintetében, akit képesség és
idő hiányában úgysem érhetnék el, hanem abban, hogy szerinte periodice hol egy, hol
más irányban kell kutatni, de sohasem kétfelé ugyan egy időben.

Pár év előtt ... igen megtisztelve éreztem magamat azért, hogy három napig vendégül
láthattam.

... Követelte tőlem, hogy mutassak neki őseredeti pásztoréletet... Gróf Forgách László
nyújtott erre módot, akinek nagyhírű eszenyi gulyáját tekinthettük meg. Hozzá szegődve
indultam vele Mándokra, ahonnan a nemes grófnak egyik tisztje továbbított bennünket
a néhány órányi távolságra fekvő eszenyi gulyástanyára.

Olvastam Herman Ottónak a halászatról írt félkilós könyvét, amelybe több mázsányi
tudományt raktározott le, tehát jogosan hittem azt, hogy a halászat iránt most is érdek-
lődik. Így a Tisza mentén haladva lépten-nyomon a halászatra igyekeztem a discurzust
terelni... , de pórul jártam, mert azt mondta: »Tudja, én nem szoktam időmet elforgácsolni.
Ha én egy bizonyos célú tűzők magam elé, nem kóválygok össze-vissza. Vagy halászok,
vagy barmászok. Most az utóbbi sportnak élek. A halak most halottak előttem.« Úgy is tett.
...Én meg annak örültem, hogy megtanultam, miszerint két vagy többféleképpen foglalkozni
helytelen, mint ugyanegy időben nem egy, de több célú táblára lövöldözni.

⁵⁰⁴ Jósa 1934:307–308. Az említett „egy kiló súlyú könyv”: Herman 1887–1888.

Herman Ottót majmoltam akkor, amikor az utamba eső nagyszabású múzeumoknak csak ősrészletesi gyűjteményeit tekintettem meg futólagosan, mikor pedig egyebek is érdekelhetek volna. Száz évet szánván magamnak, harmincz év alatt ki fogom pótolni az elmulasztottakat. Ne adja Isten!”⁵⁰⁵

A természettudós néprajzkutató és a főorvos régész találkozása mindkettőjük számára hasznos volt. Herman Ottó pászortárgyakat (pl. sőtartókat, ostorokat⁵⁰⁶) gyűjtött az eszenyi tanyán, amelyeket valószínűleg bemutatott az 1896-ban a budapesti Városligetben megrendezett Ezredéves Országos Kiállításon,⁵⁰⁷ illetve az 1900. évi párizsi világiállításon.⁵⁰⁸ A Szabolcsban feljegyzett adatokat pedig *A magyar pásztorok nyelvkinése* című nagy művéhez használta fel. Bizonyosság erre, hogy a könyvben a „vendéglátó gazdái” és „kalauzai” között Szabolcs vármegyéből Ibrányi Zsigmond mellett Jósa Andrást is megemlíti.⁵⁰⁹ Jósa András pedig gazdagabb lett egy Herman Ottó-i igazsággal, amelyet néha megpróbált magára alkalmazni,⁵¹⁰ de ez általában nem sikerült neki. Ahogy leánya megfogalmazta:

„Jósa András is kapott Herman Ottótól ajándékba egy tanulságot, amiről így ír: »Örültem, hogy megtanultam, miszerint ugyanegy időben nem egy, hanem két- vagy többfélével foglalkozni olyan helytelen, mint ugyanegy időben nem egy, hanem több céltáblára lövöldözni...« Meghallgatta ezt a tanácsot, de sohasem követte. Erőssége éppen abban rejlett, hogy önmagát nem skatulyázta.

Orvosi, régészeti, társadalmi hivatása, mert mindez hivatásának élt is, darabokra szel-delte idejét és munkáját. Ezt céltudatosan tette, hogy a készülő egészekbe így, egyidejűleg rakhasson részeket.

Herman Ottó után is csak a régi rendszerben dolgozott, ha kedves emlék is maradt számára a rokonlélekkel eltöltött idő. Amint becses régészeti emléke maradt az ugyancsak ez évben eszközölt felásatása a szabolcsi földvárnak, amit Bartalos Gyulával végzett.”⁵¹¹

Jósa András egy időben és egyszerre volt orvos, régész, múzeumvezető, édesapa és Szabolcs vármegye, illetve Nyíregyháza társadalmának egyéb ügyekben is tevékeny személyisége – hazája és szűkebb pátriája üdvére. Utóbbi nemcsak az általa alapított múzeum, hanem egy kórház és egy lakónegyed titulusában is őrzi a nevét.

⁵⁰⁵ Margócsy 2002:379. Forrása: Jósa 1906:42–43.

⁵⁰⁶ Jósa 1934:307.

⁵⁰⁷ Herman 1898.

⁵⁰⁸ Herman 1898b; Miklós 1903:159, 163.

⁵⁰⁹ Herman 1914:IX.

⁵¹⁰ Margócsy 2002:379.

⁵¹¹ Jósa 1934:308.

A magyar néprajztudomány „közkatoná”-iról⁵¹²

A néprajztudomány története iránti kíváncsiságom egyidős a szaktudományunk iránti érdeklődéssel. A Magyar Állami Földtani Intézet munkatársaként, az intézmény kiváló könyvtárában már az 1970-es évek elején nagy érdeklődéssel tanulmányoztam az etnográfiaival is foglalkozó geológusok (pl. Lambrecht Kálmán, id. Lóczy Lajos, báró Nopcsa Ferenc, Pávai-Vajna Ferenc) munkásságát – erre Ortutay Gyula is biztatott és publikálási lehetőséget ajánlott fel.

Aztán a következő bő négy évtizedben szép (mondhatni: meghitt) napokat, heteket, olykor hónapokat töltöttem el a könyvtárak, levéltárak, kéziratok csendjében olyan nagy elődeink „társaságában”, mint pl. Gyarmathy Zsigáné, Györffy István, Herman Ottó, Herrmann Antal, Ipolyi Arnold, Jankó János, Jókai Mór, Katona Lajos, Orbán Balázs, Torday Emil és mások.⁵¹³ Igyekeztem róluk addig ismeretlen adatokat feltárni, megpróbáltam rekonstruálni munkamódszereiket és a népi kultúrával kapcsolatos felfogásukat, kísérletet tettem egy-egy nagyobb művük megszületési körülményeinek megrajzolására. Kerestem a művek mögött az embert.

Kezdetől figyeltem a néprajz „közkatoná”-ira is, azokra a fővárosi és vidéki tanárookra, papokra, tisztviselőkre, falusi értelmiségiekre, akiknek írásai különféle (gyakran városi,

⁵¹² A cikk a Magyar Néprajzi Társaság 2017. május 24-én, a Néprajzi Múzeumban megtartott 129. rendes közgyűlésén, a Györffy István-emlékérem átvétele alkalmából elhangzott előadás szerkesztett változata.

⁵¹³ A tudományszakunk jeles személyiségeiről szóló írásaim és társszerzőkkel készített munkáim közül az alábbiakat ajánlom az érdeklődők szíves figyelmébe. Bandat Horstról: Hála–Vargyas 1992; Hála 2014x. Bartók Béláról: Hála–G. Szabó 2010; Hála 2014t. Bellosics Bálintról: Hála 2014z. Gyarmathy Zsigánéról: Hála 1998; 2003e; 2006b:665–666 (a kötetben Gyarmathyné számos kalotaszegi írásával); 2014o. Györffy Istvánról: Hála–G. Szabó 2010; Hála 2014t. Herman Ottóról: Hála 2014e; 2014g; 2015a. Herrmann Antalról: Hála 2002a; 2003d; 2003g; 2003h; 2003i; 2010b; 2014i; 2014j; 2014k; 2014l; 2014m; 2017a; Hála–Selmeczi Kovács 2002. Ipolyi Arnoldról: Hála 1995a; 2008; 2014b; Csáky–Hála 2014:98–109, 495–498. Jankó Jánosról: Hála 2001; 2003f; 2003g; 2014f; 2014g; 2014h; 2014i; Hála–Ifj. Kodolányi 2001. Jókai Mórról: Hála 2014n; 2014A; 2016b. Katona Lajosról: Hála 2014m. Kresz Máriáról: Hála 2014w. Lambrecht Kálmánról: Hála 1991; 2002c; 2014e; 2014u; 2014ü. Báró Nopcsa Ferencről: Hála 1993a; 1994; 2003k. Orbán Balásról: Hála 2003b. Szeder Fábianról: Hála 1999b. Torday Emilről: Hála 2014ü. Vajkai Aurélról: Hála 2014v. Anekdoták és történetek a magyar néprajztudomány klasszikusairól: Hála 2003l; 2014y.

vagy megyei) lapokban, esetenként az *Ethnographiában* és a *Néprajzi Értesítőben* jelentek meg, de neveiken kívül alig tudtunk róluk valamit, és olyan gyűjtőkre, kutatókra, akiket tudománytörténet-írásunk egyáltalán nem ismert. A rájuk irányuló figyelem fontosságára példaként szolgáltak számomra Paládi-Kovács Attila, Szilágyi Miklós és Ujváry Zoltán vonatkozó tanulmányai és könyvei. Igyekeztem feltárni életrajzukat és munkásságukat, mert (ahogy Szilágyi Miklós Babus Jolánra emlékezve írta nemrégiben): „... nemcsak a klasszikusként–fél-klasszikusként tisztelt szellemóriások, hanem az aprócska építőköveket megkereső és összehordó önzetlen szorgoskodók is tetemesen hozzá szoktak járulni tudománytörténetünk mind csinosabb építményének folyamatos épülgetéséhez.”⁵¹⁴

A következőkben e „közkatona”-k közül mutatok be néhányat.

TÉGLÁSI ERCSEI JÓZSEF

Téglási Ercsei József születési helye bizonytalan, 1792-ben látta meg a napvilágot, talán a marosszéki Somosdon. Az 1810-es években a marosvásárhelyi református kollégiumban tanult. Fiatal korában volt pap, majd mérnök, megyei (az 1840-es években), később kamarai (az 1860-as években) erdész.

Életének legnagyobb részét Tordán töltötte (egy időben Zalatnán élt), ott is halt meg 1868-ban. Aktív tagja volt a város társadalmi és kulturális életének. Rendszeresen publikált verseket, természetrajzi, régészeti, földrajzi stb. cikkeket, főként erdélyi lapokban. Fő műve a *Nemes Torda megye florája* című könyv volt.⁵¹⁵

Sokat utazott Erdélyben és kötelességének tartotta, hogy a megismert tájakat, embereket a lapokat olvasóknak bemutassa. Szorgalmazta az ilyen leírásokat, másokat is ilyenek megírására biztatott, hogy ezekből egyszer összeállítható legyen egy Erdélyről szóló összefoglaló mű.

1836-ban és 1837-ben Torda vármegyei utazásainak leírását közölte: a vécsi járás, valamint a mezősegi, a lupsai járás és Torda természeti viszonyait, településeit, lakóit, építészeti emlékeit stb. mutatta be történeti és néprajzi adatok felsorakoztatásával.⁵¹⁶

Rövid ott-tartózkodás után az ő tollából született meg és látott napvilágot a kolozsvári *Mult és Jelen* melléklapjában, a *Hon és Külföldben* a különféle erdélyi települések és tájak bemutatása sorában Kalotaszeg első leírása, a *Kalotaszeg vázolata* című írás (33. kép). Cikkében meghatározta Kalotaszeg fekvését, leírta a táj földrajzi, földtani viszonyait, érintette növényvilágát, bemutatta lakosságát, annak megélhetési forrásait, valamint 44 település jellemzésére vállalkozott. Néhány falu esetében népkarakterológiai vonásokat is megemlített és ismertette a kalotaszegi románok egyik jogszokását is.⁵¹⁷

⁵¹⁴ Szilágyi 2017:40.

⁵¹⁵ Téglási Ercsei 1844.

⁵¹⁶ Téglási Ercsei 1836; 1837.

⁵¹⁷ Téglási Ercsei 1842a.

HON ÉS KÜLFÖLD.

ALAPÍTA'S SZERKESZTI
SZILÁGYI FERENCZ, professor.

—HÁRSÓRÚ ÉRTESÍTŐ.—
Első Félév. Kolozsvár. Kedden, Martius 22-n. 1842. 22k 23-k szám.

Tartalom: Kalotaszeg vázolata. Magyar regény. Angol gúnyok.

Kalotaszeg vázolata.

Kalotaszeg, Erdély nyugati szélén na. Kolozs megyének azon vidéke, melynek szízei a Sebes-Körösbe Nagy-Almásán feljúl az Almás vidéké, Kis-Kapuson feljúl a Kapus nevű patakhoz szakadnak. Ez a tájak a szomszéd vidékekkel sokkal mogosabban fekszik, és ha Zentelke a Marosbánya közötti terezt feljülemelkedett hegyséit és bérceit felülszéről nékijárjuk, formája ágygóró leend.

Tengerfeletti magasságáról, tudalmi pontossággal nem szólhatunk, mert adatink nincsenek: de hozzávetéleg feltehető, hogy Zentelke, mely Kalotaszegnek szinte közepén fekszik, 50 öllel magosabban áll Kolozsvárnál, melynek tengerfeletti helyzetét 520' a' 1" lenne.

Hegyei és bércei.

Hozánk egyik orias hegye a Vlegyáza, nyugati felől szízei felett emelkedik sokkal magasabb az erőkön vonulást, és így tengerfeletti magassága 900 síncel sokkal több, mert hozánkban ezen magasság körül számíthat az erők tenyészése.

Kalotaszeg v. Felső-Mogusa. Ez egy kitünő hegy-fenyő és lükkerdőkkel bősége Kalotaszeg és Meregjő felett, és adja nevét Kalotaszegnek, a helybeli erők Kalotaszegnek, és hídeg szízeknek.

Horáczka, Zentelkétől alhalelőben, mely a' megötte álló Vlegyáza erők szízei el felezi és olyan nevezetelűsít idevén, mint ha a' Vlegyáza teteje felhő volna.

Maroth hegye, oláhal Mogara Maloki, a' b. honyad feketetői postaut mellett, mely a' Magyarországról jövőket elöl Kalotaszeg felébb részreit elzárja.

Gereben, a' Fajk vagy Zsidóvári út felett, az Almás külsőjei körül.

Kalotaszegnek nagyobb részét bércek kerítik védődomulag, melyek a' Vlegyászából és Gerebenből erednek. Ezeknek fővezérei egyesülnek egymással Győr-Vásarhely és Körösfele között; Magyarország felől pedig a' Sebes-körös kaput nyitott rajtuk. Várbérceinek külső oldalán, mint külsőben fekszenek azon helységei, melyeknek szízei az Almásba és Kapusba szakadnak.

Várbércezen az emeltett hegyek és még többek, kistörvi az elemi viharok ellen, melyek magas helységeiben sokszor ostromolják. Ezekből bércegek lejteneke kebelébe, és időmiják vízének völgyeit.

A' Vlegyászától két vad bérce vonul a' S. Körös mellé, e' körül az alsónak vízválasztó vonal-dícső-sízei a' Magyar és Erdélyország közötti határvonalat.

Kalotaszeg hegyéről jönde a' harmadik, Sebesvárs felé, melynek gerinczén áll a' regényes Horáczka.

22 23

33. Téglási Ercsei József Kalotaszeg vázolata című írásának első oldala (Hon és Külföld, 1842. 85. oldal)

Kalotaszeg első leírása mindjárt vitát fakasztott. Merei Gracza György írt hozzá „kiegészítés”-t,⁵¹⁸ majd erre Téglási Ercsei egy „feleletet”⁵¹⁹

Téglási Ercsei munkája utánközlésben is napvilágot látott és ennek címét viseli az a kötet, amely ő és Merei Gracza írásaival együtt közel 200 kalotaszegi cikket tartalmaz.⁵²⁰

PONGRÁCZ LAJOS

Az 1815-ben a Hont megyei Felsőtúron született és 1899-ben Budapesten meghalt szentmiklósi és óvári Pongrácz Lajos (34. kép) tisztviselő, költő, író, lapalapító, szerkesztő az 1830-as években Pesten bölcsészetet és jogot tanult, az 1840–1850-es évek fordulóján gazdasági tanulmányokat folytatott. Részt vett a reformkor politikai küzdelmeiben, egyebek mellett Kossuth *Pesti Hírlapjának* állandó honti levelezője volt, és Kossuth védelmében egy „röpirat”-ban szembeszállt Széchenyi Istvánnal.⁵²¹ Néhány év kivételével Hont me-

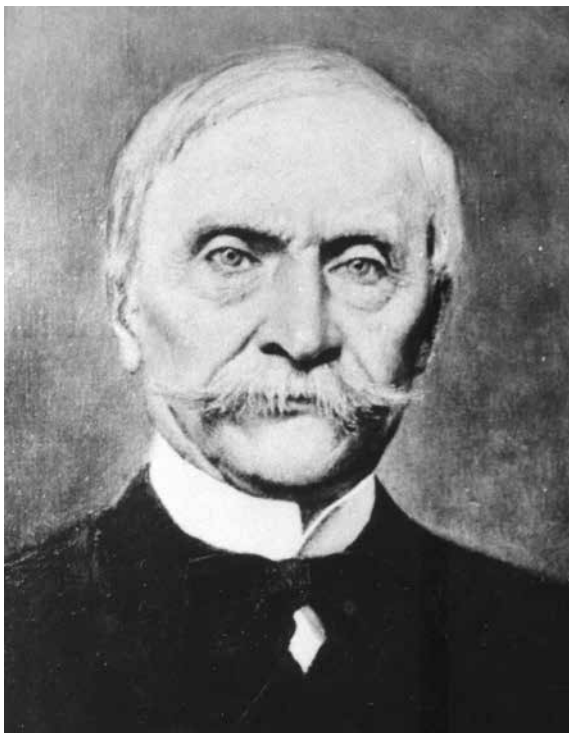
⁵¹⁸ Merei Gracza 1842.

⁵¹⁹ Téglási Ercsei 1842b.

⁵²⁰ Hála 2006b. Téglási Ercsei József életéről és munkásságáról részletesebben, további irodalommal: Hála 2003c.

⁵²¹ Pongrácz 1842.

34. Pongrácz Lajos portréja
(Részlet Kubányi Lajos
festményéből, Honti Múzeum,
Ipolyság, Hála József felvétele)

gye szolgálatában állt, a hivatali ranglétrán az alispánságig vitte (1881–1889), az 1860-as évektől kezdve a megye központja, Ipolyság társadalmi és kulturális életének aktív és lelkes „motor”-ja volt. A közreműködésével szervezett tudományos rendezvények közül kiemelkedik a Magyar Történelmi Társulat Hont megyében megtartott második vidéki gyűlése (1869) és a VIII. Nemzetközi Őstörténelmi és Embertani Kongresszus résztvevőinek honti kirándulása (1876).

Történelmi írásai, visszaemlékezései, dokumentumkötetei forrásértékűek.⁵²² Negyedszázados szervezőmunkával méltó emléket állított Szondi György várkapitánynak, az általa kezdeményezett és Drégelyen felépített Szondi-kápolnát 1885-ben szentelték fel, ez alkalomra szerkesztette meg és adta ki a *Szondi-Albumot*.⁵²³

Néprajzi szempontból figyelemre méltó, hogy 1845-ben 43 „Ipoly táji” népdalt küldött Erdélyi Jánosnak,⁵²⁴ aki azokból 17-et közölt nagy, klasszikus művében.⁵²⁵

⁵²² Például Pongrácz 1886; 1890–1891; 1898.

⁵²³ Pongrácz 1885.

⁵²⁴ Pongrácz 1845.

⁵²⁵ Erdélyi 1846–1848. A 43 honti népdal jegyzetelt közlése: Hála–Katona 2014; 2016.

Mint Ipolyi Arnold ifjúkori példaképe és későbbi barátja, az ő kezdeményezésére helyezték el a tudós főpap emléktábláját az ipolykeszi templom falán (1887), ugyanakkor fontos életrajzi adatokat közölt róla (pl. pontosította születési helyét⁵²⁶) és erre az alkalomra nagyszabású Ipolyi-emlékünnepeket rendezett Ipolyságon.⁵²⁷

PAJOR ISTVÁN

Frankenburg Adolf 1843-ban Pesten hetente egyszer megjelenő „szépirodalmi divatlap”-ot alapított *Életképek* címmel, amelyet maga is szerkesztett. A lapban olyan kiváló szerzők művei jelentek meg, mint például Arany János, Bajza József, Garay János, Petőfi Sándor, Tompa Mihály, Vörösmarty Mihály és mások. Ebben látott napvilágot 1845-ben egy néprajzi tárca *Falusi vendégség* címmel. Szerzője egy irodalmi babérokra pályázó fiatal vidéki ügyvéd: Pajor István volt.⁵²⁸

Tótlipcsei Pajor István 1821-ben született a Hont megyei Alsónyéken. Tanulmányait szülőfalujában, valamint Szemeréden és Szászdon kezdte, majd Korponán, Selmecebányán és Pozsonyban folytatta. Pozsonyban és Losoncon jogot tanult, 1842-ben tett ügyvédi vizsgát. Élt rövid ideig Pesten, szülőfalujában (1843–1846), Pozsonyban (1846–1848), 1848-tól Hont megyében, Kiscsalomján (1850–1860) (35. kép). 1860-ban Balassagyarmatra költözött, ahol ügyvédként (1867-ig), Nógrád megye tiszti ügyészeként (1867–1872), rendes főügyészként (1872–1878), majd nyugalomba vonulásáig vármegyei árvaszéki elnökként (1878–1889) tevékenykedett. Balassagyarmaton hunyt el 1899-ben.

Az 1840-es évektől publikált különböző fővárosi és vidéki lapokban és több könyve is napvilágot látott. Közölt verseket, műfordításokat, publicisztikákat, nyelvészeti és jogtudományi dolgozatokat a saját nevéen, valamint Káldor és Csalomjai álnéven. Szülőföldjén, Hont és Nógrád megyében nagy népszerűségnek örvendett a különböző ünnepekre írt alkalmi ódáival.

Pajor István a XIX. század közepén néprajzi munkásságot is kifejtett. Az 1840-es évek elején 25 Hont és Nógrád megyei népdalt küldött Erdélyi Jánosnak gyűjteménye számára.⁵²⁹ Ugyanabban az időszakban Ipolyi Arnold gyűjtőtársa volt.⁵³⁰ 1847-ben és 1851-ben

⁵²⁶ *Honti Hírlap* 1887; *Nemzet* 1887. Részletesebben lásd: Hála 2014b:67–69; Csáky–Hála 2014:99–100.

⁵²⁷ Hála 2014b:88–95. Pongrácz Lajos életéről és munkásságáról részletesebben, további irodalommal: Hála 2002d; 2010a; 2014b:73–75, 88–95; Hála–Katona 2014:33–44; Csáky–Hála 2014:108–109. A Pongrácz családban Ipolyságon a kultúra terén Elemér volt Lajos követője, nevéhez fűződik például a Honti Múzeum megalapítása. Lásd: Hála 2002c; 2014r.

⁵²⁸ Pajor 1845.

⁵²⁹ Erdélyi I. 1846:VIII.

⁵³⁰ Hála 2014b:75–77, 83–86; Ipolyi 2006:71–81, 160–165, 172.

35. Pajor István 1856-ban
(Pajor István: *Tárka bokréta. Régibb
és újabb költői dolgozatok*, 1897)

Nyéken és Kiscsalomján meséket és babonákat jegyzett fel neki, amelyek közül Ipolyi többet a *Magyar mythologiában*⁵³¹ fel is használt.⁵³²

Néprajzi jellegű írásai közül megemlítendők még a *Balassagyarmat – Táj- és néprajz* (1858),⁵³³ *A palócz népfajról* (1859)⁵³⁴ címűek, valamint a fent említett *Falusi vendégség* (1845).⁵³⁵ Az utóbbi a Palócföldön ma is élő szokás, a templombúcsúhoz kapcsolódó vendégség első részletes leírása, amelyben a nők korabeli hétköznapi és ünnepi viseletét, a lakóházat és annak berendezését, a háztartási eszközöket, valamint az ünnepi ételeket is bemutatta a szülőfalujában, Alsónyéken és a szomszédos Felsőnyéken tett megfigyelései alapján. A tárca megbízható forrás a népryelvkutatás és a néprajzkutatás számára egyaránt.

⁵³¹ Ipolyi 1854.

⁵³² Lásd erről: Hála 2014b:77–82.

⁵³³ Pajor 1858.

⁵³⁴ Pajor 1859b.

⁵³⁵ Pajor 1845.

Művei közül itt említendő meg még *A megátkozott szőlőhegy* című verses „néprege”, amely a *Képes-Ujság* 1865. évi pályázatán dicséretben részesült.⁵³⁶ Ennek magva a Heves megyei Istenmezején hallott monda, amelynek változatai ma is élnek a faluban.⁵³⁷

Ipolyi Arnoldddal gyermekkoruk óta ismerték egymást, barátságuk kezdete az 1833/1834. tanévtől datálódik, amikor együtt jártak a korponai piarista gimnáziumba. Pajor több verset is írt Ipolyiról,⁵³⁸ az *Ipolyi emlékezete* címűt ő maga szavalta el az 1887. október 20-án Ipolyságon megrendezett emlékünnepeken és az ő sorait vésték arra az emléktáblára is, amely ma is látható Ipolykeszin (Ipolyi gyermekkori lakóhelyén), a római katolikus templom falán.⁵³⁹ Pajor némely közlése fontos forrás Ipolyi életének, különösen gyermekkorának, tanulóéveinek és a szüleivel való kapcsolatának megismeréséhez.⁵⁴⁰

Pajor Istvánt Madách és Mikszáth megyéjében az irodalom „aprószent”-jei között tartják számon,⁵⁴¹ a fentiek talán elég bizonyítéknak tekinthetők arra, hogy a néprajz-tudománynak sem szabad megfeledkeznie róla.⁵⁴²

HÓKE LAJOS

Hóke Lajos ipolysági lakosként 1861 és 1867 között közel hat évet töltött el Hont megyében, amelynek természeti szépségeiről, régészeti emlékeiről, valamint történetéről és néprajzáról, a magyar és a szlovák néphagyományokról számos cikket írt és publikált.

A Somogy megyei Endréden született 1813-ban. Az elemi iskolát Iregen, a gimnáziumot Gyöngön végezte, majd 1828-tól a debreceni református kollégiumban tanult bölcseletet, jogot és teológiát. 1835 és 1840 között tanító (Hódmezővásárhelyen), „patvarista” (Székesfehérváron) és „jurátus” (Pesten) volt, 1840-ben tett ügyvédi vizsgát. 1841 és 1849 között házitanító volt id. báró Majthényi László Bars megyei főispán családjánál. Változatos életének további állomásai Pozsony, Pest és Szolnok voltak, mígnem 1861 végén Hont megye első aljegyzője lett és később (1865-től) emellett megyei levéltárosként is tevékenykedett. 1867-ben nyugalomba vonult, Dunaföldváron, Dombóváron és Kaposváron élt, Csurgón hunyt el 1891-ben (36. kép).

A Hontban eltöltött évek alatt bejárta az egész megyét, kutatott, gyűjtött, jegyzetelt. A táj természeti szépségei iránti szeretete és története iránti érdeklődése haláláig elkísérte. Ezt bizonyítja az a számos honti vonatkozású cikk is, amelyeket (sok egyéb természet-tudományi, régészeti, történeti, közéleti, kritikai stb. írás mellett) a különféle fővárosi és

⁵³⁶ Pajor 1865; 1897a:108–113.

⁵³⁷ Hála 2016d.

⁵³⁸ Pajor 1859a:104; 1897a:125.

⁵³⁹ Részletesebben lásd: Hála 2014b:91–93.

⁵⁴⁰ Pajor 1891; 1897b:14–15, 29, 66–69.

⁵⁴¹ Szabó 1963:135–139.

⁵⁴² Pajor István életéről és munkásságáról részletesebben, további irodalommal: Hála 2014b:75–77, 83–86; 2014c; 2016d:127–129, 135–140, 150–152; Csáky–Hála 2014:105–108.

36. A Hóke család síremléke a csurgói temetőben (Horváth József felvétele)

vidéki lapokban publikált. Megírta a *Hont megye történetét* is, a kézirat azonban – sajnos – elveszett, vagy lappang valahol.

Hóke Lajost elsősorban a történelem és a régészet érdekelte (szerényen „falusi régész”-nek nevezte magát⁵⁴³), de fogékony volt a népi kultúra jelenségei iránt is: „Szerette a néprajzot is s mindig gyönyörködve hirdette, ha a föld népének életrealitását látta.”⁵⁴⁴

Honti néprajzi, illetve néprajzi adatokat is tartalmazó írásait helyszíni gyűjtéseire és levéltári kutatásaira alapozta. Írt például a dohánytermesztésről, a szokásokról, közölt falucsúfolókat, névmagyarázatokot, mondákat, néphitadatokat. Néprajzi szempontból talán a legértékesebbek a honti „óriás lépések”-ről, illetve a szent kutakról, búcsújáró helyekről szóló cikkei.

Hóke Lajosnak Hont megye területéről 7, nagyméretű, emberi lábnyomra hasonlító, kősziklákon található „óriás lépés”-ről volt tudomása, amelyekkel rövidebben-hosszabban nyolc cikkében foglalkozott. Nem ismerte fel, hogy ezek természeti képződmények („lusus

⁵⁴³ Hóke 1869:746.

⁵⁴⁴ (Sz.) 1891:2411.

naturae”, a természet játéka), hanem e sajátos alakú mélyedéseket élete végéig az „özönvíz előtti emberek” lábnyomainak tartotta. „De hát mégis mik [ezek], megfajtése a jövőnek marad” – írta közvetlenül halála előtt.⁵⁴⁵ A képződmények eredetének tekintetében tévedett, de – szerencsénkre – a velük kapcsolatos népi vélekedéseket leírta!

Több cikket is szentelt a Hont megyében található „királykut”-aknak és „csodakut”-aknak, vagyis a királyok emlékét őrző forrásoknak és a nép által használt gyógyerejű, vagy annak tartott vizeknek is. A közlései közül kiemeljük azt az írást, amelyben a feltehetően régi idők óta szent forrásként tisztelt és látogatott honti (Börzsöny, Csitár-völgy) Kutyika és az ott megjelent Szűz Mária újkori tiszteletének kialakulásáról a szemtanú hitelességével számolt be.⁵⁴⁶

Figyelemre méltóak Hőke Lajosnak a Hont megyei településekről írt történeti-néprajzi „faluportré”-i is, amelyeket érdemes lenne kötetbe rendezve kiadni, amint az egyéb, főleg a *Fővárosi Lapok*ban az 1870–1880-as években napvilágot látott, nemcsak Hont megyei vonatkozású (pl. a népdalról, a betyárokról, a falusi vásárokról, a dunaföldvári lakodalomról, a pásztorokról, a céhekről stb. szóló) hírlapi tárcáit is.⁵⁴⁷

BORBÉLY SÁNDOR

Tordai Ereos Borbély Sándor 1866-ban született a Torda-Aranyos megyei Aranyosrákoson. Iskoláit szülőfalujában kezdte, később a tordai unitárius gimnáziumban, majd a zilahi tanítóképzőben tanult, utóbbi iskolában 1886-ban kapott tanítói oklevelet. Tanulmányait 1886 és 1889 között a budapesti Magyar Királyi Állami Polgári Iskolai Tanítóképző Intézetben (Budai Paedagogium) folytatta, ahol magyar nyelvből és irodalomból, valamint történelemből érdemelt ki oklevelet és tornatanári képesítést is szerzett.

Rövid budapesti házitánítóskodás és gyulafehérvári katonáskodás után, 1889–1890-ben a tordai unitárius gimnáziumban tanított. 1890 őszén került a váci Országos Királyi Siketnéma Intézetbe tanárgyakornokként. A szakvizsgák letétele után, 1892-től tanárként dolgozott (37. kép). 1897 és 1899 között a budapesti siketnéma-intézet tanára volt, majd visszatért Vácra, ahol az ottani intézetet igazgatta nyugalomba vonulásáig, 1924-ig. Vácon hunyt el 1932-ben, földi maradványai a siketnéma-intézet udvarában lévő mellszobra előtt nyugosznak.

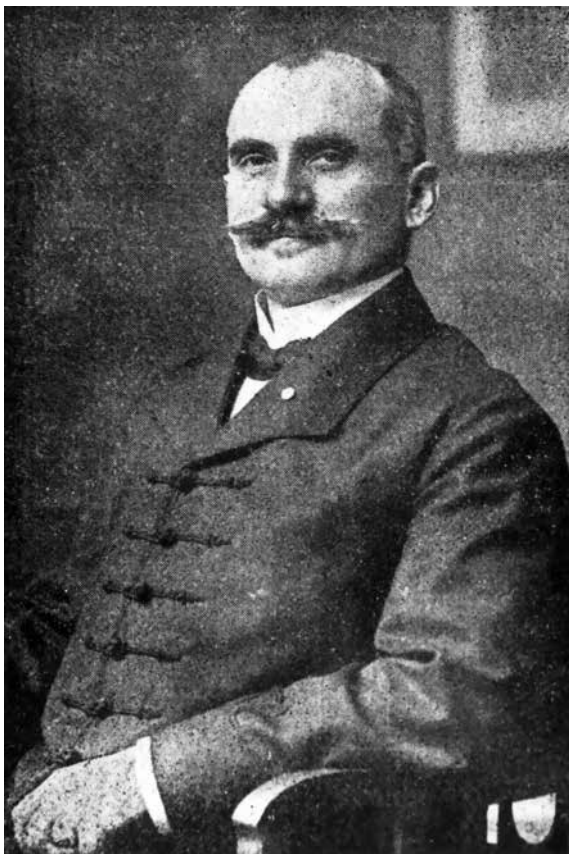
Borbély a magyar siketnéma-oktatás nemzetközi mércével mérve is jeles személyisége, kiváló pedagógus és vezető, alapvető, ma már klasszikusnak számító szaktanulmányok és szakkönyvek szerzője volt. A néprajztudomány élete végéig érdekelte őt, de azzal aktívan testvérbátyja, Borbély György, valamint budai pedagógiumi tanárai, Király Pál és

⁵⁴⁵ Hőke 1890:1985.

⁵⁴⁶ Hőke 1866:738–739. A honti Kutyikáról részletesebben lásd: Hála 1995b; 2006b:171–172.

⁵⁴⁷ Hőke Lajos életéről és munkásságáról részletesebben, további irodalommal: Hála 2014d.

37. Borbély Sándor (*Siketnémák*
Közlönye, 1916. 17. oldal)

elsősorban Herrmann Antal hatására, fiatal korában foglalkozott. Herrmann-nal a tanár-tanítványi viszonyból később kölcsönös tiszteleten alapuló, mély barátság lett.

Feltehetően főiskolás kora óta foglalkozott néprajzi gyűjtéssel. A megalakulást (1889) követő évben belépett a Magyarországi Néprajzi Társaságba. Felvette a kapcsolatot az egyesületben vezető szerepet játszó és az *Ethnographiát* szerkesztő Herrmann Antallal, írásokat küldött neki, amelyek 1891-ben meg is jelentek. Első cikke a magyar néprajz központi lapjában a *Czigány vajdák* című levéltári közlés volt,⁵⁴⁸ amelyet ugyanott még három cikk (debreceni adomák, aranyosszéki táncok, aranyosszéki adomák⁵⁴⁹) követett.

Az *Aranyosvidék* című lap, amelynek szerkesztője 1892 és 1896 között Borbély György, Borbély Sándor bátyja volt, 1892-ben pályázatot hirdetett folklóralkotások gyűjtése és

⁵⁴⁸ Borbély 1891c.

⁵⁴⁹ Borbély 1891d; 1891e; 1891g.

közlése céljából. A pályázat első és második díját Borbély Sándor nyerte el *Karácsonyi versmondás Aranyosszéken*⁵⁵⁰ és *Néprajzi feljegyzések Tordáról s a volt Aranyosszék egy pár falujából*⁵⁵¹ című munkáival. A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság 1896–1897. évi pályázatára (lakodalmi táncszók, halotti toron szavalt versek gyűjtése) beérkezett kéziratok közül az egyiknek valószínűleg ő volt a szerzője.

Vácra kerülve 1896-tól szerkesztette az akkor megindult *Vác és Vidéke* című lapot, amelyet mintegy az *Ethnographia* vidéki melléklapjaként definiált. A hetilapban számos néprajzi írás jelent meg főleg siketnéma-intézeti tanártársai és az ő tollából (Borbély a karácsonyról, a váci betlehemezésről, a körösmezei ruténekről, a veresegyházi megpatkolt boszorkányról, a váltott gyermekről értekezett). A lapban közzétette Herrmann Antalnak a vidéki sajtó feladatáról írt cikkét, volt tanára pedig a *Vác és Vidékét* ismertette az *Ethnographiában*.

Borbély 1908-ban gyűjtési felhívást publikált az *Unitárius Egyház* című lapban a katolikusok betlehemezése és a protestánsok karácsonyi versmondása tárgykörében. Ismereteim szerint ez volt a nyomtatásban megjelent utolsó néprajzi írása.⁵⁵²

Nem tudjuk, hogy a felhívás milyen eredménnyel járt, csak sejtjük, hogy sikeres lehetett, mert egy későbbi forrás szerint Borbélynak a „karácsonyi miszteriumok”-ról „igen nagy kéziratot gyűjttemény”-e volt.⁵⁵³ Feltételezhető, hogy saját feljegyzésein kívül ez tartalmazta a gyűjtési felhívásra kapott anyagot is. Nagy kár, hogy e kollekciónak nem maradt ránk!

Borbély elmélyült győgypedagógiai munkálkodása mellett a néprajz folyamatosan háttérbe szorult, de az iránta érzett rokonszenv és vonzalom élete végéig megmaradt. Fiatal kori néprajzi írásai közül több maradandónak bizonyult, ahogy ezt azok mai napig tartó idézettsége bizonyítja.

A siketnémaságról a Herrmann Antallal tervezett közös néprajzi tanulmányok – sajnos – nem valósultak meg, viszont e kapcsolatnak köszönhetőek egykori tanárának ugyanerről írt irodalomtörténeti és néprajzi cikkei.⁵⁵⁴

VERSÉNYI GYÖRGY

„Versényi Györgynek a folklór majd minden ágára kiterjedt a figyelme. Egy-egy témát részletesen igyekezett megvizsgálni és feldolgozni. Közleményei, cikkei elsősorban anyagközlőek, de számos olyan szempontra, gyűjtési irányra hívta fel a figyelmet, amely sok tekintetben a modern vizsgálatoknak is megfelel” – írta Ujváry Zoltán⁵⁵⁵ arról a kutatóról,

⁵⁵⁰ Borbély 1893a.

⁵⁵¹ Borbély 1893b.

⁵⁵² Borbély 1908

⁵⁵³ *Magyar Siketnéma-Oktatás* 1916.

⁵⁵⁴ Borbély Sándor életéről és munkásságáról részletesebben, további irodalommal: Hála 2017b.

⁵⁵⁵ Ujváry 2007b:390.

38. Versényi György (*Lányok Lapja*,
1894. 1. szám, 3. oldal)

akinek a bányászfolklor, valamint a bányavárosok, bányásztelepülések (nemcsak bányász-) folklorja gyűjtése és feldolgozása terén kifejtett tevékenységéért is köszönettel tartozunk.

Versényi György 1852-ben született Szucságon (Kolozs m.). A nagyenyedi, majd a kolozsvári református kollégiumban, valamint a fővárosi tudományegyetemen tanult, ahol 1874-ben szerzett középiskolai tanári oklevelet és tett 1877-ben magyar nyelvből és bölcsészetből, valamint esztétikából doktori szigorlatot. Tanári pályájának állomásai a következők voltak: Lőcse (1875–1876), Körmöcbánya (1876–1894), Kolozsvár (1894–1906) (38. kép), Budapest (1906 és 1917 között több évig). Élete vége felé rövid időre visszakerült Kolozsvárra, s ott hunyt el 1918-ban. A főfoglalkozását tekintve középiskolai tanár, de (nem mellékesen) irodalomtörténész, esztéta, néprajzkutató, író és költő Versényinek itt a bányászfolklor kutatásában kifejtett úttörő munkásságát emeljük ki.

A Kalotaszegről származó pedagógus körmöcbányai tanárkodása idején ismerkedett meg a bányásztársadalommal és annak folklorjával. A *bányavidéki hagyományok gyűj-*

téséről címmel már 1880-ban jelentkezett egy programadó dolgozattal, amely egyben első néprajzi közlése is volt. Ebben a vonatkozó irodalom, valamint saját gyűjtései és tanítványainak adatközlései alapján számos, bányavárosokat, bányásztelepüléseket érintő (nem csak a bányászokkal és a bányászattal kapcsolatos) mondat említett, illetve közölt, s cikkéből a különféle babonák, hiedelmek és szokások leírásai sem hiányoznak. Cikkét a hasonló folklóralkotások gyűjtésére való buzdítással zárta.⁵⁵⁶

A következő években megjelent, különféle témájú írásaiban is sok adat szerepel a felvidéki bányavárosokról, bányásztelepülésekről, elsősorban Körmöcbányáról és környékéről.

Kezdetől nagy figyelmet szentelt a *bányaszellelemnek* vagy *bányarémmek* nevezett, a bányákban „élő”, ott a bányászokat segítő, illetve bosszantó, büntető természetfeletti lény alakjának. Az e tekintetben alapvető, a képzeletbeli lényt (annak elnevezéseit, alakját, öltözetét, „családi élet”-ét, természetét, viselkedését) bemutató, az ország különböző részeiről származó mondákkal illusztrált, *A bányarémről* című dolgozatát Herrmann Antal közölte az *Ethnographiában*.⁵⁵⁷ Ezt az 1890. júniusi ülésen adta elő a Magyarországi Néprajzi Társaságban, amelynek a megalakulástól rendes tagja volt.

Másik fontos munkája a *Babonás napok* című, a kalendáris szokásokat és babonákat bemutató, a bányavárosokra, bányásztelepülésekre vonatkozóan is számos adatot közlő dolgozata volt.⁵⁵⁸

Versényi a bányászat folklórájának gyűjtője/kutatója, az ez irányú vizsgálódások figyelemre méltó eredményeket elért hazai úttörője volt. Ezt bizonyítják a fent említett és az itt most nem ismertetett írásai, amelyek 2011 óta összegyűjtve, kötetbe rendezve is olvashatók.⁵⁵⁹

PÁVAI-VAJNA FERENC

A hajdúszoboszlói *Pávai Vajna természetes ásványvíz* palackjáról egy ősz szakállú, szemüveges, szigorú tekintetű úr néz ránk – a kép Pávai Vajna Ferencet, a magyar geológia történetének legendás, ellentmondásos, szókimondó, szakmai vitákra mindig kész, gyakran, hevesen és indulatosan vitatkozó, 1964-ben elhunyt személyiségét ábrázolja, aki elsősorban a szénhidrogén-kutatásban, a tektonikában, a barlangkutatásban és főként a hidrogeológiában jeleskedett, s ez utóbbi művelésében elért eredményeivel érdemelte ki „a hévizek atyja” elnevezést.

Pávai-Vajna Ferenc 1886-ban született Csongván (Alsó-Fehér m.), Erdélyben. Apja halála után, 1895-ben Nagyenyedre került, ahol befejezte a szülőfalujában elkezdett elemi

⁵⁵⁶ Versényi 1880.

⁵⁵⁷ Versényi 1890.

⁵⁵⁸ Versényi 1892.

⁵⁵⁹ Versényi 2011. Versényi György életéről és munkásságáról részletesebben, további irodalommal: Hála 2011; 2014p. Lásd még: Hála 2016c:111–113. Versényi nyomdokain és az ő gyűjtései/közléseit is felhasználva: Hála–Landgraf 2001.

39. Pávai-Vajna Ferenc 1906-ban
(Műtermi felvétel, Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat, Tudománytörténeti Gyűjtemény)

tanulmányait, majd a Bethlen Kollégiumban tanult. Elsősorban a természetrajzot, a földrajzot és a történelmet tanulmányozta szívesen. Az iskolában „első szakmai tanítómestere” az a Szilády Zoltán természetrajztanár (későbbi egyetemi tanár) volt, akit az erdélyi földművelésről, építkezésről, tűzhelyekről, viseletekről, táncokról, gyermekjátékokról stb. írt tanulmányai okán a néprajztudomány is számon tart. Pávai-Vajna természetrajzi és néprajzi érdeklődésének kialakulására a kollégiumban Szilády volt nagy hatással.

Pávai-Vajna 1905 és 1909 között hat néprajzi cikket és tanulmányt publikált, amelyek anyagát egyrészt nagyenyedi diákévei alatt, valamint az érettségi utáni években gyűjtötte. Az Attila koporsójával és elásott kincseivel kapcsolatos néphagyományról szóló, első néprajzi írása egy Alsó-Fehér megyei lapban, a *Közérdekb*en jelent meg.⁵⁶⁰ Első terjedelmesebb néprajzi tanulmánya 1907-ben látott napvilágot az oláhlapádi babonákról és népi gyógy módokról.⁵⁶¹ 1907-ben még két néprajzi tanulmányt publikált. Az egyikben

⁵⁶⁰ Pávai-Vajna 1905.

⁵⁶¹ Pávai-Vajna 1907a.

a nyírmezői és a remetei románok szénégetését írta le,⁵⁶² a másikban pedig a hidasi román kőfaragók által mészkőből készített és a környékbeli településeken használt méhkas alakú vízszűrőkről értekezett.⁵⁶³ 1908-ban részletes leírást adott a nyírmezői és a felsőorbói románok mészégetéséről,⁵⁶⁴ 1909-ben pedig az Aranyos menti Lupsán és az Alsó-Fehér megyei Pilis-hegyen alkalmazott kezdetleges (gúzzsal átkötött leveles faágon történt) búza- és szénaszállítását mutatta be.⁵⁶⁵

Pávai-Vajna Ferenc a Bethlen Kollégiumban 1906-ban tett érettségi vizsgát (39. kép), majd ugyanazon év végén beiratkozott a budapesti tudományegyetem természetrajz, kémia és földrajz szakára. Sokáig nem döntötte el, hogy főhivatásának mely tudományág művelését fogja választani. A néprajzzal is „kacérkodott” (ebben az időben jelentek meg fent említett tanulmányai, kapcsolatot tartott a Néprajzi Múzeum fiatal munkatársaival, Györffy Istvánnal és Bátky Zsigmoddal stb.), végül a kiváló geológusprofesszor, Koch Antal hatására a földtant választotta és nála is doktorált 1910-ben. Tudomásunk szerint néprajzi gyűjtéssel csak a 20. század első évtizedének végéig foglalkozott, de – Gunda Bélától tudjuk – az 1930-as években még gyakran részt vett a Magyar Néprajzi Társaság ülésein.⁵⁶⁶

Pávai-Vajna Ferencnek fontos (maig idézett) és esetenként úttörő dolgozatain kívül több kéziratot is megőrződött ugyanabból az időszakból, a budapesti Néprajzi Múzeumban pedig értékes fényképfelvételeit őrzik. Fennmaradt kéziratait (*Épületfelmérések Oláhlapádon és Remetén, Népies építkezés és telek beosztás Oláh-lapádon, Czélszerű szénatartó szin, Gyep-födél, Pásztor kunyhó és karám Erdélyből*) és több általa készített fotót életrajzával, műveinek elemzésével, további bőséges irodalom felhasználásával publikáltam.⁵⁶⁷ Ismereteim szerint egy kézírata vár még a megjelenésre a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában, amely oláhlapádi népszokásokról (húsvét, Szent György-nap, karácsony) szól.⁵⁶⁸

IFJ. NOSZKY JENŐ

Az 1909-ben Késmárkon született és 1970-ben Budapesten elhunyt ifj. Noszky Jenő (40. kép) kiváló geológus a magyarországi mezozoikum (földtörténeti középkor), a Bakony hegységet felépítő földtani képződmények és az ammonitesz nevű ősmaradványok avatott ismerője volt. 1936-tól (rövid megszakítással) haláláig a budapesti Földtani Intézetben

⁵⁶² Pávai-Vajna 1907b.

⁵⁶³ Pávai-Vajna 1907c.

⁵⁶⁴ Pávai-Vajna 1908a.

⁵⁶⁵ Pávai-Vajna 1909.

⁵⁶⁶ Gunda 1986.

⁵⁶⁷ Hála 2003j.

⁵⁶⁸ Pávai-Vajna 1908b.

40. Ifj. Noszky Jenő (Ismeretlen fényképész felvétele, Magyar Báányászati és Földtani Szolgálat, Tudománytörténeti Gyűjtemény)

dolgozott, 1952-ben, valamint 1953 és 1956 között az intézményt igazgatta.⁵⁶⁹ A néprajz területén igazi „közkatona” volt, mert egyetlen ilyen munkáját ismerjük, az is évtizedekig kéziratban pihent a debreceni egyetemi könyvtárban.

A geológus pályát édesapja, a középiskolai természetrajztanárból jeles geológussá, paleontológussá és muzeológussá vált id. Noszky Jenő (1880–1951) példája nyomán választotta. 1927-től a debreceni tudományegyetemen tanult, ahol 1931-ben szerzett természetrajz–földrajz szakos tanári oklevelet, 1934-ben pedig doktorátust. Földrajzi szakdolgozatát Milleker Rezsőhöz írta. A témát szintén az édesapja hatására választotta, dolgozata e címet viselte: *Salgótarján és barnaszén-bányászata, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra*.⁵⁷⁰ Id. Noszky már késmárki középiskolai tanárként 1906-tól a Salgótarjáni-medence földtani viszonyait tanulmányozta, aztán 1920-ban a trianoni Magyarországra kerülve, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársaként, a Földtani Intézet megbízásából évtizedekig a Cserhátot és a Mátrát tanulmányozta. E tekintetben főművét 1940-ben jelentette

⁵⁶⁹ Id. Noszky Jenő életéről és munkásságáról: Balogh 2007.

⁵⁷⁰ Hála–Paládi-Kovács 2007:3.

meg,⁵⁷¹ amelynek térképmelléklete ma már klasszikus alkotás, a magyarországi földtani térképezés egyik csúcsteljesítménye. A „Mátra és a Palócföld jóságos, halk szavú szelíd szerelmese” volt,⁵⁷² akinek a néprajzhoz is volt affinitása, egy népszerűsítő könyvében ilyen jellegű megfigyeléseket is közölt a Palócföldről.⁵⁷³

Ifj. Noszky apai hatásra megszületett szakdolgozatában a földtani és a bányászati viszonyok taglalása és a bányászattörténeti adatok közlése után eredeti megfigyeléseken alapuló, megbízható és forrásértékű néprajzi fejezetek (*A bányásztársadalom tagozódása, A kolóniákra telepített bányász háza tája, A bányász családja, A bányász helyzete a társadalmi életben, A bányászok szokásai, Salgótarján és környéke települési formái*) következnek.

Ez utóbbiak miatt tartottuk fontosnak a munka kiadását, amelyre a Magyar Néprajzi Társaság által, több intézmény közreműködésével megrendezett, a *Bányászélet – Kultúra – Hagyomány (Budapest–Tatabánya, 2007. november 29–30.)* címet viselő konferencia alkalmából került sor.⁵⁷⁴

EPILÓGUS

Fent említettek rövidebb-hosszabb ideig a magyar néprajz szorgalmas munkásai voltak, egyes műveik maradandónak bizonyultak, „közkatona”-ként is értékeset hoztak létre. A néprajzi gyűjtést én is „közkatona”-ként, méghozzá „önkéntes közkatona”-ként (értsd: szakképzettség nélküli önkéntes néprajzi gyűjtőként) kezdtem az 1970-es évek elején, s most, e nagy elismerés, magas kitüntetés átvétele után sem gondolom, nem áltatom magam azzal, hogy a „tábornoki kar”-ba avanszáltam volna (azt hajlamos vagyok elhinni, hogy előreléptem néhány rendfokozatot).

Első bizonytalan lépéseim előtt Ikvai Nándor és Szilágyi Miklós egyengették az utat, s ha kellett, kezdeti írásaim vadhajtasait tapintatosan nyesegették. Ezekért, s azért, hogy most itt állhatok, köszönettel tartozom nekik, amely adósság lerovására Szilágyi Miklós esetében legközelebbi találkozásunkkor fog sor kerülni, Ikvai Nándorral pedig majd „odafönt” rendezem az adósságot.

Köszönetet mondok egykori tanárainknak is, a hosszú névsorból itt most név szerint csak a jelenlévőket: Andrásfalvy Bertalant, Paládi-Kovács Attilát és Voigt Vilmost említem meg. S végül, de nem utolsósorban hálásan köszönöm családomnak is, hogy a munkához szükséges nyugodt háttérrel megteremtették és biztosították!

⁵⁷¹ Noszky 1940a.

⁵⁷² Balogh 2007:87.

⁵⁷³ Noszky 1940b.

⁵⁷⁴ Ifj. Noszky 2007.

„Nagy lélek szállott el közülünk”

Herman Ottó balesete, halála és temetése

Herman Ottó (41. kép) 1914. december 15-én balesetet szenvedett, amely közvetetten a december 27-én bekövetkezett halálát okozta. A balesettel és az elhalálozással kapcsolatosan ellentmondó adatok láttak napvilágot a rá vonatkozó irodalomban, ezért, elhunytának századik évfordulóján, a Herman Ottó Emlékév alkalmából, elsősorban a korabeli sajtó híradásaira, riportjaira és interjúira támaszkodva az alábbiakban kísérletet teszek élete utolsó két hetének rekonstruálására.

A nagy tudósnak már fiatal korában megromlott a hallása, ami idővel szinte teljes süketességgé fokozódott.⁵⁷⁵ Ez volt a legfőbb oka öreg kori baleseteinek. 1910. február 13-án délután 5 és 6 óra között Budapesten a József körúton elütötte egy villamos. Estében egyik lábával ellökte magát a járműtől, így szerencséjére csak kis sérüléseket (zúzódásokat) szenvedett.⁵⁷⁶ Ekkor írta róla Rákosi Jenő: „Ki annyi villamos lökést adtál műveiddel, most visszalökös a villamos Téged. De Istennek hála, ebben is Te voltál erősebb.”⁵⁷⁷ 1913 áprilisában gyenge agyvérzést kapott, ebből is felépült,⁵⁷⁸ de a következő balesetet már nem tudta kiheverni.

Herman Ottó 1914. december 15-én kedden „havas, csúf szürkületben”⁵⁷⁹ „ködös esti alkonyatban” fél hat óra körül hazaindult a Magyar Nemzeti Múzeumból.⁵⁸⁰ Végighaladt a Múzeum körúton és 6 óra tájban⁵⁸¹ ért a Kossuth Lajos utcai „nagyon forgalmas” kereszteződéshez⁵⁸² (42. kép), a nemrégiben lebontott Nemzeti Színház üres telke elé.⁵⁸³ Ott az abban az évben (március 14-én) megnyílt Astoria Szálló irányában át akart menni az út túloldalára, de nem jutott át, mert egy teherkocsi,⁵⁸⁴ vagy ahogy más lapok írták: egy

⁵⁷⁵ Lambrecht 1920:7.

⁵⁷⁶ *Pesti Hírlap* 1910; *Pesti Napló* 1910.

⁵⁷⁷ Lambrecht 1920:93.

⁵⁷⁸ Lambrecht 1920:93.

⁵⁷⁹ Lambrecht é. n.:252.

⁵⁸⁰ *Világ* 1914a.

⁵⁸¹ *Budapesti Hírlap* 1914a; *Pesti Hírlap* 1914a.

⁵⁸² *Az Est* 1914; *Népszava* 1914; *Pesti Hírlap* 1914a.

⁵⁸³ *Új Hírek* 1914b; *Új Lap* 1914.

⁵⁸⁴ *Budapesti Hírlap* 1914a; *Az Est* 1914; *Magyarország* 1914a; *Pesti Napló* 1914b.

41. Herman Ottó (Budapest,
1914. 331. szám, 8. oldal)

Herman Ottó.

fuvaroskocsi,⁵⁸⁵ illetve egy téglásszekér⁵⁸⁶ elütötte. Lambrecht Kálmán⁵⁸⁷ „ostoba társzekér”-nek nevezte a járművet.

Herman Ottó másnap így emlékezett vissza a balesetre: „Öreg ember vagyok [...], öregek a csontjaim, amelyek megtették azt a szolgálatot, ami rájuk háramlott. Azt ellenben ki kell emelnem, hogy a Kossuth Lajos utca és a Múzeum körút keresztezése valóságos hóhér-tér. Itt történt velem is a baj, a villamosra vártam, de nem jött és ezért meg akartam kerülni a keresztezést, ekkor történt a baleset. Borzasztó fájdalmaim vannak, egész éjjel nem hunytam le a szemem.”⁵⁸⁸ Voltak, akik az eseményt „kárhozatos véletlen”-nek,⁵⁸⁹ „kegyetlen véletlen”-nek,⁵⁹⁰ „vak véletlen”-nek⁵⁹¹ tartották, mások a süketségét okolták, amely miatt a forgalmas, lármás útkereszteződésben nem hallotta a kocsis figyelmeztető

⁵⁸⁵ Budapest 1914a.

⁵⁸⁶ Alkotmány 1914b; Az Újság 1914:6.

⁵⁸⁷ Lambrecht é. n.:252.

⁵⁸⁸ Alkotmány 1914a; Az Est 1914.

⁵⁸⁹ Fromm 1915.

⁵⁹⁰ Chernelházi Chernel 1915:XXX.

⁵⁹¹ A Nap 1914a.

42. Herman Ottó balesetének színhelye ma: Budapest, Múzeum körút és Kossuth Lajos utca sarok (Hála József felvétele)

kiáltozását.⁵⁹² Herman Ottó a kocsist is felelőssé tette a balesetért, amint azt másnap reggel egy újságírónak elmondta:

„A régi Nemzeti Színház előtt akartam átmenni és vártam, hogy a villamos elmenjen, mikor egy nehéz teherkocsi elgázolt, a kerék keresztülment a bal lábamon. Attól függ minden, így mondják az orvosok, hogy a törés komplikált-e vagy sem. Tegnap, az első vizsgálatkor azt mondták, hogy nem, de most megint meg fogják a sebet vizsgálni. A kitűnő tudós egy megfigyelést is tudott tenni balesete közben. – Mindig baj az, ha a kocsis nem fenn a bakon, hanem lenn a lovai lábánál, a saroglyán ül, ahonnan nem láthat semmit. Így történnek a gázolások.”⁵⁹³

Amikor a kerekek alól kikerülve⁵⁹⁴ sebesülten a kövezeten maradt,⁵⁹⁵ másodperceken belül nagy tömeg vette körül a felismert, népszerű tudóst⁵⁹⁶ és néhányan a segítségére

⁵⁹² Budapest 1914a; Pesti Hírlap 1914a; Az Újság 1914. 6; Világ 1914a.

⁵⁹³ Új Hírek 1914a.

⁵⁹⁴ Pesti Hírlap 1914a.

⁵⁹⁵ Alkotmány 1914b:6.

⁵⁹⁶ Világ 1914a.

siettek: bevitték őt egy közeli kapualjba.⁵⁹⁷ A 176. számú közrendőr azonnal telefonált a mentőállomásra, a mentőautó néhány perc múlva megérkezett, a mentősök pedig megállapították, hogy eltört a bal lába.⁵⁹⁸

Kérte, hogy vigyék a lakására,⁵⁹⁹ azonban szanatóriumba akarták szállítani. „Herman Ottó azonban nem akart szanatóriumba menni és így szólt a mentőorvoshoz: – Ne vigyenek szanatóriumba. Én is csak oda akarok menni, ahova a szegény embereket viszik!”⁶⁰⁰ „Herman Ottó még akkor is, fájdalmában is az a demokrata volt, aki világeletében. – Ne vigyenek szanatóriumba – mondta. Vigyenek oda, ahová a szegény embereket, kórházba.”⁶⁰¹ Tehát saját kérésére kórházba, mégpedig a közeli Szent Rókus Kórházba szállították.⁶⁰²

A Szent Rókus Kórházban Haberern professzor gondjaira bízta.⁶⁰³ Haberern Jonathan Pál kiváló sebész, a budapesti tudományegyetem magántanára volt,⁶⁰⁴ Herman Ottó a professzor által vezetett II. Sebészeti Osztályra,⁶⁰⁵ a 19. számú külön kórterembe⁶⁰⁶ került. Ott Lobstein Leó tanársegéd azonnal kezelés alá vette⁶⁰⁷ és később is „megkülönböztetett gonddal”⁶⁰⁸ ápolták.

Az első éjszakán nyugtalanul aludt, nagy fájdalmai voltak.⁶⁰⁹ 16-án, szerdán délelőtt megrönggzenezték és megállapították, hogy a bal lábszárán ún. zárt törés keletkezett, amelyet gipszbe raktak.⁶¹⁰ Az őt meglátogató Gaal Gaston földbirtokosnak, Ornithológiai Központbeli egykori munkatársának mondta erről tréfásan: „Ha már csizmát húztak reám, tegyenek reá sarkantyút is.”⁶¹¹ Lambrecht Kálmán⁶¹² szerint a kórházban újból szóba került a beteg esetleges szanatóriumba való szállítása: „A miniszteriumból felkeresi Krenedits Ferenc és közli, hogy szanatóriumba óhajtja kísélni. »Én a nép fia vagyok, itt a helyem.«”

Már a baleset másnapján sokan érdeklődtek a tudós hogyléte felől, amelyről az orvosok derülőtőan nyilatkoztak: „Állapota nem ad okot az aggodalomra”,⁶¹³ „Állapota súlyos, de

⁵⁹⁷ *Budapesti Hírlap* 1914a; *Pesti Napló* 1914b; *Új Hírek* 1914a.

⁵⁹⁸ *Budapesti Hírlap* 1914a; *Pesti Hírlap* 1914a; *Pesti Napló* 1914b; 1914c; *Világ* 1914a.

⁵⁹⁹ *Világ* 1914a.

⁶⁰⁰ *Pesti Hírlap* 1914a.

⁶⁰¹ *A Nap* 1914a.

⁶⁰² *Alkotmány* 1914b:6; *Budapest* 1914a; *Budapesti Hírlap* 1914a; *Népszava* 1914; *Pesti Hírlap* 1914a; *Az Újság* 1914:6; *Világ* 1914a.

⁶⁰³ *Budapest* 1914a; *Az Est* 1914; *Az Újság* 1914:6; *Világ* 1914a.

⁶⁰⁴ Névpont 2014.

⁶⁰⁵ Névpont 2014.

⁶⁰⁶ *Világ* 1914a.

⁶⁰⁷ *Világ* 1914a.

⁶⁰⁸ *Alkotmány* 1914b:6; *Az Újság* 1914:6.

⁶⁰⁹ *Az Est* 1914; *Világ* 1914b.

⁶¹⁰ *Az Est* 1914; *Népszava* 1914; *Világ* 1914b.

⁶¹¹ Chernelházi Chernel 1915:XXV; Lambrecht 1920:93.

⁶¹² Lambrecht 1920:93.

⁶¹³ *Pesti Napló* 1914b.

aggodalomra nincs ok”,⁶¹⁴ „a gyógyulás hihetőleg gyors lefolyású lesz”,⁶¹⁵ Az optimista nyilatkozatok hatására *A Hét* még december 21-én is megengedte magának, hogy kedves humorral írjon a balesetről:

„Herman Ottót, a mi ősz tudósunkat elütötte egy teherkocsi. Hála a gondviselésnek, megmenekült egy kis lábtöréssel. Úgy látszik, a teherkocsik a nagy tudósok veszedelme. A világhírű Mr. Curie, a rádium felfedezője is egy teherkocsiba pusztult bele. Hja, édes jó bátyám, Herman Ottó! Nem virtus ám elmenni északra, a pinguinek szigetére és a pinguin-társadalmat felfedezni magyarok számára, nem virtus könyvet írni a halászatról és a régi halászati eszközökről, egyben nyelvbúvárnak lenni, folkloristának, meg nagy stílművésznek, bátor verekedőnek, az mind nem virtus, de igenis virtus a Múzeum körút és a Kossuth Lajos utca torkolatánál épkezláb áthatolni, anélkül, hogy az embert komolyabb baj ne érje. Ezt kellett volna megtanulnod, jó Herman Ottó!”⁶¹⁶

Az állapotáról szóló nyilatkozatok között óvatosak is voltak, mint például az alábbi, amelyet a *Világ*⁶¹⁷ közölte: „Ha komplikációk nem állanak be, remélhető, hogy rövid időn belül fel fog épülni.” Viszont sajnos „komplikációk” adódtak: „[...] a beteg tüdejében pangás állott be néhány nap múlva, Herman Ottónak ugyanis évek óta krónikus bronchitise volt s ennek a fekvés miatt az lett a következménye, hogy tüdőgyulladás fejlődött ki”,⁶¹⁸ amely egyre jobban elhatalmasodott, egyre veszedelmesebb lett. Ezért az orvosok azt tanácsolták a feleségének, hogy vigye haza az öreg tudóst (tulajdonképpen lemondtak róla), ami 24-én, karácsony szentestéjén meg is történt.⁶¹⁹ Már a beteg is nagyon kikíváncszolt a kórházból.⁶²⁰

26-án, szombaton még egyszer utoljára fellobbant benne az életerő.⁶²¹ Fogadta régi jó barátját, Szily Kálmánt, s az ő jelenlétében végrendelkezett: könyvtárát a Királyi Magyar Természettudományi Társulatra és a Magyar Királyi Ornithológiai Központra, kéziratait az előbbi egyesületre, néprajzi gyűjteményét a Magyar Mezőgazdasági Múzeumra, levelezését pedig a Magyar Tudományos Akadémiára hagyta.⁶²²

Az éjszakát nyugtalanul töltötte,⁶²³ 27-én, vasárnap hajnalban még beszélgetett,⁶²⁴ „[...] meg akar[t] még fürödni a napsugarak tiszta fényében. Az ablakhoz tolják. És néhány

⁶¹⁴ *Pesti hírlap* 1914a.

⁶¹⁵ *Világ* 1914b.

⁶¹⁶ *A Hét* 1914.

⁶¹⁷ *Világ* 1914a.

⁶¹⁸ *Az Újság* 1914:6.

⁶¹⁹ *Budapest* 1914a; *Az Újság* 1914:6; *Világ* 1914c.

⁶²⁰ *Alkotmány* 1914b:6.

⁶²¹ *Az Újság* 1914:6.

⁶²² Lambrecht 1920:93; é. n.:252.

⁶²³ *Alkotmány* 1914b:6.

⁶²⁴ *Friss Újság* 1914.

43. A ház, amelynek egyik lakásában elhunyt Herman Ottó (Budapest XII. kerület, Magyar jakobinusok tere 1., Hála József felvétele)

perc múlva már csak néma ajkait cirógatják a mosolygó sugarak!”⁶²⁵ „megbénul[t] meleg szíve”⁶²⁶ „csendesen örökre elszenderült”⁶²⁷ „csöndesen, nyugodtan”⁶²⁸ meghalt s „Lengő szögbarna haja, fehér szakála megdicsőül[t] az éltető Nap sugarának glóriás koszorújában.”⁶²⁹

Az öreg, megfáradt tudós Budapesten, a Krisztina körút 91. számú házban 1914. december 27-én, vasárnap reggel 7 óra 30 perckor hunyt el,⁶³⁰ a Vérmezőre néző⁶³¹ egyik lakásban. Az épület ma is áll, jelenlegi címe: Budapest XII. kerület Jakobinusok tere 1. (43. kép). Egykori híres lakójára a házbeliek által régebben elhelyezett (44. kép),

⁶²⁵ Lambrecht é. n.:252.

⁶²⁶ Lambrecht 1920:94.

⁶²⁷ *Az Újság* 1914:6.

⁶²⁸ *Pesti Napló* 1914c.

⁶²⁹ Lambrecht é. n.:252.

⁶³⁰ *Alkotmány* 1914b:6; *Friss Újság* 1914; *Pesti Napló* 1914c; *Az Újság* 1914:6; Chernelházi Chernel 1915:XXV; Lambrecht 1920:94.

⁶³¹ (s.) 1914.

44. Herman Ottó emléktáblája a Budapest XII. kerület, Magyar jakobinusok tere 1. sz. ház falán (Hála József felvétele)

illetve a Herman Ottó Emlékév alkalmából 2014. december 27-én felavatott⁶³² (45. kép) tábla emlékeztet.

28-án, hétfőn a Magyar Nemzeti Múzeumra kitétték a fekete gyászlobogót⁶³³ és számos keresték fel a lakásában felravatalozott Herman Ottót.⁶³⁴ A Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Néprajzi Társaság koszorút küldött a ravatalra a következő felirattal: „Herman Ottónak, egykori kiváló tisztviselőjének – a Magyar Nemzeti Múzeum”; „Herman Ottónak, a magyar néprajz atyamesterének – a Magyar Néprajzi Társaság”.⁶³⁵ Holttestét aznap este szállították a Kerepesi úti temető halottasházába.⁶³⁶

⁶³² Hála 2014B; 2015b.

⁶³³ *Budapest* 1914a; *Magyar Estilap* 1914; *Pesti Napló* 1914a; *Világ* 1914c.

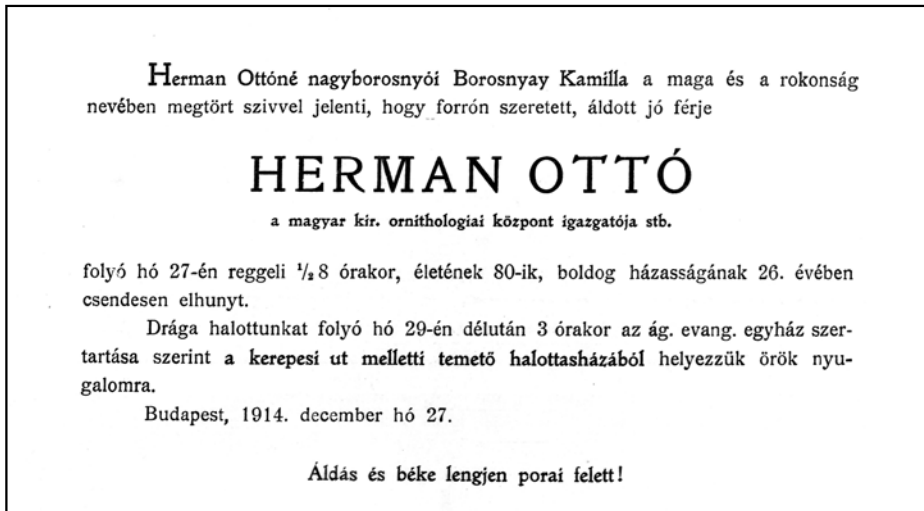
⁶³⁴ *A Nap* 1914b; *Pesti Napló* 1914d.

⁶³⁵ *Aquila* 1914; LXIX; *Budapest* 1914a; *Magyar Estilap* 1914; *Pesti Napló* 1914c; *Az Újság* 1914:6; *Világ* 1914c.

⁶³⁶ *A Nap* 1914b; *Pesti Napló* 1914d.

45. Herman Ottó 2014. december 27-én felavatott emléktáblája a Budapest XII. kerület, Magyar jakobinusok tere 1. sz. ház falán (Hála József felvétele)

46. Herman Ottónak a felesége által kiadott gyászjelentése (Országos Széchényi Könyvtár, Mikrofilmtár, FM 835797, 185. tekercs)

A Magyar Királyi Ornithológiai Központ tisztikara
benső fájdalommal jelenti, hogy

HERMAN OTTÓ

az intézet megteremtője, tisztikarának atyai jószágú vezére,
a magyar kultúrának félszázadon át munkás oszlopa, az
Ornithológiai Központnak két évtizeden át volt igazgatója,
életének 80. évében, rövid szenvedés után I. hó 27-én
reggel 7^{1/2} órakor csendesen elhunyt.

Mi, a kik legközelebb állottunk Hozzá, nemcsak a
világhírű magyar természettudost, ethnographust és hazait.
de a páratlanul melegszívű férfit is siratjuk sirba szállott
vezérünkben.

Utolsó útjára a kerepesi-temető halottasházából I. hó
29-én, kedden délután 3 órakor kísérik.

Munkáját folytatjuk, emlékéit kegyelettel őrizzük.

Budapesten, 1914 december 27-én.

A Magyar Néprajzi Társaság

mély fájdalommal jelenti, hogy nagyérdemű tiszteletbeli
tagja és egykori elnöke

Herman Ottó

foló évi december hó 27-én munkás életének 80-ik
évében csendesen elhunyt.

A magyar néprajzi tudomány megdicsőült atyame-
tere egyike volt Társaságunk megalapítóinak és a Magyar
Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályával fennálló kapcsola-
latunk megteremtőjének. A hazai ösfoglalkozások ágai-
nak felismert, összegyűjtött és tudományosan értékelt
emlékei örökké élő dicsőségei nagy nevének.

Budapest, 1914 december 29.

Kegyeletos hálával őrizzük emlékét!

A KIRÁLYI MAGYAR TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULAT
mély fájdalommal tudatja, hogy

HERMAN OTTÓ,

a Magyar Ornithológiai Központ th. főnöke, Társulatunk pártoló és választmányi tagja,
a Sotly Kálmán-érem tulajdonosa stb.

foló hó 27-én, életének 79. évében elhunyt.

A megboldogult tevékeny életének, sokoldalú munkálkodásának leg-
javát Társulatunknak, a magyar természettudományi művelődés előmozdi-
tásának szentelte. Nagy érdemei közismertek. Nevét ismeri a tanuló ifjúság
az iskolában, a magyarság mindenütt e hazában, a tudós világ itthon és a
külföldön. A nemzetközi tudomány magaslatán álló, igazi magyar tudós
és Társulatunknak önzetlen, kipróbált és élete utolsó perczéig hű, munkás
tagja szállt vele sirba.

Földi maradványait foló hó 29-én, kedden, délután 3 órakor a
Kerepesi-úti temető halottasházából fogják örök nyugalomra helyezni.

EMLEKEZETE ÓRÓKÉLETŰ!

47. Herman Ottónak a Magyar
Királyi Ornithológiai Központ
által kiadott gyászjelentése
(Országos Széchényi Könyvtár
Mikrofilmtár, FM 835797, 185.
tekercs)

48. Herman Ottónak a Magyar
Néprajzi Társaság által kiadott
gyászjelentése (*Ethnographia*,
1914. 257. oldal)

49. Herman Ottónak a Királyi
Magyar Természettudományi
Társulat által kiadott gyászje-
lentése (*Természettudományi
Közlöny*, 1915. 1. oldal)

Ismereteink szerint Herman Ottónak négy gyászjelentése jelent meg, amelyeket fe-
lesége, Borosnyay Camilla⁶³⁷ (46. kép), a Magyar Királyi Ornithológiai Központ⁶³⁸ (47.
kép), a Királyi Magyar Természettudományi Társulat⁶³⁹ (48. kép) és a Magyar Néprajzi
Társaság⁶⁴⁰ (49. kép) adott ki.

⁶³⁷ Gyászjelentések 1914.

⁶³⁸ Gyászjelentések 1914.

⁶³⁹ *Természettudományi Közlöny* 1915a.

⁶⁴⁰ *Ethnographia* 1914a.

Az elhunytat a nemzet halottjának nyilvánították,⁶⁴¹ Budapest főváros dízsírhelyet biztosított számára⁶⁴² és a temetést mint a Herman Ottó igazgatta Magyar Királyi Ornithológiai Központ „gazdája”, a Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium vállalta magára.⁶⁴³

A temetés 29-én, kedden délután 3 órakor volt a budapesti Kerepesi úti temetőben,⁶⁴⁴ amelyre „rendkívül nagy számban mentek ki az elhunyt ismerősei és tisztelői.”⁶⁴⁵ A „díszes ravatalon”⁶⁴⁶ elhelyezett „koporsója körül a Kerepesi úti temető ravatalos termében mély-séges gyászba borultán állott a tudomány, a politika, szellemi életünk egész társadalma, amely az eredeti tudós magyar elme iránt való hódolat és elismerésből teleszórta Herman Ottó koporsóját az egyedüli kitüntetéssel, amit megdermedt keze már nem utasíthatott vissza: babérral és pálmával.”⁶⁴⁷

A végső búcsúztatáson részt vevő jeles és híres személyiségek a korabeli folyóiratok, heti- és napilapok szerint a következők voltak. Báró Ghillány Imre földművelésügyi miniszter, Bartóky József, Ilosvay Lajos és Vargha Gyula államtitkárok a kormány képviseletében; Darányi Ignác, Ludwigh Gyula és Zsilinszky Mihály belső titkos tanácsosok, Molnár Viktor nyugalmazott államtitkár; Hutýra Ferenc állatorvos, a Magyar Királyi Állatorvosi Főiskola rektora, Radisics György, a Magyar Iparművészeti Múzeum főigazgatója, Szily Kálmán, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának főkönyvtárosa, Vadas Jenő főerdőtanácsos; Fröhlich Izidor fizikus, Goldziher Ignác orientalista, Hegedűs István klasszika-filológus, Lenhossék Mihály orvos, Marczali Henrik történész, Scharfarzik Ferenc geológus, egyetemi tanárok; Istvánffi Gyula, a Magyar Királyi Központi Szőlészeti Kísérleti Állomás és Ampelológiai Intézet igazgatója, Farkas László, a Magyar Vöröskereszt főorvosa, Hoitsy Pál és Szatmári Mór, a Budapesti Újságírók Egyesületének alelnökei, Rákosi Jenő író, újságíró, az Otthon Írók és Hírlapírók Köre elnöke; Pulszky Garibaldi mérnök, a Kassa–Oderbergi Vasút Rt. vezérigazgatója, Thék Endre bútorgyáros; özv. Hampelné Pulszky Polyxenia, özv. Pósa Lajosné; a Honvéd Menedékház öreg lakói, gróf Szirmay György, a Királyi Magyar Természettudományi Társulat, testületileg id. Entz Géza biológus, egyetemi tanár vezetésével, a Magyar Királyi Földtani Intézet tagjai Lóczy Lajos igazgató (a Magyar Földrajzi Társaság nevében is mint elnök) és Szontagh Tamás főgeológus vezetésével, a Magyar Királyi Ornithológiai Központ részéről Greschik Jenő, Lambrecht Kálmán és Schenk Jakab asszisztensek, Csörgey Titus titkár, Miskolc város polgárai Szentpály István országgyűlési képviselő vezetésével, a Magyar Nemzeti

⁶⁴¹ *Világ* 1914d.

⁶⁴² *Budapest* 1914b; 1914d; *Pesti Hírlap* 1914c; *Pesti Napló* 1914d; *Világ* 1914d.

⁶⁴³ *Budapest* 1914b; *Pesti Napló* 1914d.

⁶⁴⁴ *Budapest* 1914b; *Pesti Hírlap* 1914c; *Pesti Napló* 1914e; *Új Hírek* 1914c.

⁶⁴⁵ *Pesti Napló* 1914e.

⁶⁴⁶ *Magyarország* 1914b.

⁶⁴⁷ *Pesti Hírlap* 1914c.

Múzeum igazgatói és tisztviselői báró Szalay Imre igazgató vezetésével (a Magyar Néprajzi Társaság képviselőjében is mint elnök), a Magyar Néprajzi Társaság elnöksége és igazgató választmánya (Herrmann Antal, Vikár Béla és mások), Sebestyén Gyula alelnök, az Országos Állatvédő Egyesület részéről Fodor Árpád főtktár, Hausler Károly titkár, Selymessy Ferenc és Krenedits Ferenc választmányi tagok, Lendl Adolf (a Székesfevárosi Állat- és Növénykert képviselőjében is mint igazgató) és K. Nagy Sándor alelnökök, a Turáni Társaság tagjai Paikert Alajos elnök vezetésével.⁶⁴⁸

Raffay Sándor evangélikus lelkész „szép beszéd”-e,⁶⁴⁹ „megható búcsúbeszéd”-e⁶⁵⁰ után a Királyi Magyar Természettudományi Társulat, a Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Szakosztálya és a Magyar Földrajzi Társaság nevében id. Entz Géza; a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Néprajzi Társaság nevében báró Szalay Imre; az Országos Állatvédő Egyesület nevében Fodor Árpád; a Magyar Királyi Ornithológiai Központ nevében pedig Csörgey Titus mondott búcsúbeszédet⁶⁵¹ (Függelék 1–4.). Erről írta Lambrecht Kálmán: „Néhány remegő baráti búcsúszó, sok könnyel teli szem és este hat órakor a sűrűn pelyhedző hó a IX. tábla első sorának 85-ik sírhantján már Herman Ottó koporsójára terít hófehér halotti leplet”⁶⁵²

Amikor Herman Ottó balesetet szenvedett és elhunyt, már javában folyt az I. világháború. A lombok már lehullottak, de (a császár és király ígérete ellenére) a katonák még nem tértek haza. A korabeli újságok, érthető módon, teli voltak háborús tudósításokkal, de a napi- és hetilapokban írtak Herman Ottó balesetéről és elhunytáról is, ahogy a *Vasárnapi Újságban*⁶⁵³ olvashatjuk:

„[...] mióta a háború kiütött, e lapok hasábjain alig jelent meg cikk, mely nem a háborúra vonatkozik. [...] Herman Ottó koporsójánál azonban egy percre meg kell állanunk.” A lapok többsége csak néhány sorban számolt be a tragikus és szomorú eseményről, néhányban viszont viszonylag részletesen mutatták be az elhunyt tudós életét, munkásságát és érdemeit.⁶⁵⁴ Voltak, akik Herman Ottó által nekik írt leveleket közöltek, példá-

⁶⁴⁸ *Állatvédelem* 1915a; *Aquila* 1914:LXVI; *Budapest* 1914d; *Budapesti Hírlap* 1914c; 1914d; *Magyarország* 1914b; *Pesti Hírlap* 1914c; *Világ* 1914e; a nevek helyes írása, valamint a foglalkozások és beosztások tekintetében e sorok írójának kiegészítéseivel.

⁶⁴⁹ *Világ* 1914e.

⁶⁵⁰ *Magyarország* 1914b.

⁶⁵¹ *Állatvédelem* 1915a; *Aquila* 1914:LXVII; *Budapest* 1914d; *Budapesti Hírlap* 1914d; *Magyarország* 1914b; *Pesti Hírlap* 1914c; *Pesti Napló* 1914e.

⁶⁵² Lambrecht 1920:94.

⁶⁵³ *Vasárnapi Újság* 1915.

⁶⁵⁴ A Herman Ottó műveinek bibliográfiáiból általában ismert folyóiratbeli nekrológokat itt most nem, csak a heti- és napilapok cikkeit említve, például: *Budapest* 1914a; *Budapesti Hírlap* 1914b; Kárpáti 1915; *Magyar Hírlap* 1914; *A Nap* 1914b; *Néplap* 1915; *Pesti Hírlap* 1914b; *Pesti Napló* 1914c; Szatmári 1914; *Új Hírek* 1914b; *Az Újság* 1914; *Vasárnapi Újság* 1915; *Világ* 1914c.

50. Herman Ottó 1914 májusában
a budapesti Országos Ebkiállításon
(Budapest, 1914. 8 oldal.)

ul Móricz Pál⁶⁵⁵ és özv. Bogyay Kálmánné,⁶⁵⁶ vele kapcsolatos anekdotát publikáltak.⁶⁵⁷ Másutt sírba vitt terveiről,⁶⁵⁸ illetve hátrahagyott könyve kéziratáról⁶⁵⁹ olvashatunk. Több helyütt fénykép és rajz is megjelent róla,⁶⁶⁰ amelyek közül különösen figyelemre méltó az „utolsó” fényképe (50. kép), amely a Budapesten 1914. május 23–24-én megrendezett Országos Ebkiállításon⁶⁶¹ készült.⁶⁶² (Hogy valóban ez volt-e a róla készült utolsó fotó, még ellenőrzésre szorul!)

„A sors különös játéka” – szoktuk mondani, ha valamilyen megmagyarázhatatlan jelenséggel, egyezéssel találkozunk. Jobb híján ezt mondhatjuk a Herman Ottó halálával

⁶⁵⁵ Móricz 1915:5; kötetben: Móricz 1927:5.

⁶⁵⁶ Özv. Bogyayné 1915.

⁶⁵⁷ *Az Újság* 1915.

⁶⁵⁸ *A Nap* 1914a.

⁶⁵⁹ *A Hét* 1915.

⁶⁶⁰ Például *Budapest* 1914a; Kárpáti 1915:8; *Néplap* 1915:12; *Vasárnapi Újság* 1915.

⁶⁶¹ *Katalógus* 1914.

⁶⁶² *Budapest* 1914c.

51. Vitéz Somogyváry Gyula,
részlet egy csoportképről
(Fortepan, adományozó: Juli)

kapcsolatos alábbi néhány adata is: 1910. február 13-án és 1914. december 15-én egyaránt délután 5 és 6 óra között szenvedett balesetet; (június) 27-én született és (december) 27-én hunyt el; egyik nagy műve, *A magyar pásztorok nyelvkincse*, amelyet a néprajzi rész megírásával minden áron folytatni akart,⁶⁶³ 1914 novemberében jelent meg⁶⁶⁴ és halála napján, december 27-én került a könyvesboltokba.⁶⁶⁵ Ide sorolható az alábbi történet is. Lambrecht Kálmán, a hűséges és hálás tanítvány, Herman Ottóról szóló alapvető és fontos könyvek⁶⁶⁶ és tanulmányok⁶⁶⁷ szerzője 1935-ben folyóiratot alapított *Búvár* címmel. Ebben több cikk jelent meg a nagy tudósról, mindjárt az első évfolyamban is. Ebben Herman Ottó tragédiája után bő húsz évvel, a két világháború közötti időszakban Gyula diák néven publikáló és versei, történelmi és világháborús regényei, színművei révén igen népszerű vitéz Somogyváry Gyula (1895–1953) (51. kép) így emlékezett vissza a XX. század első évtizedének vége felé történt megismerkedésükre:

„Rövidnadrágos kisfiú voltam, amikor a sors páratlan kegyelme összesodort áldott emlékü Herman Ottóval.

Akkor volt ez, az 1910-es évek körül, amikor Herman Ottó a József kőrúton tanyázott az Ornithológiai Központtal.

⁶⁶³ Herman 1914:XIV.

⁶⁶⁴ Lambrecht 1916:36.

⁶⁶⁵ Lambrecht 1915:6.

⁶⁶⁶ Például Lambrecht 1920; é. n.

⁶⁶⁷ Például Lambrecht 1915; 1916.

Mi ugyanakkor két házzal feljebb laktunk.

Megismerkedésünkig is gyakran láttam a cilinderes, fehérsörényű, nagyszakállú öregurat. Ott sétálgatott a körúton talán minden alkonyatkor, a Baross-utcától az Üllői-útig, meg vissza. Történt egy tavaszi napon, hogy én a körút túlsó oldaláról vágtam át a Csepreghy-utca felé. Betűfaló kamasz lévén, az utcán is olvasva jártam. Szerencsésen át is értem a Csepreghy-utca sarkára, s hajszálnyira zúgott el mögöttem a villamos.

Abban a pillanatban vállonragadott valaki s rámreccsent egy jellegzetes, nazális hang: Megőrült, öcsém, megőrült?

Fölnéztem.

A szakállas bácsi állott előttem s ingerülten mutogatott a tovarobogó kocsira.

Majdnem eltaposta az a kocsi. Hogy lehet olvasva átmenni az úttesten?

Hebegtem valamit.

Az öregúr lehiggadt s gyors mozdulattal kifordította kezemből a könyvet. Ha jól emlékezem, Flammarion Uránia-ja volt.

Megnézte a címet s visszaadta a könyvet.

Még mindig mérges volt, de már megenyhülten mondotta:

Vigyázni kell az utcán. Vigyázni kell!”

Vitéz Somogyváry a számára emlékezetes esemény leírása után zárójelben megjegyyezte: „(Mintha sejtette volna szegény, hogy néhány esztendő múlva utcai baleset áldozata lesz.)”⁶⁶⁸ Megsejtette volna? Nehezen hihető, de a Somogyváry-féle történet Herman Ottó halála módjának ismeretében – legalábbis elgondolkodtató...

BÚCSÚBESZÉDEK HERMAN OTTÓ TEMETÉSÉN

1.

*A Királyi Magyar Természettudományi Társulat, a Magyarhoni Földtani Társulat
Barlangkutató Szakosztálya és a Magyar Földrajzi Társaság nevében*

Tisztelt gyászoló gyülekezet!

Mélyen megrendülve közeledem e ravatalhoz s búcsúzom a Kir. Magyar Természettudományi Társulat, a Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Szakosztálya és a Magyar Földrajzi Társaság nevében mindnyájunktól tisztelt társunktól – nekem ifjúkori barátomtól.

⁶⁶⁸ Vitéz Somogyváry 1935:368.

Az aggastyán, kinek elhunytát velünk együtt a halász- és pásztorkunyhótól a palotáig e haza minden gyermeke egy szívvel gyászolja, s ki a tudomány és közélet oly különböző területéről fűzött babért homlokára, elsősorban mégis természetbúvár volt úgyszólván utolsó lehelletéig, kinek sokoldalú irodalmi munkásságának mindegyikét az ő természet-tudományos gondolkodásának szelleme lengi át s ezért minket, természettudósokat ért elhunytával a legérzékenyebb veszteség.

Herman Ottó nem volt rendes iskolázottságú természettudós, hanem önképezte autodidakta, de az autodidakták ama törzséből, melyből egy-egy Buffon, Fabre, Petényi sarjadzott.

Elhunyt társunk el nem hervadó érdemei közül élénken újulnak meg e pillanatban emlékezetemben négy évtizedre eső budapesti működésének ama főbb mozzanatai, melyek aere peremmius örököltik meg nevét Társulatunk évkönyveiben.

Herman Ottó az életnek sanyarú iskolájából akkor került a fővárosba, amikor már nagy munkát végzett, amikor az Erdélyi Múzeum állattárának alapjait jórészt az ő szorgalma vetette meg s amikor ritka írói zsenije, habár szűk körben, már ismeretes volt. Erre az időre esik a Természettudományi Társulat működésének reformálása, egy nagy eredményekre vezető reform, mely a természettudományok terjesztését és népszerűsítését írta zászlajára. Senki nagyobb eréllyel és fényesebb írói készültséggel nem esküdött e zászló alá, mint boldogult társunk. Az állatok életéből merített természeti képei, melyek sűrűn jelentek meg Társulatunk kiadványaiban, valóságos gyöngyei népszerű természettudományi irodalmunknak. Az ez irányú munkássága delelőpontjára emelkedett a magyar halászat könyvében. A halászélethez való elmerülés vezette őt a magyar ősfoglalkozások tanulmányozására, melynek feldolgozása közben ragadta ki a halál tollát a kezéből. Tudományos dolgozatai közül az erdélyi egyenesszárnyúak monográfiája, a Mezőség állatvilágának ismertetése, a magyarországi pókfaunát tárgyaló nagy munka s számos, főleg ornithológiai tanulmány, melyek részint az általa alapított Természetrajzi Füzetekben s az Aquilában jelentek meg, azok a munkálatok, amelyek őt a leíró zoológia mesterei közé emelték s díszes helyet biztosítanak neki tudományos irodalmunkban.

Már kora gyermekkorában kezdte a madarak tanulmányozását, melyhez oly sok irányú lázas tevékenysége között ismét és ismét visszatért s az ő nehézségektől vissza nem riadó kitartásának és vaskövetkezetességének köszönhető a vezetése alatt álló Magyar Ornithológiai Központ létesülése. Ez az alkotás oly tudományos megfigyelő intézette izmosodott, mely páratlan a maga nemében s mintaképpül szolgálhat más hasonló irányú intézeteknek.

Tisztelt gyászoló gyülekezet! Az előadottakban csak futólag érintettem Herman Ottónak oly sok irányú tevékenysége közepette tisztán csak az állattani tudományok terén kifejtett munkásságát s el nem évülő érdemeit.

Most pedig, amikor át kell adnunk az anyaföldnek azt, ami mélyen gyászolt tagtársunkból mulandó, azon szavak ihletnek meg s jutnak ajakamra, melyeket egykor Kitaibel sirkövén olvastam: „Gaude Hungaria, quae talem tulisti!”

Nagyérdemű tagtársunk, drága halottunk, öreg barátom, Isten veled!⁶⁶⁹

Id. Entz Géza

2.

A Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Néprajzi Társaság nevében

Bánatos megilletődéssel gyűltünk egybe, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Néprajzi Társaság részéről mondjunk Néked utolsó istenhozzádót, aki a Nemzeti Múzeum egykori jeles tisztviselője, a természetrajz fáradhatatlan kutatója és a Magyar Néprajz atyamestere, társulatunk egykori elnöke voltál.

Bámultuk mindenkor fáradhatatlan és sokoldalú kutató tevékenységedet és azt a példátlan megfigyelőtehetségedet, amellyel hallóérzéked hiányos volta miatt, vagy talán éppen ez okból voltál képes kutatásaidat oly bámulatosan eszközölni s ezekből a tudományra oly hasznos és fontos következtetéseidet remek színmagyar stílusodban közkinccsünnké tenni.

Munkálkodásodat a természetrajz terén kezdetted meg az állatok életének beható tanulmányozásával. A természettudományokban kristályozódott módszereddal tértél át a magyar népelet tanulmányozására. Az itt felismert ősi emlékekből mesterileg tudtad a magyar népelet ősi állapotát szemünk elé varázsolni. Midőn pedig a szerencsés véletlen egy Miskolcon felszínre került kőszerszámot juttatott kezvedbe, oly lelkesen s annyi tudománnyal tudtad annak jelentőségét éles eszeddel a köz elé vinni, hogy ez lett kiindulópontja a nagyérdemű hazai barlangkutatásoknak, amely hazánk földjének őskori kultúrájára eladdig ismeretlen világot vetett; ezen az úton haladva, tértél át a népünk ősfoglalkozásának tanulmányozására, ennek eredménye az 1896-ik évi ezredéves országos kiállításunk történelmi főcsoportjának egyik nagy ékessége; a párizsi világkiállításon nem kevesebb feltűnést keltett csoportja volt.

Most mind a két gyűjtemény színe-java a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának fődíszét képezi. A sors végzése, hogy néprajzi nagy munkád első része tudományos tevékenységed hatyúdala, életed legutolsó napjaiban hagyta el a sajtót. Örök emléket fog tevékenységed hazánk tudományos irodalmában Néked biztosítani; épp úgy, mint az a ritka adományod, amellyel törekvő ifjú erőket magad köré gyűjtve, egy nagyszámú generációt neveltél mindama tudományszakokban, amelyeket műveltél és fejlesztettél.

⁶⁶⁹ *Aquila* 1914:LXVII; *Természettudományi Közlöny* 1915b.

Ha fáradságot nem ismerő tevékenységed s óriás munkakedved mellett a Magad ritka éles eszének mértékét kívántad reánk alkalmazni, ez sokszor csalódásra vezetett s épp ez okból sokat korholtál is bennünket, szeretetünk azonban nem változott Irányodban; szeretttünk – meleg szeretettel emlékszünk mindenkor Reád, Isten veled!⁶⁷⁰

Báró Szalay Imre

3.

Az Országos Állatvédő Egyesület nevében

Az Országos Állatvédő Egyesület is vérző kebellet, mély gyászba borultán búcsúzik az ő nagy alapítójától, egykori főtitkárától, tiszteleti elnökétől, az ő édesatyjától.

Harminckét évvel ezelőtt Herman Ottó alapította meg egyesületünket erkölcsi és közgazdasági alapon, de nagy elsőbbséget adva az erkölcsi szempontnak. A jót magáért a jóért gyakorolni emberrel, állattal szemben egyaránt: erre tanította ő nemzetét.

Örökszép állatvédelmi szózatai az ő fennkölt idealizmusát sugározzák. Az ő életének képe az a mondat: „Az ember e világot benépesíti eszményeivel s valahányszor a való sérti, ide, eszményeihez menekül, itt békül ismét meg.”

„Ez különbözteti meg – így folytatja ő – az embert az állattól; ez lényének az a része, amellyel egy második, örök életre is számít; ez az, mely arra készíti, hogy e második életet a jó, a nemes cselekedetek útján keresse.” Ezek mind a Te ihletett szavaid! És lehet-e Tőled méltóan búcsúzni másképp, mint a saját szavaiddal?

A Te nemes felszólalásodra kérte az Országos Állatvédő Egyesület a vallás- és közoktatásügyi minisztert a madarak és fák napjának megteremtésére és ezen ünneplés hatásáról a múlt évben azt írtad hozzánk, hogy: „Találjuk méltó megnyugvásunkat abban, hogy jelentős alkalommal szívek ezreit egy valóban nemes eszmével és akkor érinthettük, amikor azok a legfogékonyabbak.”

És mind e sok jónak Te vagy a forrása! Édes jó Atyánk, kit már ez árnyékvilágban is az eszmények boldogítottak, bizonyára fölled örök boldogságodat az óhajtott és hitt eszményi honban, mert sok-sok szív nemesítő, boldogító csöppnek és fájdalomenyhítő balszamnak voltál kútfeje.

A Te nagy magyar szived már nem dobog, de áldják a Te szent emlékedet és magukba szívják a Te szellemedet, valamiképp érző magyar szívek dobognak.⁶⁷¹

Fodor András

⁶⁷⁰ *Ethnographia* 1914b:348–349.

⁶⁷¹ *Állatvédelem* 1915b:2–3.

A Királyi Magyar Ornithológiai Központ nevében

Kedves Mesterünk!

A M. Kir. Ornithológiai Központ tisztikara nevében veszek Tőled búcsút. Annak a kicsiny, de összetartásában erős testületnek nevében, melynek húsz évvel ezelőtt megteremtője, azóta vezetője, atyai gondozója voltál. Életed alkonyán fogtál ehhez az alkotásodhoz, oly korban, amelyben az átlagos ember már pihenésre vágyik, emlékeinek él csupán. Ám a Te lángelméd szervező ereje, lelkesedésed tüze, páratlan munkakedved diadalmaskodott éveid számán és megérdem engedte azt az örömet, hogy ennek az intézetnek élén kifejtett munkásságod is méltó helyet biztosított a világirodalomban, terjesztve annak a bizonyosságát, hogy ez a kis magyar nemzet a tudományos madártan terén is kultúrnemzet, amelynek ezzel az eggyel is több joga van a létehez.

A tudós és a hazafi öröme egyesült ebben, amint hogy e kettő Benned soha nem is volt szétválasztható. Értelmeddel mindig együtt szólalt meg érzelmed szava, mert hiszen mindig a szíveddel gondolkoztál.

Ez ugyan sok félreértésre adott alkalmat, sok keserúséget is okozott Neked, de ez gyűjtötte köréd rajongó híveid hatalmas táborát is. Mert amint Magad is mindent a szíveden keresztül szívtál elmédbe, hasonlóképpen hallgatódhoz vagy olvasódhoz szólva, azok értelméhez fordulva, mindig megtaláltad az utat a szívükhöz is. Lángelmédért csodáltak, szíved melegéért, kedélyvilágod páratlan gazdagságáért szerettek is!

S most örökre kihűlt ez a melegen érző szíved s a váratlan csapástól bódult agyunk hiába kísérli veszteségünk nagyságát mérlegelni. Most csak fájdalmunknak van szava.

De még ezen az érzésünkön is keresztültör egy másik, a hála érzete azért a mintaképpért, melyet évtizedes együttlétünk alatt élénk állítottál; a tudományért való nemes lelkesedésben, a tisztviselői kötelességtudásban, a lankadatlan munkakedvben.

Ehhez az érzésünkhöz csatolom annak a sok ezer magyarnak a háláját is, akiket Te tanítottál meg arra, hogy a kis madár parányi szervezetében is az Alkotó végtelen nagyságát csodálja, akiket Te tanítottál a Természet nagy templomában látó szemmel, megértő lélekkel járni, akiket ezzel Te vezetted a legtisztább örömök ki nem apadó forrásához.

Ezeknek az ezreknek hálája is kísérni fog az örökkévalóság útjain!

Isten veled!⁶⁷²

Csörgey Titus

⁶⁷² *Aquila* 1914:LXVIII.

Kirner A. Bertalan és a néprajz

Kirner A. [dalbert] Bertalan (1884–1973) református lelkész, történész miután 1933-ban áttért a baptista vallásra, tüstént nekilátott választott hitsorsosai történetének kutatásaihoz. Mivel a XVI. században Magyarországon megjelent vallási csoportot, az anabaptista habánokat a XIX–XX. századi baptisták elődeinek tekintette, történelmi figyelme elsősorban feléjük fordult. Több történelmi munkája mellett a habánok művészetének a magyar népművészetre gyakorolt hatását is vizsgálta.

Több évi kutatómunka eredményeként egy könyvben bemutatta Kornya Mihály (1844–1917), a magyarországi baptisták egyik legnagyobb hatású parasztprófétájának tevékenységét.

Öreg korában értékes visszaemlékezéseket írt szülőhelye, Békés XIX. századi életéről, a vásárról és a gyermekéletről. A jellegzetes protestáns sírjelekről, a fejfákról szóló harmadik időskori műve is több évtizedes kutatásokon alapul.

Dolgozatunkban Kirner A. Bertalannak a néprajzkutatók előtt alig ismert, fordulatokban gazdag és tanulságos életét mutatjuk be és néprajzi vonatkozású értékes műveinek rövid értékelését adjuk.

ÉLETRAJZI VÁZLAT

Kirner A. Bertalan (52. kép) 1884. május 31-én született Békés városában. Édesapja, Kirner Adalbert rozsnyói cipster család sarjaként telepedett meg Békésen, ahol kalaposmesterként kereste kenyerét. 1888-ban, 4 évesen kezdett járni az 1842-ben megnyitott békési *dedóba*, majd a 4 osztályos elemiben és a 8 osztályos gimnáziumban végezte tanulmányait. 1899-ben elindította első önálló lapját, a *Diák-Világot*. 1900-ban már ő vezette a Békési Gyorsíró Kör jegyzőkönyvét, később tagja lett az Országos Magyar Gyorsíró Egyesületnek is. A „főgymnasium” önképzőkörében mint jegyző felolvasta az *Egy nap a nyárból* című munkáját, de azt „kevésbé sikerültnek”⁶⁷³ minősítették. 1904-ben Ungváron a helyi Gyorsíró Kör versenyén „szabatos vitairásával dicséretet nyert”⁶⁷⁴

1905-ben „egyik értekezésemmel, melyet évváró ünnepségen fel is kellett olvasnom, megnyertem az első díjat. Az értekezés címe volt: Dózsa György, illetve Magyarország

⁶⁷³ Önképzőköri dolgozat. Kirner Bertalan iratai (KBI), Sárospataki Református Kollégium Levéltára (SRKL), 1. cs. 4.

⁶⁷⁴ Oklevél. KBI, SRKL 1. cs. 4.

52. Kirner A. Bertalan (Ismeretlen fényképész felvétele, Dunakeszi Református Egyház, Irrattár)

1514-ben.⁶⁷⁵ Az érettségi vizsgát 1905-ben Máramarosszigeten tette le, mert: „voltak Békésen a tanárokkal – makacs diákigazságú – ellentétem” – írta 1964-ben.⁶⁷⁶ A millennium évében, 1896-ban konfirmált Békésen. „Szülőföldem, Békés város nagy egyházából ezek és ezek bizonyítják, hogy én már 1904-ben jártam ki tanyai iskolákba prédikálgatni.”⁶⁷⁷ A bibliaárusok „nagy börtáskával a vállukon vásárokbán is járkálva kínálgatták a Bibliát [...]. Édesapám ilyen vásári bibliaárustól vette 1895-ben az első könyvem, egy Újtestamentumot.”⁶⁷⁸

1905 őszén édesanyja beíratta a Sárospataki Református Teológiára. Az iskolaszék nem fogadta el máramarosszigeti érettségi bizonyítványát, így javítóvizsgát kellett tennie: „rendes hallgató dec. 20.”⁶⁷⁹ Így írt a pataki diákévekről: „Sárospataki teológus koromban

⁶⁷⁵ Értekezés. KBI, SRKL 1. cs. 4.

⁶⁷⁶ Kirner Adalbert Bertalan Hagyatéka, Magyarországi Baptista Egyház Levéltára. 113-4-5. és 1162. Levél.

⁶⁷⁷ Kirner Adalbert Bertalan Hagyatéka (Kirner hagyaték), Dunakeszi Református Egyházközösség Irrattára (DREI), Önéletírás, 1933. 1930–1935. évi doboz.

⁶⁷⁸ Kirner-hagyaték. Önéletírás, 1933. 1930–1935. évi doboz.

⁶⁷⁹ Névkönyv, 1905.

sem a kártyázós és italos deákok közé tartoztam [...]. A ker. deák mozgalmaknak, az ifjúsági konferenciáknak tagja és előmunkása voltam.”⁶⁸⁰ 1907-ben a Főiskolai Gyorsíró Kör elnöke, az 1878/79-ben alapított kör történetét is ő írta meg, írásai jelentek meg a Sárospataki Ifjúsági Közlönyben is.

Pataki tanára volt Zoványi Jenő (1865–1958) református egyháztörténész, egyetemi tanár, akinek 1911-es, az anabaptistákról szóló előadása nagy hatással volt a 27 éves fiatalemberre.

1908-ban fél évet töltött Németországban: a jénai Ferienkursuson. Első lelkészi vizsgáit 1909. december 7-én tette le, majd „lelkészi hivatalra képesített” 1911. szeptember 8-án lett a már rákospalotai segédlelkészként írt *Egyházi beszédek és az Önfegyelmzés alkalmi és eszközei a lelkészi hivatal folytatásában* című munkáival.⁶⁸¹

Segédlelkészként Záhonyban, Rákospalotán, Seregélyesen, Apostagon, Pátyon és Békésen szolgált. Rákospalotai szolgálata idején járt először Alagon, ahol később 11 éven át tevékenykedett. Rákospalotán tanított a Wagner-féle főgimnáziumban, ahonnan az intézmény visszásságait feltáró röpirata⁶⁸² miatt kellett távoznia. Elbocsátották a palotai egyházi szolgálatból is, már Seregélyesen írta *Bibliából Bibliáról* című könyvét.⁶⁸³ 1912-ben került vissza Békésre Kecskeméti Ferenc segédlelkészként: újra a tanyákon és a betegek között végzett missziói szolgálatot.

1914-ben megírta a *Haza védelme* című könyvét,⁶⁸⁴ amelyért az akkori miniszterelnöktől, gróf Tisza Istvántól köszönőlevelet kapott.⁶⁸⁵ Rendes tagja, majd elnöke volt a Békési Közművelődési Körnek, könyvtárat alapított a protestáns fiataloknak.

1918 novemberében önként bevonult Debrecenbe, majd betegápoló lelkésszé való kiképzése után a beszercebányai katonai megfigyelőállásra helyezték át. Itt egy 30 barakkból álló, 3000 beteget, sebesültet befogadó kórház volt. E városban írta 1915-ben *Hősök imádkoztatok a kórházban is, Igazi istentisztelet és Betegápoló lelkész munkája a világháborúban* című munkáit.⁶⁸⁶

1915-ben megkapta Ferencz Salvator főherceg kitüntetését két heti szabadsággal együtt. 1916-ban tudásának gyarapítását intézte Budapesten: félbehagyott jogi tanulmányai után beiratkozott a bölcsészkarra. 1916. április 26-án házasságot kötött Kis Ilona tanítónővel Csáktornyan és megvásároltak egy alagi kis házat a gróf Károlyi István utca 13-ban.

⁶⁸⁰ Kirner-hagyaték. Önéletírás, 1933. 1930–1935. évi doboz.

⁶⁸¹ KBI, SRKL 1. cs. 4. Vizsgadolgozatok, 1911.

⁶⁸² Kirner 1911.

⁶⁸³ Kirner 1913.

⁶⁸⁴ Kirner 1914.

⁶⁸⁵ Tisza 1914.

⁶⁸⁶ Kirner 1915a; 1915b; 1915c.

1916–1917-ben bejárta a Monarchia nagy részét prédikációs, táborigazgatói szolgálataival, majd 1918-ban az olasz frontra került. Megsebesült, de a kórházi kezelés után nem volt hajlandó hazatérni a hinterlandba. Az 1918. október 31-i hazaindulást Piavétől nem messze, a Seren del Grappán érte meg. Gyalogosan vonulva, majd vonaton utazva november 20-án tért haza Alagra. Otthon már várta májusban született féléves fia, Kirner Károly is.

1919-ben a kommunista községi vezetés nem rokonszenvezett terveivel, ennek ellenére megszervezte a helyi hitéletet, megalapította az Alagi Szabad Egyházat, majd a református egyház hivatalosan is megbízta az addig szórványként működő Alag–Dunakeszi fíókegyház létrehozásával.

1919 decemberében megalakították az Alagi Keresztyén Társaságot, majd 1920 októberében a Magyar Országos Véderő Egylet Alagi Alosztályát.

Kirner A. Bertalant 1921. november 20-án beiktatták a közben anyaegyházzá lett Alag–Dunakeszi református egyházközség díjleveles lelképásztorává.

Szolgálat alatt imatermet vásároltak, református kultúrházat üzemeltettek, 15 hold OFB-földterületet kaptak a közeli Csomád határában: egyszóval felvirágoztatta a kis egyházközséget. 1925-ben elindította saját szerkesztésű és kiadású újságját, az *Alag–Dunakeszi Figyelőt*. Néhány szám megjelenése után abbamaradt a lapkiadás és a gazdasági válság, pereskedés, egyházon belüli személyes ellentétek idő- és erőrablói időszakában nem írt, nem kutatott, nem publikált a lelkész.

1927-ben belépett a Petőfi Társaságba. A csomádi földeken állattartásba kezdett. Megalapították az alagi cserkészcsapatot, részt vettek a leventeoktatásban. Ravasz László püspök 1928-as alagi kanonika vizitációja és az esperes 1929. májusi látogatása után nem volt más lehetőség: Kirner A. Bertalan november 8-án lemondott lelkészi állásáról. Lemondásának oka az volt, hogy a megosztott egyházközségi tanács a lelkészre hárította a gyülekezet anyagi gondjait, sőt, az addig példamutatónak mondott magánéletét is besározták. A püspök nem fogadta el lemondását, nem engedélyezte áthelyezését, nem nyugdíjazta: az 1933. május 4-ig tartó pereskedés végén megfosztották palástjától. Elveszítette lelkészi státusát, megélhetését, házát, földjét, családját: földönfutó lett Isten szolgájából.

Két évig meghúzta magát egy kis csomádi barakkban: éhezett, szűkölködött, pereskedett, végrehajtást szenvedett el. Csomádon írta verseit, belépett a Budapesti Polgári Dalkörbe. Később azt mesélte erről az időszakról, hogy Csomádon öszült meg egy éjszaka alatt. Ott írta a következőket is: „Ma ebédet nem ettem, tegnap sem ebédeltem. Cézár kutyám ma még kenyér haját sem kapott...”⁶⁸⁷

Békésen írta a következőket 1946 februárjában: „Alagi lelkészi állásom elvesztése után nagy lelki megrázkódtatás vett rajtam erőt. Meghasonlottam önmagammal, a világgal. Visszahúzódtam szegénységbe, nélkülözésbe éltem. Lelki megnyugvásként könyvtárak-

⁶⁸⁷ Kirner-hagyaték. Feljegyzés életéről, 1933.

ba, levéltárakba jártam. Kutatgattam. Így 1933-ban, szept. 10-én baptistává lettem. [...] A baptista Békehírnökbe és a »Baptizálás után« (Budapest, 1934) c. füzetbe meg is írtam.”⁶⁸⁸

„Nem mindennapi megjelenésű ember lépett be 1933 pünkösdjén a Budapest Nap utcai baptista templom ajtaján” – írta Bányai Jenő a *Békehírnök*ben.⁶⁸⁹

A baptistává lett kutató belevetette magát új közössége történetébe: egymás után jelentek meg könyvei és írásai a baptista újságokban. „Áttérése már magában lefagyasztotta a két egyház alig rügyező barátságát. Kirner A. Bertalan két füzetét (Baptizálás után és Első baptista misszió-utam) még csak »el lehetett volna szenvedni«, hanem amikor 1935-ben megjelent a »Baptista krónikája«, és abban a 16. század anabaptista mozgalmát a baptisták közvetlen elődeivé tette, oly heves vitát hívott létre, mintha darázs-fészekbe nyúlt volna. [...] Kirner személye és irodalma valósággal »botránkozás köve« lett” – írta Szebeni Olivér.⁶⁹⁰ A kialakult vita magja az volt, hogy a XVI. században élt anabaptistákat a jelenkor baptistáinak közvetlen elődeivé tette mind hitelveikben, mind pedig kegyességi gyakorlatukban.

Az 1930–1940-es években a *Baptista krónika*⁶⁹¹ után sorra adta ki műveit (a teljesség igénye nélkül): *A szobotisti baptisták*, *A nagylévárdi baptisták*, *Baptista nyomokon*, *A Münsteri Mesterek anabaptista csoportja*, *Fischer András baptista vértanú felsőmagyarországi pályája*, *Budapesti baptista kódexek Kirner-féle elnevezésben*.⁶⁹²

Baptista prédikátortestvérei sem tartották sokra az ő anabaptistákról szóló írásait. Az ezeket ért támadások során Somogyi Imre (lelkész, az egyház elnöke, Emericus néven író, költő) állt ki Kirner mellett. Haraszi Sándor írta: „Érthető, hogy ebben az időben Kirner A. Bertalan ezeket a kutatási adatokat baptistának nevezte. Ebben az időben nagyon nagy szüksége volt a magyarországi baptistáknak arra, hogy történeti gyökereket mutassanak ki, és hogy a tekintélyüket növeljék. Személy szerint Kirner A. Bertalannak és Somogyi Imrének is szüksége volt az ő történeti volt egyházaik felé annak a bizonyítására, hogy a baptisták is történeti egyház. Kirner a reformátusok felé, Somogyi a katolikusok felé igyekezett bizonyítani, hogy a baptisták a reformáció koránál is régebbiek. [...] Én úgy gondolom, hogy Kirner is meg Somogyi is tudta, hogy az anabaptisták nem közvetlen elődei voltak a magyarországi baptistáknak. Ma már erre nézve nincs kérdés. Az anabaptizmus a reformáció egyik hajtása volt, de hitelvileg és egyházszervezetileg messzebb ment, mint akár Luther, akár Kálvin, akár Zwingli.”⁶⁹³

Kirner az 1940-es években megalakult Baptista Történelmi Bizottság titkára lett. 1945. február 18-án letartóztatták népellenes – horthysta – magatartás miatt. Rendőri felügyelet

⁶⁸⁸ Kirner-hagyaték. Az N. U. 2/1946/2. számú vádirat ellen tiltakozó észrevétel, 1946. február.

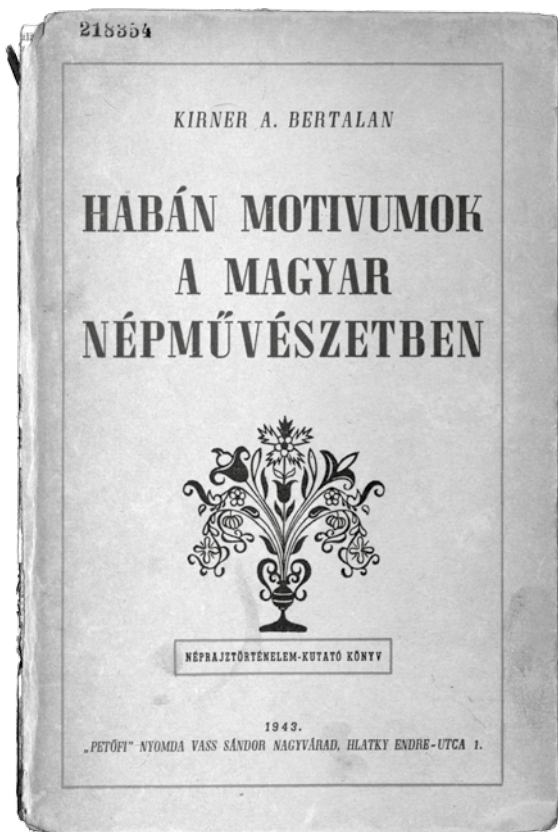
⁶⁸⁹ Bányai 1974:106.

⁶⁹⁰ Szebeni 1983:156.

⁶⁹¹ Kirner 1935a.

⁶⁹² Kirner 1935b; 1937; 1938a; 1938b; 1940; 1942.

⁶⁹³ Haraszi 1997:111–112.

53. Borítólap: Kirner A. Bertalan: *Habán motívumok a magyar népművészetben* (1943)

alá került és hónapokig rizsföldön kellett robotolnia. 1946-ban felmentették és belépett a Nemzeti Parasztpártba.

A bemerítés után már októberben megkezdte missziói tevékenységét: 1967-ig – 83 éves koráig – 2703 prédikáció során tett tanúbizonyságot az ország minden táján. Közben beiratkozott angol nyelvtanfolyamra, részt vett a berlini baptista világtalálkozáson, majd bejárta a Felvidéket és a Partiumot. Utazásai során a habán közösségek életét, iparát, művészetét kutatta.

Sallay Károly írta 2010-ben: „Öt éves kisfiú lehettem, és világosan emlékszem Kirner Bertalan nálunk töltött napjaira. Ő azokban az időkben a habán művészet témájában gyűjtött adatokat.”⁶⁹⁴ Kovács István írta a *Békehírnök*ben: „Amikor Kirner A. Bertalan tv. vezetésével megnéztem az Iparművészeti Múzeumot és benne a hatalmas üvegszekrényekben

⁶⁹⁴ Novák J. blogja az interneten.

elhelyezett habán kerámiát, egyszerre úgy éreztem: templomban járok.⁶⁹⁵ Így búcsúzott tőle Somogyi Barnabás 1973 áprilisában: „Mikor a békési termelőszövetkezetben kereste meg mindennapi kenyerét, a palánták egyelését is úgy végezte, mint ahogyan a szívében élő habánok dolgoztak: szorgalmasan és Istent dicsőítő énekkel.”⁶⁹⁶ Ebből az időszakból fontos a *Habán motívumok a magyar népművészetben* című munkája (53. kép).⁶⁹⁷

Anabaptista kutatásai után minden figyelmét Kornya Mihály baptista parasztproféta életrajzának elkészítésére fordította. A hangsúly a magyarországi baptisták történetére került. 1944-ben megbízást kapott a Kornya Szövetségtől: „Kutassa fel a Kornya Mihály áldásos munkáját megőrkítés végett.”⁶⁹⁸

A könyv⁶⁹⁹ elkészítésében munkatársa Tóthné Kiss Mária volt, többek között ő rajzolta a Kornya-krónikában található térképet is. Kirner A. Bertalan a Kiss családdal élt közös háztartásban 1933-tól Békésen, majd 1957-től Gödöllőn. Így írt róla Kiss Mária leánya – a ma is a gödöllői házukban élő Tóth Mária Magdolna – 2010-ben: „[...] fáradhatatlanul dolgozott a baptista krónikán és Kornya Mihály biográfiáján. Hónapokon át szalonnán és kenyéren élt, hogy ki tudja fizetni tudományos közleményeinek nyomdai költségét. Kornya Mihály testvér munkamezejét biciklivel járta be, és krónikás hűséggel írta meg a parasztapostol életútját. [...] Mindamellert gyermekkorom kedves nagypapája is volt.”⁷⁰⁰ Saját számításai szerint 27 000 kilométert tett meg kerékpárján Kornya útjait követve és hirdetve az evangéliumot. Több mint 60 települést járt be, 94 adatközlővel beszélt.⁷⁰¹

A krónika (54. kép) 1949. január 19-es megjelenéséhez látszólag hűségesnek kellett lennie az új rendszerhez. Belépett a Magyar Kommunista Pártba, majd a Magyar Dolgozók Pártjába, Békésen elnöke lett a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságnak és a Békési Néprajzi Régész Társaságnak. A krónikát Sztálin 70. születésnapja tiszteletére ajánlotta (55. kép)! A kiadás után az Államvédelmi Hatóság rájött, hogy rászedték őket; erre így emlékezik vissza Szebeni Olivér: „A könyvet a rendőrség összeszedte egy-két héttel a megjelenés után. Hatalmas büntetést szabott ki rá a hatóság. Kirner A. Bertalan, mint életében többször is, teljesen leszegényedett, és kegyelemkenyérre került.”⁷⁰²

Az 1949-ben alapított Baptista Levéltár mentette meg: mint első levéltáros „egyházi kegydíjban” részesül. Húsz éve nem kapott fizetést egyházi munkáért. A levéltárban ő tanította be utódját, Szebeni Olivért: „Amit látsz, írd le!”⁷⁰³

⁶⁹⁵ Kovács 1936:326.

⁶⁹⁶ Somogyi 1973:74.

⁶⁹⁷ Kirner 1943.

⁶⁹⁸ Kirner-hagyaték. Megbízólevél, 1944.

⁶⁹⁹ Kirner 1949; második kiadás: 1965; harmadik kiadás: 1990; román nyelven: 2009.

⁷⁰⁰ Nuszbaumné 2010:124.

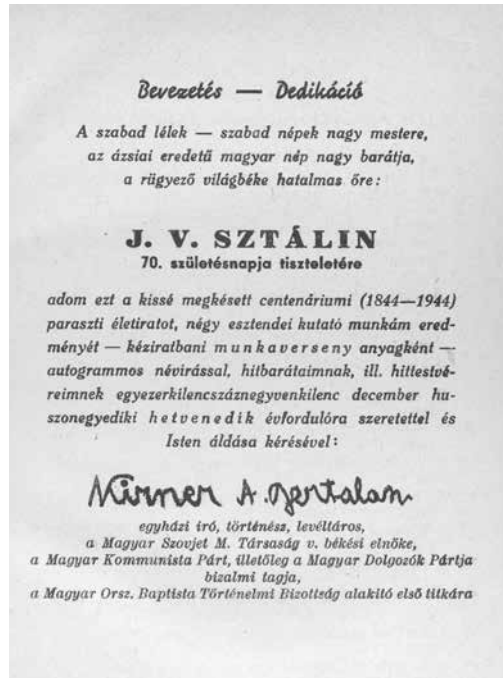
⁷⁰¹ Kirner A. B. 1949:5–7, 194. és a „Kornya-térkép” a könyv végén.

⁷⁰² Szebeni Olivér (Budapest) szíves szóbeli közlése, 2015.

⁷⁰³ Szebeni Olivér (Budapest) szíves szóbeli közlése, 2015.

54. Borítólap: Kirner A. Bertalan: Kornya Mihály... krónikája (1949)

55. A Sztálinnak szóló dedikáció Kornya Mihály krónikájában (1949. 4. oldal)

Az 1950–1960-as években több kéziratot küldött a Néprajzi Múzeum pályázatára, amelyekből értékes publikációk születtek⁷⁰⁴ (részletesebben lásd az alábbiakban).

Mivel gödöllői lakásuk túl kicsi volt, nem fért el benne a rengeteg tárgyi emlék, dokumentum: elkezdte azok bedobozolását és felajánlja szeretett intézményeinek: Sárospatakra, Békésre és a budapesti Baptista Levéltárba is kerül a gyűjteményből. 1959-ben így írt Sárospatakra: „Kedves Öcsém! Most már itt várja az indulást egy csomag a Ti oltalmatok alá.”⁷⁰⁵

1964. április 30-án, 46 évesen elhunyt egyetlen gyermeke, Kirner Károly. Fia – aki a háború előtt néhány könyvének kiadója volt – 1951-ben tért vissza orosz hadifogságból, betegen. Megnősült, gyermekük nem született.

Az idős prédikátor többféle betegsége miatt úgy döntött, hogy nem lesz terhére a családnak: szociális otthonba költözik. Először Békésre megy, majd a kiskőrösi baptista szeretetotthon lakója lesz 1967 júniusában. A helyi baptista közösség tagjaként haláláig eljár a távoli imaházba. A kiskőrösi hagyatékot Barkóczi Győző őrzi, ő mondta 2016-ban:

⁷⁰⁴ Kirner 1964a; 1994; 2002.

⁷⁰⁵ Kirner 1959.

„Nagyon tudott lelkesedni Kirner testvérünk, és akit szeretett, azt nagyon szerette, de akire megharagudott, arra bizony nagyon tudott haragudni...”⁷⁰⁶

Kirner A. Bertalan 1973. március 30-án hunyta le örökre a szemét Kiskőrösön, életének 89. esztendejében. Szépen gondozott sírja a helyi temető baptista parcellájában található ezzel az idézettel: „Ne feledkezzetek meg vezetőitekről, akik az Isten igéjét hirdették nektek.” (Zsid 13,7)⁷⁰⁷

NÉPRAJZI MUNKÁSSÁGA

Kirner A. Bertalan fiatal pátyi (Pest m.) lelkészként és tanítóként 1912-ben lépett be a Magyar Néprajzi Társaságba⁷⁰⁸ és ettől kezdve tartotta a kapcsolatot a magyar néprajz képviselőivel. Ő maga (ismereteink szerint) az 1930-as évektől végzett gyűjtéseket. Egyik könyvéhez 1943-ban Gunda Béla (akkor a szegedi egyetem magántanára) írt előszót, időskori néprajzi munkálkodását az 1950–1960-as években K. Kovács Péter, a Néprajzi Múzeum Kézirattárának (Ethnológiai Adattárának) vezetője és helyettese, Morvay Péter támogatta és segítette.

ANABAPTISTÁK, HABÁNOK

A baptistákról szóló első, sokat bírált, de máig egyik leggyakrabban idézett, *Baptista krónika* című könyvében így írt:

„Én hálásan köszönöm az Úrnak, hogy engemet érdemessé tett, rávezetett arra az útra, melyen rátaláltam, odabukkantam – küzdelmeken, szenvedéseken át – a baptista közösséghez, a baptista csoport őseihez, hitvallóihoz.”⁷⁰⁹

Megjelenésekor e könyvre a néprajzkutatók is felfigyeltek: Lajos Árpád az *Ethnographiában* ismertette, megállapítva, hogy az „Egyháztörténeti munka egyszersmind művelődéstörténetünk szempontjából is figyelemreméltó”⁷¹⁰

Vallástörténeti műveit, tekintettel arra, hogy a habánok magas színvonalú, művészi, újító (ónmáz) és a magyarországi agyagiparra is nagy hatást gyakorló kerámiaművészetet képviseltek, a művészettörténészek gyakran idézik.⁷¹¹ Az etnográfiai művek közül főleg a vallási néprajz, illetve a népi kerámia kutatóinak, az előbbi témakörben elsősorban Szigeti Jenő,⁷¹² az utóbbiban főleg Kresz Mária⁷¹³ könyveiben és tanulmányaiban találkozzunk citálásukkal.

⁷⁰⁶ Barkóczy Győző (Kiskőrös) szíves szóbeli közlése, 2016.

⁷⁰⁷ Kirner A. Bertalan életrajzának megírásához a fent idézettekén kívül Varga (2015) dolgozatát használtuk fel.

⁷⁰⁸ *Ethnographia* 1912:381.

⁷⁰⁹ Kirner 1935a:7.

⁷¹⁰ Lajos 1935:499.

⁷¹¹ Lásd például Román 1959:33, 34, 35, 37; Katona 1976:91, 97; 1984:111, 135.

⁷¹² Például Szigeti 1973:335, 337, 338, 340 (Kirner 1956); 1990:484, 776 (Kirner 1935a; 1938a; 1956); 2002:203 (Kirner 1956).

⁷¹³ Például Kresz 1972:230, 245 (Kirner 1935b; 1937); 1991:548, 751 (Kirner 1937).

56. Belső oldal: Kirner A. Bertalan: Habán motívumok a magyar népművészetben (1943. 46. oldal)

„Még az anabaptistákat kutató munkája közben terelődött a figyelme a mai fajanszedény-gyártásra is kiható habán színezések, motívum- és formatervezések alkalmazására. Így készült el Habán motívumok a magyar népművészetben (Nagyvárad, 1943) c. feltűnést keltő munkája” – írta Bányai Jenő.⁷¹⁴ Habán kutatásainak néprajzi szempontból egyik legfigyelemreméltebb eredménye e szépen illusztrált történeti néprajzi (az ő kifejezésével „néprajztörténelem-kutató”) műve (56. kép). A könyvecskében a habánoknak a magyar népi ízlésre, a magyar népművészetre gyakorolt hatását („lerakódás”-át) vizsgálta a kerámiákon, szőtteseken, hímzéseken, fejfákon stb.⁷¹⁵ A szerző az összehasonlító vizsgálatok során kifejtett merész ötletei és fantáziadús társításai révén elért eredményeinek megítélésében az előszót jegyző Gunda Béla (a téma felvetését megdicsérve) óvatosságra

⁷¹⁴ Bányai 1974:94–95.

⁷¹⁵ Kirner 1943.

intett: „A szakemberek érdeklődéssel és figyelemmel kísérik végig a szerző fejtegetéseit, amelyek természetesen nem nyújtanak végleges eredményeket, de új kutatási területre világítanak rá s olyan jelenségeket problémásítanak, amelyek mellett eddig nyugodtan mentünk el.”⁷¹⁶

KORNYA MIHÁLY, A PARASZTPRÓFÉTA

Kornya Mihály (1844–1917) a hazai baptisták egyik legnagyobb hatású parasztprofétája volt (57. kép). Négy évtizeden át (1876–1916) vándorolt, bejárta szinte az egész országot, „prédikálta az evangéliomot”, s ez idő alatt 10–11 000 ember bemeztetését végezte el, vagyis ennyi embert keresztelt meg.⁷¹⁷

Egyik levelében Kirner így írt róla:

„Ez az ember – aki Arany János kortársa, atyjafia – a falusi nép szegényebb sorsú kihasználtságának óhajtott szolgálni, midőn megismertette velük a názáreti ács fiának tanításait, Krisztus életét. Azok az emberek, akik a szegény életben és a gazdag egyházban csalódtak, szinte vártak is már reája. Szívesen értékelték. Elfogadva a krisztusi cselekedeteket, csatlakoztak mellé és követték is. Persze ez sok nehézség árán történt. Fáradtságba, szenvedésbe került. Szolgabírák ítélkeztek fölöle, felette. Csendőörök büntették, papok által felbízott falusi legények gorombáskodtak vele, de mindezeket mint mártír, egykedvűen viselte. Negyven éven át munkája sikerrel, eredménnyel járt.”⁷¹⁸

A parasztprofétáról szóló könyvében az alábbiakat olvashatjuk:

„40 évig járta a falvakat, porban, sárban, hóban, vízben. Mindegyiknek szenvedte a kellemetlenségeit. Járt Bihar-, Békés-, Pest-, Szolnok-, Temes-, Hajdú-, Szilágy-, Szatmár-, Kolozs-, Arad-, Udvarhely-, Maros-, Torda-, Hunyad-, Brassó-, Szolnok-Doboka-, Krassó-Szörény-, Háromszék- és más megyékben. Vonat, kocsi, bicikli vagy autó kevésbé vagy egyáltalán nem állott rendelkezésére. Különben is járművekkel kevésbé lehet bejárni a kicsiny falvakat. Hosszú, nehéz útjait gyalog járta. Egyik-másik falu 60–70 kilométer távolságot igényelt. Még a közelebbi falvak is megkívánták a 10–20 km-es gyaloglást.”⁷¹⁹

Kirner a Kornyáról írt könyvét néprajznak tekintette, s ezt az alcímben is jelezte.⁷²⁰

S valóban az is, mert egy parasztproféta,⁷²¹ parasztapostol⁷²² tevékenységét mutatja be és a róla szóló (gyakran folklorizálódott) történetek rögzítése is néprajzi módszerrel, vagyis helyszíni gyűjtéssel készült. Mégpedig óriási, több évi (1941–1947), megfeszített munkával (lásd a fentiekben).

⁷¹⁶ Gunda 1943:8.

⁷¹⁷ Lásd a „Kornya-térkép”-et (Kirner 1949, a könyv végén).

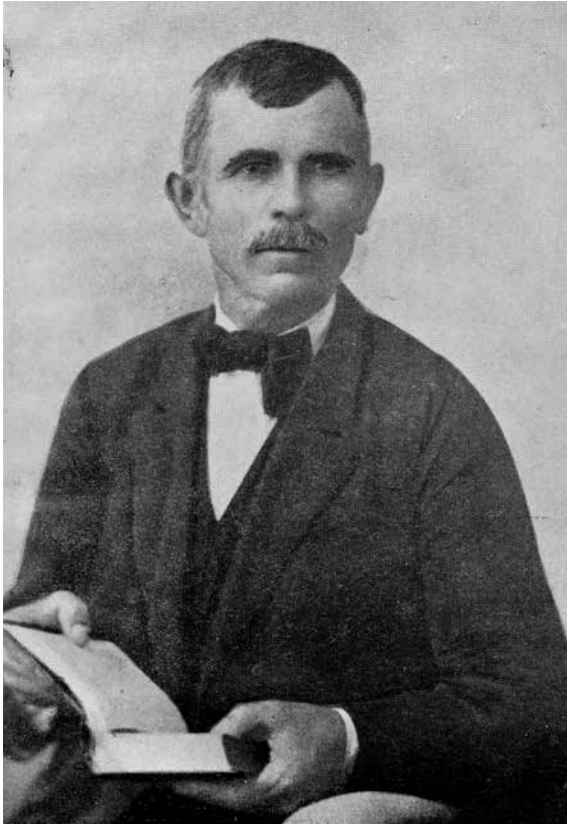
⁷¹⁸ Kirner 1955b:1.

⁷¹⁹ Kirner 1949:193–194.

⁷²⁰ Kirner 1949. Kornya Mihályról és családjáról legújabban: Kelemen 2017.

⁷²¹ Szigeti 1990:481; 2004:179; Kiss 2007:316–317.

⁷²² Szigeti 1990:481.

57. Kornya Mihály, a nagyszalontai parasztproféta
(Kirner A. Bertalan, Kornya Mihály... krónikája, 1949)

A megjelenés után a kommunista hatalom által hamarosan betiltott és elkobzott mű egy megmaradt példányát 1955-ben a Néprajzi Múzeumnak ajándékozta mint „néprajzi irányú” könyvet. „Önök tartsák meg, elvégre egy falusi parasztember karrierjéről van benne szó, aki a maga lelki adottsága szerint ezer és ezer embert megnyert a becsületes és tisztességes társadalmi életnek” – olvashatjuk a K. Kovács Péterhez írt egyik levelében.⁷²³

Egy másik leveléből kiderül, hogy a Kornya-krónikát „revízió alá véve” és átdolgozva 1955-ben elküldte a Néprajzi Múzeumba, az Országos Néprajzi Gyűjtőpályázatra.⁷²⁴

⁷²³ Kirner 1955b:1. Ezt a példányt 1955-ben (!) a könyvtárosok valószínűleg nem merték beletárolni. A Néprajzi Múzeum Könyvtárában a D 48.598 leltári számon található könyv Dömötör Sándor ajándéka volt 1982-ben (Leltárkönyv: 106).

⁷²⁴ Kirner 1955c:1.

Ebből a levélből azt is megtudhatjuk, hogy a könyvért elnyerte a tiszteletbeli teológiai doktor grádust.⁷²⁵

E jelentős műve (mint a többi, fent említett történelmi munkái is) főleg szintén Szigeti Jenő révén és jóvoltából kerültek be a néprajzi szakirodalomba.⁷²⁶

A BÉKÉSI VÁSÁR

Kirner A. Bertalan az 1955. évi IV. Országos Néprajzi Gyűjtőpályázatra két pályaművet küldött be. Az egyik *A békési vásár* címet viselte.⁷²⁷ Miután a bíráló, K. Kovács Péter megdicsérte⁷²⁸ és Morvay Péter elismerését is kivívta, VI. díjat nyert és utóbbi, némileg átdolgozva közölte azt *A Néprajzi Múzeum Adattárának Értesítőjében*.⁷²⁹ Morvay szerkesztői megjegyzésében e munkát követendő példaként állította az önkéntes gyűjtők elé:

„Leírásának érdeme hitelességében, részletgazdagságában és életszerűségében van. Alkalmas arra, hogy a nép számára gazdasági és társadalmi tekintetben egyaránt oly sokat jelentő vásározás egyhamar ki nem aknázható (de idős tanúinak megfogyatkozása miatt csak bizonyos ideig megközelíthető) témájának kutatására más vidék gyűjtőit is ösztönözze.”⁷³⁰

Kirner megfogadta K. Kovács Péter javaslatait⁷³¹ és Morvay Péter tanácsait⁷³² és a művet kibővítve, átdolgozva elküldte az 1961. évi Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatra, amelyen I. díjat nyert.⁷³³ Ez nem meglepő, mert Morvay Judittól ilyen bírálatot kapott:

„Rendkívül értékes munka abból a fajtából, melyet nálunk egyedül még csak Kiss Lajosnak sikerült teljes gazdagságában megeleveníteni. A környezetben való élés, a gyermekkori emlékek, pontos megfigyelések, a részletes leírás olyan magasára emelik ezt a tanulmányt, melyhez hasonlót alkotni, legalábbis részletességében a kívülről jött embernek, még ha szakember is, szinte lehetetlen. [...] Feltétlenül a legmagasabban díjazottak között a helye. Egyes részleteket, de talán az egész tanulmányt érdemes volna megjelentetni, persze némi átstilizálással.”⁷³⁴

⁷²⁵ Kirner 1955c:2.

⁷²⁶ Például Szigeti 1990:481, 776; 2004:179. 181; 2007:304, 309.

⁷²⁷ Kirner 1955a.

⁷²⁸ K. Kovács 1955a.

⁷²⁹ Kirner 1958. Idézi például Dankó 2002:34.

⁷³⁰ Kirner 1958:120.

⁷³¹ K. Kovács 1955a:1; 1955b:2.

⁷³² Kirner 1961b.

⁷³³ Kirner 1961a.

⁷³⁴ Morvay 1961.

A nagyszerű mű, a békési „magyarság néprajza”,⁷³⁵ a magyar nyelven íródott kevés vásármonográfiák egyike⁷³⁶ Békés község tanácsának támogatásával a gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványaként, Dankó Imre jóvoltából és szerkesztésében jelent meg 1964-ben.⁷³⁷

A sajtó alá rendezéssel és a bevezető tanulmány megírásával Dankó a fiatal Kósa Lászlót bízta meg. Tudománytörténetileg figyelemre méltó, hogy e bevezetés⁷³⁸ volt Kósa akadémikus nyomtatásban megjelent második írása (az első egy gyűjtési beszámoló volt), egyben első szakcikke.⁷³⁹

A békési vásár Kirner legismertebb, a néprajzi szakirodalomban leggyakrabban idézett munkája. Cítálták például a földművelés (borona, boronálás⁷⁴⁰), az állattenyésztés (lótartás⁷⁴¹), a közlekedés és szállítás (rév,⁷⁴² teherhordás málhás lovakkal,⁷⁴³ kerekcses járművek⁷⁴⁴), az iparosok (mézeskalácsos,⁷⁴⁵ szappanfőző⁷⁴⁶), a népi gyógyászat (vándor gyógyítók⁷⁴⁷) és a vásárok,⁷⁴⁸ vásári alakok (verselő, ⁷⁴⁹ szórakoztatók⁷⁵⁰) kutatói. Paládi-Kovács Attila és Dankó Imre egy-egy szócikkének egyik forrásaként (karoskosár,⁷⁵¹ vásár⁷⁵²) szerepel a *Magyar néprajzi lexikon*ban és az új nagy szintézis, a *Magyar néprajz* vásárokról szóló fejezetének⁷⁵³ szerzője, Kirner könyvének egykori szerkesztője, Dankó Imre is használta a részletes, alapos és pontos vásárleírást.

Békésen 2002-ben, a IV. Madzagfalvi Napok keretében Kirner műve alapján felevenítették a nevezetes vásár eseményeit, hangulatát és megidéztek jellegzetes alakjait.⁷⁵⁴ Ebből az alkalomból újból kiadták a könyvet.⁷⁵⁵

⁷³⁵ Kósa 1964:3.

⁷³⁶ Kósa 1974:479.

⁷³⁷ Kirner 1964a.

⁷³⁸ Kósa 1964.

⁷³⁹ Keményfi 2005:52, 125.

⁷⁴⁰ Balassa 1998:242, 257.

⁷⁴¹ Cs. Szabó 2002:443, 448.

⁷⁴² Banner 1971:90.

⁷⁴³ Paládi-Kovács 1973:556, 558.

⁷⁴⁴ Paládi-Kovács 2003:34.

⁷⁴⁵ Baligáné Szűcs 2002a:299, 304.

⁷⁴⁶ Erostyák 2002:289, 295.

⁷⁴⁷ Deáky 1991:416–417, 419.

⁷⁴⁸ Dankó 1983:549, 556.

⁷⁴⁹ Mándoki 1974:219, 228.

⁷⁵⁰ Ujváry 1985:34, 36.

⁷⁵¹ Paládi-Kovács 1980:82.

⁷⁵² Dankó 1982:504.

⁷⁵³ Dankó 1991:640, 751.

⁷⁵⁴ *Madzagfalvi Hírmondó* 2002:1.

⁷⁵⁵ Kirner 2002.

FEJFÁK

Kirner A. Bertalan 1955-ben a *Fejfa motívumok* című dolgozatát⁷⁵⁶ is elküldte a IV. Országos Néprajzi Gyűjtőpályázatra. „Sok munkám volt a kis dolgozattal, nehezen tudtam eltalálni, hogy milyen irányban kellene ezt mint kezdeti ismertetést feldolgozni. Mostmár kész van és a motívumokat akartam itten főképpen figyelem tárgyává tenni” – írta a K. Kovács Péternek küldött egyik levelében.⁷⁵⁷ Bár bírálatában K. Kovács Péter több kifogást emelt a VI. díjat nyert dolgozattal kapcsolatosan,⁷⁵⁸ mégis közölni akarta azt egy akkor megindítani tervezett folyóiratban, a *Néprajzi Közleményekben*, amely azonban „a kiadás körüli és egyéb nehézségek miatt” akkor még nem jelent meg.⁷⁵⁹

Kirner megfogadta K. Kovács Péter tanácsait,⁷⁶⁰ kéziratát átdolgozta, kibővítette és *Fejfák között* címmel beküldte az 1962–1963. évi Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatra, amelyen I. díjat nyert.⁷⁶¹

A dolgozatban közel 100 (alföldi, felvidéki és erdélyi) település (főleg) fejfáit és kősíremlékeit mutatta be számos rajzzal és/vagy felirataik közlésével, értelmezésével. Gyerekkori emlékeinek felidézésével felelevenítette a békési halottkultusz szokásait, cselekedeteit, hiedelmeit, babonáit. A bíráló a gyűjtést, néhány hibája ellenére „gondos, alapos munka”-nak minősítette.⁷⁶²

Kirner 1937 és 1944 között végzett fejfagyűjtéseinek eredményeiből (236 rajz, 466 felirat) egy válogatás (a legjellemzőbbek, a különlegesek) a XIX. század végi halottkultuszra való visszaemlékezéssel⁷⁶³ 2002-ben jelent meg nyomtatásban egy hasonló jellegű tanulmánnyal egy kötetben.⁷⁶⁴

BÉKÉSI „DEDÓS”-OK

A XIX. század végén (1891-ben) Magyarországon összesen 755 óvoda működött,⁷⁶⁵ közte a Brunszvik Teréz által Budán, 1828-ban létrehozott első hazai kisdédóvó-intézet után másfél évtizeddel, 1842-ben megalapított⁷⁶⁶ békési intézmény, amelyben 1888 és 1890 között, azaz 4 éves korától 6 éves koráig Kirner A. Bertalant is óvták, tanították és nevelték.

⁷⁵⁶ Kirner 1955b.

⁷⁵⁷ Kirner 1955b.

⁷⁵⁸ K. Kovács 1955a:2.

⁷⁵⁹ K. Kovács 1955b:1.

⁷⁶⁰ K. Kovács 1955a:2; 1955b:1–2.

⁷⁶¹ Kirner 1962.

⁷⁶² Grynaeusné 1963.

⁷⁶³ B. Szűcs 2002:4.

⁷⁶⁴ Kirner–Márton 2002.

⁷⁶⁵ Deáky 2011:436.

⁷⁶⁶ B. Szűcs 1994:42.

Az idős, a 80. életéve felé közeledő Kirner Morvay Péter javaslatára és ösztönzésére kezdett a „régébbi események” leírásába, köztük a XIX. század végi békési *dedó* (óvoda) és *dedósélet* (óvodásélet) írásban való rögzítésébe:

„Mióta Morvai [!] Péter igazgató [helyesen: osztályvezető-helyettes] barátom, öcsém felhívta a figyelmem régébbi események, melyek velem történtek, lejegyzésére, azóta jöttek elő ezek a kis dedóskori apró történetecskék sorban egymás után, mintha az egyik húzná a másikat. [...] Még egyszer köszönöm Morvai [!] öcsémnek, hogy ilyen témakörrel szolgált, mert itt valóban sok kedves, drága emlék hintáztatja meg az emberi lelket és köszönöm az én Gondviselőmnek, hogy 80. életévemben ennek a munkának a felsorakoztatásával megsegített, megajándékozott.”⁷⁶⁷

A témáról (*A békési vásár* megjelenésének évében, 1964-ben) először egy pályamű született.⁷⁶⁸ Az 1963–1964. évi Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatra beküldött és azon II. díjat nyert kézirat „Érdeme, hogy a gyermekkor benyomásaira emlékezve a régi békési élet számos, azóta eltűnt jelenségeit is közvetlen közelségünkbe hozza. [...] gazdag és szemmel láthatólag hiteles gyűjtemény. [...] Érdemes munka” – olvashatjuk (néhány kifogás mellett) Sándor István bírálatában.⁷⁶⁹

A kiváló és (ismereteink szerint) a néprajzi szakirodalomban egyedül álló munka 1994-ben jelent meg nyomtatásban,⁷⁷⁰ értékeit az előszóban a sajtó alá rendező B. Szűcs Irén így foglalta össze: „A Békési dedósok című dolgozat tulajdonképpen memoriter, e műfaj sajátossága a békési vásárral rokonítja. A visszaemlékezés jellegzetességéből adódóan laza szerkezetben, csapongva az időben, plasztikus képet fest Kirner nemcsak a dedósélet mindennapi rendjéről, kiemelkedő eseményeiről, hanem az egész múlt századvégi békési társadalomról. Mindezt oly módon teszi, hogy a dedós szemével láttat, de mögötte egy bölcs öregember összes tudása, tapasztalata ott van.”⁷⁷¹

Békésen 2001-ben, a III. Madzagfalvi Napok egyikén (nyilván Kirner e munkájától indítva) az óvodások is bemutatkoztak, ahogy a rendezvény újságjában olvashatjuk:

„A századelején élt békési óvodások mindennapjait bemutató program során a »dedósok« két óvodából, két útvonalon vonulnak fel a városban párhuzamosan, szeptember 14-én, pénteken 15.00 órától.”⁷⁷²

⁷⁶⁷ Kirner 1994:42.

⁷⁶⁸ Kirner 1964b.

⁷⁶⁹ Sándor 1964:1.

⁷⁷⁰ Kirner 1994.

⁷⁷¹ B. Szűcs 1994:5.

⁷⁷² *Madzagfalvi Hírmondó* 2001:4.

„Amit írtam, [...] a falu népének szántam.”

Máthé János, Magyarhermány krónikása

Puritán egyszerűséggel berendezett kis szoba. Benne három íróasztal (az egyikén régi Continental írógép), szekrény, néhány szék. Könyvekkel, folyóiratokkal megrakott polcok. Száz és száz oldalnyi, dossziékba rendezett kézirat, levéltári dokumentumok másolatai...

Ne gondolja az olvasó, hogy e sorok írója egy kutatóintézeti tudományos munkatárs dolgozószobáját szándékozik bemutatni, ugyanis e kis szellemi műhely egy 84 esztendőes parasztemberé.

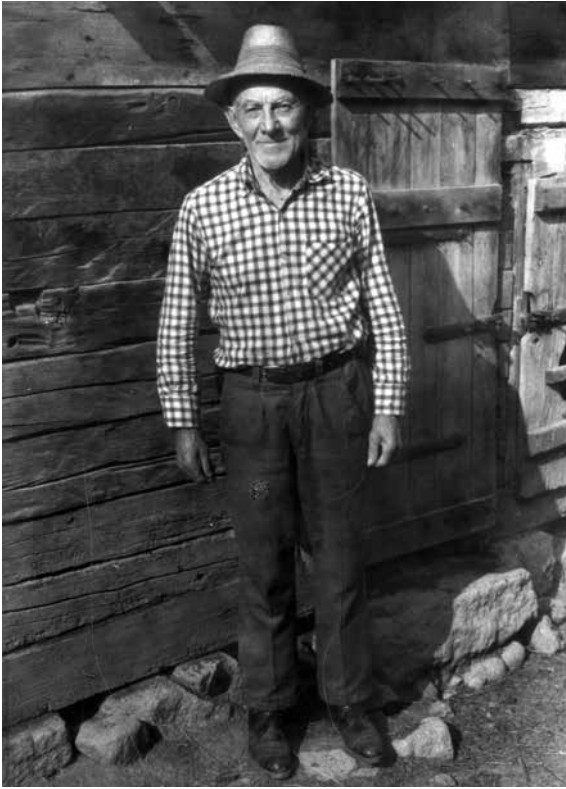
Itt, a székelyföldi Erdővidék távoli zugában, egy hegyekkel körülölelt kis község, Magyarhermány (Herculian) egyik házában hajol a mindennapi fárasztó munka után olvasmányai, jegyzetei fölé estéről estére, már évtizedek óta idős Máthé János gazdálkodó parasztember (58. kép). Itt olvas, elmélkedik falujának, népének múltjáról, történelméről, gyöngybetűkkel itt veti papírra gondolatait.

Idősebb Máthé János 1898. december 23-án született abban a faluban, amelyben ma is él. Az elemi iskola elvégzése után négy évig tanult az udvarhelyi és a nagyenyedi református kollégiumban (1909–1912). A mezőgazdasági munkát édesapja mellett már gyermekkorában elkezdte: „... édesapám tizenkét éves koromban kezembe nyomta az eke szarvát, s azóta – mikor az idő sorja hozza – most is fogom” – olvashatjuk egyik írásában.⁷⁷³ A nyiladozó értelmű gyermek apjától azonban nemcsak a szántást-vetést tanulta meg, hanem a könyvek, a tudományok szeretetét is. Az édesapa olvasott ember volt. Rendszeresen vásárolt könyveket, lexikonokat, újságokat járatott.

Máthé Jánost elsősorban a történelem érdekelte. Olyan átéléssel olvasta a múlt eseményeinek leírását, hogy gyakran még érzelmeinek sem tudott parancsolni. Találkozásunk alkalmával (már ő maga is megmosolyogva több évtizeddel ezelőtti énjét) megmutatta a *Tolnai Világtörténelmének* egyik kötetében Haynau megrongált képét, amelyet valamikor ő firkált, karcolt össze, annyira felháborodott a „bresciai hiéna” gattettein.

Alig múlt 17 éves, amikor elvették katonának. Az első világháborúból 13 hónap után, két súlyos lövéssel tért haza. Még tanulni szeretett volna, de nem lehetett: bátyja papnak készült, s több fiú nem lévén a családban, apja gazdaságában az ő munkájára is szükség volt.

⁷⁷³ Máthé 1978:200.

58. Id. Máthé János
(Hála József felvétele)

Már fiatal korában (igaz, eleinte még nem kellő részletességgel és módszerességgel) gyűjtötte a szülőföldjére vonatkozó adatokat. Egy idő után nem elégedett meg az idős emberek faggatásával, hanem szabad idejében járta a parókiákat, a múzeumokat, a könyvtárakat és levéltárakat. Kutatott Sepsiszentgyörgyön, Kolozsvárott, Marosvásárhelyen, Brassóban, sőt, ilyen céllal Budapestre is felutazott. Az évtizedek során olyan nagy mennyiségű, értékes anyagot gyűjtött össze, hogy Benedek Marcell is csodálkozását és elismerését fejezte ki, amikor a szomszédos Kisbaconból 1964-ben átrándult hozzá. Bár élete során nem nélkülözötte kiváló tudósok pártfogását, támogatását (pl. segítette őt munkájában a legendás tudású Kelemen Lajos történész, Konsza Samu, a jeles folklorista), sokáig nem írtak róla, és írásai sem jelentek meg.

Bár idősebb Máthé János első cikke az *Erdővidéki Hírlap*ban 1935-ben látott napvilágot, tulajdonképpen „felfedezése” 1969-ben történt meg Sylvester Lajos jóvoltából, aki terjedelmes cikkben ismertette munkásságát és szemelvényeket is közölt gyűjtéseiből.⁷⁷⁴

⁷⁷⁴ Sylvester 1969.

Ezután sorra jelentek meg méltatások romániai szerzők, például Sylvester Lajos, Tompa Ernő, Magyar Lajos és mások tollából, de elismerően írtak róla Magyarországon is (például Ruffy Péter, Ablonczy László) és a különféle lapok szerkesztőségei is egyre nagyobb érdeklődést mutattak cikkei iránt.

A romániai lapok és folyóiratok közül publikált többek között a *Művelődésben*, a *Korunkban*, a *Hétben*, a *Megyei Tükörben*, a *Falvak Dolgozó Népében*, a *Jóbarátban* és az *Új Életben*, Magyarországon pedig a *Magyar Nyelvőrben* és az *Élet és Tudományban*.

A szép szavú öreg székelyt gyakran kérték fel ünnepi beszédek megtartására is. Emlékezetes volt például 1969-ben, a kisbaconi Benedek Elek-emlékház avatásán, több ezer ember előtt elmondott beszéde, amelyről Sütő András is megemlékezett *Erdővidéki naplójában*. Többek között a következőket írta: „Feldöccen az öreg a pódiumra, látja, hogy egyedül van, maga mellé int két legényt, két lányt, s ilyenformán, testőrséggel is ellátva, kezdi a beszédét mondani. Szabadon szól, lobogtatja a papírlapokat, szinte csodálkozik: hogyan kerültek azok a kezébe. Úgy beszél, mint egy Veres Péter, Elek apóhoz kapcsolódó emlékeit meghordozza a világirodalomban, s Tolsztojt, Goethét érintve, egy tűzbe hajított meséskönyve kapcsán Pompejít is szóba hozza, az olvasmány fitogtatás rossz mellékíze nélkül Ő sem ragad meg a múltban; az ünnepelt példába kapaszkodva a holnaphoz keresi az utat.”⁷⁷⁵

Méltatói elsősorban kutatói lelkiismeretességét és alaposágát, beszédeinek és írásainak gondolati tisztaságát, stílusának népi ízeit és az írásaiból sugárzó szülőföld- és népszerűtet emelték ki. Nevezték őt „szellemi ezermester”-nek, „lábón járó történelem”-nek, „lábón járó könyvtár”-nak („bibliotheca ambulans”-nak), „földművestudós”-nak, „nyelvünk népi tudósá”-nak, „falusi Bárczi Géza”-nak stb., Sylvester Lajos pedig ezt írta róla: „... ő a tudni akarás és a tudás, a tanulás és a tanítás, a humán-alkító ember élő szimbóluma.”⁷⁷⁶ Ő maga a munkaszeretetet és a sziklaerős kitartást emelte ki egy levelében mint a gyűjtői-kutatói tevékenység elengedhetetlen feltételét.⁷⁷⁷ Azt már mi tesszük hozzá, hogy e két tulajdonság rá is jellemző.

Idősebb Máthé János elsősorban Magyarhermány múltját kutatja, s mint mondta egyszer: „Amit írtam, ha valamikor kinyomásra kerül, a falu népének szántam.”⁷⁷⁸

A falubeliek gyakran fordulnak a sokféle területen tájékozott, széles látókörű, tapasztalt emberhez tanácsért különféle ügyekben – és sohasem hiába. Falujában megérdemelt tekintélyt élvez, szeretet, tisztelet övezi, és az emberek büszkéik is híressé vált földijükre.

Egyik legjelentősebb műve: a csaknem 400 kéziratoldalny terjedelmű, *Magyarhermány község monográfiája* című munkája. A monográfia huszonöt fejezetből áll, tematikája rendkívül változatos. Foglalkozik benne pl. a község keletkezésével, nevének eredetével,

⁷⁷⁵ Sütő 1978:26.

⁷⁷⁶ Sylvester 1970.

⁷⁷⁷ Tompa 1970.

⁷⁷⁸ Sylvester 1969:8.

a környék földtani viszonyaival, állat- és növényvilágával, a helynevekkel, ír a földesurakról, jobbágyokról, a közigazgatásról és falubíráskodásról, a faluhoz tartozó Bodvaj vasbányászatáról és a vashámor történetéről, a hermányi családokról, feldolgozta a Hangya Szövetkezet és az iskola történetét, közli az összegyűjtött helyi humoros történeteket stb. Külön kiemelendők a néprajzi fejezetek, amelyekben a gazdálkodásról, a régi szokásokról, játékokról, babonákról és a hermányi régi lakodalomról ír. Rendkívül értékesek a *Tájszó-tár* című fejezet adatai is. Igazat kell adnunk egyik méltatójának, aki azt írta róla, hogy ő történész, közigazdász, etnográfus és nyelvjáráskutató egy személyben.⁷⁷⁹

A történeti fejezetekben ugyan felismerhetők a XIX. századi, romantikus, ma már korszerűtlen nézetek, elméletek átvételei is, de ezek semmit nem vonnak le a többi fejezet értékeiből, amelyeket a már elhalt öregek elbeszélései alapján írt meg. Az idős autodidakta tudós példamutató munkájával és eredményeivel kiérdemelte, hogy Magyarhermány falu említésekor ne csak Hermányi Dienes József (a *Nagyenyedi Demokritos*⁷⁸⁰ szerzője) és Barabás Samu (a *Székely oklevéltár* VIII. kötetének⁷⁸¹ szerkesztője) neve jusson eszünkbe, hanem az övé is. Egy interjúban feltett kérdésre egyszer azt válaszolta, hogy szeretne száz évig élni. „Csak nem egyvégben, hanem kétszer ötvenig!” – tette hozzá tréfásan.⁷⁸² Újabb írásait várjuk, s kívánjuk János bácsinak, hogy „egyvégben”, egészségben érje meg legalább a száz esztendőt!⁷⁸³

⁷⁷⁹ Sylvester 1969:8.

⁷⁸⁰ Hermányi Dienes 1943.

⁷⁸¹ Székely oklevéltár 1934.

⁷⁸² Megyei Tükör 1970.

⁷⁸³ Máthé János nem élte meg a száz esztendőt, 1986-ban elhunyt. Utolsó éveiben is írt és publikált. A kéziratban lévő *Magyarhermány község monográfiájának* egy fejezetét *Magyarhermányi népszokások, játékok és babonák* címmel Balázs Géza és e sorok írója közölte a Dömötör Tekla 70. születésnapjára készült tanulmánykötetben (Máthé 1984). Posztumusz művei közül kiemeljük szülőfaluja egyházközségének történetét (Máthé 2004) és a Magyarhermány kronológiája című könyvét (Máthé 2008), amely a hagyatékában fennmaradt iratokat, beszédeit, megfigyelési dossziéjának anyagát, munkáinak bibliográfiáját és a róla szóló írások jegyzékét is tartalmazza.

Kétszer Csáky Károlyról, a jeles „hontológus”-ról

CSÁKY KÁROLY ÖTVENÉVES

Csáky Károly (59. kép) ipolysági tanár, Mikszáth Kálmán-emlékplakettel (Nógrád megye, 1997), Sebestyén Gyula-emlékéremmel (Magyar Néprajzi Társaság, 1989) és Madách Imre-díjjal (Nógrád megye, 1994) kitüntetett helytörténész és néprajzkutató, a Honti Honismereti Társaság alapító tagja (1989), a Honti Múzeum és Galéria Baráti Körének elnöke (1992-től), a szlovákiai magyar tudományos és közélet kiemelkedő személyisége ötvenéves. Életének e jeles jubileuma jó alkalom a már eddig is eredményekben gazdag pályája áttekintésére.

A Hont megyei Kelenyén született 1950. október 24-én Csáky József és Bodzsár Teréz gyermekeként. Szüleitől és a kicsiny falu lakóitól gazdag útravalót kapott. Az édes anyanyelv mellett tőlük és ott tanulta meg egy egész életre, hogy mi a tisztesség, a becsület, az egyenesség, a hit és a hűség a szülőföldhöz és népéhez. Falujában belenevelődött a paraszti közösséget évszázadokon át megtartó hagyományokba és elsajátította a szigorú erkölcsi szabályokat. Ezek határozták és határozzák meg ma is pedagógusi, kutatói és emberi tulajdonságait, magatartását, tartását.

Az Ipolysági Magyar Tanítási Nyelvű Gimnáziumban érettségizett (1969), majd a nyitrai Tanárképző Főiskolán magyar–angol szakos tanári diplomát (1973), doktorátust (1983), később a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen etnográfusi és néprajztanári oklevelet (1999) szerzett, ebben az évben ugyanott a PhD-fokozatot is elnyerte.

Csáky Károly elsősorban pedagógus, hiszen a főiskola elvégzése óta megszakítás nélkül tanít (1974-től az ipolybalogi alapiskolában, 1990-től az ipolysági alapiskolában és gimnáziumban, 1992-től alapító igazgatóként a város Fegyverneki Ferenc Magyar Tanítási Nyelvű Egyházi Alapiskolájában és Gimnáziumában, 1998-tól pedig a palásti Palásthy Pál Egyházi Iskolában), emellett majd három évtizede helytörténeti és néprajzi kutatásokat folytat az egykori Hont és Nógrád megye területén, az Ipoly mentén és a Börzsöny vidékén. Szülőföldjének örök adósaként, a helytörténet és a néprajz tudománya fontosságának, nemzetet, nemzetiséget és embert formáló erejének tudatában, fáradhatatlanul járja a falvakat, gyűjti a népi kultúra szellemi értékeit, bújja a levéltárakat és a könyvtárakat.

Irodalmi munkásságát eddig több száz, szlovákiai és magyarországi kiadványokban megjelent tanulmány és cikk, valamint tizennyolc könyv fémjelzi. Önállóan kiadott műveinek már a mennyisége is tiszteltet parancsol, tartalmukról pedig röviden annyit mondhatunk, hogy maradandó értéket képviselnek, a tudomány és a közművelődés szempontjából

59. Hála József Balázs, Csáky Károly és Hála József honti gyűjtőúton az 1990-es évek elején (Mándli Gyula felvétele)

egyaránt hiánypótlóak. Jó tollal megírt, hiteles tükrei Hont és Nógrád történelmének, művelődéstörténetének, valamint gazdag népi kultúrájának.

E könyvek tematikailag igen változatosak. Van köztük nyelvészeti,⁷⁸⁴ helytörténeti-honismereti,⁷⁸⁵ főleg a hiedelemvilágot és a szokásokat érintő néprajzi,⁷⁸⁶ a néprajzot a honismerettel együtt tárgyaló,⁷⁸⁷ illetve az irodalomtörténetet a néprajzzal ötvöző⁷⁸⁸ mű, de írt és kiadott iskolatörténetet,⁷⁸⁹ falumonográfiát,⁷⁹⁰ esszé- és portrégyűjteményt,⁷⁹¹ sőt, egy verseskötetet⁷⁹² is. *A Középső-Ipoly menti palócok hiedelemvilága* című, nagy ívű monográfiája és *Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról* című, pedagógiai írásokat tartalmazó kötete megjelenés előtt áll.

⁷⁸⁴ Csáky 1983; 1988a; 1988b.

⁷⁸⁵ Csáky 1985; 1989; 1992a; 1993a.

⁷⁸⁶ Csáky 1987; 1992b; 1993b; 1999.

⁷⁸⁷ Csáky 2000a.

⁷⁸⁸ Csáky 1995.

⁷⁸⁹ Csáky 1993c.

⁷⁹⁰ Csáky 1998b.

⁷⁹¹ Csáky 1997a; 1998a.

⁷⁹² Csáky 1997b.

60. Hála József és Csáky Károly Ipolyságon az 1990-es évek közepén (Mándli Gyula felvétele)

A már eddig is több generációt felnevelő pedagógus, a termékeny tudományos és közíró rendszeresen részt vesz hazai és külföldi, magyar és nemzetközi konferenciákon, amelyeken egyrészt kutatási eredményeiről számol be, másrészt – igazi közösségi emberként – a napi, egyben a szlovákiai magyarság jövőjét is érintő kérdésekről (az anyanyelv ápolása, az oktatás reformja, nemzeti-nemzetiségi önismeret, közművelődésügy, múzeumügy stb.) fejt ki véleményét hittel, nyakas elszántsággal és következetességgel.

Születésének kerek évfordulóján tisztelői és barátai nevében egészségben és boldogságban eltöltendő hosszú életet, terveinek megvalósításához pedig alkotó- és munkakedvet kívánok Csáky Károlynak – és magunknak! Kedves Karcsi, a jó Isten óvó figyelme kísérjen utadon még nagyon sokáig!

A HATVANÉVES CSÁKY KÁROLY KÖSZÖNTÉSE

Az utóbbi időszakban rossz és jó hírek egyaránt érkeznek az egykori Hont megye valamikori „fővárosá”-ban, Ipolyságon élő, a 60. életévét október 24-én betöltött tanárról, helytörténészről, néprajzkutatóról, közíróról és költőről, barátunkról, a jeles „hontológus”-ról, Csáky Károlyról (60. kép).

Betegségekről, magánéleti problémákról szólnak a hírek, amelyekkel magyarázható, hogy a különféle felvidéki és magyarországi szakmai rendezvényeken és társadalmi ese-

ményeken hiába keressük őt, nélkülözniük kell tiszteletre méltó személyét és magvas, fontos előadásait, hozzászólásait. Ellentmond viszont a rossz híreknek, hogy könyvei, tanulmányai és cikkei ugyanolyan rendszerességgel, az önálló kiadványok színté „menetrendszerűen” látnak napvilágot, mint korábban. Bár amolyan „magányos farkas”-ként, de ma is szorgalmasan dolgozik tehát, csupán a közélettől vonult (reméljük, csak időlegesen!) vissza.

Tíz évvel ezelőtt, ötvenedik születésnapja alkalmából röviden ismertettük életrajzát és számba vettük könyveit.⁷⁹³ Az alábbiakban – igazolva fenti, a folyamatos publikálásra vonatkozó megjegyzésünket – örömmel számolunk be a folytatásról, az újabb és újabb kiadványokról. Megemlítjük, hogy a *Munkásságom repertórium*a 1965–2005 című összeállítása⁷⁹⁴ 1307 tételt tartalmaz, amelyben az önálló kötetek száma (a kis füzetekkel, „faluportrék”-kal együtt) 57. Ez a tiszteletet parancsoló mennyiség kiváló minőséggel párosul és időközben tovább gazdagodott.⁷⁹⁵ Saját műveinek kiadása mellett mások munkáinak, például Gyürky Antal eredetileg 1861-ben napvilágot látott *Borászati-szótárának*⁷⁹⁶ és Szeder Fábán reformkori tanulmányainak⁷⁹⁷ (Palócok) megjelentetésén is fáradozott.

Csáky Károly nyelvészeti, helytörténeti-honismereti, néprajzi (főleg folklóriztikai, ezen belül elsősorban a hiedelmeket és a szokásokat bemutató), irodalomtörténeti, tudománytörténeti, iskolatörténeti, oktatásügyi stb. műveiben közös, hogy majd mindegyik a szülőföldről (Hont és Nógrád megyéről, az Ipoly mentéről, a Börzsöny vidékéről) szól. Erről írta Zalabai Zsigmond 2003-ban:

„Csáky Károly, fölismerve a szülőföld- és a hagyományismeret fontosságát, nemzeti(ségi) azonosságtudatunkat erősítő szerepét, a »ködfoltos« haza helyett – hisz »haza csak ott van, hol jog is van«! – a táj-haza megtartó televényébe eresztette gyökereit: lerakta a hazai magyar »hontológia« alapjait, s joggal vívta ki szorgalmatos munkálkodásával a »hontológus« hírért, nevét és rangját.”⁷⁹⁸

Ide illenek Halász Péternek, a régi pálya- és „harcostárs”-nak a következő, 2004-ben papírra vetett sorai is:

„Boldog lehet annak a tájnak a népe, amelynek ilyen elkötelezett, fölönt helytörténeti kutatója van; és boldog lehet az a helytörténész, aki ilyen gazdag hagyományú népcsoporthoz tartozik, akinek ilyen szerethető táj jutott szülőföldül.”⁷⁹⁹

Kutatóként elsősorban etnográfusnak tartja magát, egy helyen így írt erről:

⁷⁹³ Hála 2000.

⁷⁹⁴ Csáky 2005e.

⁷⁹⁵ Például: Csáky 2000b; 2001; 2002; 2003a; 2003b; 2004a; 2004b; 2004–2006; 2005a; 2005b; 2005c; 2005d; 2006a; 2006b; 2007a; 2007b; 2007c; 2008; 2008–2010; 2009; 2010.

⁷⁹⁶ Gyürky 2004.

⁷⁹⁷ Szeder 2005a.

⁷⁹⁸ Csáky 2003b:5.

⁷⁹⁹ Csáky 2004b:298.

„Örülök annak, hogy amatőr néprajzkutatóként elődeimnek, szülőfalumnak és szülőföldemnek örök adója lehetek. Hogy visszaadhatom nekik, illetve utódaiknak azt, amit tőlük kaptam. Hogy megismerhettem őket, s hogy megismertethetem hagyományaitak felnövekvő nemzedékünkkel, a még magyarul író és olvasó diákjainkkal. Mert valójában csak azt szerethetjük, amit ismerünk. Az önismeret és az önbecsülés pedig kötődéseinket erősítheti. Kötődéseinket önmagunkhoz, közösségünkhöz, nemzeti kisebbségünkhöz, nemzetünkhöz és anyanyelvünkhöz.”⁸⁰⁰

A fenti sorok megfogalmazásakor még „amatőr” néprajzkutató volt, s csak később, felnőtt fejjel kapott etnográfusi diplomái és szerzett PhD-fokozatot Debrecenben (1999, 2000).

Kutatásaiban mindenkor a nagy honti előd és példakép, Ipolyi Arnold következő gondolatai vezérelték:

„A népről, mely múltja emlékeit nem képes méltányolni, amely azokat nem ismeri, jelentőségöket nem érti, művészetöket nem képes többé élvezni, el lehet mondani, hogy nem ismeri múltját, sem eredetét és fejlődését. Nem bírja annak folytonosságát, nem ismeri saját magát. [...] azon nemzet, mely emlékeit veszni hagyja, azzal saját síremlékét készíti.”⁸⁰¹

Egykori kedves tanára, Ujváry Zoltán egyik írásában, a tanítványról készült „pályakép”-ben Csáky Károlyt már 2000-ben „a szlovákiai magyar tudományos élet kiemelkedő személyiségé”-nek⁸⁰² nevezte. Egyetértőleg idézzük Ujváry professzor úr szavait és hozzáteszük: a megállapítás ma még inkább érvényes! Személyében egy szorgalmas és alapos kutatót, egy becsületes, tisztességes és egyenes embert tisztelünk, valamint értékeljük sajátos humorát és szívesen hallgatjuk eszme-futtatásait, ezeket nem csupán tartalmuk, hanem ízes, palócos zamatuk miatt is.

Hatvanadik életévének betöltése alkalmából pályatársai, olvasói és barátai nevében kívánok neki jó egészséget, boldogságot, alkotókedvet és további eredményes munkálkodást mindannyiunk épülésére! Egyúttal üzenem: ha a sötét felhők elvonulnak élete egéről, visszavárjuk azokba a szakmai és baráti közösségekbe, amelyeknek korábban sokunk által tisztelt és kedvelt tagja volt!

⁸⁰⁰ Csáky 1997a:11.

⁸⁰¹ Csáky 1989:9.

⁸⁰² Csáky 2000b:11.

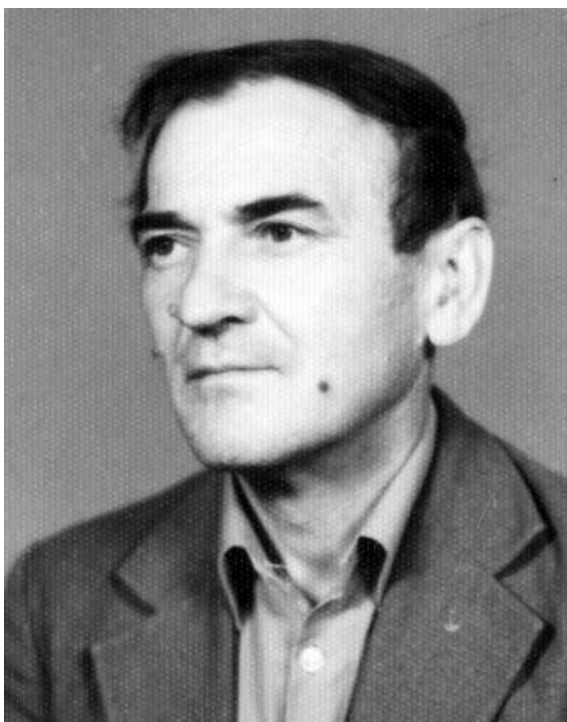
Seres András halála

Nagy veszteség érte 1992-ben szaktudományunkat: november 25-én, 57 éves korában elhunyt Seres András romániai magyar néprajzkutató (61. kép). Önképzéssel mélyedt el a néprajztudományban, egyéb munkái, kenyérkereső foglalkozásai mellett kutatott négy évtizeden keresztül és ért el maradandó eredményeket.

Seres András 1935. március 23-án született a barcasági Krizba faluban (Brassó megye). Az elemi és a középiskolát Krizbán, Kézdivásárhelyen, Árkoson és Sepsiszentgyörgyön végezte el, az utóbbi városban szerzett középfokú mezőgazdasági képesítést (az 1960-as években, már munka mellett a brassói liceumban tett érettségi vizsgát). Az 1940-es évek végén és az 1950-es évek elején középparaszt édesapjával a család földjein szülőfalujában gazdálkodott, közben a brassói Cikóriagyárban és a zsil-völgyi (Petrozsény, Lupény) köszénbányákban is dolgozott. 1955-ben bevonult katonának, 3 év és 3 hónapot töltött el a haditengerészetnél, Constanțában. Leszerelés után a krizbai Néptanácsnál gazdasági technikusként, majd a botfalusi hizlaldában zootechnikusként tevékenykedett, ezután a szecselevárosi Néptanács alkalmazottja volt. Az 1970-es évek elején a sepsiszentgyörgyi múzeumban megismerkedett Sylvester Lajos tanárral, aki akkor a Kovászna megyei Kultúrbizottság elnöke volt. Az ő javaslatára és segítségével került be 1971-ben a sepsiszentgyörgyi Népi Alkotások Házába, a Kovászna megye műkedvelőit és művészeit összefogó központba, ahol haláláig dolgozott. Az 1989-es fordulat óta a Népi Alkotások Gyűjtési és Értékesítési Központja néven működő intézményben a népművészet, az amatőr képzőművészet, valamint a fotó- és filmművészet felelőse volt.

A néprajz iránti érdeklődése már fiatal korában felébredt. Diákként rendszeresen látogatta a sepsiszentgyörgyi múzeumot, ahol nagy figyelemmel és csodálattal tanulmányozta annak gazdag néprajzi gyűjteményét. Tizennyolc éves korában jó kapcsolatba került az idős krizbai román pappal, a falu krónikájának szerzőjével, aki nagy hatással volt rá, tovább érlelte benne a történelem és a múlt értékei iránti fogékonyságot. Akkor kezdett el gyűjteni, először Krizbán, majd a szomszédos falvakban. Kezdetben elsősorban a népi (különösen a barcaújfalusi) fazekasságot tanulmányozta (akkor alapozta meg értékes, több száz darabból álló kerámiagyűjteményét), de figyelme kiterjedt szülőfalujának régészeti leleteire is. A néprajzi anyag-, adat- és tárggyűjtést egész életében folytatta, munkásságának éppen a hitelességre és pontosságra törekvő intenzív gyűjtés volt az egyik erőssége.

61. Seres András
(Hála József gyűjteményéből)

Fiatal kora óta publikált, kezdetben gazdasági cikkeket írt helyi lapokba, néprajzi publikációi (részben Beke György ösztönzésére) az 1960-as évektől jelentek meg. Néprajzi gyűjtő- és feldolgozó munkáját az erdélyi szakemberek közül különösen Gazda Klára és dr. Kós Károly segítette.

Seres András elsősorban a szülőföld, a Barcaság és Hétfalu, valamint a moldvai magyarság kultúrájának a kutatója volt (Moldvában hosszú éveken keresztül nagy nehézségek közepette, gyakran személyi biztonságát is kockáztatva dolgozott), de gyűjtéseket végzett például az Erdővidéken, Háromszékben, Gyimesben, Csíkban, Fogarasföldön, valamint a Nagy-Küküllő, a Nyikó és a két Homoród mentén is. A szellemi és a tárgyi kultúra egyaránt érdekelte. Gyűjtötte és vizsgálta a néphit jelenségeit, a népmondákat, a népmeséket, a népdalokat, a néptáncokat, a népi mondókákat és játékokat, a népszokásokat, jelentős eredményeket ért el a viseletek és általában a népművészet (különösen a hímzések, szöttek, varrottások, szedetttesek) kutatásában és figyelmét nem kerülték el a különféle népi mesterségek, háziipari tevékenységek és foglalkozások (pl. fazekasság, mészégetés, szalmafonás, tapló-, gyékény-, csuhé-, vessző- és csontmegmunkálás stb.) és a népi kereskedelem sem. Történeti műveket is írt, például az 1848–1849-es szabadságharcról. Több fontos könyvet, valamint számos tanulmányt és cikket jelentetett meg

különféle romániai magyar, román és magyarországi hetilapokban, folyóiratokban, évkönyvekben és könyvekben.

Életének utolsó éveiben elsősorban a hétfalusi szedetttesekkel foglalkozott (azok rendkívül gazdag és változatos mintaanyagából készült albumot megjelentetni) és könyvet szándékozott írni a paraszti értékrendről és annak változásáról. Két kiadás előtt álló könyvről tudunk. *Ilonka és Mariska* című csángó mesegyűjteménye Salgótarjánban, a Nógrád Megyei Könyvtár kiadásában, a *Nyírfából pattant tündérleány* pedig az újkigyósi Ipolyi Arnold Népfőiskola jóvoltából fog megjelenni.⁸⁰³ Magnetofon-kazettákon és lejegyezve hatalmas mennyiségű gyűjtött anyagot hagyott hátra, amelynek feldolgozása és kiadása fontos feladat, egész szaktudományunk érdeke volna.

Seres András számos tervének megvalósítását megakadályozta a kegyetlen halál, azonban munkásságával, műveivel így is örökre beírta a nevét a magyar néprajztudomány történetébe. Emlékét kegyelettel megőrizzük.

⁸⁰³ A két kötet megjelenéséről nincs tudomásunk.

Búcsú Gunda Bélától

GUNDA BÉLA HALÁLA ÉS TEMETÉSE

1994. július 30-án, 83 éves korában Debrecenben elhunyt Gunda Béla, tudományzakunk kimagasló, világhírű, iskolateremtő személyisége, Debrecen díszpolgára, a Kossuth Lajos Tudományegyetem díszdoktora és Néprajzi Tanszékének nyugalmazott egyetemi tanára, a Magyar Tudományos Akadémia rendes, számos külföldi és magyar tudományos társaság tiszteleti és levelező tagja, több magas állami és tudományos kitüntetés (többek között a Herder-díj és a Pitré-díj) tulajdonosa (62–63. kép). Halálával pótolhatatlan veszteség érte a magyar és a nemzetközi néprajztudományt. Társaságunk több évtizeden át tevékenyen munkálkodó, Györffy István-emlékéremmel kitüntetett tiszteleti tagját, egykori választmányi tagját, illetve titkárát, valamint az *Ethnographia* valamikori szerkesztőjét és szerkesztőbizottsági tagját veszítette el és gyászolja.

Gunda Béla temetése augusztus 11-én volt a debreceni Köztemetőben, amelyen a Magyar Tudományos Akadémia (Németh G. Béla), a tisztelők és a barátok (Beck Mihály), a Kossuth Lajos Tudományegyetem és Debrecen város (Nagy Zoltán), az egyetem Bölcsészettudományi Kara és Néprajzi Tanszéke (Bartha Elek), valamint a tanítványok (Lukács László) nevében hangzottak el búcsúbeszéddek (64–65. kép), amelyek később nyomtatásban is megjelentek.⁸⁰⁴

A halálhírt sok országos és vidéki lap közölte, több újságban és folyóiratban részletes megemlékezés is megjelent, néhány az egykori tanítványok tollából.⁸⁰⁵

Az *Ethnographia* is közölt Gunda Bélára emlékező írásokat,⁸⁰⁶ a *Néprajzi Hírek*ben pedig az 1991. december 24-én a Kossuth Rádióban elhangzott interjú közlésével veszünk szomorú búcsút tőle. Annak a beszélgetésnek a publikálásával, amelyből nagy tudósunk életének és munkásságának számos mozzanata és a tudományról vallott felfogása egyaránt megismerhető.⁸⁰⁷

⁸⁰⁴ KLTE-Hírek 1994; Beck 1994; Lukács 1994a; 1994b.

⁸⁰⁵ Ezek közül az alábbiakról szereztünk tudomást: (bodos) 1994; Cs. Nagy 1994; Farkas 1994; Kós 1994; Liszka 1994; Lukács 1994c; Nagy J. T. 1994; Nagy J. 1994; Szabó 1994; (szó) 1994; Ujváry 1994; 1995.

⁸⁰⁶ Gunda T. 1995; Lukács 1995a; 1995b.

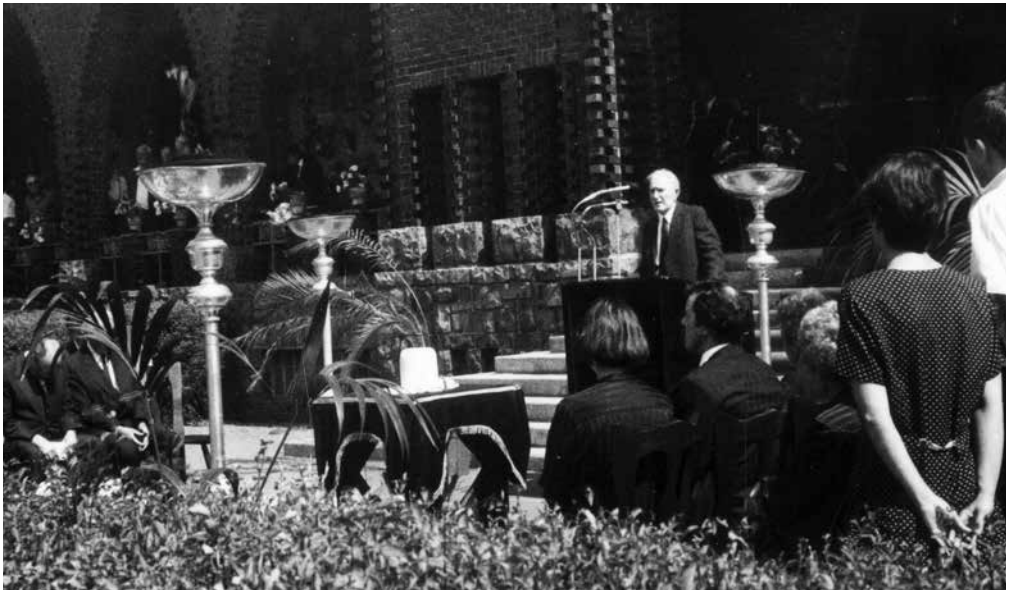
⁸⁰⁷ A néprajzkutatót és az embert árnyaltan bemutató interjút a riporter, Antal István készítette és az ő hozzájárulásával e sorok írója jegyezte le.

62. Gunda Béla gyűjtés közben (Hofer Tamás felvétele, 1953, Debrecen, F109025)

63. Gunda Béla hortobágyi gyűjtőúton 1978-ban (A Gunda család gyűjteményéből)

64. Gunda Béla temetése 1994-ben, Németh G. Béla búcsúzik az elhunyttól (Hála József felvétele)

65. Gunda Béla temetése 1994-ben, indulás az utolsó útra (Hála József felvétele)

SZÁRAZ ÁGON DOHÁNYZACSKÓ – BESZÉLGETÉS GUNDA BÉLÁVAL

– Ha van tudomány, amelyiktől távol áll a protokoll, az éppen a néprajztudomány, hiszen olyan közel kerül az emberek életéhez, a mindennapi élethez, hogy bepillant a konyhájukba, bepillant az ünnepeikbe, odafigyel a termelési módra és a szokásokra. Gunda Béla professzor úrnak számtalan élménye lehet e tárgyból, hiszen gyűjtő néprajzos, nem csak elméleti munkával foglalkozik, hanem mindazt, amit összegyűjtött, azt önmaga föl is dolgozza. Könyvek alakjában, itt sorakoznak egy élet munkáját dokumentálva.

– Életem során elég sok karácsonyt átéltem. Ez már a nyolcvanadik karácsony, melynek a hangulata körülvesz engem. Az első karácsonyra, melyre vissza tudok emlékezni, az Békés megyében volt kora ifjúságom idejében a békésszentandrás tanyavilágban, nagyapám tanyáján ért engem ez az ünnep. És sohasem felejttem el azt, hogy karácsony estéjén nagyapám belépett a szobába, mondott egy köszöntőt, s a kezében volt egy száraz ág és a száraz ágon volt a dohányzacskója és a pipája. Tulajdonképpen ez az első „karácsonyfa”, amelyet én életemben láttam, amelyre visszaemlékezem. Nem a szegénységnek a jelképe volt ez a dísztelen száraz ág, hanem inkább annak, hogy a karácsonyfa kultusza még abban az időben, az 1910-es éveknek a végén, az 1920-as éveknek az elején a falvaknak, a tanyáknak a népét nem érte el. Megünnepezték, érezték már a karácsonyi zöld fenyőnek a létét, itt-ott megpillanthatta a tanyák népe is, látta esetleg, hogy árulják azt a városok piacain, de ő még nem élt benne ebben a szaloncukros világban, hanem ezt a zöld fenyőt egy ilyen száraz ággal próbálta meg utánozni és a karácsonyi ünnepnek a szokásait, hagyományait más formába öntötte. Abban az időben még – most a békési tanyavilágra gondolok ismét – karácsony estéjén volt egy nagyon szépen megterített asztal, amelynek a morzsáit a gazdasszony a vacsora végeztével összeszedte és azután kivitte a baromfinak vagy odaadta a tehénnek. Ezzel ő egy termékenységvarázslatot végzett. A szent estének a hangulata, a szent estének a gazdagsága átruházódik a saját állataira is. Vagy ott van például az a szokás, hogy karácsony estéjén valamilyen láncot vagy pedig kötelet helyeztek el az asztal alatt és azután ezt a kötelet, ezt a láncot alkalmazták az istállóban a jószágok megkötésénél. Ez a lánc tulajdonképpen megszentelődött karácsony estéjén és kifejezte azt a gondolatot vagy azt a szándékot, akaratot, hogy az ezzel megkötött állatok nem fognak semmiféle betegségbe beleesni, nem éri őket semmiféle baj vagy pedig veszedelem.

– Professzor úr aztán elkerült ebből a tanyavilágból, hiszen az elemi iskola is nyilvánvalóan már távolabb lehetett, bent valamelyik faluban, talán éppen Szentendrásokon azután a polgári iskoláról nem is beszélek. Bár nem tudom, hogy professzor úr melyik iskolatípusba ment tovább.

– Kereskedelmi iskolában érettségiztem és ezzel az érettségi bizonyítvánnyal nem egyetemi előadásokat kerestem én az egyetem falai között, hanem tudósokat. Így azután a legkü-

lönbözőbb, nagyon kitűnő szakembereket hallgathattam az egyetemen. Hallgattam én oszmán török nyelvet Németh Gyulától, hallgattam albán nyelvet, hosszú-hosszú ideig hallgattam geológiai előadásokat, mert úgy éreztem, hogy geológusnak kell lennem. De azután Teleki Pálnak, Györffy Istvánnak az előadásai hatására lassan-lassan átsodródtam a néprajz területére. És amikor már a harmadik, negyedik évet jártam az egyetemen, akkor már tudtam azt, hogy az etnográfusi pályára készülök, persze sejtelmem sem volt még akkor, hogy mi lesz belőlem.

– A diákévek a két háború között nem lehettek könnyűek, még akkor sem, ha a család igyekezett az embert segíteni.

– Én mindjárt az érettségi után, 1930-nak az őszén bekerültem az úgynevezett Diákok Háza nevű internátusba, amelyik egy vallásos diákegyesületnek a kezelésében működött, a Pro Christo diákegyesület volt a tulajdonképpeni gazdája ennek az internátusnak. És hosszú-hosszú ideig ebben az internátusban laktam, mindaddig, míg 1943-ban a kolozsvári egyetemre, nagyon fiatalon ki nem neveztek. És ott, a Diákok Házában számtalan karácsonyestét éltem át. Ezek természetesen vallási jellegű megnyilatkozások voltak, amelyek azután különböző ajándékoknak a szétosztásával végződtek. Én ebben nem láttam semmiféle különöset. De voltak olyan karácsonyestéim is, amelyek azután örök emlékezetemben maradnak, amit, mondhatnám azt, hogy farkasok között töltöttem el. Mégpedig pontosan 1942-ben Mármarosban ért Körösmezőn és a Körösmező környéki falvakban. Ott gyűjtöttem a huculok között. A huculok ukrán nyelvet, kárpátukrán nyelvet beszélő szlávok, akik a nagy ukrán nemzetnek egy etnikai csoportját alkotják. Mármarosnak a déli részén élnek a huculok és egy részük meghúzódik Bukovina hegyei között. Egy tipikus állattenyésztő nép a hucul, a földművelés egészen minimális náluk, kitűnő famunkások, fafeldolgozók és ezen a környéken, Körösmező környékén gyűjtöttem és emlékszem arra, hogy sível mentem át egy kis ukrán faluba, hucul faluba, Kaszopolyánába, s bizony, ahogy siettem át Körösmezőről, ebbe a faluba, a hegyek oldalában a farkasok vonyítottak és egészen különös hangulata volt ennek. Emlékszem rá azután, néhány hucul ember fejszével fölfegyverkezve mászott föl a hegyoldalra, hogy a farkasokat elzavarja minél távolabbra, mert a huculok egy része tél idején is meglehetősen egyszerű aklokban, kunyhókban tartotta a legnagyobb télben is a juhait. Ez egy külön etnográfiai stúdium tulajdonképpen, a huculoknak ez a sajátos állattartása.

– Hát, gondolom, ott professzor úr ajándékot nem kapott. Azt viszont megfigyelhette, hogy mondjuk egy hucul család karácsonykor hogyan ünnepel. Ünnepel-e egyáltalán?

– Nézze, én a huculoknak a karácsonyát egy rendkívül sokrétű ünnepségnek tartom, de a karácsonynak a megünneplése általában ugyanazokat a vezérmotívumokat tartalmazza. Lényegében a szokásoknak az értelme ugyanaz, mint a nem hucul területeken. A népszokások tulajdonképpen elsősorban a betlehemi jászolnak, Jézus születésének a hangulatát

és a születéssel kapcsolatos mozzanatokat őrzik meg. Ugyanez előfordul természetesen a huculoknál is. Végignézhettem például egy hucul betlehemjárást, amely szövegében eltér a mi betlehemjárásunktól, de az ünnepségnak a lényege ugyanaz. És az az érdekes, hogy a huculoknál a betlehemjárásban részt vesznek az asszonyok is, ami például nálunk, római katolikus területen teljesen ismeretlen. Ők görög katolikusok, de vannak egyes falvak, amelyek pravoszlávok.

– Hová vezetett onnan professzor úr útja? Melyik a másik karácsony, melyik a másik állomás, amelyet érdemes felidézni?

– Nagyon kedves karácsonyestéket, napokat töltöttem el két vagy három alkalommal is Észak-Európában, Svédországban, amelyet én mind a mai napig másodikként vallok és annak tartok, mert nagyon mélyen él bennem az a humanizmus, amit én Svédországban, általában az északi államokban tapasztalhattam. Ott, ahol dolgoztam, az Északi Múzeumban, a Nordiska Múzeumban, amit a hazai közönség is ismer, ha nem is a Nordiska Múzeumot említi mindig, hanem a Skanzent, a nagy szabadtéri múzeumot, amelyik egyik részlege a svéd múzeumi szervezetnek. Ez egy bűbajos dolog volt, hogy minden egyes kollégám már a karácsony előtti napokban, megtudták ugye, hogy 24-én már nem megyünk be, az asztalomra valami kedves ajándékot tett. Könyvet, valamilyen szépművészeti tárgyat. Tudták, hogy nagyon szeretem a svéd írószereket és akkor elhalmoztak ceruzával, azt hiszem, hogy még ma is van ezekből a valamikor az 1940-es évek elején kapott svéd ceruzákból az íróasztalomon.

– Ahogy nézem vagy hallgatom professzor urat, úgy érzem, hogy elég sokáig távol a családtól, a meleg közösségtől, egyedül ünnepelt. Nem voltak ezek nehéz ünnepek?

– Nem, nem voltak nehéz ünnepek. Nézze, én egy befelé forduló ember vagyok, én nagyon jól érzem magam a magányomban is. Ha én íróasztal mellett ülhetek, az számomra egy határtalan világot jelent. Mert a kultúrának a legszélesebb területeivel foglalkozhatom, beleláthatok akár kontinenseknek, akár kicsi falvaknak a rendkívül érdekes műveltségébe, hagyományvilágába. Ha én az íróasztalom mellett a terepmunkán gyűjtött jegyzeteimet dolgozhatom fel, vagy pedig valamilyen izgalmas, főleg teoretikus jellegű néprajzi munkát olvashatok, az teljes mértékben kielégít engem. Közösségi ember vagyok olyan értelemben, hogy mindig tartom a szoros kapcsolatot a tudomány nagy gondolkodóival és a művészetek nagy alkotóival. Szinte nem múlik el nap az életemben, hogy elő ne vegyek egy költőtől egy-egy verseskötetet, hogy ne olvassam, egy példát mondok, mondjuk, Babits Mihálynak a verseit. Nincs hét, hogy ne olvassak el egy Berzsenyi-verset, vagy egy Illyés Gyula-verset. Ezek biztosítják a számomra, hogy a humanizmus, amit képviselek, az a helyes nyomokat is jelenti az élet bármely területének megközelítésénél. De ugyanígy szeretem a képzőművészetet, ugyanígy szeretem a muzsikát. Roppant nagy élmény számomra mondjuk Mozart muzsikájának a hallgatása vagy egy modernebb zeneszerző,

mondjuk Hindemith. Én annak örülök, a sors megadta nekem, hogy a tudományom területének és a művészeteknek, az irodalomnak a legkülönbözőbb megnyilatkozásait nagy figyelemmel kísérem és magamévá tudjam tenni. Számomra nem létezik modern, vagy reneszánsz, vagy pedig barokk kori, mindaz, ami alkotás, az valami nagyszerűséget jelent számomra. Ugyanez a tudomány területén is. Nagyon sokat olvasok, és úgy érzem, hogy a tudósnak minden nap meg kell újulnia, hogy méltóképpen tudja képviselni azt a tudományterületet, amelynek az elkötelezettje.

– Professzor úrnak nem csak az eredményes munka adatott meg, hanem nagyszerű tanárok is, ahogy emlegette őket. A legizgalmasabb talán, legalábbis számunkra, mai fiatalok, vagy középnemzedékeliek számára Teleki professzor alakja. Övele volt-e közelebbi kapcsolata még pályakezdő fiatal tudósként?

– Nézze, én a Teleki Intézetben nem dolgoztam sohasem, de az egyetemen Telekinek a legközvetlenebb tanítványai közé tartoztam. Végtelen sokat tanultam tőle a földrajz-tudomány területén éppenugy, mint az emberi magatartásokat illetőleg. Ő egy nagy gondolkodó, egy nagy alkotó és állandóan gyötrődő tudós volt. Számára sohasem voltak a tudomány területén megoldott kérdések és ő ezt a katedrájáról számtalan alkalommal el is mondta. Tulajdonképpen nem az a lényeg vele kapcsolatban, hogy megtanultuk Franciaország gazdasági földrajzát, vagy a magyar Alföldnek a települési formáit, hanem a tudományos bűvárkodásra tudott bennünket ösztönözni és a lehető legmagasabb szinten próbált velünk társalogni. Számára nem volt tehetséges és tehetségtelen tanítvány, mert azt vallotta, hogy minden egyes hallgatóból, minden egyes diákból ki lehet hozni valamilyen pozitívumot. Természetesen ezek az előjelek nem biztos, hogy egyenértékűek, de alkotó jellegűek. Serkenteni tudott bennünket, nagy távlatokat tudott megmutatni a tudomány területén és ez nem csak engem, hanem számtalan más kollégámat is arra serkentett, hogy a tudomány területén folytassa bűvárkodását.

– Amikor a tudós terepen van, amikor a néprajzos gyűjt, akkor meglehetősen puritán körülmények között, úgy is mondhatnám, hogy ugyanúgy él, mint akiket megfigyel.

– Természetesen így van. Azonosulnunk kell azzal a népi csoporttal, amelynek a körében gyűjtünk, különböző jellegű vizsgálatokat végzünk. Meg kell tanulni egyszerűen is élni, minden további nélkül részt kell vennünk annak a közösségnek, amelynek a keretében dolgozunk, az örömeiben, a bánataiban. Hogyha az asztalhoz invitálnak bennünket, akkor minden további nélkül az asztalhoz kell ülnünk és fogyasztani azt, amit ők is fogyasztanak. És hogyha az este, mondjuk, akár egy tanyán ér el bennünket, vagy például, mint engem a tajute indiánok körében a nevadai sivatagban, akkor el kell fogadnom azt a szálláshelyet, amit följánlottak és éppen olyan jóízűen kell tudnunk aludni egy olyan szobában vagy kunyhóban, ahol még hatan-nyolcan is egyetlenegy helyiségben töltik velünk az éjszakát, mint mondjuk egy alpesi kitűnő panzióban.

– Ha már a nevadai sivatagnál tartunk, akkor professzor úrnak oda is kötődik egy karácsonya. Milyenek is voltak ezek az indiánok? Hogyan keveredett oda professzor úr egyáltalán?

– Az 1967–68-as esztendő az Egyesült Államokban töltöttem, a Berkeley Egyetemen voltam kutatóprofesszor és az egyik tudományos programom az volt, hogy tanulmányozzam az észak-amerikai indiánoknak, különösen az úgynevezett sivatagi indiánoknak, tehát az Arizonában, Nevadában, New Mexicoban lakó indián törzseknek a növénytermesztését és az állattenyésztését. Ezzel foglalkoztam és így jutottam el a tajute indiánokhoz a nevadai sivatagba. Hát, aránylag könnyen meg tudtam én azt közelíteni. Az egyik amerikai kollégám segített, hogy eljussak a sivatagba és azután valahogyan úgy alakult a dolog, hogy bizony énnekem a karácsony estét a nevadai sivatagban kell töltenem. Meg lett volna talán a lehetőség arra, hogy valamelyik közeli városkába beautóbussozzak, vagy beautózzak, de inkább kerestem az alkalmat, hogy egy családhoz jussak el, egy család vegyen a barátságába. És ez így is történt. Minden további nélkül az egyik tajute családnál, akiket már korábban is ismertem, ott maradtam karácsonyra. Csakhogy ez a karácsony nem keresztény értelemben vett karácsony volt, ezek a tajutéak az anyakönyv vagy a hivatalos előírások szerint adventisták voltak, de hát nem tudtak ők semmit sem a kereszténységről és semmit sem arról, hogy mi is az adventizmus. Legföljebb azt látták, hogy erre a napra a fehérek is felkészülnek és ők is igyekeztek valamilyen formában az ünnepre készülni. Ez náluk csak egy jobb ebédben és vacsorában nyilatkozott meg. Mivel a környéken a fehérek mindenütt pulykát vágtak, pulykát sütöttek, hát így egy nagyon gazdag tajute estén vettem részt karácsony estéjén, ami inkább beszélgetésből és hát az ünnepi lakomán az elköltéséből állott, de semmiféle vallásos, különösképpen adventista mozzanata nem volt ottlétemnek.

– Én tudom, hogy egy tudósnek sem ünnepe, sem hétköznapja. Egészen bizonyos vagyok benne, hogy professzor úr most is előveszi a könyveit, most is, az ünnepnapokon is odaül az íróasztalához. Min dolgozik most?

– Hát, erre egy mondatban, azt hiszem, hogy nehezen tudnék felelni. Van egy korábbi kötelezettségem a Finn Irodalmi Társasággal szemben, mégpedig az, hogy készítek egy magyar néprajzi összefoglalást, egy kézikönyvet. Ezen dolgozom. Sajnos, nem tudtam időre befejezni, az elkövetkező hónapok és az elkövetkező esztendő is, 1992-nek legalábbis az első jó fele azzal fog eltelni, hogy ezt a szempontjaiban, anyagában, mondanivalójában, módszertanában is új, a finneknek érdekességeket is mondó kézikönyvet végre tető alá hozzam. De emellett van egy egész sereg hazai és nemzetközi kötelezettségem is. Az Ethnologia Europea című folyóirat számára, azt hiszem, hogy még karácsony előtt el tudok küldeni egy angol nyelvű tanulmányt, amely tanulmányban főleg a magyar gazdasági eszközöknek a példáján próbálom bizonyítani azt, hogy nagyon helytelen az a tudományos szemlélet, amelyik anyagi kultúráról és szellemi kultúráról beszél. Egyszerűen azért, mert

ami anyagi, az még nem kulturális és a kulturális az már nem anyagi. A legegyszerűbb gazdasági eszközök, a legegyszerűbb használati tárgyak, a prehisztorikus időktől kezdve egészen napjainkig, nem csak munkaeszközök, hanem hozzájuk szokások, varázslatok is fűződnek. A legegyszerűbb tárgy is magán viseli az embernek a gondolkodását és képességeit. Az eszközök kifejezik tulajdonképpen azt, hogy milyen közösségben, milyen társadalmi szinten él az ember. Egyes használati eszközök beilleszthetők és ott vannak a lakodalmi szertartásokban éppen úgy, mint a magvetésnek a szertartásában. Tehát ne beszéljünk mi anyagi kultúráról és szellemi kultúráról. Egy gereblye, az nem csak egy olyan munkaeszköz, amellyel én a tarlón elhullott kalászokat, vagy az elhullott szénát, szénarendeket összegereblyélem, hanem a gereblye az a gonosz szellemeknek, a boszorkányoknak, az ördögöknek az elhárító eszköze is. Mert akkor, amikor a magyar paraszt a gereblyét fölakasztja az istállónak a falára, ezzel ő a gereblye hegyes fogaira gondolva elűzi a gonosz szellemeket és a boszorkányokat is. Tehát a kultuszban is részt vesz az a bizonyos tárgy. Szertartások kapcsolódnak ezekhez a tárgyakhoz.

– A családdal kezdtük, mégpedig Békésszentandrás tanyavilágában. Valahol a családdal is kellene befejeznünk, hiszen a karácsony mégiscsak egy családi ünnep. Akárhányszor is szólította el professzor urat a tudomány más tájakra, annyiszor is magányosította el, mert hát olyankor egyedül kellett tölteni a karácsonyt. Most hogy lesz?

– A család, ugye a vegyész fiammal, a két unokámmal együtt fogunk ünnepelni és igyekszünk egymásnak ezen az ünnepen, mint általában az országban mindenütt és mindenhol, örömet szerezni. És ez a lényeg, hogy a mai keserves világunkban, amikor csak tapogatódzunk tulajdonképpen, amikor nem látjuk a jövőnket, amikor bizonytalanságban élnek az emberek, akkor szerezzünk egymásnak örömet. De az örömszerzésnek a folyamatában soha ne felejtkezzünk el azokról az emberekről, akiknek kevés van a tarsolyában, akik karácsony estéjén is arra gondolnak, hogy hogyan fogok én még az esztendő hátralévő napjaiban megélni. Én azt hiszem, hogy egy tudós ember igazán akkor tudós, hogyha érzelmileg is szorosan össze tud kapcsolódni azokkal a személyekkel, azzal a társadalmi réteggel, amelyik lehetővé tette a maga számára, hogy tudományos érdeklődése, tudományos szemlélete kialakuljon.

In memoriam Benda Kálmán

BENDA KÁLMÁN HALÁLA ÉS TEMETÉSE

Nyolcvanegy éves korában, 1994. március 13-án Budapesten elhunyt Benda Kálmán, Széchenyi-díjas történész, akadémikus, a Károli Gáspár Református Egyetem rektora, a Ráday Gyűjtemény igazgatója, a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola tiszteletbeli tanára, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottsága, a Magyar Történészek Világszövetsége és a Magyar Népfőiskolai Társaság elnöke, a *História* című folyóirat szerkesztőbizottsági tagja, több alapítvány (pl. a Soros Alapítvány) kuratóriumának tagja (66. kép).

A magyar tudományos élet és a református egyház képviselői, a tanítványok és a családtagok március 28-án vettek tőle végső búcsút a budapesti Farkasréti temetőben. A temetésen a Magyar Tudományos Akadémia, a Történettudományi Intézet és a történész-társadalom nevében Glatz Ferenc mondott búcsúbeszédet.⁸⁰⁸

Benda Kálmán Nagyváradon született 1913-ban. Iskoláit Budapesten (Eötvös-kollegistaként a Pázmány Péter Tudományegyetemen), Bécsben, Berlinben és Párizsban végezte. Katonai szolgálatának letöltése után a népfőiskolák előadója volt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban. Később a Teleki Pál Tudományos Intézet munkatársaként, majd 1953-tól 1957-ig a Dunamelléki Református Egyházkerület levéltárosaként tevékenykedett. 1957-től a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében dolgozott, ahol évekig az igazgatóhelyettesi teendőket is ellátta. 1980-ban a Ráday Gyűjtemény igazgatójává nevezték ki.

Fő kutatási területe Magyarország kora újkori politikai és művelődéstörténete volt. Alapvető és jelentős műveket publikált a felvilágosodás koráról, a magyar rendi ellenállásról, a magyar jakobinusokról, a magyar nemzeti hivatástudat történetéről, Bocskay Istvánról, Ráday Pálról és a hazai népi írásbeliségről, a XVIII. századi paraszti műveltségről. A magyar néprajztudomány számára különösen értékesek a moldvai csángókról közölt tanulmányai, és az 1989-ben szerkesztésében megjelent kétkötetes *Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467–1706*.

Az alábbiakban a moldvai csángókról és az utóbb említett fontos forráskiadványról az e sorok írójával folytatott, 1991. július 4-én Sárospatakon, a III. Néprajzi Szemináriumon magnetofonszalagra rögzített beszélgetést közöljük, ezzel búcsúzunk a magyar tudományosság kimagasló személyiségétől.

⁸⁰⁸ Glatz 1994a; 1994b.

66. Benda Kálmán 1991-ben
(Hála József felvétele)

A MOLDVAI CSÁNGÓKRÓL – BESZÉLGETÉS BENDA KÁLMÁNNAL

– A sajtóból értesültünk arról, hogy Ön 1991. február 26-án a római Magyar Akadémián előadást tartott a moldvai csángókról, és bemutatta a szerkesztésében megjelent csángó okmánytárat.⁸⁰⁹ Kérem, szíveskedjék tájékoztatást adni az előadás fogadtatásáról és visszhangjáról!

– Rendkívül érdekes az egész eset. Az előzményei közé tartozik, hogy én még az okmánytáron dolgoztam – ezelőtt öt vagy hat évvel volt –, amikor Olaszországból elküldték nekem a román szerzőnek, Dumitru Mărtinaşnak eredetileg románul megjelent,⁸¹⁰ általam is ismert könyvét olasz fordításban.⁸¹¹ Ehhez a római La Sapienza Egyetem egyik professzora, Francesco Guida írt egy lelkes előszót. Teljesen meggyőzte őt Dumitru Mărtinaş. Az előszó egy óriási dicséret volt a szerzőnek, aki a világgal megismertette a „román katolikusok” viszontagságos sorsát, hogy hogyan őrizték meg évszázadokon keresztül,

⁸⁰⁹ Benda 1989a.

⁸¹⁰ Mărtinaş 1985.

⁸¹¹ Mărtinaş 1987.

minden „elnyomás” és „a magyarok asszimiláló politikája” ellenére is katolicizmusukat és román voltukat. Amikor én ezt a könyvet elolvastam, küldtem a professzornak, teljesen ismeretlenül, egy levelet, amelyben megírtam neki, hogy „Professzor Uram! Magát átejtették!”, mert a könyvben leírt dolgok nem valós tények, sőt, az ellenkezője az igaz. Mărtinaş szerint a XVIII. században kerültek Moldvába ezek a „magyarul beszélő románok”. Ezzel szemben – írtam neki, és küldtem sok dokumentumot is –, a középkor óta ott vannak, és teljesen világos, hogy mindig magyarok voltak. A professzor a neki küldött dokumentumokat nyilván átnézte és írt nekem egy levelet, amelyben nagyon restelkedett, hogy hagyta magát félrevezetni. Ezért felajánlotta nekem, hogy az okmánytár (amelyről írtam neki) bevezető tanulmányát az egyik legelőkelőbb olasz történelmi folyóiratban, a *Nuova Revista Storică*-ban megjelenteti, így is történt. Lefordítottam olasz nyelvre a bevezetést és elküldtem neki. Egy éven belül meg is jelent.⁸¹² A római Magyar Akadémia már korábban tervezte, hogy ha az okmánytár megjelenik, akkor egy kulturális összefüggésben bemutatják az olasz tudományosságnak. Erre 1991 elején került sor. Francesco Guida professzor elvállalta, hogy együtt mutassuk be a könyvet. Rómában találkoztam először személyesen vele. A professzor méltatta egyrészt a kiadvány tudományos jellegét, megbízhatóságát, másrészt azt, hogy a probléma ezzel lényegében megoldódott.

– *Kik vettek részt az előadáson?*

– Ezen az összefüggésben nagy számban jelen volt a Rómában élő magyar értelmiség, de ott volt sok ember a Vatikánból is, a könyvtárakban és a levéltárakban dolgozó munkatársak, akik engem már ismertek, hiszen az anyagot ott gyűjtöttem. Azt mondták nekem, hogy Rómában évek óta nem volt ilyen sikeres könyvbemutató, mint ez. Hadd tegyem hozzá, hogy a Vatikáni Magyar Rádió a csángó okmánytárral külön is foglalkozott. Legutóbb, amikor Jeszenszky külügyminiszter Rómában járt – akkor Göncz Árpád köztársasági elnök megbízásából –, az ő ajándékként az okmánytár két kötetét nyújtotta át, az olasz nyelvű bevezető tanulmánnyal együtt, a pápának.

– *A Rómában élő román értelmiségiek nem érdeklődtek, nem voltak jelen az összefüggésben?*

– Semmi nyomát nem láttam ennek. Pedig kérdezősködtem is, hogy van-e a megjelentek között román, de nem derült ki, hogy jelen lettek volna.

– *Kérem, beszéljen részletesebben Dumitru Mărtinaş elméletéről, könyvéről!*

– Valóban, az egész érthetetlen, ha Dumitru Mărtinaşnak az elméletét nem mondom el. Ő tulajdonképpen magyar, csángó származék volt. Jászvásáron a papnevelésben – ahogy ez már több mint egy évszázada folyik az oda bekerülő csángó gyermekekkel – úgynevezett

⁸¹² Benda 1989b.

„janicsár pap”-ot neveltek belőle, írt egy könyvet. Ahogy írta, a következő indította erre. Ha valahol meghallották, hogy ő katolikus, nagyon bosszantotta, ha azt mondták neki: „Hiszen akkor te magyar vagy.” Ő ilyenkor azt mondta, hogy ő nem magyar és a Moldvában élő katolikusok nem magyarok. Azt állította, hogy felkutatta az összes adatot és azok alapján írta meg a könyvet. Ezt még valamikor az 1950-es években írta, azóta meg is halt. Azonban nem merték kiadni, mert annyira „vad” az elmélete. Aztán a Ceaușescu-rendszerben jelent meg 1985-ben. Az elméletének a lényege a következő. A székelyek a XVII. század végén még 70 százalékban románok voltak. Ezeket a románokat a magyarok erővel katolizálták, majd pedig elmagyarosították. Éppen ezért nagyon rosszul érezték magukat a Székelyföldön, és a XVIII. században egy jelentős részük kiszökött Moldvába. Ők alkotják a moldvai katolikusokat, akik tulajdonképpen – írja Márтинаș – román katolikusok. A „bizonyítékai” között az egyik legfontosabb: a magyar nyelvészet már régen megállapította, hogy a moldvai magyarok, évszázadokkal ezelőtt kiszakadva a nyelvi közösségből, megőriztek egy archaikus nyelvet, amelyiken sem a nyelvújítás, sem pedig az utolsó évszázadok fejlődése nem hagyott nyomot. Más szerkezetet, más nyelvtani formát használnak. A derék Márтинаș szerint ez nem egy ómagyar nyelv, hanem a rosszul asszimiláltak nyelve. Ez az ő legfőbb érve. A másik „fontos” érve még az, hogy ők azért nem felejtették el román voltukat, mert a férfiaknak az óriási többsége őrzi a román „anyanyelvet”. Hát persze, hiszen az iskolában, a katonaságnál stb. a román nyelvet tanulják!

– Márтинаș képzett kutató, történész volt és ez egy szándékos ferdítésnek tekinthető, vagy egy laikus propagandaanyagáról van szó?

– Azt hiszem, a helyes kifejezés őrá az, hogy amatőr, aki kitűzött egy célt maga elé és azt tűzön-vízen át el akarta érni, be akarta bizonyítani. Azért azt neki is kellett tudnia, ha akarta, hogy sokkal régebbi dokumentumok is vannak. Ő az elég vastag könyvében semmilyen forráskiadványra nem hivatkozott.

– Ez és hasonló elméletek ma is élnek Romániában.

– Az a helyzet, hogy amikor még volt tudománynak nevezhető román történetírás, tehát lényegében még az 1920-as évek első felében is, a román történészek is megírták, hogy a moldvai csángók magyarok. Sőt, román nyelvész volt az, aki egy nagy tanulmányban azt mutatta ki, hogy olyan helyeken, a Dnyeszter partján, ahol évszázadok óta csak románokról tudunk, a helynevek jelentős része magyar eredetű, ami azt jelenti, hogy magyarok voltak ott előbb és azoktól vették át a románok a földrajzi neveket. Az az elmélet, hogy ők elmagyarosodott románok, valamikor a második világháború körül kezdett jelentkezni, először hírlapi cikkek szintjén. Ezeket, amelyeket lehetett, én összeszedtem és az okmánytár bevezetőjében hivatkozok is rájuk. Egyszerűen mint kuriózumokat mutatom be. Az elmélet kezdeti formájában úgy hangzott – és ez még sokkal történetietlenebb! –, hogy amikor a nagy egyházszakadás bekövetkezett, tehát a VIII–IX. évszázad körül, akkor

a görögkeleti románok egy része kitartott a katolikus vallásban. Mintha ez úgy történt volna, hogy házról házra járva megkérdezték: „Ez leszel, vagy az leszel?” Tehát – állítják – katolikusok maradtak, és őket a magyarországi katolikus egyház elmagyarosította. Ami egy világsoda lett volna: egy idegen országban elmagyarosítottak egy elég jelentős részt a lakosságból. Mondom, ezek az elméletek hírlapi szinten jelentek meg, azután Dumitru Márтинаș volt az, aki ezekből „tudományos” könyvet formált. Romániában elég sokáig haboztak, hogy egyáltalán közreadják-e. Az egyik román nyelvészprofesszornak, aki ma is tanít az egyetemen és aki az egyetemi jegyzetében azt írta, hogy a moldvai magyar nyelv a magyar nyelvnek az egyik tájszólása és egy régi formája, nyilvánosan önkritikát kellett gyakorolnia, hogy ilyen „tévedésbe” esett.

– *A római fogadtatáson kívül milyen más külföldi visszhangja volt az okmánytárnak?*

– Inkább egy érdeklődésről tudok számot adni. Ennek következménye az, hogy a Münchenben megjelenő *Südstforschungen* című folyóirat szerkesztője, amikor megtudta, hogy ezzel a kérdéssel foglalkozom, elkérte tőlem a bevezető tanulmányt és megjelentette.⁸¹³ Előbb jelent meg németül ebben a folyóiratban, mint az okmánytárban. Majd pedig franciául is megjelent a bevezető tanulmány. Ezt magyarok adták ki. Tavaly volt Madridban a nemzetközi történészkongresszus, oda készült egy tanulmánykötet és abban jelent meg.⁸¹⁴ Egyébként van nekem egy kisebb tanulmányom is e témakörben. A Dnyeszter partján fekvő Csöbörcsökről igen gazdag anyagot találtam Rómában, a Propaganda Fide Levéltárban, elsősorban missziós jelentéseket. Ezek alapján írtam meg a legkeletibb magyar településről, Csöbörcsökről szóló tanulmányomat.⁸¹⁵

– *Van-e még remény arra, hogy az okmánytárban közltekkel azonos korból származó iratok előkerülnek?*

– Egy ilyen levéltári kutatást soha nem lehet lezámi, mert lehetnek iratok, amelyek véletlen folytán más állagba, csomóba kerültek, vagy bekerülhettek egy magánlevéltárba. Ez az okmánytár, amely az 1700-as évek elejéig megy, mindenesetre olyan zárt rendszerben hozza az iratokat, jelentéseket, hogy ugyan jöhetnek még újabbak hozzá, de nem valószínű, hogy ezek lényeges kiegészítéseket tartalmazzanak. Az okmánytár anyaga 90 százalékban miszionáriusi jelentésekből áll. Tudjuk azt, hogy amíg Magyarország katolikus volt, mindig innen kapták a papokat. A reformáció után nem tudtak Magyarországról papokat kapni, ezért Rómához folyamodtak és akkor küldtek nekik olyan papokat, amilyeneket tudtak, olaszokat, bosnyákokat, horvátokat stb. És ők megérkezvén Moldvába, megdöbbenve írták onnan, hogy a híveikkel nem tudnak beszélni, mert azok csak magyarul tudnak.

⁸¹³ Benda 1988.

⁸¹⁴ Benda 1990.

⁸¹⁵ Benda 1985; 1987.

Olyan megdöbbentő dolgokat olvashat az ember, hogy például a gyónás tolmáccsal folyt, ami minden katolikus szabállyal ellenkezik. Ennek a népnek a tragédiáját csak növelte, hogy olyan lelki vezetőik voltak, akik nem értették a nyelvüket. Úgyhogy formálisan kereszteltek, adták össze a házasulandókat, temettek.

– Professzor Úr és munkatársai folytatják-e az anyaggyűjtést?

– Készül az okmánytár folytatása. Egyfelől a római levéltárak irataiból, amelyeknek részben már nálunk is van az anyaga, igen gazdag anyag. De ez már kiegészül – és amit nem tudunk, hogy mennyire teljes – bizonyos román forrásokkal. Mert a XVIII. században már ilyenek is megjelentek. A nagy probléma az, hogy a iași katolikus püspökség levéltári anyagához magyar kutató mindeddig nem férhetett hozzá. Némi halvány remény van rá, hogy a lényeges iratokat talán megkaphatjuk. Én azonban azt hiszem, az lesz a helyzet, hogy ezek kiegészítők lesznek, és a vatikáni, valamint a római iratok lesznek a döntőek. A csíksomlyói kolostornak is volt egy levéltára – a csángókat mindig Csíksomlyó látta el –, pillanatnyilag ennek az anyaga is hozzáférhetetlen. Ezekből azonban néhányat korábban közzétettek, amelyeket mi is tudunk használni.

– Professzor úr, köszönöm a beszélgetést!

Lehel László emlékezete

1998-ban nagy megdöbbenéssel vettük a szívbe markoló hírt, hogy június 8-án, negyvenkét éves korában elhunyt Lehel László (67. kép), számos néprajzi és dokumentumfilm operatőrje és rendezője. Családtagjai, munkatársai és barátai június 17-én az óbudai temetőben vettek tőle végső búcsút. Haló porai szülővárosában pihennek.

1956. november 11-én született Szekszárdon. 1971 és 1975 között a Rózsa Ferenc Műszaki Szakközépiskolában, 1976-ban pedig a pécsi Híradástechnikai Szakközépiskolában

67. Lehel László (Hála József gyűjteményéből)

tanult. Az érettségi bizonyítvány mellett a rádió- és tévéműszerési képesítést is megszerelte. 1979-ben elvégezte a Magyar Televízió kameraman-tanfolyamát. 1980-tól 1982-ig a szentendrei Pest Megyei Művelődési Központ technikusaként és a Magyar Televízió „külsős” operatőrjeként dolgozott. 1983. március 14-én lépett be a budapesti Néprajzi Múzeumba és ott tevékenykedett 1992. január 20-áig. Ezt követően haláláig szabadúszó volt, többek között a Magyar Televízió, a Duna Televízió és a Szív TV látta el feladatokkal, de forgatott az ATV-nek és az ÉszTV Televízióknak is. Néprajzi és dokumentumfilmekén kívül reklám- és referencianyagokat is készített.

Lehel László a filmkészítést nem munkának, hanem hivatásnak tekintette. Tevékenységét a széles körű érdeklődés, az alapos felkészültség, a fölényes szakmai tudás és igényesség, valamint a művészi látásmód jellemezte. Operatőrként és rendezőként egyaránt maradandót alkotott. Ezt bizonyítja többek között az a tény is, hogy az 1989-ben forgatott, *Áldozati rítusok az udmurtoknál* című filmjét, amelynek befejező munkálatait Kerezsi Ágnes és Tari János végezte, a világ minden részéről benevezett kétszázötven alkotás közül a legjobb harmincba beavágatva 2000 áprilisában bemutatták a Göttingeni Nemzetközi Néprajzi Filmfesztiválon.

Nevét őrzik művei, emléket pedig mi, akik tiszteltük benne a kiváló filmest és szerettük a jó barátot, a tiszta és kedves embert.

LEHEL LÁSZLÓ KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL KÉSZÍTETT FILMEK

Rövidítések: Gy. – gyártó, r. – rendező, o. – operatőr, sz. – szakértő, h. – hang, k. – készítési hely.

- 1951 *Nyomtatás Kardoskúton lóval.* Gy.: Néprajzi Múzeum, r.: Keszi Kovács László, o.: Keszi Kovács László, sz.: Nagy Gyula, Tálasi István, h. (1985–1986): Hoffmann Tamás, Lehel László, Papp János, k.: Kardoskút (Kérdőtanya).
- 1952 *Dunai halászat.* Gy.: Néprajzi Múzeum, r. Keszi Kovács László, o.: Keszi Kovács László, sz.: Solymos Ede, h. (1987): Lehel László, k.: Baja.
- 1955 *A szélfogó karám.* Gy.: Néprajzi Múzeum, r.: Keszi Kovács László, o.: Keszi Kovács László, sz.: Hofer Tamás, h. (1985): Lehel László, Papp János, k.: Hajdúböszörmény. *A szamosháti fonó.* Gy.: Néprajzi Múzeum, r.: Raffay Anna, o.: Szóts István, h. (1987): Lehel László, k.: Panyola, Szamoskér, Nábrád, Kérsemjén.
- 1961 *A döri fazekas. I. Az agyag előkészítése.* Gy.: Néprajzi Múzeum, r.: Keszi Kovács László, o.: Keszi Kovács László, sz.: Sergő Erzsébet, h.: (1984): Lehel László, Papp János, Tari János, k.: Dör.

- A döri fazekas. II.* Korongozás. Gy.: Néprajzi Múzeum, r.: Keszi Kovács László, o.: Keszi Kovács László, sz.: Sergő Erzsébet, h. (1984): Lehel László, Papp János, Tari János, k.: Dör.
- A döri fazekas. III.* Máazás-égetés. Gy.: Néprajzi Múzeum, r.: Keszi Kovács László, o.: Keszi Kovács László, sz.: Sergő Erzsébet, h. (1984): Lehel László, Papp János, Tari János, k.: Dör.
- 1962 *Teknővájók.* Gy.: Néprajzi Múzeum, r.: Keszi Kovács László, o.: Keszi Kovács László, sz.: Békefi Margit, h. (1985): Lehel László, Papp János, k.: Poroszló, Tiszafüred.
- 1970 *A patkolókovács.* Gy.: Néprajzi Múzeum, r.: Raffay Anna. o.: Kiss István, sz.: Szilágyi Miklós, h. (1986): Lehel László, Papp János, k.: Szekszárd.
- 1984 *Találkozás a Dunánál.* Gy.: Országos Oktatástechnikai Központ, r.: Papp János, o.: Lehel László, Mosonyi László, k.: Kalocsa.
- Lovas daráló.* Gy.: Néprajzi Múzeum, r.: Tari János, o.: Lehel László, sz.: Balázs György, h.: Lehel László, k.: Lászlófalva.
- 1984–1994 *Sióagárdi viselet.* Gy.: Néprajzi Múzeum, r.: Tari János, o.: Lehel László, Tari János, sz.: Tarr Ilona, h.: Papp János, k.: Sióagárd.
- 1985 *A bédó.* Gy.: Néprajzi Múzeum, r.: Tari János, o.: Tari János, sz.: Kerecsényi Edit, h.: Lehel László, k.: Berzence.
- A makói hagymatermesztés.* Gy.: Néprajzi Múzeum, r.: Tari János, o.: Lehel László, k.: Makó.
- A hangyatojás gyűjtögetése.* Gy.: Néprajzi Múzeum, r.: Tari János, Lehel László, o.: Csukás Sándor, Lehel László, sz.: Hála József, k.: Kálló.
- 1985–1986 *A viselet változásai Mezőkövesden (Györffy István emlékére).* Gy.: Néprajzi Múzeum, r.: Lehel László, o.: Lehel László, sz.: Hankóczy Gyula, Szacs vay Éva. k.: Mezőkövesd.
- 1985–1987 *Olajjütés Hetésben.* Gy.: Néprajzi Múzeum, r.: Lehel László, o.: Lehel László, sz.: Selmeczi Kovács Attila, h.: Várhegyi Rudolf, k.: Bödeháza.
- 1986–1987 *Menschen und Masken aus Karnten.* Gy.: Néprajzi Múzeum, o.: Lehel László, Tari János, sz.: Hoffmann Tamás, h.: Papp János, k.: Oberdrauburg (Ausztria).
- 1987 *Búzától a kenyérig.* Gy.: Országos Oktatástechnikai Központ a Néprajzi Múzeum archív anyagaiból, r.: Lehel László, o.: Keszi Kovács László, Lehel László, Papp János, sz.: Selmeczi Kovács Attila, k.: Magyarország.
- Búcsújárás.* Gy.: Néprajzi Múzeum, r.: Tari János, o.: Icsy Rezső, Keszi Kovács László, Lehel László, Németh Imre, sz.: Hoppál Mihály, k.: Mezőkövesd, Szany, Boldog, Máriabesnyő.
- 1987–1989 *Keresztelő.* Gy.: Néprajzi Múzeum, r.: Lehel László, o.: Lehel László, sz.: Szacs vay Éva, h.: Várhegyi Rudolf, k.: Bánhorváti.
- Lakodalom.* Gy.: Néprajzi Múzeum, r.: Lehel László, o.: Lehel László, sz.: Szacs vay Éva, h.: Várhegyi Rudolf, k.: Tardona.

- Temetés.* Gy.: Néprajzi Múzeum, r.: Lehel László, o.: Lehel László, sz.: Szacsavay Éva, h.: Várhegyi Rudolf, k.: Nagybarca.
- 1988–1994 *A kazári viselet.* Gy.: Néprajzi Múzeum, r.: Tari János, o.: Lehel László, Tari János, sz.: Fülemlé Ágnes, Stefány Judit, k.: Kazár.
- Jeges halászat a Latorcán.* Gy.: Néprajzi Múzeum, r.: Tari János, o.: Lehel László, sz.: D. Varga László, Szilágyi Miklós, k.: Magyarország.
- 1989 *Áldozati rítusok az udmurtoknál.* Gy.: Néprajzi Múzeum, r.: Lehel László (utómunkálatok: Tari János), o.: Lehel László, sz.: Aldo Lintrop, Kerecsi Ágnes, h.: Várhegyi Rudolf, k.: Udmurtia.
- 1956 – *A magyar forradalom.* Gy.: Ész TV.
- 1991 *Szikladal.* Gy.: Néprajzi Múzeum, r.: Lehel László, o.: Lehel László, sz.: Hála József, h.: Várhegyi Rudolf, k.: Tardosbánya.
- Daloló dűnék.* Gy.: Ész TV és ATV.
- 1993 *Balogh János.* Gy.: MTV-1.
- 1995 *Rokoni szemmel. (Ész kiskatonák az 1956-os magyar forradalomban).* Gy.: Duna TV.
- é. n. *Fejezetek a magyar néprajzi filmezés történetéből.* II. O.: Lehel László.

ÉLŐ HAGYOMÁNY

Az első táncháztól a szellemi kulturális örökségig

LÁTOGATÓBAN A KASSÁK KLUBBAN 1976-BAN

Mindenki tapasztalta már, hogy egy lakásfelújítás mennyi bosszúsággal jár. Az ember hetekig botorkál zsákok, dobozok, meszes vödrök és létrák, szerszámok között, szívja a port és a festékek kellemetlen szagát – és nem talál semmit, mert amit keres, az éppen az egyik kupac alatt van. Vagy éppen talál valami nem vártat – mint én az egyik könyvespolc lebontása közben. Egy dobozban régi, már elfelejtett írásaimra bukkantam, közülük az egyik a *Látogatóban a Kassák Klubban* címet viseli. Jó érzésekkel vettem kézbe és olvastam el az 1976-ban papírra vetett szöveget, mert nagyon szép emlékeket hívott elő bennem.

Láttam magam előtt egykori önmagamat, a néprajz iránt érdeklődő, sőt, már az első gyűjtéseim is túl levő, az újságírással is kacérkodó, ambiciózus fiatalembert, aki lelkesen járt a Kassák Klubba (68–69. kép), azon belül a Sebő Klubba, s mint a száraz szivacs a vizet, szívta magába a ismereteket és az élményeket. Emlékszem a zenehallgatással töltött estekre, a rendszeresen odajáró vendégekre: Szécsi Margitra, Nagy Lászlóra, Lázár Ervinre, Kósa Lászlóra, Martin Györgyre és másokra, akikkel gyakran éjszakába nyúló beszélgetéseket folytattunk (egyszer annyira belemelegedtünk a Féja Gézával történt eszmecserebe, hogy lekéstem a lakóhelyemre, Dunakeszire menő utolsó vonatot, ezért az éjszakát a Nyugati pályaudvaron töltöttem).

Táncolni – most már bánom! – ugyan nem tanultam meg, de annyi impulzust kaptam a klubban (persze, nem csak ott) a népi kultúrával kapcsolatosan, hogy végülis néprajzkutató lettem. 1983-ban kaptam diplomát a budapesti egyetemen, s töltöttem el azóta tanulással, tanítással, gyűjtéssel, kutatással, publikálással, szerkesztéssel stb. immár három boldog évtizedet, amit nem kis részben a Sebő Klubnak köszönhetek. (És ezúton köszönök is!)

Az alábbiakban, mivel annak idején nem jelent meg nyomtatásban (egy újságíró-pályázatra készítettem), és úgy vélem, hogy dokumentumértéke van, közrebocsátom egykori „zsongémet” úgy, ahogy akkor írtam, minden utólagos betoldás vagy tartalmi javítás nélkül (csak a helyesírási hibákat és az elütéseket javítottam ki).

*

68. A budapesti Kassák Klub épülete 1977-ben
(http://www.bmknet.hu/kozmuvt-cdk/6/html/pages/20_50.html)

Budapest XIV. kerületében az Uzsoki út 57. szám alatti kis földszintes, lapos tetejű épületben működik évek óta a Kassák Klub. Méreteit tekintve a harmadik művelődési kategóriába tartozik, tehát klubkönyvtár.

Ebben a klubban az utóbbi időben olyan tevékenység folyik, amelyre érdemes egy kicsit jobban odafigyelni, amiről érdemes bővebben szót ejtenünk.

A heti öt alkalommal működő klub múltjáról, jelenlegi tevékenységéről, eredményeiről és problémáiról beszélgettünk a legilletékesebbel: Selmeczi Olga klubigazgatóval.

– Kérem, először ismertesse röviden a klub történetét!

– Eredetileg a ház pártháznak épült, ennek most is van bizonyos fokig egyfajta öröksége: a hétfői és pénteki napokon a XIV. kerületi 13-as és 16-os pártszervezeté a ház. Az első időszakban, úgy tudom, hogy csak szórványosabb programok voltak a hét egyik-másik napján. Először egy diákklub működött, melynek középiskolás diákok voltak a tagjai, utána pedig egy lakótelepi klub. Ez Nógrádi Gábor, az első igazgató – volt közben egy-két igazgató, de azokat jobb, ha kihagyjuk – működése alatt futott föl. Tagjai környékbeli, XIV. kerületi, elsősorban munkásfiatalok voltak. Egy időben Nógrádi Gábor munkásklubjával – hogy valóban kihasználta legyen a klub, mert ez csak egy-két nap működött egy héten – idehozták a Sebő Együtttest. Ezzel kezdődött el az a folyamat, ami azt eredményezte,

	KASSÁK KLUB 1145 Budapest Uzsoki u. 57. T.: 833-974	
	1974	1975
	1976	1977
	NÉV: <u>Hála József</u> FOGL: <u>200. helyen</u> CÍM: <u>120. Szomszédok</u> <u>Komló utca 11.</u>	

69. Hála József Kassák Klubbeli tagsági igazolványa az 1970-es évekből
(Hála József gyűjteményéből)

hogyan az említett két nap kivételével minden nap működünk, az öt napra elosztva kilenc programunk van.

– Mi ez a kilenc program?

– A klubtagok nagy része elsősorban a Sebő Klubra, valamint a tánc- és énektanításra jár. A Sebő Klub kéthetenként kedden szokott lenni, erről külön szeretnék majd beszélni, mert ez egy nagyon érdekes, komplex műsor, amiben a népművelés nagyon sok lehetőségét igyekszünk megvalósítani. A másik a tánc- és daltanítás. Ennek az a lényege, hogy hetenként egyszer (a csütörtöki napon) a Népművészet Ifjú Mesterei tanítják táncokra, dalokra az érdeklődőket. Ez a program nagyon szép közönséget vonz. Ezekon kívül havonként egyszer tartjuk az amatőr színpadok pódiumát, ahová olyan színpadokat és produkciókat igyekszünk elhozni, melyek nagyon érdekes társadalmi kérdésekkel foglalkoznak. Idáig már volt nálunk a Pincészínház, az Orfeo Bábegyüttes és a Vári Színpad. Ezt a sorozatot ez év januárjában kezdtük el és jövőre is szeretnénk folytatni. Két filmklubunk is van. Az egyik egy szokványos filmklub, erről nem kell sokat beszélni. Négy Wajda-film és négy olasz szatirikus mű váltja egymást. A másik egy kicsit érdekesebb, ezt Balázs Béla

Filmklubnak hívjuk. Ebben a félévben a fiatalok beilleszkedési problémájával foglalkozik, tehát meghatározott tematika szerint működik. Ebben nem csak kisfilmek és Balázs Béla filmek vannak, hanem olyan nagyjelmek is, amelyek ezzel a témával foglalkoznak, mint például Milos Forman *Fekete Pétere*. A filmvetítéseket általában nagyon jó hangulatú vita is szokta követni, körülbelül húsz-huszonöt ember itt marad és megbeszéljük a látottakat.

– *Úgy tudom, hogy a fiatal filmeseket magában tömörítő Balázs Béla Stúdióknak állandó bemutatkozási lehetősége csak kevés van. Az Egyetemi Színpadon, a Toldi moziban és néha a Filmmúzeumban láthatjuk filmjeiket. Itt most hosszabb, rendszeres kapcsolat van kialakulóban a stúdió és a klub között?*

– Ezt egy hosszabb kapcsolatnak tervezzük, olyannyira, hogy a Balázs Béla Stúdió egy másik részlegével, az animációsokkal is felvettük a kapcsolatot és ha a Sebő Klubon kifogyunk a néprajzi filmekből, az ő rajzfilmjeiket fogjuk vetíteni. Ezek a filmek sehol máshol nem láthatók. Folytatva a programokat: van nálunk egy vasárnap esténként működő jazzklub is. Ezen lemezeket mutatunk be – egy kiváló gyűjtőnek, Szigeti Péternek a lemezeit –, melyeken a húszas-harmincas évektől kezdve egészen az avantgarde jazzig egy nagyszerű zenei anyag található. Van minden szombat délután diszkóprogram is. Én őszintén bevallom, ezt nem nagyon szeretem, nem tartom igazán közösséginek a műfajt. Ennek ellenére a XIV. kerületi fiataloknak valahol kell szórakozniuk, és akkor inkább a Kassák Klubban szórakozzanak olcsón, mint vendéglátóipari egységekben.

– *Ezek a fiatalok más programokra is eljönnek?*

– Mi nagyon sok mindent megpróbáltunk annak érdekében, hogy a kimondottan diszkós gyerekek bejöjjenek más programokra is. Diszkóra összejön kétszáz-kétszázötven ember és ebből körülbelül harminc jön el más programokra is. Nagy részük középiskolás, akiket sajnos hét közben nemigen engednek el otthonról és többnyire egyetlen szórakozásuk, hogy szombatonként eljönnek diszkózni. Erre nagyon nagy igény van, ezt csinálni kell. Igyekszünk aránylag minőségi diszkót csinálni – amennyiben erről lehet beszélni –, mert sajnos Magyarországon a műsorvezetők nem nagyon törnek magukat, hogy valami minőségit hozzanak.

– *Ez talán anyagi probléma is. Talán nem jutnak azokhoz a lemezekhez...*

– Nemcsak a lemezeken múlik, hanem magán a műsorvezetésen is, ami sajnos nagyon gyatra, szerintem minden szinten, és ezen csodálkozom a legjobban, mert hiszen a legtöbb klubban diszkó van, tehát ezzel kéne a legtöbbet foglalkozni, hogy ez jó legyen. Na most, vasárnap délelőttönként van nálunk gyermekfoglalkozás is, ez szinte a legérdekesebb műsorunk. Itt a gyerekeket dalokra, táncokra, mozgásokra tanítjuk, utána mindazt, amit eltáncoltak, vagy elmeséltünk nekik, le is rajzolják, vagy valamilyen képzőművészeti formában feldolgozzák. Ilyen témák voltak például: Együtt és egyedül, vagy az utolsó két programunk: *Az állatok mozgása*. Várnagy Ildikó szobrászművész, Kővágó Zsuzsa

70. Tánc a Sebő Klubban 1976-ban (Fortepan, adományozó: Urbán Tamás)

táncpedagógus és Szabó Márta, a televízió gyermekosztályának munkatársa szokta ezeket a foglalkozásokat vezetni. Gyakran jönnek ide énekelni a Muszti–Dobaiék és Cseh Tamásék is. Ez nem elsősorban műsor, hanem olyan foglalkozás, amely aktivitásra neveli a gyerekeket, tehát arra, hogy ők maguk csináljanak műsort, ők maguk vegyenek részt benne. Ezt azért tartom érdekesnek, mert tíz év múlva belőlük lesznek – legalábbis reméljük – a művelődési házak közönsége, és nem mindegy, hogy mint nézők, szemlélők, vagy mint aktív emberek fognak oda járni. Utolsó programunk: a Klubvezetők Klubja. Ezt minden hónap utolsó szerdáján tartjuk. Most meg fogjuk egy kicsit sűríteni, egy rövidített tanfolyamot indítunk, aminek az a célja, hogy a legjobbak eljussanak a Fővárosi Művelődési Ház őszi tanfolyamára. A jövő héten kezdünk, hét különböző témában tartunk előadásokat és gyakorlati foglalkozásokat a klubvezetők számára.

– *Kérem, beszéljen részletesen a Sebő Klubról!*

– A Sebő Klub tulajdonképpen egy érdekes és kellemes műfajú este. Este hat órakor kezdődik és általában fél tizenegy, háromnegyed tizenegykor ér véget. Ebben a pár órában váltják egymást a zeneszámok: Feriék bemutatják költők verseire írt legújabb műveiket, ezt megszakítja időnként egy-egy tánc (70. kép). Meghívunk közéleti embereket, akiket megkérdezzünk erről-arról, ami bennünket érdekel. Kiállításokat is rendezünk. A legutóbbi vendégek közül megemlítenék néhányat. A múlt kedden járt nálunk Bozai Attila zene-

szerező, aki egy nagyon érdekes szerzeményét mutatta be citerán. Ugyanaznap nyitottuk meg Anna Margit festőművész kiállítását is.

– *Láttam, itt volt Lázár Ervin is.*

– Lázár Ervin is gyakran jár ide, sőt, meséket is szokott hozni. Gyakori vendégünk Nagy László és Szécsi Margit is. Szécsi Margit is fel szokta olvasni legújabb verseit és nagyon örülünk, ha ezeket hallhatjuk. Általában ezeken az estéken filmvetítés is van. Többnyire úgy alakul az este, ahogy éppen a klubtagok jól érzik magukat. Egy kicsit táncolnak, egy kicsit leülnek, egy kicsit zenét hallgatnak... Van daltanítás is ezen az estén. Nem is tudom most már folytatni, annyi sokfajta dolog szokott lenni. Gyakran előfordul, hogy megjelennek olyan vendégek is, akiket aznapra nem is vártunk. Cigányok, Erdélyből, Székről jött emberek. Meg szoktunk hívni énekeseket is. Jöttek már énekelni Egyházaskozárról, Szatmárból, ezeket a dalokat is nagyon szereti mindenki. Úgy érzem, hogy ezeket az estéket éppen a változatosságuk miatt szeretik az emberek, meg amiatt is, hogy a szünetekben egymással beszélgethetnek, hiszen mindannyian ismerik már egymást.

– *Sok szó esik manapság a népművészet „divatjáról”. Vannak, akik egyértelműen lelkesednek, de vannak olyanok is, akik figyelmeztetnek bizonyos feltételezett veszélyekre, melyek esetleg ennek a mozgalomnak kísérőjelenségei lehetnek. Gondolok itt a népieskedésre, vagy a nacionalizmusra. Önnek mi erről a véleménye a Sebő Klubban szerzett tapasztalatai alapján?*

– Nekem az a véleményem erről, hogy ha ez divat, akkor ez egy jó divat. Voltak már ennél sokkal rosszabb divatok is, célok itt a beatzenére, vagy ehhez hasonlókra, amiket nyugatról importáltunk az országba, és annak a zenei stílusnak nem is volt itt gyökere. És talán mert gyökértelen volt, pusztán a szórakozást szolgálta. Valahogy beleélték magukat a fiatalok, de különösképpen nem gondolkoztak el azon, hogy mi is tulajdonképpen a beatmozgalom – aminek nyugaton nyilván egy erős politikai tartalma is volt egy időben – és csak a felszínét vették át. Szerintem ez egy rosszabb divat volt és úgy érzem, hogy ez olyan sok jót nem hozott magával. A különbséget én ott érzem, hogy a magyar zenének, itt, Magyarországon megvannak a gyökerei, hiszen végülis magyarok vagyunk és magyar népzeneből táplálkozik ez a fajta mozgalom. A másik meg az, hogy a nagyvárosi étellel rengeteg közösségi, együttléti forma bedugult. Az emberek este nézik a tévét, elzárják magukat lakótelepeken, és az egy olyan jó dolog, hogy az ilyen fajta közös táncolás – mert ez is társastánc – összehozza az embereket és beszélgetésre készíti olyanokkal, akikkel nem beszélgetett volna; érzik, hogy egyfajta közösségbe tartoznak. Ha valaki nem érzi a kis közösséget: a családját, vagy ha nem érzi a nagyobb közösséget, akkor nem érzi a legnagyobb közösséget sem, azt, hogy ennek az országnak a lakosa, hogy ennek a hazának a tagja. És akkor hiába magyarázunk meg, hogy mik a mi közös törekvéseink, ha nem érzik a közösséget, akkor nem fognak tudni mozdulni. Ilyen értelemben ezt a mozgal-

mat nagyon haladónak tartom. Vannak olyanok, akik ebből az öltözködésben is divatot csinálnak. Ezt sem tartom túlzottan helytelennek, ugyanis ezek a ruhadarabok nagyon szépek, és ha visszagondolok a belvárosi maszekok által árult iszonyatosan ízléstelen trikókra, akkor sokkal jobban tetszik nekem, ha valaki fehér ingben van.

– Ezek a ruhadarabok, amelyek saját helyükön egy bizonyos funkciót töltöttek be, onnan kiszakítva beleillenek-e egy nagyvárosi környezetbe?

– Én úgy érzem, hogy beleillenek, mert szépek és esztétikusak. És ha belegondolok abba, hogy évek óta folyik különböző népművészeti tárgyak gyűjtése, megint azt mondom, hogy sokkal szebb egy korsó, mint egy akármilyen vacak giccs az ajándékboltból. Úgy érzem, jelenleg nincsenek sokkal pozitívabb alternatívák. És ha arra gondolok, hogy megszűnne a Sebő Klub, megszűnne ez a fajta népzenei mozgalom a Kassákban, és mi jönne helyette, bizony nem tudnék mondani olyat, amire össze tudnék hívni ugyanígy kétszáz embert közös dalra, táncre, öröme, munkára. Ha nem tudunk jobbat állítani helyette, akkor az a véleményem, hogy nem kell negatív módon felfogni. A túlhajtasáiról, amik különböző eszmei és filozófiai értelemben lennének, ilyenekről itt nem volt tapasztalatom. Én népművelés-történelem szakos vagyok, nagyon sokat hallottam népiesekről-urbánusokról, tudom mi a nacionalizmus. Az az érzésem, hogy ez a fajta eszmekör már nem a mai fiatalok sajátja. Mivel évek óta folyik már állami szinten a hazafiság elmélyítése, szerintem ez nagyon egybevág velem. Nyilvánvaló a túlhajtas semmiből sem jó. Ebből sem.

– Az eddig elmondottakból úgy tűnik, hogy a programok elsősorban a fiatalok igényei szerint vannak összeállítva. Tehát ifjúsági klubról beszélhetünk?

– Nem elsősorban ifjúsági klub. A Sebő Klubra például az egészen apró gyerekektől kezdve az idős emberekig nagyon sokan eljönnek, de hát ez lenne az egészséges szerintem, hogy ne szakadjon rétegekre a művelődés, hanem tényleg idősebbek és fiatalok együtt jól érezzék magukat, ugyanúgy, amint az egy családban is normális lenne. A magam részéről nagyon nem szeretem azt, ha valamit, például a tudományokat, vagy a világot megpróbálják apró szeletekre, fiókokra felosztani, tehát mit tudom én, öttől hétig hazafias nevelés, héttől kilencig proletár internacionalizmus, kilenctől tizenegyig művészeti nevelés..., szóval ezt így nem lehet csinálni, ugyanis a világban ezek a dolgok meglehetősen egységben vannak jelen. Inkább egyfajta szemléletmódot kell kialakítani és azt, hogy egy közösségben jól érezzék magukat. Ezt a régi módon művelt ismeretterjesztő előadásokkal, a teljesen befogadó és nem aktivitásra épülő formákkal szerintem már nem szabad csinálni.

– Egyáltalán?

– Hát, van olyan hely, ahol kimondottan ezeket az előadásokat kérik, tehát kimondottan egy téma iránt érdeklődnek, mondjuk az úrkutatás iránt. Ilyen helyeken lehet egy sorozatot csinálni, de embereknek az értelmes közösségét szerintem lazább és komplexebb kereteken

belül lehet megvalósítani. Nálunk is van nagyon sok fajta ismeretterjesztő előadás, csak nem abban a régi keretben. Én már nagyon sok olyan előadást láttam, hogy valaki áll kint a dobogón és egy alkalmilag összeverődött csoportnak megpróbál beszélni, az emberek egy része unatkozik, nagyon rosszul érzi magát és többet nem megy vissza a művelődési házba, és az – borzasztó!

– A kerületben több művelődési ház és klub működik. A Kassák Klubba kik járnak rendszeresen, mi a klub vonzasköre?

– Sajnos a kerületünkben nagyon kevés klub és művelődési ház van. Elsősorban a Danuviát és a Szabó Pál Művelődési Házat említhetném. Utána a tanácsnak ez az egyetlenegy művelődési intézménye, ami borzalmas állapot szerintem, mert a XIV. kerület egy hatalmas nagy terület, rengeteg lakótelep van és nagyon sok művelődési házra lenne szükség. Hozzánk többnyire tagsággal jönnek be az emberek, az egy bizonyos – elsősorban anyagi – kedvezményt jelent. Körülbelül háromszáz tagsággal rendelkező tagunk van, akiknek megközelítőleg az ötven százalékáa XIV. kerületi. A többiek a város összes kerületéből jönnek, vannak, akik még Esztergomból is bejárnak néha a programokra. A háromszáz tagsággal rendelkező tag közül rendszeresen mintegy százhusz-száznegyven ember jár.

– Ebben az épületben hány helyiség áll a klub rendelkezésére?

– A lehetőségek sajnos minimálisak. A tevékenységünk már régen túlnötte ezt a keretet, ami itt adva van. Összesen három olyan helyiség van, ami alkalmas lenne igazán művelődésre, ebből csak egy, a nagyterem a miénk. Az egy nagyteremben folyik tulajdonképpen az egész népművelői tevékenység. Ehhez kapcsolódik még az én irodám, amit berendeztünk, mint egy kis klubhelyiséget, ha kevesen vagyunk, akkor mindenki itt tartózkodik. Van még az előtér, de hát ezt tévénezésen és beszélgetésen kívül másra nem nagyon lehet használni. Ha talán azzal a két helyiséggel rendelkeznenk, amelyben a pártszervezet és a Szabó Ervin Könyvtár van, akkor még tovább tudnánk mélyíteni – szélesíteni nem, mert azt hiszem, arra már semmi lehetőségünk nincs – a tevékenységünket. Nagyon szép népzeneárunk van, a felvételek tárolására és másolására nagy szükségünk lenne egy stúdióra, de egyelőre semmi reményünk rá.

– Hányan dolgoznak a klubban?

– Egyedül én vagyok főállásban. Ez nagyon kevés, ezért minden úgynevezett „négyórás” dolgozónk sokkal többet dolgozik a maga négy órájánál, minimális pénzért. Persze, itt sokan nem elsősorban a pénzért dolgoznak, de ráférne erre a házra legalább egy főállású technikus, aki kezelné a népzenei anyagunkat, mert így bizony sokszor az éjszakai órákban és valami egészen lehetetlen időpontokban kell dolgoznia technikusunknak. Tehát van technikusunk, adminisztrátorunk, gondnokunk, klubvezetőnk, és volna takarítónőnk, aki soha nincs, tehát öt fő. Rajtunk kívül vannak kiegészítő jelleggel dolgozó

emberek, mint az ügyeletesek, a jegyszedő és a büfések. Nagyon elférne még itt egy egészségügyi népművelő is.

– *Mindehhez a színes és sokrétű tevékenységhez mennyi pénz áll a klub rendelkezésére?*

– Költségvetésünk több intézménnyel közös, elvileg elég. Kilencszázezer forintot kap közösen a Vajdahunyad Parkszínpad, a Rózsavölgyi Parkszínpad, egy festészeti kör és a Kassák Klub. Ennek a négy részből álló komplexumnak a neve: XIV. Kerületi Irodalmi és Művészeti Klub. Azt hiszem, ebből a pénzből a Kassák Klub költ a legtöbbit, mert klubunk a legfolyamatosabban működő ezek közül. A Kassák Klubnak nagyon szoros bevételi terve is van, erre az évre százhatvanezer forintot terveztünk be, azt hiszem, egy kicsit nem odafigyeléssel. Nagyon irreálisnak tartom.

– *Soknak, vagy kevésnek?*

– Nagyon soknak. Nem tudjuk, csak a felét teljesíteni.

– *A tervet ki állította össze?*

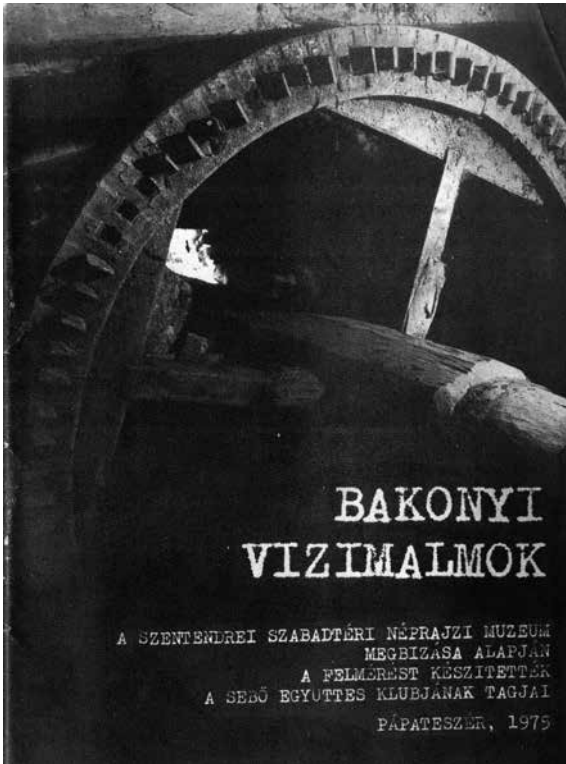
– Részben a tanács Gazdasági Osztálya. Mivel kevés idő is volt rá, és nem beszéltek meg eléggé a dolgokat – én is nagyon új voltam még itt –, ez irreális volt. Tavaly vasárnap is volt diszkó, ezt én szüntettem meg, de amikor a tervet összeállították, nem vették figyelembe. Most sokkal több megy el, hogy úgy mondjam, a kultúrára, mint amennyi bejön a szórakozáson és amíg ezt a költségvetés megengedi, szerintem normális és jó dolog. Nem tudom, hogy fogjuk ezt megoldani, de nem elsősorban bevételre törekszünk, bizonyos művelődési formák már nem hoznak be annyi pénzt, még akkor sem, ha az ember úgy képzelte el. Diszkóra sem járnak manapság már annyian, mint két-három éve, már nem annyira népszerű.

– *Kapott-e már valamilyen elismerést a Kassák Klub?*

– Többször nyert Kiváló Ifjúsági Klub címet, elsősorban Nógrádi Gábor előbb említett csoportja, ami idejövetelemtől sajnos már nagyon szétszórta, tíz-tizenkét ember formájában létezett.

– *Olvastam, hogy a klub aktívan részt vett az úgynevezett Módszervásáron.*

– Részt vett, az 1974-es budapesti Módszervásárt meg is nyerte. Én magam nem vagyok a módszervásár híve, ezt most úgy mondom, mint a legutolsó budapesti módszervásár zsűritagja. A módszervásár egy nagyon jó kezdeményezés, de ebben a formájában szerintem már nem nagyon folytatható, mert a klubtagok túlságosan színpadszerű megjelenítésre készülnek fel, mint egy irodalmi színpad. Élettől elszakítva dramatizálják a klub-szituációt – amit egy zsűri megbírával –, pedig azt nem lehet dramatizálni, annak éppen az a sava-borsa, hogy klubszerűen zajlik. Már a Budapesti Klubtanácsban is töprengünk azon, hogyan lehetne megújítani ezt a módszervásárt. Reméljük, hogy a következő évi,

71. A malomfelmérések dokumentációjának borítólapja (A Sebő Együttes klubjának tagjai, 1975)

amely szintén Budapesten kerül majd megrendezésre, már más lesz. Én különben sem a pályázatokat, sem a versenyeket nem nagyon szeretem, ezért nem érzem szükségét, hogy a Kassák Klub induljon ilyeneken. Elsősorban a lényeg az, hogy az emberek kis közössége itt jól érezze magát. Nem vagyok híve a túlságos publikálásnak, a túlságos reklámnak sem.

– Akkor ez a beszélgetés...

– Nagyon szívesen beszélek a klubról, már csak azért is, mert sokan beszélnek róla, többnyire olyan emberek, akik még sohasem jártak nálunk, és ezért jó, ha olyanok is beszélnek, akik egészen pontosan tudják, hogy mi van itt. Az előbbi kijelentésemtől függetlenül egy dolgot azért kell, hogy reklámozzak. Nagyon szép, kétéves munkának az eredménye lesz itt látható április utolsó keddjén egy kiállítás formájában: a bakonyi vízimalmok felmérése. Ezt a munkát, amelyben építészeti, gépészeti rajzok, szociológiai felmérések, irodalmi részek és gyönyörű fotók vannak, a Kassák Klub tagjai végezték el. Meg fog jelenni egy hatvanoldalas katalógusunk is *Bakonyi vízimalmok* címmel (71. kép), amelyben a felmérés összes eredménye benne lesz. Ebben az évben is el fogunk menni június 14-étől két hétre Abaujszántóra, ahol szintén el fogunk végezni egy hasonló munkát.

– *Kérem, mondjon néhány szót magáról!*

– 1970-ben végeztem a debreceni egyetemen. Pestre 1972-ben kerültem, először tanácsokon dolgoztam népművelési csoportoknál, utána a Postás Művelődési Házban lettem művészeti és ismeretterjesztő előadó, majd később klubelőadó. Volt egy nagyon jó kis klubom, ezt egy évig vezettem, és onnan kerültem ide a múlt év szeptember 15-én a Kaszák Klubba. Két okból nagyon szeretem ezt a munkát. Először is, mert önálló munka, tehát nagyon sok mindent én tudok megszabni, többek között az időbeosztásomat és a munka menetét. A másik ok az, hogy ez az első olyan munkahelyem, ahol nagyon jó összhang van a felettes szervezettel, a tanács népművelési csoportjával, ahol csupa fiatal ember dolgozik. Ők nagyon régen irányítják, főleg a Sebő Klubnak az életét. Nagyon sokat segítenek most is, problémáinkat közösen oldjuk meg. Nagyon jó munkatársi kapcsolat alakult ki, ami azért lényeges, mert nem mindegy, hogy az ember azt a napi hat, nyolc, vagy tizennégy óráját hogy tölti el.

– *Miért lett népművelő? Mi a népművelői „ars poetica”-ja?*

– Ez nem igazán jó kérdés az én esetemben, mert merő véletlenségből lettem népművelő. Az ember tizenhét-tizennyolc éves korában – különösen, ha el van zárva a világtól, és Debrecenben azért nem úgy éltek a fiatalok ezelőtt tíz évvel, mint ma – még nem tudja, hogy miért írja rá a felvételi papírjára, hogy népművelő. Felvettek, és az egyetem alatt sem tudtam még rájönni, hogy tulajdonképpen miért leszek népművelő, aztán amióta dolgozom, azóta lassan kezdek rájönni. Az lenne a célom, hogy az embereket nyíltabbakká, attraktívabbakká, olyan emberekké szeretném tenni, akik ezt a társadalmat tovább tudják fejleszteni, mert ennek a társadalomnak önálló, cselekvőképes, fantáziadús emberekre van szüksége, akik úgy a munkájukban, mint az életükben a közösségért és a közösséggel együtt cselekedve dolgoznak és – lehet, hogy ez egy kicsit furcsán fog hangzani – tudják egymást és tudnak egy ügyet szeretni. Néha az az érzésem, hogy ez ellen a törekvés ellen dolgozik a család, az óvoda és az általános iskola. Szóval van egy ilyen kis „kockafejű” képzés, ami elsősorban engedelmességre próbálja az embereket szoktatni. Ennek a pozitív ellenhatását kell nekünk népművelőknek a klubokban és művelődési házakban kifejteni. Érzem, hogy nem vagyok ezzel az elképzeléssel egyedül, mert az utóbbi pár hónap beszélgetései során nagyon sok népművelő nyilatkozott hasonló módon. És hogyha sokan akarnak valami jót, akkor az már biztosan nagyobb hatást ér el. Én különben sem hiszek abban, hogy egyedül bármit is lehet csinálni, mindent csak közösen lehet csinálni és ez egy nagyon jó dolog.

– *Köszönöm szépen!*

Én is köszönöm szépen a beszélgetést!

NÉGY ÉVTIZEDE ÉL A TÁNC HÁZMOZGALOM

A 2012. évben az érintettek: sok tízezer fiú és lány, férfi és nő, fiatalok és idősebbek, zenészek, táncosok és táncolni szeretők, hivatásosok és amatőrök, néprajzkutatók és néprajzi gyűjtők, zenetanárok és táncpedagógusok, koreográfusok, a népzene- és néptánc hagyománnyal szimpatizálók változatos és méltó módon emlékeztek meg arról, hogy négy évtizeddel ezelőtt, 1972. május 6-án este 7 órától Budapesten, a Liszt Ferenc téri könyvtárklubban a Bihari János Táncegyüttes mint házigazda három másik (Bartók, Építők, Vasas) együttes közreműködésével széki mintára megrendezte az első fővárosi tánc házat (72. kép). Ez lett az elindítója annak a mozgalomnak, amely azóta is töretlenül él, a határokon, Európán kívül is hódít (nem csak a magyarság körében!), valamint rangos nemzetközi elismerést is a magáénak mondhat.

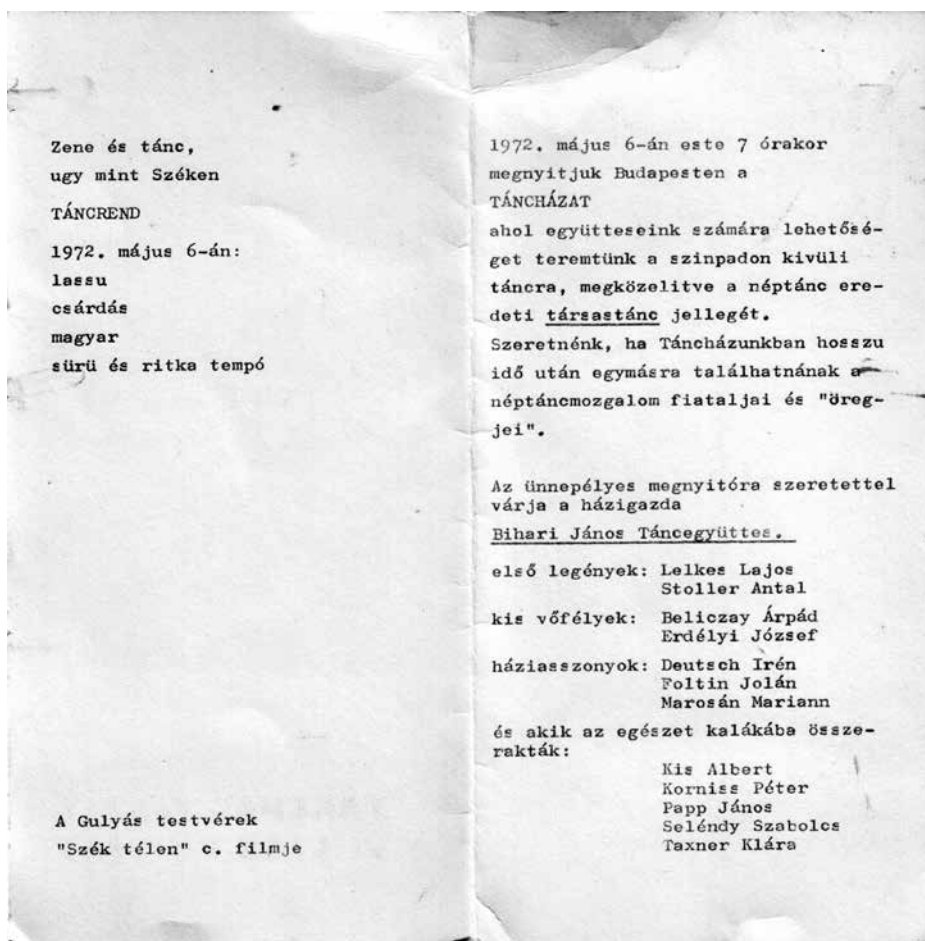
Az egyik „alapító atya”, az idén Prima Díjjal kitüntetett és a Magyar Művészeti Akadémia levelező tagjává választott Halmos Béla a jubileum alkalmából megrendezett nemzetközi konferencia (lásd alább) meghívójára a következőket írta a mozgalomról:

„A magyarországi folklórmozgalmak legújabb hulláma az 1970-es évek elején kezdődött. S jóllehet az érdeklődés ez idő tájt a népművészet minden ágára kiterjedt, mégis a legújszerűbb, a legeredetibb jelenség a tánc házmozgalom jelentkezése volt. Ez a mozgalom az elmúlt 40 évben – minden szakmai nehézség vagy politikai akadályoztatás ellenére is – egyenletes ütemben fejlődött, hamarosan az ország határain is túl terjedt és nemzetközivé vált.

A tánc házmozgalom hazai és külföldi sikere a magyar népzene-néptánc magas fejlettségi fokával, élő állapotával (főként Erdélyben), a tudományos kutatás eredményeivel és az ezekre alapozott speciális oktatás megszervezésével is magyarázható, de a siker titka leginkább a néphagyományok funkcionális, komplex alkalmazásában rejtl szemléletnek köszönhető.

Így a tánc ház – kifejezve egy, nem csak a magyarság, hanem az emberiség számára szükséges, természetes életérzést, modern életfilozófiát – világszerte példaként szolgál az eltűnőfélben lévő, vagy »ki-tudja-mivé« átalakuló tradicionális kultúrák megfelelő, a jövőben is alkalmazható elemeinek továbbéltesére. Ilyen felfogásban hozzájárulhat az örökölt nemzeti hagyományok és a formálódó egyetemes világkultúra között ma még fennálló feszültségek feloldásához és egy működőképes kapcsolatrendszer kiépítéséhez. Ez nem hipotézis, hanem a tánc házmozgalom négy évtizedes gyakorlatából származó hazai és külföldi tapasztalatok, visszajelzések összessége. A megkezdett munkát, a bevált jó gyakorlatot folytatva a 40. évfordulóra elértük, hogy a tánc házmozgalom tovább fejlődött, terebélyesedett itthon és külföldön egyaránt, s – »TÁNC HÁZ MÓDSZER« megnevezéssel – felkerült az UNESCO Szellemi Kulturális Örökség »Legjobb megőrzési gyakorlatok« regiszterére. [...]»⁸¹⁶

⁸¹⁶ A „Meg kell a búzának érni” (Budapest, 2012. március 30–31.) című nemzetközi konferencia meghívójáról.

72. A budapesti első táncház meghívója 1972-ből (Magántulajdon)

A másik „nagy öreg”, Sebő Ferenc, akinek munkásságát ebben az évben Kossuth-díjjal ismerték el, így emlékezett:

„A hetvenes években nálunk még éltek azok az adatközlők, akiktől közvetlenül meg lehetett tanulni az éneklést, a hegedülést, a táncot. Nekünk pedig sikerült bizonyítanunk, amit népzenének hívunk, az nem pusztán múzeumi anyag: a hagyományt életre lehet kelteni, a jelenkor részévé lehet tenni és hogy a néptánc, akárcsak egy társastánc, tanítható. Ezt, ebben a formában, előttünk senki nem próbálta, ráadásul ez olyan módszer, amely a világon mindenhol érvényes és használják is sokfelé.”

Arra a riporter kérdésére, hogy „Mi volt a titka a táncházmozgalom hatalmas sikerének?”, ezt válaszolta:

„Legfőbb oka talán a magyar kulturális élet, az értelmiség rácsodálkozása volt arra, ami amúgy is az övé volt. Ez megdöbbentő élményként hatott, ahogy az is, hogy lett egy hely, ahol találkozni, beszélgetni, udvarolni lehetett, ahol jó volt a légkör. Mi meg ennek köszönhetjük, hogy megtanultuk a tradicionális vonószénét, amely elengedhetetlen volt a tánc kíséretéhez. Amikor a Bartók Táncegyüttessel szerveztünk egy táncházat, kiderült, hogy erre az utcáról is be akarnak jönni. Martin György tánckutató viszont nem akarta felvállalni, hogy civileket beengedjünk. Mi ellenben halálosan komolyan vettük, amit Kodály mondott, azaz hogy nincs különbség a zenék között, amely egy nagy egység különböző műfajokkal. Átmentünk tehát egy másik klubba, aztán egyszer csak már lett három-négy hely, ahol játszottunk. A többi meg jött magától, a népszerűségből a tévéműsorok és országszerte a táncházak, a muzsikusok.”⁸¹⁷

A jubileumi év eseményeit (a teljesség igénye nélkül) az alábbiakban ismertetjük.

A Táncház Egyesület folklórgáláját a budapesti Thália Színházban *Hajnalban indultunk...* címmel Diószegi László szerkesztésében és rendezésében március 17-én láthatták az érdeklődők. A rendezvény célja az emlékezés, a „hősi korszak” megidézése és a táncház kiemelkedő művészi eredményeinek bemutatása volt.

Március 30-án és 31-én „*Meg kell a búzának érni*” címmel rendeztek nemzetközi konferenciát a budapesti Hagyományok Házában és a Papp László Budapest Sportarénában. A tudományos üléshez (amelynek előadásai azóta kötetben is napvilágot láttak⁸¹⁸) kiállítás is kapcsolódott és ennek keretében felavatták a táncházmozgalom egyik szellemi atyjának és szakmai támogatójának, Martin György néprajztudósának az emléktábláját is.

A XXXI. Országos Táncháztalálkozó és Kirakodóvásárnak (március 30–április 1.) a budapesti Művészetek Palotája és a Papp László Budapest Sportaréna (valamint két kapcsolódó bálnak az Erzsébet téri Akvárium és a Dürer-kert) adott otthont. A színes és nagy tömegeket vonzó rendezvény egyik csúcspontja volt, amikor a 31-én megrendezett gála előtt Réthelyi Miklós nemzeti erőforrás miniszter ünnepélyesen kihirdette a 2011. évi, fent említett UNESCO-elismerést, amelynek dokumentumát az egész táncházmozgalom nevében Sebestyén Márta népdalénekes vette át.

A Hagyományok Háza Baráti Köre kezdeményezésére ettől az évtől kezdve minden évben az első táncház megrendezésének évfordulójához legközelebb eső szombaton meg fogják ünnepelni A Táncház Napját. Erre 2012-ben május 5-én került sor a Liszt Ferenc téren, amelynek keretében az első táncház tiszteletére felavatták az Írók Boltja (az egykori klubkönyvtár) falán elhelyezett emléktáblát (73. kép).

⁸¹⁷ Fábos 2012.

⁸¹⁸ Halmos–Hoppál–Halák 2012.

73. Emléktábla a budapesti első táncház színhelyén
(Hála Noémi felvétele)

Május 15-én a Művészetek Palotájában egykori zenész- és táncostársai, valamint mai tanítványai köszöntötték a negyven évvel ezelőtti első táncház tánctanárát és a mozgalomban később is jelentős szerepet játszó Timár Sándort. A műsorban helyet kapott a mester legendás széki koreográfija is.

Augusztus 25-én fontos eseményre került sor a Kolozs megyei Széken: a településen végleg letelepedett holland Michel van Langeveld által felépített táncházat avatták fel, amely egyben múzeum, mert abban az épületben ettől a naptól kezdve az érdeklődők megtekinthetik Korniss Péternek azokat a fotóit, amelyeket 1967-ben és 1970-ben Széken az akkori fiatal táncosokról készített.⁸¹⁹

A jubileumi kiadványok közül a fent említett tanulmányköteten kívül megemlítjük még a mozgalom egyik elindítójának és motorjának, Zelnik Józsefnek két könyvét: a *No-mád nemzedék* reprint kiadását és a *Negyven év után* című elmélkedő visszatekintést.⁸²⁰ A *folkMAGazin*ban, a Táncház Alapítvány folyóiratában több táncház vonatkozású cikk látott napvilágot.⁸²¹

⁸¹⁹ Részletesebben lásd: Novák 2012.

⁸²⁰ Zelnik 2012a; 2012b.

⁸²¹ Például: Németh 2012; Diószegi 2012; Berán 2012; Pávai 2012; Hála 2012.

Rövid krónikánkat szomorú hírral zárjuk. A jubileumi évben elhunyt a táncművészet két meghatározó személyisége (utóbbi tánctanítás közben!): Pálffy Gyula (1950–2012), a Timár Sándor által vezetett legendás Bartók Béla Táncgyűttes egykori táncosa, Martin György gyűjtéseinek segítője, az MTA Zenetudományi Intézetének munkatársa és Bakonyi Ernő „Savanyú” (1958–2012), aki szintén a Bartók Béla Táncgyűttesben kezdte pályafutását, majd tanárként hazánkban és külföldön generációknak adta át tánctudását. Emléküket kegyelettel ápoljuk, mint ahogy Bankó András újságíróét, „táncházi krónika”-ét is, akiről halála tizenötödik évfordulója alkalmából, június 17-én gyászmisén emlékeztek meg Budapesten, a lágymányosi Szent Adalbert-templomban.

A magyar népművészet sikere Amerikában

Nagy nemzetközi sikert aratott a magyar népművészet és népi iparművészet 2012-ben: Santa Feben (Új-Mexikó, USA), az immáron kilencedik alkalommal megrendezett, az UNESCO által is támogatott és díjazott Nemzetközi Népművészeti Vásáron (Santa Fe International Folk Art Market) a világ minden részéről, több mint ötven országból érkezett mintegy kétszáz kézműves (például dél-szudáni és ukrán gyöngyfűzők, dél-koreai és üzbeisztáni agyagművesek, perui és marokkói ékszerkészítők, chilei vasműves, kirgiz nemezkészítő, marokkói szőnyegszövő és mások) között első és egyetlen magyarként ott volt Sütő Levente Lehel vargyasi bútorfestő-asztalos és fafaragó is (74. kép). A Múzeum-hegyen július 13. és 15. között megtartott rendezvényen, a 123. számú sátorban állította ki néhány készítményét (egy faragott saroktékát, egy faragott asztalt három székkal, festett tükröket, különböző méretű festett ládákat stb.), illetve mutatta be az Egyesült Államok minden részéről és külföldről érkezett nagyszámú érdeklődőnek faragótudását.

Az egy nonprofit alapítvány által működtetett, amerikai jómódú mecénások által szponzorált és a megvalósításnál ezernél is több önkéntest megmozgató, igen jól előkészített, magas színvonalon megszervezett, évente megtartott rendezvény célja a hagyományokat továbbéltető, autentikus kézműves-iparágak megmentése, a művészeti értékeket hordozó használati és dísz tárgyakat készítő kézművesek támogatása. A magas szakmai és művészi színvonalat egy nagy apparátussal dolgozó, kulturális antropológusokból, muzeológusokból és marketingszakemberekből álló szigorú zsűri (válogatóbizottság) garantálja, amely a részletesen (szakmai önéletrajzzal, tárgyfotókkal stb.) dokumentált jelentkezések alapján dönt a résztvevőkről. A fenti szakemberek minden kritériumának megfeleltek a vargyasi tárgyak, s így kerültek Santa Febe alkotójukkal együtt.

Vargyas (Udvarhelyszék, Erdővidék) az erdélyi festett bútorok egyik legrégebbi és egyik legjelentősebb előállító központja. 1568-ban a Dániel család hívására Fiafalváról ment a településre két faművesmester, Sütő János ács és Sütő József asztalos, hogy az ott birtokos família leégett udvarházát újjáépítse és bebútorozza.⁸²² Az asztalosmesterség az említett Sütő József révén honosodott meg Vargyason. Ő lett a megalapítója annak a nevezetes, a múltban a használati tárgyak készítésén kívül templomi mennyezet- és karzatfestést is

⁸²² Dr. Kós 1972:15.

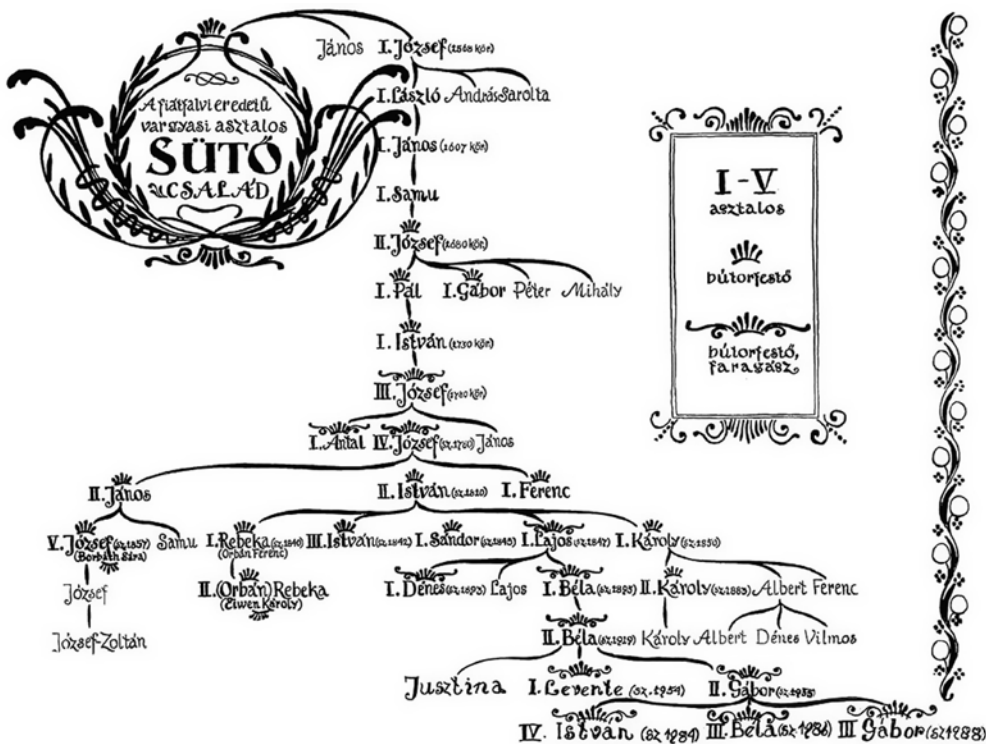
74. Sütő Levente Lehel Santa Feben 2012-ben (Sütő Levente Lehel gyűjteményéből)

végző bútorfestő-asztalos dinasztiának, a Sütő családnak (75. kép), amelyről a néprajzkutató dr. Kós Károly az alábbiakat írta: „Nem tudunk még egy példát arra, hogy a bútór-, illetve deszkafestő asztalosmesterség annyi nemzedéken át öröklődött volna megszakítás nélkül apáról fiúra, mint a Sütő családban. [...] A vargyasi bútorfestő-asztalos Sütők esetében olyan példa áll előttünk, amely egyedülálló művészettörténetünkben, amelyenre a néprajzkutatók eddig csak gondoltak, anélkül azonban, hogy ezt adatszerűen bizonyíthatták volna: egyetlen falusi családon belül, apáról fiúra szállva, 14 nemzedék négy évszázadon át folytatta s folytatja napjainkig ugyanazt a művészeti ipart.”⁸²³

A fenyődeszkából készített vargyasi bútorok (ágy, láda, tálal, falitéka, szeglet almárium, pad, asztal, szék stb.) formájukban és szerkezetükben nemigen különböznek a más asztalosközpontokban előállított tárgyaktól; sajátosságuk és jellegzetességük az alapszínük (bordópiros vagy égszínkék), valamint a gazdag és változatos virág-ornamentika (a leggyakrabban használt motívumok: a rózsa, a tulipán és a szegfű)⁸²⁴ (76–77. kép). Az asztalosfamilia tizennegyedik generációját képviselő Levente Lehel és öccse, Gábor,

⁸²³ Dr. Kós 1972:14; 15.

⁸²⁴ Részletesebben lásd Dr. Kós 1972. A vargyasi bútorfestő-asztalosokról és készítményeiről lásd még például: Malonyay 1909:II:188; 194–195., valamint XXIII. tábla 1–7. ábra, XXVI. tábla 1–2. ábra; Cseke 1976:64–77; Kónya 1977:73–91; Sütő 1978:206–207; K. Csilléry 1981:510–511;

75. A Sütő bútorfestő-asztalos és faragó dinasztia családfája (Dr. Kós Károly [1972] után, Sütő Levente Lehel kiegészítéseivel)

bár időnként újításokat is alkalmaznak, a hagyományos anyagokat általában az őseiktől örökölt technikával dolgozzák fel és a díszítésnél nemcsak a motívumokhoz, mintákhoz, hanem a régi festőalapanyagokhoz (ásványi festékek, túróenyv stb.) is ragaszkodnak. Mint ahogy használják az elődeiktől rájuk maradt kéziszerszámokat és eszközöket (például egy 1680-as datálású márvány festéktörőt, fogórézén kutyát ábrázoló porozógyalut 1758-ból, alapgyalut 1830-ból, kígyófejes metszőkést stb.) is.

Sütő Levente Lehel 1954-ben született. Általános iskolai tanulmányait szülőfalujában kezdte, majd a brassói sporttagozatos tizenkét évfolyamos iskolában folytatta, ahol 1973-ban érettségizett. Közben „házilag” elsajátította a bútorfestő-asztalosság és a faragás szakmai fogásait és titkait. Tanítómesterei nagyapja, id. (vagy, ahogy ő nevezte magát: „Vén”) Sütő Béla (1895–1982), „a vargyasi bútorfestés hagyományainak kitűnő ismerője

1991:522–523; Domanovszky 1981:122; Kocsi–Csomor 1982:29–30, 37, 67–68, 95, 97, 107–109, 120–121, 152, 169–172, 179, 215.

76. Vargyasi saroktéma, ifj. Sütő Béla munkája
1992-ből (Sütő Levente Lehel felvétele)

77. Vargyasi saroktéma, Sütő Levente Lehel munkája
1998-ból (Sütő Levente Lehel felvétele)

és fenntartója”,⁸²⁵ aki „a bútorfestő mesterség óriási méretű, hatalmas gyökerű és lombkoronájú fájaként” emelkedett társai fölé,⁸²⁶ és édesapja, ifj. Sütő Béla (1919–2000) voltak (78. kép). A vargyasi festett bútorról szóló első részletes néprajzi munka⁸²⁷ megjelenése és sikere után a faluban újra feléledt az érdeklődés a bútorfestés és a fafaragás iránt. Bútorfestő tanfolyamot szerveztek, amelyben ifj. Sütő Béla tanított, Levente Lehel pedig a helyi általános iskolában az 1970-es évek közepétől az 1980-as évek derekáig okította a fafaragást az érdeklődő gyermekeknek.

Aztán, megelőgelve a román államvédelmi hatóság (Securitate) rendszeres zaklatásait, Levente Lehel 1984-ben házasságkötés révén Magyarországra költözött. Szellemi szabadfoglalkozásuként Csepelen, Nőtincsen és Szentendrén gyakorolta ősei mesterségét.

⁸²⁵ Dr. Kós 1972:14.

⁸²⁶ Kocsi–Csomori 1982:215; Id. Sütő Béláról részletesebben lásd például: Banner 1972:86; Balogh 1979:25–29, 132–135, 150. + egy fénykép oldalszámozás nélkül; Kocsi–Csomori 1982:215.

⁸²⁷ Dr. Kós 1972.

78. A vargyasi Sütő család két generációja, balról jobbra Levente Lehel, ifj. Béla és Gábor 1992-ben
(Hála József felvétele)

1990-ben felvételt nyert a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemre, ahol a néprajz szakon és a kulturális antropológia szakon egyaránt 2000-ben kapott diplomát (néprajzi szakdolgozatát a székelyzsombori festett bútorokról, kulturális antropológiai diplomamunkáját pedig a régi és az új székelyföldi kopjafákról írta). Magyarországra érkezése óta kettős állampolgár. Minden hónap egy részét szülőföldjén és szülőfalujában tölti. A Székelyföldről hozza a bútorok alapanyagait (fa, ásványi festékek), amelyeket budakeszi műhelyében dolgoz fel. Vargyason megvásárolt egy közel kétszáz éves házat, amelyben egy „élő múzeum”-ot (működő műhelyt és kiállítást) tervez kialakítani. Sütő Levente Lehelt az utóbbi időben két nagy kitüntetés érte: 2011-ben megkapta A Népművészet Mestere címet, 2012-ben pedig részt vehetett Santa Feben a rangos Nemzetközi Népművészeti Vásáron. Már az ezen való jelenlét lehetősége is nagy elismerésnek számít, ezenkívül tárgyait részletesen dokumentálták a helyi Nemzetközi Népművészeti Múzeum (Museum of International Folk Art) részére. Ez utóbbiak egyébként az utolsó szálig vevőre találtak, sőt, a mester több megrendelést is kapott Amerikából. Végezetül két jó hír a magyar népművészet és népi iparművészet tisztelői és kedvelői számára. Az egyik: a vargyasi ősi műhelyben dolgozó Sütő Gábor fiai, a tizenötödik generációt képviselő Gábor, Béla és (különösen) István is jól bántak a vésővel és az ecsettel! A második jó hír: Istvánnak két kicsi fiúgyermek van...

Pál István tereskei juhász, az utolsó dudás

A NÉPMŰVÉSZET MESTERE ÉS A BULVÁR

Erotikus CD-t ad ki a 91 éves juhász hangzatos címmel jelent meg a Bors nevű budapesti „szórakoztató napilap”-ban egy cikk 2010. március 20-án, amelynek a rezüméje a következő: „Eddig magának énekelte pajzán nótáit a megözvegyült juhász, Pál István. De hamarosan pikáns népi rigmusai zengenek majd a rádiókban, mert Pista bácsi magánkiadásban CD-t jelentet meg.” Az újság egy összemontírozott képet is közölt, amelyen Pál István egy lengén öltözött hölgy „társaságában” látható. A fotó aláírása: „Pista bácsi még megfordul a lányok után.”⁸²⁸ (79. kép)

A Bors hamarosan helyreigazításra kényszerült, mert a fenti írás valótlanyságon alapult. Az április 6-án megjelent számban közölték annak a Dsupin Pálnak a levelét, akitől az ominózus cikkben idéztek (vagy a szájába adtak?) egy mondatot („Megjelenik Pista bácsi CD-je, felfigyel majd mindenki [...]”⁸²⁹). A Pál István új CD-jének útját egyengető kiváló népzeneész és zenetanár a következőket írta:

„Nem hagyhatom szó nélkül a Pál Istvánról megjelent, személyemet is érintő cikküket [...]. Pál István a régi pásztorhagyományok kitűnő képviselője 91 évesen is. Igen sok elismerésben részesült: A Népművészet Mestere, A Magyar Kultúra Lovagja, Madách Imre-díjas, szülőfalujának és jelenlegi lakhelyének díszpolgára. Mindig a jóra, az illendőre tanított, soha nem hallottam káromkodni. Higgyék el, kár őt és vele együtt minket is megbántani. A tervezett lemez főbb témái a pásztor-, a falusi élet, a katonaság. A magyar dalkultúra az élet minden területét taglalja, mi is ezt tesszük majd olyan tálalással, amit Pista bácsi is illőnek tart, véletlenül sem az Önök cikkében idézett, tőle soha nem hallott csujogatások lesznek rajta.”⁸³⁰

A szerkesztőségnek nem maradt más hátra, mint elnézést kérni az érintettektől:

„Kedves Dsupin Pál!

Nem állt szándékunkban megbántani sem Önt, sem Pista bácsit. Sajnálatos szerkesztői tévedés volt, hogy Pista bácsi szavaiként jelentek meg azok a rigmusok, amiket a cikk mellé illusztrációként szántunk, és amik egyébként szintén a népi hagyomány részeit

⁸²⁸ E. P. 2010.

⁸²⁹ E. P. 2010.

⁸³⁰ Dsupin 2010. Az említett CD *Zöld erdőben lakom* címmel azóta megjelent.

Magának énekel Pál Pista bácsi, a víg özvegy Erotikus CD-t ad ki a 91 éves juhász

Eddig magának énekelte pajzán nótáit a megözvegyült juhász, Pál István. De hamarosan pikáns népi rigmusai zengenek majd a rádiókban, mert Pista bácsi magánkiadásban CD-t jelentet meg.

JUH-ÁSZ Kackiás bajszát pódőrvé fogadja vendégeit a 91 éves Pál István, és figyelmeztet: – Vigyázzanak, hülye, boldond ember vagyok, szeretek viccelődni!

Aztán hóna alá is kapja bőrdudáját és dalra fakad:

„Úrge van a nadrágba', nincsen aki babrálja. Szegény úrge hun lelakad, hun feláll, míg a lyukra rátalál!”

Vérforraló nótái között Pista bácsi elpanaszolja: három fia, három lánya született, de mind

meghaltak, ahogy felesége, Ilonka is. De ő csak dalol.

– Nótáival vigasztalja magát az ember. Aki szereti a dalokat, ha dolgozik, közben is danol, így lesz hosszú életű – állítja.

„Akármilyen nagy az úr, a pi. mhoz lehajul. – Ujujujujuju. Kicsi leány, kicsi kocsi, mikor fűrnak, ne rikolt! Mer' az anyád meghallja, s a feleséed bévarrja! Hadd' el anyám, ne varrd bé, csak még egyszer nyomja bé!” – csujogattja Pista bácsi, aki számtalan fellépése

kedvéért finomított szerelmes dalokat is tartogat.

– Megjelenik Pista bácsi CD-je, felfigyel majd mindenki – állítja Dsupin Pál népzénesz.

S hogy mikor is?

– Május a legszebb hónap, a szerelmesek hónapja – mondja bazsalyogva Pista bácsi, majd dúdolóva, táncal búcsúzik:

„Már eztán így élem világom, kalapom jobb szemre levágom. Hejt U-ter bor kezembe', barna babám ölembé', bánatnak nincs helye a szí-venbe'...”
E. P.

Pista bácsi még megfordul a lányok után

79. A Bors című bulvárlap cikke Pál Istvánról (2010. március 20.)

képezik. Elnézést kérünk, és kívánunk Pista bácsinak, és Önnek további sok sikert gyönyörű munkájukhoz!⁸³¹

Ezzel az ügy a lovagiasság szabályai szerint le is záródhatott volna – azonban másként történt.

Május 8-án a TV2 Megasztár 5. című könnyűzenei tehetségkutató műsor (mottója: „Legenda csak egy van!” [!]; a zsűri tagjai: Eszenyi Enikő színművész, színházigazgató; Presser Gábor zeneszerző, zenész; Friderikusz Sándor riporter, „médiaszemélyiség”, „showman”; Mester Tamás zenész) második válogatásán valóban tehetséges énekesek, illetve az önismeret legkisebb jelét sem mutató „csodabogarak”, ripacskodó, csetlő-botló, fahangú leendő „celebek” között pásztorviseletben, a kalapján a versenyzőket azonosító sorszámokkal – sokunk nagy megdöbbenésére – megjelent Pál István mint felfedezésre váró „megasztárjelölt”! A fellépésein mindig magabiztos pásztor a zsűri egyre inkább zavarba hozta, egyre megilletődöttebb lett, látszott: nem erre készült, nem tudja, hol van! Varga Klára szerint:

„Eszenyi Enikő és Mester Tamás Pista bácsi jelenlétében versenyt idéetlenkedett, ahelyett hogy hagyták volna, hogy a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem egyik legmegbecsültebb

⁸³¹ A szerkesztő 2010.

mestere összerakja a dudáját, vagy furulyázzon gyönyörű, felbecsülhetetlen értékű, maga készítette hangszerén. A mégis énekelni hagyott huszárnóta és a szereplés végül kurtán-furcsán ért véget. Mint kiderült, nem ok nélkül. Az történt ugyanis, hogy a Borsban március 20-án arról jelent meg cikk, hogy Pista bácsi erotikus dalokat tartalmazó CD-t készül kiadni zenésztársaival. A Bors később helyreigazítani kényszerült a minden alapot nélkülöző »információt«. A TV2-ből azonban felhívták Pista bácsit, az idős dudás szerint csak annyit közöltek vele, rövid fellépése lesz a TV2-ben, vigyen dudát, furulyát, és majd énekelni is kell. Autót is küldtek érte. A huszárnóta után kiment volna a színpadról, amikor egy fiatalember megállította, visszatessékelté azzal, hogy a nála lévő papíron az áll: erotikus dalt is kell énekelnie. Pista bácsi ekkor elmondta, hogy ő olyat nem énekel, nem is tud, nem is akar, a tanítványait is tiltja tőle. Őt nem úgy nevelték a szülei, ahogy sokakat manapság, tisztelték egymást idősek, fiatalok. Mint mondta, szavaira nagy csend lett a teremben, a folyosón volt, aki elnézést kért, más a vállára tette a kezét. Pista bácsit nagyon bántották a történetek, szégyellte magát a kínos eset miatt, de mint mondta, már megbocsátott mindenkinek. A Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Népzene Tanszékének vezetője kérésére végül a szereplés második része nem került be a múlt szombati adásba. [...]»⁸³²

Dévényi István így írta le a történeteket:

„A történet gusztustalan. Úgy kezdődik, hogy a Bors című bulvárlap újságírója minden idők egyik leghazugabb, legrohadékabb cikkét hozta össze Pál István nógrádi dudásról, csak mert kellett aznapra valami anyag, amiben van paraszt meg szex. Aztán a Megasztár munkatársa meg úgy gondolta, kéne a műsorba ez a vén kujon. Ezért megkeresték Pál Pista bácsit, hogy jöjjön már el Budapestre énekelni. És mivel az öreg rengeteg fellépésre jár, örömmel mondott igent. Az 1919-ben született Pál István egyébként a Madách Imre-díj kitüntetettje, A Népművészet Mestere, A Magyar Kultúra Lovagja, megannyi település díszpolgára. Eljött az úgynevezett fellépés napja. Pista bácsiért autó jött, vitték egyenest a Megasztár selejtezőjére. Ott furcsa volt ugyan neki, hogy milyen sokan várakoznak a folyosón, de azért aláírta a fellépéshez szükséges papírokat, és várt a sorára. Azt is furcsállotta, hogy a dudáját nem is kellett bevinnie a »színpadra«, ám mivel a vele szemközt ülő négy ember – a zsűri – biztatta, elénekelt egy nótát. (Jut eszembe: Presser Gábor vagy Eszenyi Enikő tényleg nem ismerte fel a Madách-díjas népművészt? Fridrikusztól és Mester Tamástól ilyesmit nem kérdeznék.) Pista bácsi már épp távozni akart a kurtán-furcsán sikerült fellépésről, amikor a stábból utána kiáltott valaki, hogy álljon meg a menet, a papírra az van írva, hogy pajzán, szexuális dalok, abból is kéne produkálni valamit. Szegény öreg nagyon elszégyellte magát, hogy vele ilyen csúfság történik, levette a kalapjára biggyesztett sorszámat, összetaposta, kikérte magának ezt az egészet, aztán otthagya a pesti népet. Később azt mondta: majdnem elsírta magát szégyenében. [...]»⁸³³

⁸³² Varga 2010b.

⁸³³ Dévényi 2010.

80. Pál István (Nagy Márta
balassagyarmati festőművész
alkotása)

Miután a botrány kirobbant, s újságcikkek sora jelent meg A Népművészet Mestere (és az egész népi kultúra!) védelmében, a TV2 szóvivője, Koltay Tamás több újságnak is kijelentette: ők hívták meg a Megasztár 5-be Pál Istvánt, aki tudta, milyen műsorban fog szerepelni (az érintett másként emlékezett). A szóvivő szerint céljuk az volt, hogy bemutassák azt az értéket, amit a juhász előadóművészete képvisel. A Bors cikke alapján vélték úgy, hogy a műsorban egy erotikus dalt is előadhatna. De amikor erre nem volt hajlandó, többször is elnézést kértek tőle a valótlanúságot állító, fent említett Bors-cikk felemlegetéséért.⁸³⁴

Idáig ez – megint – rendben is volna. Csupán azt nem értjük, hogy ha a TV2 szervezői elismerték tévedésüket, azért bocsánatot kértek, és nyilván olvasták a történelekről megjelent, a felháborodottságot tükröző, vagy éppen ironikus hangvételű újságcikkeket,⁸³⁵ akkor a tehetségkutató ősszel indult elődöntői előtt és közben a szereplők válogatásáról készített ismértelésekből, „visszatekintésekből” miért nem hagyták ki a többszörösen megsértett és

⁸³⁴ Varga 2010b; Dévényi 2010.

⁸³⁵ A fentiekén kívül lásd még pl.: Varga 2010a, 2010c; Juhász 2010a.

megalázott Pál Istvánt? Így is kérdezhetjük: a nézettség fokozása, a mind nagyobb profit elérése érdekében a bulvármédiának semmi sem drága, mindent szabad? A kérdésre a válasz a fentiekben olvasható...

BÚCSÚ A „PÁSZTORKIRÁLYTÓL”

Azt hittük, sohasem fog meghalni. Örültünk, mert úgy tűnt: örökre itt felejtette nekünk a Jóisten. Ahogy ő maga is mondani szokta: „Megmaradtam műemléknek.”⁸³⁶ Aztán, életének 97. évében, 2015. március 2-án mégis átadta lelkét a teremtőjének a „pásztor király”, az utolsó magyar dudás, a Nógrád megyei Kétbodonyban 1919. február 25-én született és 1939 óta Tereskén élő Pál István (80. kép). Végző napjainak, heteinek szenvedésében tanítványai álltak mellette, ők igyekeztek fájdalmait enyhíteni.

Felmenői közül csak pásztorörsöket ismert. Apja már a születése utáni percben a kezébe adta a dudát – hogy a nyomdokaiba lépjen. Aztán azt 9 éves kora és halála között csak rövid időre tette le. Dudált, furulyázott, flótázott, fújta a kanásztülköt. Hangszereit maga készítette, azokat jellegzetes faragásokkal (életfa, Szent Korona, országalma, oroszlán és más állatok, pásztor) díszítette. Sok hangszert készített másoknak is. Rengeteg dalt, nótát tudott, megmondákat, meséket, imákat... Valódi „tudós pásztor”, évszázadok alatt felhalmozott, őseitől, pászortársaitól örökölt tudás birtokosa volt, e tudás kiterjedt a hagyományos gyógyításra, a hiedelmekre, a szokásokra és sok minden másra is. Kiapadhatatlan forrás volt. „Tudása kimeríthetetlen” – mondta nekem Agócs Gergely az 1990-es években, amikor a róla: mesteréről, példaképéről, „fogadott nagyapjáról” szóló egyetemi szakdolgozatát⁸³⁷ írta. Jóval később Dóra Áronnal futottam össze az utcán: „Képzeld, tanár úr, Pista bácsinak mennyköve is van és gyógyítani is tud vele!” „Faggassa ki, töviről hegyire írja le a gyógyítás módját, menetét” – mondtam. „Nem lehet, nem mondja el, titokban kell csinálni, mert különben a kő elveszíti gyógyító erejét!” – hangzott a válasz.

Egyszer csak, családi tragédiákat követően letette a hangszereit – „kihaltak szívéből a nóták”. Aztán 1992-ben két zenész, a füleki Agócs Gergely és a budapesti Juhász Zoltán jelentkezett nála tanulóknak. Ez aztán visszahozta élet- és zenélő kedvét és ettől kezdve a tereskei ház a népzeneészek generációjának „zarándokhelye” lett. Újra szólt a duda, a furulya és hangzott szájából a sok-sok népdal és nóta. Magyarországi és külföldi fesztiválokon, fényes hangversenytermekben, egyszerű klubhelyiségekben, táncházakban, rádióban, televízióban szerepelt és nem utolsósorban népzenei táborokban rendszeresen fiatalok százait tanította énekelni, zenélni, hangszert készíteni, valamint család- és hazaszeretetre – az életre.

⁸³⁶ Juhász 2010b. 17.

⁸³⁷ Agócs 1997.

81. Pál István a ravatalon (Hála József felvétele)

Március 7-e, szombat. Az egyik tanítványával, G. Szabó Zoltánnal megyünk Tereskére, a temetésre. Az autóban Kiss Eszter Veronika cikkét olvasom. Az elhunythoz méltó írás. A végső búcsú napjára időzítve, egy teljes oldalnyi terjedelemben jelent meg a *Magyar Nemzet*ben. Így kezdődik: „Ma temetik Tereskén az utolsó magyar dudást, Pál Istvánt, akinek számos, korábban nem ismert felföldi dallamot köszönhetünk, és aki átmentette a több évszázados-évezredes pásztorhagyományt a harmadik évezredre.”⁸³⁸

Fél tizenegyre zsúfolásig teli a római katolikus templom, a környéken gyászolók: tisztelők és tanítványok százai. Isten házának bejárata előtt egy csoport furulyás szomorú dallamokat csalogat ki hangszeréből. A gyázmise után kigyózó sor indul a temető felé. Sokan viseletben: subában, cifraszűrben. Szinte megtelik a kis falusi temető. A ravatalon a „pásztorkirály” (81. kép). Mindenütt fehér virág, a koporsó előtt a róla készült festmény (a balassagyarmati Balla Orsolya alkotása) és egyszerű fakereszt, egyszerű felirattal: „Itt nyugszik / † / Pál István / 1919–2015 / Béke poraira”. Sok-sok szomorú arc. A gyászolók átérzik az esemény folklórtörténeti jelentőségét, amelyet Agócs Gergely így fogalmazott meg: „2015. március másodikán, hajnalban történelmi pillanathoz érkezett az idő folyása.

⁸³⁸ Kiss 2015.

82. Pál Istvánt a tanítványai kísérik utolsó útján (Hála József felvétele)

Ez a kora tavaszi pirkadat elhozta a végső megnyugvást a 96 esztendőes tereskei pásztornak, Pál Istvánnak. Pista bácsi a magyar nemzet történetében egy olyan folytonosság utolsó képviselője volt, mely vélhetően még a honfoglalás előtt vette kezdetét.⁸³⁹ A gyászszertartást feszült arccal figyel, sírással küszködik a két eminens tanítvány: Juhász Zoltán és Agócs Gergely. De most nem lehet sírni, Pista bácsiról kell beszélni. És beszélnek – nagyon szépen.⁸⁴⁰

Aztán megindul a menet a sírgödör felé. Elöl egy feszületet és két zászlót visznek, utána a sírkeresztet. Ezt követi a kerekes Szent Mihály lova, rajta Pista bácsi koporsója. Aztán jönnek a dudások különböző korosztályainak képviselői – és messze hallik a dudaszó (82. kép). A sírt elborítják a koszorúk és a virágok. A tömeg lassan oszlik. A tor sokáig tart, hiszen mindenkinek van mondanivalója Pista bácsiról, és fel kell fogni, tudatosítani kell magunkban, hogy az élet most már Pista bácsi: A Népművészet Mestere, A Magyar Kultúra Lovagja, a Madách-díj és az Artisjus-díj tulajdonosa nélkül megy tovább.

Magam nem tartoztam szűkebb ismeretségi, tanítványi köréhez – távolról tisztelem és érdeklődéssel figyeltem őt. Azért háromszor én is „felléptem” vele. Először 2007-ben

⁸³⁹ Agócs 2015.

⁸⁴⁰ Juhász Zoltán búcsúbeszéde: Juhász 2015.

a Bernecebaráti Napokon, ahol a szereplés szüneteiben Sisa Pistáról (polgári nevén Benkó Istvánról), a XIX. században garázdálkodó, hírhedt cserháti betyárról beszélgettem vele. Akkor énekelte el nekem a nagyapjától tanult dalt, *Sisa Pista nótáját*:

*Hallod, Pista pajtás,
Mit beszél az öreg,
Mit beszél az öreg?
Szenterzsébet felé
Ökröt venni mennek.*

*Gyerünk hát elibe
A Szila völgyébe,
A Szila völgyébe!
Üssük szét a fejét,
Vegyük el a pénzét!*

*Te azt nem teheted,
Mer én nem engedem,
Mer én nem engedem!
Urasági cseléd,
Árvát nevel szegény.*

*Ne gondoldjál vállra,
Üss a tarkójára,
Üss a tarkójára!
Van Isten az égbe,
Gondol az árvára.*

*Ha te így akarod,
Téged ütlek agyon,
Téged ütlek agyon!
A szegény cselédet,
Soha nem bánthatod!*

Aztán a budapesti Két Hollós Könyvesbolt klubtermében és a teljesen megtelt dunakeszi József Attila Művelődési Otthonban szerepeltünk együtt. G. Szabó Zoltán és én a dudáról, illetve Györfly István és Bartók Béla nevezetes 1910. évi ipolysági gyűjtőútjáról beszéltünk – társam és ő zenélt. E közös programok alkalmával is megfigyelhettem őt. Az utóbbi bő két évtized alatti hazai és külföldi fellépéseinek eredményeként nagyon népszerű

volt, táncázás körökben szinte „kézről kézre” adták, közel száz népzenei táborban vett részt – mégsem lett „sztár”, „celeb”. Nem voltak allűrjei. Ő a nagy sikerek ellenére is megmaradt annak az egyszerű, természetes (és humoros) pásztoembernek, aki előtte volt. Önérzetes volt és büszke – nem beképzelt és nagyképű. Önérzetesen viselte azt is, amikor egy tévéműsorban megalázták, megszégyenítették.⁸⁴¹ Természetes volt a megjelenése is: nem volt fellépő ruhája, nem öltözött „népiesch” jelmezbe – abban a pásztoröltözetben állt a színpadra, amelyet egyébként is viselt.

Nem ő volt az utolsó autentikus dudás, hiszen a horvát Gadányi Pál a Dráva menti Tótújfaluban még él. De utolsó képviselője volt azoknak a felföldi, palóc (gyakran „tudós”) dudáló, furulyázó pásztoroknak, a Semetke Mihályoknak, a Csuvara Mihályoknak, a Koós Józsefeknek és másoknak, akik még Bartók Bélának és Manga Jánosnak zenéltek, énekeltek.⁸⁴²

Pál István teste örökre megpihent, de szelleme, tudásának nagy része tovább él tanítványaiiban. Bartók írta a dudások lassú, de biztosnak vélt eltűnése tényébe szomorúan beletörődve említett, 1910. évi gyűjtéséről: „Aligha fogunk még valaha együtt öt dudást látni [...]”⁸⁴³ A zsenik is tévedhetnek, (örömmünkre!) Bartók is tévedett. Hiszen már az ipolysági folklór- és zenetörténeti esemény 100. évfordulóján, 2010-ben is, Bartókra és adatközlőire emlékezve 18 (!) dudás zenélt a kisvárosban, de csak azért ennyi, mert a többi 40–50 nem ért rá, Pál Pista bácsi pedig éppen kórházban volt. Hogy ez az ősi hangszer ma is szól hazánkban és ilyen sokan (néhányan nem is akármilyen szinten!) tudnak vele bánni – az nagyon nagy részben a tereskei „pásztorkirály”-nak köszönhető!

Tevékenységet folytatják tanítványai, emlékét pedig sokáig őrizni fogják a lemezek, a tévé- és rádiófelvételek, a filmek,⁸⁴⁴ a róla készült egyetemi szakdolgozatok,⁸⁴⁵ és könyvek lapjai.⁸⁴⁶ És elkezdődtek egy, a teljes, mindennemű tudását feldolgozó/bemutató részletes, nagy műnek, a „pásztorkirály” egyéniség-monográfiájának munkálatai, amely Agócs Gergely és Juhász Zoltán jóvoltából a tervek szerint a budapesti Balassi Kiadó Magyar Népköltészet Tára című sorozatában lát majd napvilágot.⁸⁴⁷

⁸⁴¹ Hála 2010c; Juhász 2010c.

⁸⁴² Manga 1968:145–146; Hála–Szabó 2010:34–54.

⁸⁴³ Bartók 1999:52.

⁸⁴⁴ Pl. Halmos–Szomjas–Varjasi 1995.

⁸⁴⁵ Agócs 1997; Nagy G. 2005.

⁸⁴⁶ Pl. Agócs 1994:5–7; Juhász 2010b; Hála–Szabó 2010:87–91.

⁸⁴⁷ Magyar 2015:47. Pál István meséi azóta, Agócs Gergely jóvoltából már napvilágot láttak (Agócs 2017).

Irodalom

(BODOS)

1994 Meghalt Gunda Béla. *Magyar Nemzet* 57(178):18.

(M. G.)

1989 Néprajzi társaság. (Alakuló gyűlés okt. 27-dikén.) *Néprajzi Hírek* 18(1-3):51-52.
Eredeti megjelenés: *Fővárosi Lapok* 1889 (296):2197.

(s.)

1914 Herman Ottó nyolcvan éves. *Pesti Hírlap* 36(150):12.

(Sz.)

1891 Hőke Lajosról. (Veterán dolgozó társunkról.) *Fővárosi Lapok* 28(323):2409-2411.

(szó)

1994 A Kárpátoktól Európáig. Elhunyt Gunda Béla. *Új Magyarország* 4(179):7.

A HÉT

1914 Herman Ottót... *A Hét* 25(31-32):752.

1915 Herman Ottó posthumus könyve. *A Hét* 26(4):46-48.

A NAP

1914a Herman Ottó meghalt. *A Nap* 11(353):5.

1914b Herman Ottó temetése. *A Nap* 11(354):6.

A SZERKESZTŐ

2010 Kedves Dsupin Pál! *Bors* 11(93):24.

A SZERKESZTŐSÉG

1897 Pályázat néprajzi dolgozatra. *Vácz és Vidéke* 1(4):5.

AGÓCS GERGELY

- 1994 Az Ipoly mente hagyományos zenei kultúrájáról. *In* Börzsönyvidék. 2. Tanulmányok. Hála József, Mándli Gyula, szerk. 1–8. Szob: Érdy János Könyvtár és Információs Központ.
- 1997 „Egy szürke meg egy hamuszín galamb”. A hagyományos szellemi kultúra egy nógrádi magyar pásztor életében. Kézirat, szakdolgozat. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Folklore Tanszék, Budapest.
- 2015 Az utolsó dudás emlékének. *folkMAGazin* 22(2):3.
- 2017 Pál István mesél. Egy nógrádi magyar pásztoember mesekincse. Agócs Gergely, gyűjt., összeáll., szerk., valamint a bev. tanulmányt írta. Budapest: Hagymányok Háza.

ALAPSZABÁLY

- 1889 A Magyarországi Néprajzi Társaság alapszabályai. Budapest: Magyarországi Néprajzi Társaság.

ALKOTMÁNY

- 1914a (Herman Ottó balesete). *Alkotmány* 19(319):12.
- 1914b Herman Ottó halála. *Alkotmány* 19(329):6–7.

ÁLLATVÉDELEM

- 1915a Herman Ottó ravatalára... *Állatvédelem* 12(1–2):2.
- 1915b Az Országos Állatvédő Egyesület... *Állatvédelem* 12(1–2):2–3.

AMBRUS ÉVA

- 2010 A történelem pazarlása. *Alexandra Könyvjelező* 6(5):40–41.

ANGYAL JÓZSEF

- 1966 Emlékezés Borbély Sándorra. Születésének századik évfordulóján. *Gyógypedagógia* 11(1):19–22.

AQUILA

- 1914 Herman Ottó halála. *Aquila* 1914(1–4):LXVI–LXXXII.

ARANY LÁSZLÓ – GYULAI PÁL

- 1872 Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiről. Magyar Népköltési Gyűjtemény. I. Pest: Athenaeum.

ARANYOSVIDÉK

1892 Az „Aranyosvidék” pályadíjai. *Aranyosvidék* 2(52):213.

1893 Az „Aranyosvidék” pályadíjai. *Aranyosvidék* 3(23):103.

ASBÓTH JÁNOS

1887 Bosznia és Hercegovina. Úti rajzok és tanulmányok. I–II. Budapest: Pallas.

AUCUN

1882 Betlehemesek. *Esztergom és Vidéke* 4(102):2.

AZ EST

1914 Herman Ottó balesete. *Az Est* 5(327):5.

AZ ÚJSÁG

1914 Herman Ottó. *Az Újság* 12(329):6–7.

1915 A hét. Herman Ottó... *Az Újság* 13(3):16.

BAKSAY SÁNDOR – BARTALUS ISTVÁN – IMRE SÁNDOR–JÓKAI MÓR

1888 A magyar nép. *In* Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország. I. Rudolf trónörökös [...] kezdeményezésével és közreműködésével. 279–410. Budapest: Magyar Királyi Államnyomda.

BALASSA IVÁN

1972 A Néprajzi Falu az Ezredéves Kiállításon. *Ethnographia* 83:553–572.

1986 Herman Ottó, a néprajzkutató. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 24. Szabadfalvi József, szerk. 17–29. Miskolc: Herman Ottó Múzeum.

1998a A borona és a boronálás. *Agria – Az Egri Múzeum Évkönyve* 34. Petercsák Ti-vadar – Szabó József, szerk. 215–261. Eger: Dobó István Vármúzeum.

1998b Százéves a Néprajzi Falu. *Ház és Ember* 12:81–112.

BALASSA IVÁN – ORTUTAY GYULA

1979 Magyar néprajz. Budapest: Corvina Kiadó.

BALÁZS DÉNES, SZERK.

1993 Magyar utazók lexikona. Budapest: Panoráma.

BALI JÁNOS – KEMECSEI LAJOS – T. BEREZKAI IBOLYA

2005 Beszámoló a Magyar Néprajzi Fórumról. (Kolozsvár, 2005. április 28–30.) *Néprajzi Hírek* 34(3–4):28–35.

BALLAGI ALADÁR

1874 Fabó András. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 17(14):439–445.

BALOGH KÁLMÁN

1970 Dr. Noszky Jenő emlékezete (1909–1970). *Földtani Közlöny* 100:243–247.

2007 Dr. Noszky Jenő emlékezete (1909–1970). *In* Ifj. Noszky Jenő 2007:86–91.

BANNER JÁNOS

1965 Jósa András levelezéséből. A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 6–7. Csollány Dezső, szerk. 7–18. Nyíregyháza: Jász András Múzeum.

1971 A békési rév. *Békési Élet* 6(1):82–90.

BÁNYAI JENŐ

1974 A „krónikás” emlékére – Kirner A. Bertalan (1884–1973). I–III. rész. *Béke hírnök* 18(23–24):94–95; (25–26):106; (27–28):114.

BARKÓ

1897 Közmondásmagyarázat. *Vác és Vidéke* 1(10):5.

BARTÓK BÉLA

1908 Székely balladák. *Ethnographia* 19:43–52, 105–115.

1909 Dunántúli balladák. *Ethnographia* 20:301–305.

1910–1911 A magyar nép hangszerei. I. A kanásztülök. II. A duda. *Ethnographia* 22:305–310.; 23:110–114.

1911–1913 A hangszeres zene folklora Magyarországon. *Zeneközöny* 9(5):141–148.; (7):207–213.; (10):309–312.; 10(19):601–604.

1924 A magyar népdal. Budapest: Rózsavölgyi.

1999 A hangszeres zene folklórja Magyarországon. *In* Bartók Béla írásai. 3. Írások a népzeneről és a népzene kutatásról. I. Lampert Vera, közreadja. Révész Dorrit, lektorálta és szerkesztette. 46–64. Budapest: AduPrint.

BARTÓK BÉLA, IFJ.

1981 Apám életének krónikája. Budapest: Zeneműkiadó.

BÁTKY ZSIGMOND

1905 Magyarország néprajza. *In* A Föld és népei. V. Magyarország. György Aladár, szerk. 173–237. Budapest: Franklin-Társulat.

1906 Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Budapest: Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége.

- 1909 A Magyar Szent Korona országainak néprajzi iskolai fali térképe. Budapest: Magyar Földrajzi Társaság.
- 1990 Magyarország néprajza. Hála József, szerk. Gunda Béla, a kísérő tanulmányt írta. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság. /A Magyar Néprajzi Társaság Reprint Kiadványai, III./
- 1992 Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Reprint. Selmeczi Kovács Attila, szerk. Budapest: Néprajzi Múzeum. /Series Historica Ethnographiae, 5./

BECK MIHÁLY

- 1994 Gunda Béla 1911–1994. Megemlékezés Gunda Béla temetésén. *Debreceni Szemle* 2(1–4):493–494.

BELLOSICS BÁLINT

- 1887 Wendisch. *Ethnologischen Mitteilungen aus Ungarn* 1(1):85–86.
- 1890 Népnyelvi adalékok. II. Zalamegyei vend népballada. *Ethnographia* 1:54–55.
- 1896 A zala- és vas megyei vendek. In *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország. IV. Rudolf trónörökös [...]* kezdeményezéséből és közreműködésével. 251–262. Budapest: Magyar Királyi Államnyomda.
- 1907 Útmutató néprajzi tárgyak gyűjtésére. Zombor: Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat.
- 1992 Útmutató néprajzi tárgyak gyűjtésére. Hála József, szerk. Szilágyi Miklós, a kísérő tanulmányt írta. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság. /A Magyar Néprajzi Társaság Reprint Kiadványai, IV./
- é. n. Bács-Bodrog vármegye népe. Magyarok. Bunyevácok. In *Magyarország vármegyéi és városai. Bács-Bodrog vármegye. I. Borovszky Samu, szerk.* 320–354, 395–407. Budapest: Országos Monografia Társaság.

BENDA KÁLMÁN

- 1985 Csöbörcsök. Egy tatárországi magyar falu története a 16–18. században. *Századok* 119(4):895–916.
- 1987 Csöbörcsök, ein ungarisches Dorf am Dnjester-Ufer. In *Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. I. Festschrift für Attila Szabó T. und Zsigmond Jakó.* 253–266. München: R. Trofenik.
- 1988 Die Moldau-Ungarn (Csángók) im 16–17. Jahrhundert. *Südostforschungen* 47:37–86.
- 1989a Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467–1706. I–II. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- 1989b Gli ungheresi di Moldavia (Csángók) nei secoli XVI–XVII. *Nuova Revista Storica* 73(5–6):657–658.

1990 Les Hongrois de Moldavie (Les Tschangos) aux XVIe et XVIIe siècles. In Études historiques hongroises 1990. Publiées à l'occasion du XVIIe Congrès International des Sciences Historiques. II. Glatz, Ferenc, réd. 59–75. Budapest: Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences.

BEÖTHY LEÓ

1881 A társadalmi fejlődés kezdetei. I–II. Budapest: Akadémia Könyvkiadó.

BERÁN ISTVÁN

2012 A pislákoló világítótorony válsága. *folkMAGazin* 19(2):10–11.

BERDE KÁROLY

1940 A magyar nép dermatológiája. A bőr és betegségei népünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásaiban. Budapest: Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat.

BÓDI ZSUSZANNA

1999a Tanulmányok Herrmann Antal emlékére. Studies in Memory of Antal Herrmann. Bódi Zsuzsanna, szerk. *Cigány Néprajzi Tanulmányok*. 8. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.

1999b Herrmann Antal cigány kutatásai. Válogatott bibliográfia. In: Bódi Zsuzsanna 1999a:87–103.

BODÓ SÁNDOR – VIGA GYULA, FŐSZERK.

2002 Magyar múzeumi arcképcsarnok. Budapest: Pulszky Társaság – Tarsoly Kiadó.

BOGYAY KÁLÁMÁNNÉ, ÖZV.

1915 Emlékezés Herman Ottóra. Levél a főszerkesztőhöz. *Budapesti Hírlap* 35(3):10.

BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR

2010 Életmű és számvetés. *BUKSZ* 22(3):214–224.

BORBÉLY GYÖRGY – BORBÉLY SÁNDOR

1910 Nyelvünk védelme. Gyomlálás a magyar nyelv kertjében. Vác: Első Váci Sajtó.

BORBÉLY SÁNDOR

1891a Borbély Sándor levele Herrmann Antalhoz. Kelt: Vác, 1890. [Helyesen: 1891.] február 6. Herrmann Antal hagyatéka, Szegedi Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár.

- 1891b Borbély Sándor levele Herrmann Antalhoz. Kelt: Vác, 1891. március 10. Herrmann Antal hagyatéka, Szegedi Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár.
- 1891c Czigány vajdák. *Ethnographia* 2:50.
- 1891d Debreczeni adomák. *Ethnographia* 2:168.
- 1891e Az aranyosszékiek tánca. *Ethnographia* 2:243–246.
- 1891f Az aranyosszékiek tánca. *Kolozsvár* 5:1–2.
- 1891g Aranyosszéki adomák. *Ethnographia* 2:270–271.
- 1891h Apróságok a siketnémákról. *Kalauz – A siketnémák oktatása és nevelése terén* 4(8):123–126.
- 1892 Vác–Tiszaforrás–Torda. *A Vidék* 1(20):1–4; (21):1–4; (22):1–3; (23):1–5; (24):1–3.
- 1893a Karácsonyi versmondás Aranyosszéken. *Aranyosvidék* 3(5):21–23.
- 1893b [Név nélkül] Néprajzi feljegyzések Tordáról s a volt Aranyosszék egy pár falujából. *Aranyosvidék* 3(27):119; (29):126; (30):131; (31):134; (32):138–139; (33):142–143; (34):146–147; (35):152; (36):155–156; (38):162–163; (39):165; (40):170; (41):174–175; (42):178–179.
- 1893c Torda-aranyosszéki népmondák. *Erdély* 2(10):358–360.
- 1893d Torda-aranyosszéki népmondák. *Erdélyi Híradó* 6(237):1–2.
- 1893e A Torda-hasadék. *Vácsi Közlöny* 15(48):1–2.
- 1894a Az aranyosszékiek tánca. In Tordai EMKE-émlékkönyv. Borbély György, összeállította. 105–109. Torda: Harmath Nyomda.
- 1894b Torda-hasadék. *Kolozsvár* 8(258):1–2.
- 1894c A Torda-hasadék. *Turisták Lapja* 6(6–9):118–125.
- 1896a Haza felé. (Tisza-forrás–Torda). *Turista Közlöny* 3(1):10–11; (2):28–32.
- 1896b A Balaton mellől. *Aranyosvidék* 6(17):67–68.
- 1896c A Balaton mellől. *Turista Közlöny* 3(11):168–171.
- 1896d A tisztelt olvasóhoz. *Vác és Vidéke* 1(Mutatványszám):1–2.
- 1896e Borbély Sándor levele Herrmann Antalhoz. Kelt: Vác, 1896. december 26. Herrmann Antal hagyatéka, Szegedi Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár.
- 1897a Karácsonyi mysterium. *Vác és Vidéke* 1(2):5–6.
- 1897b [B. S.] A körösmezei ruthének életéből. *Vác és Vidéke* 1(24):3–4; (25):4–5; (28):3–4; (29):2–3; (31):3–4.
- 1897c [B. S.] A megpatkolt boszorkány. (Veresegyházi néprege.) *Vác és Vidéke* 1(30):3.
- 1897d [B. S.] Újszülöttek elcserélése. (Babona.) *Vác és Vidéke* 1(30):3.
- 1897e Fiume–Velence–Triest. (Utleírás Borbély Sándortól.) *Vác és Vidéke* 1(33):2–3; (34):4; (35):3–4; (36):3–4.
- 1900 Tanterv és módszeres utasítások a magyarországi siketnémák iskolái (intézetei) részére. Budapest: Fritz A.

- 1902a Emlék-könyv a Siketnémák Váczi Országos Királyi Intézete 100 éves fennállásának ünnepe alkalmára. Borbély Sándor, szerk. Budapest: Fritz Ny.
- 1902b Száz év statisztikája. *In* Borbély Sándor 1902a:234–263.
- 1904 Azonos- és rokonalakú szók gyűjteménye. Borbély Sándor, összeszedte. Vác: Kohn Mór Könyvny.
- 1908 Karácsonyi népszokások. *Unitárius Egyház* 3(15):257–258.
- 1911a Vezérkönyv a siketnémák beszédtanításához. I–II. Vác: Pestvidéki Nyomda.
- 1911b Nyelvalaktani füzet a siketnémák beszédtanításához. I–II. Vác: Pestvidéki Nyomda.
- 1912 Útazás a skerisorai jégbarlanghoz. *Erdély* 21(6):81–86.
- 1913a A némák megszólaltatása, vagyis a siketnémák beszédtanításának kezdete. A siketnémák I. oszt.-beli kiejtési, írási, olvasási és beszédtanítási anyagának elméleti része. Vác: Kohn Mór Könyvnyomda.
- 1913b A némák megszólaltatása. Gyakorlati rész. (ABC). Budapest: Goldfinger M. Könyvnyomda.
- 1924 A magyar siketnémaoktatás bibliográfiája és adatgyűjteménye 1920 végéig. I. Borbély Sándor, összeáll. Vác: Siketnémaintézeti Tanárok Országos Egyesülete.
- 1925 Borbély Sándor levele Herrmann Antalhoz. Kelt: Vác, 1925. március 28. Herrmann Antal hagyatéka, Szegedi Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár.
- 1926 Dr. Herrmann Antal. *Siketnémák és Vakok Oktatásügye* 28(5–7):117–120.
- 2004 Az aranyosszékiek tánca. *In* Magyar táncfolklorisztikai szöveggyűjtemény. I. Örökség. Karácsony Zoltán, szerk. 23–25. Budapest: Gondolat Kiadó–Európai Folklor Intézet.
- é. n. [1905] Űti karcolatok. Vác: a szerző kiadása.
- é. n. Torda-aranyosvidéki népmondák. Erdélyi Gyopár. www.erdelyigyopar.ro/1893-10/3347-torda-aranyosszeki-nepmondak.html, utolsó letöltés: 2016. 10. 19.

BORBÉLY SÁNDOR

- é. n. Borbély Sándor gyógypedagógus. Internet: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Borb%C3%A9ly_S%C3%A1ndor_\(gy%C3%B3gypedag%C3%B3gus\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Borb%C3%A9ly_S%C3%A1ndor_(gy%C3%B3gypedag%C3%B3gus)), utolsó letöltés: 2019. 12. 12.
- é. n. Borbély Sándor. Internet: www.fsz.bme.hu/mtsz/mhk/csarnok/b/borbelys.htm, utolsó letöltés: 2016. 10. 19.

BÖLCS ISTVÁN

- 2009 Fajmagyarok kora. *168 Óra* online (<https://168ora.hu/velemenytan/fajmagyarok-kora-124110>, utolsó letöltés: 2009. 07. 06.)
- 2010a Tanúnak lenni. *168 Óra* online (<https://168ora.hu/velemenytan/tanunak-lenni-113918>, utolsó letöltés: 2010. 01. 19.)

2010b Volvóval a kommunizmusba. *168 Óra* online (<https://168ora.hu/itthon/volvov-al-a-kommunizmusba-108694>, utolsó letöltés: 2010. 05. 08.)

BUDAPEST

- 1914a Herman Ottó 1835–1914. *Budapest* 38(331):6.
1914b Herman Ottó halálához. *Budapest* 38(332):9.
1914c Herman Ottó utolsó fényképe. *Budapest* 38(332):9.
1914d Herman Ottó temetése. *Budapest* 38(333):9.

BUDAPESTI HÍRLAP

- 1914a (Herman Ottó balesete). *Budapesti Hírlap* 34(319):8.
1914b A politikus Herman Ottó. *Budapesti Hírlap* 34(330):1.
1914c (Herman Ottó temetése.) *Budapesti Hírlap* 34(331):8.
1914d (Herman Ottó temetése.) *Budapesti Hírlap* 34(332):10.

CHERNELHÁZI CHERNEL ISTVÁN

- 1915 Herman Ottó 1835. június 27.–1914. december 27. Különnyomat az *Aquila* XXI. 1914. kötetéből. Budapest: Hornyánszky Viktor Császári és Királyi Könyvnyomdája.

CZAKÓ ELEMÉR, SAJTÓ ALÁ RENDEZTE

- é. n. [1933] A magyarság néprajza. A magyarság tárgyi néprajza. I. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
é. n. [1933–1937] A magyarság néprajza. I–IV. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

CZUCZA JÁNOS

- 1890 A kalotaszegi nyelvjárás. *Kalotaszeg* 1(14):177–178; (16):197–198; (17):206–208.
1891 Kalotaszegi népszokások. *Kalotaszeg* 2(5):37–38; (6):46–48; (7):59–60; (9):76–77; (11):92; (12):99–101; (13):111–112; (16):139–140; (17):148–149.
2006a Kalotaszegi népszokások. In Hála József 2006b:375–395.
2006b A kalotaszegi nyelvjárás. In Hála József 2006b:343–349.

CsÁKY KÁROLY

- 1983 Kelenye család- és ragadványnevei. Budapest: ELTE.
1985 Honti barangolások. Bratislava: Madách Könyvkiadó.
1987 Hallottátok-e már hírét? Bratislava: Madách Könyvkiadó.
1988a A háziipar szakszókincse az Ipoly mentén. Budapest: ELTE.
1988b Ipolyfödemes személynevei. Budapest: ELTE.

- 1989 Szülőföldi vallomások. Bratislava: Madách.
- 1992a Nógrádi tájakon. Honismereti olvasókönyv. Bratislava: Madách Könyv- és Lapkiadó.
- 1992b „Pogánykát vittünk, báránykát hoztunk”. (A születéssel s a gyermekkel kapcsolatos hiedelmek és szokások az Ipoly mentén.) Komárom: Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság.
- 1993a Isten házai és szolgálói. Az Ipoly mente egyházi műemlékei és jeles személyiségei. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- 1993b „Jaj, pártám, jaj pártám...” Párválasztási, lakodalmi szokások az Ipoly mentén. Dunaszerdahely: Nap kiadó.
- 1993c Nyolc évtized sorsfordulók tükrében. 1913–1993. Ipolyság: Ipolysági Magyar Tanítási Nyelvű Gimnázium.
- 1995 Mikszáth Kálmánnal szülőföldjén. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- 1997a Helyzetjelentés a végekről. Cikk, tanulmányok. Dunaszerdahely: A szerző kiadása.
- 1997b Kísérlet az idővel. Versek. (1970–1988) Komárom: KT Kiadó.
- 1998a Honti arcképcsarnok. Jeles szülöttek kisportréi. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- 1998b Györgymártonfalvától Csáb községig (fejezetek a falu múltjából). Komárom: KT Kiadó Kft.
- 1999 „Nem halt meg, csak alszik”. A halottkultusz, a halállal és a temetéssel kapcsolatos szokások, hiedelmek a Középső-Ipoly mentén. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- 2000a Néprajzi-honismereti írások az Ipoly mentéről. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék.
- 2000b „Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról”. (Negyedszázad a katedrán.) Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- 2001 A Középső-Ipoly menti palócok népi hiedelemvilága. (Egy határ menti régió népi hiedelemrendszere.) Dunaszerdahely: Nap Kiadó.
- 2002 Jeles elődeink. 130 kisportré az egykor Hontban tevékenykedő neves személyekről. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- 2003a Híres selmecbányai tanárok. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- 2003b A Dunától a Szitnyáig. Településtörténeti barangoló. Révkomárom: KT Könyv- és Lapkiadó.
- 2004–2006 Irodalmi kapcsolatok I–III. Dunaszerdahely: Lilium Aurum Könyv- és Lapkiadó Kft.
- 2004a Nagycsalomja szülötte, Gáspár Imre. Révkomárom: KT Könyv- és Lapkiadó.
- 2004b Hagyományörző és változó települések. (Tanulmányok, dolgozatok a néprajz és a honismeret köréből.) Komárom: KT Könyv- és Lapkiadó Kft.
- 2005a Szeder Fábián palóckutató élete és munkássága. *In* Szeder Fábián 2005. 77–102.

- 2005b Katalin-naptól Gergely-napig. (A téli ünnepekör szokásai és hiedelmei.) Komárom: KT Könyv- és Lapkiadó Kft.
- 2005c „Ó, szép piros hajnal”. Tanulmányok, dolgozatok a szakrális néprajz köréből. Pozsony: Madách-Posonium.
- 2005d Vigasztaló. Ötvenöt válogatott és új vers 1970–2005. Dunaszerdahely: Lilium Aurum Könyv- és Lapkiadó Kft.
- 2005e Munkásságom repertórium 1965–2005. Komárom: KT Könyv- és Lapkiadó Kft.
- 2006a Sándor-naptól Úrnapig. A tavaszi ünnepekör szokásai és hiedelmei. Pozsony: Madách-Posonium.
- 2006b Fénykép és paraszti kultúra. (Egy nyelvhatár menti község néprajzi-fotóantropológiai vizsgálata.) Komárom: KT Könyv- és Lapkiadó Kft.
- 2007a Szécsénykovácsitól Zalabáig. Tizenöt Ipoly menti falukép. Pozsony: Madách-Posonium.
- 2007b Néprajzkutatások, kutatók és gyűjtemények Hontban. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- 2007c Emlékei a múltnak. Komárom: KT Kiadó.
- 2008 Szent Istvántól Erzsébet-napig. A nyári és az őszi ünnepekör szokásai, hiedelmei. Dunaszerdahely: Lilium Aurum Könyv- és Lapkiadó Kft.
- 2008–2010 Szakrális emlékeink nyomában. I–III. Dunaszerdahely: Lilium Aurum Könyv- és Lapkiadó Kft.
- 2009 Nemesbori sorsfordulói. (Órhely a történelem sodrában.) Pozsony: Madách-Posonium.
- 2010 A nagyvilág pitvarai. Egy felvidéki helytörténész és etnográfus vallomásai, tanulmányai, jegyzetei. Pozsony: Madách-Posonium.

CSÁKY KÁROLY – HÁLA JÓZSEF

- 2014 Adalékok Ipolyi Arnold születéséhez és gyermekeihez. *In* Hála József 2014a:98–109, 495–498.

CSEKE PÉTER

- 1976 Víznyugattól vízkeletig. *In* Cseke Péter: Víznyugattól vízkeletig. Riportok. 64–77. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.

CSILLÉRY KLÁRA, K.

- 1981 Sütő család. *In* Magyar néprajzi lexikon. IV. Ortutay Gyula, főszerk. 510–511. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1991 Bútorművesség. *In* Magyar néprajz nyolc kötetben. III. Anyagi kultúra. 2. Kéz- művesség. Domonkos Ottó, főszerk. 482–523. Budapest: Akadémiai Kiadó.

DANKÓ IMRE

- 1982 Vásár. *In Magyar néprajzi lexikon*. 5. Ortutay Gyula, főszerk. 504. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1983 Békés iparának és kereskedelmének néprajza. *In Békés város néprajza*. Dankó Imre, szerk. 543–570. Békés: Békés Város Tanácsa.
- 1991 A magyar vásárok néprajza. *In Magyar néprajz nyolc kötetben*. III. Anyagi kultúra. 2. Kézművesség. Domonkos Ottó, főszerk. 637–726. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 2002 Cserépedények Kötegyánban. *In Dankó Imre: Fragmenta Historica Ethnographica*. Válogatott tanulmányok. 27–40. Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága. /Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei, 55./

DEÁKY ZITA

- 1991 Vásári sokadalom – füvesek, foghúzóok és társaik. *In A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1990–1991*. Fehér György – Pintér János, szerk. 409–420. Budapest: Magyar Mezőgazdasági Múzeum.
- 2004 Felső-magyarországi orvosi iratok. Történeti-néprajzi források a 18–19. századból. Deáky Zita, szerk. Budapest: Györffy István Néprajzi Egyesület.
- 2011 „Jó kis fiúk és leánykák.” A kisgyermekkor történeti néprajza Magyarországon. Budapest: Századvég.

DÉGH LINDA

- 1947 A magyar népi színjáték kutatása. Különnyomat A magyar népkutatás kézikönyvéből. Budapest: Néptudományi Intézet.

DÉVÉNYI ISTVÁN

- 2010 Pajzánkodók. *Heti Válasz* 10(20):66.

DIÓSZEGI LÁSZLÓ

- 2012 A táncházmozgalom története és jelene. *folkMAGazin* 19(2):10–12.

DOMANOVSKY GYÖRGY

- 1981 A magyar nép díszítőművészete. I. Budapest: Akadémiai Kiadó.

DÖMÖTÖR TEKLA

- 1972 Magyar népszokások. Budapest: Corvina Kiadó. /Magyar Népművészet, 6./
- 1977 Magyar népszokások. Második, javított kiadás. Budapest: Corvina Kiadó. /Magyar Népművészet 6./
- 1979a Naptári ünnepek – népi színjátszás. Második kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.

1979b Szokás. Dráma. *In Magyar folklór.* Ortutay Gyula, szerk. 393–412. Budapest: Tankönyvkiadó.

DSUPIN PÁL

2010 Pista bácsi csak olyat tesz, ami illő. *Bors* 11(ápr. 6.):24.

E. P.

2010 Erotikus CD-t ad ki a 91 éves juhász. *Bors* 11(márc. 20.):8.

ECSEDI ISTVÁN

1914 A Hortobágy puszta és élete. Debreczen: Debreczen Szab. Kir. Könyvnyomda-Vállalata.

ÉLESZTŐS LÁSZLÓ, FŐSZERK.

1995 Borbély Sándor. *In Magyar nagylexikon.* IV. 312. Budapest: Akadémiai Kiadó.

EÖTVÖS ALBERT

1890 Nagymási karácsonyi ének. Eötvös Albert, közli. *Kalotaszeg* 1(21):259.

1890–1907 Eötvös Albert levelei Herrmann Antalhoz. 1–11. Herrmann Antal hagyatéka, Szegedi Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár.

ERDÉLY

1892 Jegenyefürdő. *Erdély* 1:48–51.

ERDÉLYI JÁNOS

1846–1848 Népdalok és mondák. I–III. Pest: Kisfaludy-Társaság.

EROSTYÁK ZOLTÁN ANDRÁS

2002 Az utolsó szappanfőző műhely Orosházán. *In A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 23. Szatmári Imre, szerk. 279–297. Békéscsaba: Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága.

ETHNOGRAPHIA

1890a Jegyzőkönyv a Magyarországi Néprajzi Társaság alakuló közgyűléséről. *Ethnographia* 1:42–44.

1890b Jegyzőkönyv a Magyarországi Néprajzi Társaság 1889. évi október 27-én d. e. 10 órakor a m. t. Akadémia Kisfaludy-termében tartott I. rendes közgyűléséről. *Ethnographia* 1:46–47.

- 1890c A Magyarországi Néprajzi Társaság szervezete. *Ethnographia* 1:59–68.
 1890d Uj tagok. *Ethnographia* 1:210.
 1891 „Levente”. *Ethnographia* 2:311.
 1912 A Magyar Néprajzi Társaság tagjegyzéke az 1912. év végén. *Ethnographia* 23:375–388.
 1914a Herman Ottó tiszteletbeli tag halála. *Ethnographia* 25:257.
 1914b Herman Ottó halála. *Ethnographia* 25:347–349.
 1916 Bellosics Bálint (1867–1916). *Ethnographia* 27:248–249.

ÉVKÖNYV ÉS ALMANACH

- 1930 Pályatételre beadott pályamunkák bírálata. A bölcsészettudományi karon. A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja az 1929–1930. tanévről. 304–311. Debrecen.

FÁBOS ERIKA

- 2012 „De hiszen az éneklés gyógyít”. *Vasárnap Reggel* 15(12):7.

FARAGÓ JÓZSEF

- 1990 Nyelvében él a nemzet! Egy szállóige keletkezése. *Helikon* 1(4):8.
 1991 Nyelvében él a nemzet. Egy szállóige keletkezése. *Élet és Irodalom*. 35(39):11.
 1999 A magyar néprajzi oktatás száz éve a kolozsvári egyetemen. *Hitel* 12(7):79–87.

FARKAS JÓZSEF

- 1994 Gunda professzor emlékére. Végrendeletszerű pontossággal tárta fel a régi szatmári népi műveltséget. Napkelet (a KM hétvégi melléklete) 1994. aug. 6.

FEJŐS ZOLTÁN, SZERK.

- 2000 A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest: Néprajzi Múzeum.

FERENCZI IMRE

- 1982 Drávaszögi és szlavóniai népszokások. In Néprajzi tanulmányok. Balassa Iván – Ujváry Zoltán, szerk. 903–942. Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága. /A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei, 39./

FÉSŰ JÓZSEF – HÁLA JÓZSEF, SZERK.

- 2005 Börzsönyvidék. 3. Földtani kutatások eredményei a Börzsönyben. Szob: Börzsöny Múzeum Baráti Köre.
 2014 Börzsönyvidék. 5. A Börzsöny erdői és vizei. Szob: Börzsöny Múzeum Baráti Köre.

FILEP ANTAL

1981 Szeder Fábíán János. *In Magyar néprajzi lexikon. IV. Ortutay Gyula, főszerk. 570.*
Budapest: Akadémiai Kiadó.

FOGARASI KLÁRA

2000 Fényképgyűjtemény. *In Fejős Zoltán 2000:729–776.*

FORRAI IBOLYA

2000 Kéziratgyűjtemény. *In Fejős Zoltán 2000:611–648*

FÖLDES BÉLA

1975 A Lóskay kódex Gergely napi köszöntői. *Ethnographia* 86:603–617.

FÖLDESSY EDINA

2000 Afrika-gyűjtemény. *In Fejős Zoltán 2000:479–509.*

FŐVÁROSI LAPOK

1867 „Magyarországi népszokások”... *Fővárosi Lapok* 4(78):311.

FRIED ISTVÁN

1989 Magyarország nemzetiségei a korai magyar folklórgondolkodásban. *Ethnographia*
100:155–175.

FRISS ÚJSÁG

1914 Meghalt Herman Ottó. *Friss Újság* 19(334):4.

FROMM OTTÓ

1915 Herman Ottó. *Vadászat és Állatvilág* 15(3):17.

FÜLÖP JÓZSEF

1969 100 éves a Magyar Állami Földtani Intézet. *In 100 éves a Magyar Állami Földtani
Intézet. Fülöp József – Tasnádi Kubacska András, szerk. 9–34.* Budapest: Magyar
Állami Földtani Intézet.

GAÁL GYÖRGY

1999 Herrmann Antal, a néprajzoktatás meghonosítója a Ferenc József Tudomány-
egyetemen. *A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője* 9(1–2):6–20.

GERGELY PÁL

1973 Változó és változatlan. Modern népszokások. *Magyarország* 10(49):17.

GLATZ FERENC

1994a Emlékbeszéd Benda Kálmán ravatalánál. *Historia* 16(4):2–5.

1994b Búcsú Benda Kálmántól. Hazafelé jövet, szolgálat közben... *Magyar Nemzet* 57(77):16.

GÖNCZI FERENC

1895 Muraköz és népe. Budapest: Boruth S. Könyvnyomdája.

1901 A néprajzi anyag gyűjtéséről. *Uránia* 2:71–75.

1914a Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár: Szabó Nyomda.

1914b A zalamegyei vendek. Kaposvár: Szabó Lipót Nyomda.

GREGUSS ÁGOST

1863 [Gregus Ágost] A népköltészet ügyében. *Vasárnapi Ujság* 10(36):319.

GRYNAEUSNÉ PAPP EMÍLIA

1963 Bírálólap. Kézirat. In Kirner A. Bertalan 1962. 2. melléklet.

GULYÁS JÓZSEF

1925 Jókai és a népdalok. *Ethnographia* 36:133–148.

GULYÁS PÁL

1941a Borbély György. In Magyar írók élete és munkái. Új sorozat. III. 897–899. Budapest: Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete.

1941b Borbély György. In Magyar írók élete és munkái. Új sorozat. III. 910–911. Budapest: Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete.

GUNDA BÉLA

1935 Egy magyar tudós útja Egyiptomtól az Uralig. *Búvár* 1(9):634–636.

1940 Szlovák népi kapcsolatok a Garam és Ipoly menti magyarsággal. Földrajzi Zsebkönyv, 170–174. Budapest: Magyar Földrajzi Társaság.

1943 Előszó. In Kirner A. Bertalan 1943:7–8.

1986 Pávai-Vajna Ferenc és a néprajz. *Magyar Nemzet* 49(100):4.

1990 A magyar etnikumkutatás múltjából. In Madarassy László 1990:73–81.

1993 Néprajzi gyűjtőúton a Garam és az Ipoly vidékén. In Hála József – Mándli Gyula – Zomborka Márta 1993a:28–39.

GUNDA TAMÁS, ÖSSZEÁLLÍTOTTA

1995 Gunda Béla irodalmi munkássága 1981–1996. *Ethnographia* 106:1037–1052.

GYARMATHY ZSIGÁNÉ

1895 Kalotaszegi lakodalom. *Vasárnapi Ujság* 42(38):625–626.

1896a Bánffy-hunyadi lakodalom *In* Gyarmathy Zsigáné: Tarka képek a kalotaszegi varrottas világából. 63–69, 71, 73, 75, 77, 79, 81, 83. Budapest: Franklin Társulat.

1896b Lakodalom lesz! *Ellenzék* 17(97):1.

2000 Bánffy-hunyadi lakodalom. *In* Gyarmathy Zsigáné: Tarka képek a kalotaszegi varrottas világából. Reprint. 63–69, 71, 73, 75, 77, 79, 81, 83. Budapest: Közok Pro Kalotaszeg Alapítvány.

2006 Bánffyhunyadi lakodalom. *In* Hála József 2006b. 516–524.

2007 Bánffyhunyadi lakodalom. *In* Kalotaszeg. Magyar írók írásai Kalotaszegről, a kalotaszegi emberről. Sas Péter, gyűjtötte, összeállította és szerkesztette. 119–127. Budapest: Noran-Kiadó Kft.

GYÁSZJELENTÉS

1932 [Tordai Ereos Borbély Sándor gyászjelentése]. Vác: Cházár András Egységes Gyógypedagógiai Módszertani Intézmény, Kollégium és Gyermekotthon; Múzeum.

GYÁSZJELENTÉSEK

1914 Herman Ottó gyászjelentései. Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilmtár, FM 835797, 185. tekercs.

GYÖRFFY ISTVÁN

1913 A feketekörös-völgyi magyarság települése. *Földrajzi Közlemények* 41:451–542.

1915 Dél-Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyai negyedfélszáz év óta. *Földrajzi Közlemények* 43:257–293.

GYÜRKY ANTAL

2004 Borászati-szótár. Hasonmás kiadás. Csáky Károly, a kísérotanulmányt írta. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.

HÁLA JÓZSEF

1989 Százéves a Magyar Néprajzi Társaság. [Dokumentumgyűjtemény.] Hála József, összeáll. *Néprajzi Hírek* 18(1–3):1–128.

1991 Néprajzi oktatás a pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemen az 1930-as években. *Néprajzi Hírek* 20(2–3):95–97.

- 1993a Franz Baron von Nopcsa. Anmerkungen zu seiner Familie und seine Beziehungen zu Albanien. Eine Bibliographie. Wien: Geologische Bundesanstalt – Ungarische Geologische Landesanstalt.
- 1993b Jankó János kalotaszegi kutatásai. *In* Jankó János: Kalotaszeg magyar népe. Néprajzi tanulmány. Reprint. Hála József, sajtó alá rendezte. 299–328. Budapest: Néprajzi Múzeum. /Series Historica Ethnographiae, 6./
- 1994 A Nopcsa család, Nopcsa Ferenc és albániai kutatásai. Bibliográfia. *Néprajzi Hírek* 23(1–2):20–47.
- 1995a Dodatky k životopisu Arnolda Ipolyiho. *In* Divičanová, Anna – Krupa, Ondrej, redaktori. *Národopis Slovákov v Maďarsku*. 12. *A Magyarországi Szlovákok Néprajza* 12. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.
- 1995b Egy börszönyi búcsújáró hely: a hont-csitári Kutyika. *In* Hála József: Ásványok, kőzetek, hagyományok. Történeti és néprajzi dolgozatok. 374–383. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet. /Életmód és Tradíció, 7./
- 1998 Gyarmathy Zsigáné: Kalotaszeg. *In* Tápiósági Kalendárium 1998. Hála József, szerk. Hála József, közzéteszi. 58–66. Tápióság: Önkormányzati Hivatal.
- 1999a Herrmann Antal Vác-on. Előzetes közlemény egy készülő tanulmányból. *A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője* 9(1–2):44–60.
- 1999b Szeder Fábrián: Életem. Hála József, közzéteszi. *Néprajzi Hírek* 28(1–4):104–106.
- 2000 Hont krónikása. Csáky Károly köszöntése. *Ethnica* 2(4):131–132.
- 2001 Janoš Janko o etnografiji pomaških Srba. *In* Etnografija Srba u Mađarskoj. 3. Magyarországi Szerbek Néprajza. 3. Rusz Borislav, urednik. 16–27. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság–Szerb Országos Önkormányzat–Szerb Fővárosi Önkormányzat.
- 2002a A magyar néprajz „vándorapostola” városunkban. Herrmann Antal váci évei és kapcsolatai. Zomborka Márta, szerk. Voigt Vilmos, az előszót írta. Vác: Váci Múzeum Egyesület. (Váci Füzetek, 5.)
- 2002b Bevezetés. *In* Hála József 2002a:9–38.
- 2002c Lambrecht Kálmán. *In* Bodó Sándor – Viga Gyula 2002:539–542.
- 2002d Pongrácz Elemér. *In* Bodó Sándor – Viga Gyula 2002:712.
- 2002e Pongrácz Lajos. *In* Bodó Sándor – Viga Gyula 2002:713–714.
- 2003a Hogyan gyűjtöttek elődeink? Néhány fejezet a magyar néprajztudomány történetéből. Paládi-Kovács Attila, az előszót írta. Marosvásárhely: Mentor Kiadó. /A Kriza János Néprajzi Társaság Könyvtára./
- 2003b Mikor született Orbán Balázs? *In* Hála József 2003a:11–15, 233–237.
- 2003c Kalotaszeg reformkori leírása és leírója. *In* Hála József 2003a:17–30, 237–247.
- 2003d Herrmann Antal, a magyar néprajz „vándorapostola”. *In* Hála József 2003a:31–37, 247–253.

- 2003e Gyarmathy Zsigáné munkásságának jelentősége a szerveződő magyar néprajz-tudományban. *In Hála József* 2003a:39–55, 253–267.
- 2003f Jankó János kalotaszegi kutatásai. *In Hála József* 2003a:57–74, 267–275.
- 2003g Herrmann Antal és Jankó János mint turisták. *In Hála József* 2003a:75–87, 276–285.
- 2003h Herrmann Antal és a népi építészet. *In Hála József* 2003a:89–110, 285–289.
- 2003i Herrmann Antal váci évei és kapcsolatai. *In Hála József* 2003a:111–131, 289–306.
- 2003j Pávai-Vajna Ferenc és a néprajz. *In Hála József* 2003a:133–172, 306–312.
- 2003k Báró Nopcsa Ferenc, a természettudós és néprajzkutató. *In Hála József* 2003a:173–198, 313–317.
- 2003l Hogyan gyűjtöttek elődeink? Anekdoták és történetek a magyar néprajztudomány klasszikusairól. *In Hála József* 2003a:199–225, 317–321.
- 2006a Adalékok Herman Ottó és Jankó János kapcsolatához. *In Herman Ottó öröksége. (A Miskolcon 2005. november 8–9-én megrendezett konferencia anyaga.)* Hevesi Attila – Viga Gyula, szerk. 56–76. Miskolc: Herman Ottó Múzeum.
- 2006b „Kalotaszeg vázolata”. Régi írások és képek Kalotaszegről. Hála József, gyűjtötte, válogatta, összeállította és a jegyzeteket írta. Péntek János, az előszót írta. Marosvásárhely: Mentor Kiadó. /Krizsa János Néprajzi Társaság Könyvtára./
- 2006c Adalékok az Ipoly és a Garam menti gyógyforrások és szent kutak ismeretéhez. *In Hála József: Ásványok, kőzetek, emberek. Történeti és néprajzi dolgozatok.* 168–202. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet. /Életmód és Tradíció, 9./
- 2008 Emlékezés Ipolyi Arnoldra. *Gömörország* 9(1):33–35.
- 2010a Pongrácz Lajos és leírása a Baradla-barlangról. *Gömörország* 11(1):19–21.
- 2010b Sportbál Alagon. A néprajz „ágense” a „Magyar Newmarketben”. *Dunakeszi Helytörténeti Szemle* 3(1):14–15.
- 2010c A Népművészet Mestere és a bulvár. Pál István tereskei juhász megalázása. *Néprajzi Hírek* 39(4):83–87.
- 2011 Versényi György, a magyarországi bányászfolklor kutatója. *In Versényi György* 2011:225–241.
- 2012 Látogatóban a Kassák Klubban. *folkMAGazin* 19(6):3–7.
- 2014a Tudósok, kutatók, gyűjtők. Néhány fejezet a magyar néprajztudomány és muzeológia történetéből. Budapest: L'Harmattan Kiadó–MTA BTK Néprajztudományi Intézete. /Documentatio Ethnographica, 30./
- 2014b Ipolyi Arnold és Hont vármegye. *In Hála József* 2014a:66–97, 486–495.
- 2014c Pajor István leírása a palóc „vendégség”-ről 1845-ből. *In Hála József* 2014a:110–127, 498–502.
- 2014d Hőke Lajos néprajzi kutatásai Hont vármegyében az 1860-as években. *In Hála József* 2014a:128–154, 502–507.

- 2014e A mester és két tanítványa. Adatok Herman Ottó, Finta Sándor és Lambrecht Kálmán kapcsolatához. *In Hála József 2014a:174–182, 513–517.*
- 2014f Jankó János a pomázi szerbokról. Etnográfiánk nagy klasszikusának első néprajzi írása. *In Hála József 2014a:183–190, 517–521.*
- 2014g Példaképből – ellenfél, sőt, ellenség. Adatok Herman Ottó és Jankó János kapcsolatához. *In Hála József 2014a:191–205, 521–529.*
- 2014h Hogyan született meg Jankó János „A Balaton-melléki lakosság néprajza” című műve? *In Hála József 2014a:225–235, 536–541.*
- 2014i Néhány adat Jankó János és a Néprajzi Múzeum kapcsolatához. *In Hála József 2014a:236–246, 541–544.*
- 2014j Beszámoló Oroszországból és gratuláció a jó barátoknak. Jankó János két levele Herrmann Antalhoz. *In Hála József 2014a:247–257, 544–548.*
- 2014k Herrmann Antal és a cigányság néprajzi kutatása. *In Hála József 2014a:258–274, 549–554.*
- 2014l Liszt Ferenc, Herrmann Antal és a cigányzene. Avagy miként inspirálta a zseni tévedése az autentikus cigány folklór kutatását? *In Hála József 2014a:275–280, 554–557.*
- 2014m A magyar néprajztudomány két nagy alakja. Adatok Katona Lajos és Herrmann Antal kapcsolatához. *In Hála József 2014a:281–288, 557–559.*
- 2014n Jókai „kigyókövei”. *In Hála József 2014a:289–304, 559–564.*
- 2014o Emlékezés Gyarmathy Zsigánéra, „Kalotaszeg nagyasszonyá”-ra. *In Hála József 2014a:305–313, 564–567.*
- 2014p Versényi György, a magyarországi bányászfolklór kutatója. *In Hála József 2014a:314–323, 567–572.*
- 2014r Pongrácz Elemér és a Honti Múzeum. *In Hála József 2014a:324–334, 572–579.*
- 2014s Semsey Andor, a magyar néprajztudomány mecénása. *In Hála József 2014a:335–348, 579–582.*
- 2014t Még egyszer az ipolysági „kanászhangverseny”-ről. Györffy István és Bartók Béla közös folklórgyűjtése Móra Ferenc novellájában és a valóságban. *In Hála József 2014a:349–354, 582–584.*
- 2014u Lambrecht Kálmán, a magyar malmok kutatója és védelmezője. *In Hála József 2014a:355–369, 584–589.*
- 2014ü Egy matyó menyecske Londonban. Néhány ecsetvonás Torday Emil portréjához. *In Hála József 2014a:370–378, 589–593.*
- 2014v Vajkai Aurél, a népi közlekedés és szállítás kutatója. *In Hála József 2014a:388–393, 597–600.*
- 2014w A Földtani Intézet agyagvizsgálatai és a népikerámia-kutatás. Adatok Kalecsinszky Sándor és Kresz Mária munkásságához. *In Hála József 2014a:394–403, 600–603.*

- 2014x Légifotó, kőolaj és koponyatrófea. Bandat Horst, az úttörő geológus és az amatőr etnológus. *In* Hála József 2014a:379–387, 593–597.
- 2014y Anekdoták és történetek a magyar néprajztudomány köréből. *In* Hála József 2014a:404–470, 603–615.
- 2014z A magyar néprajztudomány Bellosics Bálint működése idején. *In* Bellosics Bálint tiszteletére. Halász Albert, szerk. 29–54. Lendva: Könyvtár.
- 2014A Jókai és a néprajz. *Néprajzi Hírek* 43(3):64–69.
- 2014B Megemlékezések Herman Ottó halálának 100. évfordulóján. *Néprajzi Hírek* 43(3):74–76.
- 2015a „Nagy lélek szállott el közülünk...” Herman Ottó balesete, halála és temetése. *In* Herman Ottó, a polihisztor munkássága, hatása. Konferencia előadások. Vásárhelyi Tamás, szerk. 61–74. Budapest: Független Pedagógiai Intézet.
- 2015b „Nagy lélek szállott el közülünk”. Hermann Ottó halála és halálának 100. évfordulója. *Honismeret* 43(1):3–5.
- 2016a Különös kövek, csodás csontok. Kilenc dolgozat a népi geológia köréből. Hadobás Sándor – Máté György, szerk. Rudabánya: Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány.
- 2016b Jókai „kígyókövei”. *In* Hála József 2016a:11–39.
- 2016c Különleges kövek Kolozsvárott. *In* Hála József 2016a:109–119.
- 2016d „Noé szőlője” Istenmezején. *In* Hála József 2016a:121–153.
- 2017a „Kedves Nagyságos Uram!” Eötvös Albert cigányprímás levelei Herrmann Antalhoz. *In* Cigányok a Kárpát-medencében. Cigány Néprajzi Tanulmányok 17. Bali János, szerk. 10–24. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság–ELTE Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Intézet.
- 2017b Aranyosrákostól Vácig. Adalékok Borbély Sándor néprajzi munkásságához. *In* Aranyhíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére. Jakab Albert Zsolt – Vajda András, szerk. 519–534. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet–Erdélyi Múzeum–Egyesület.

HÁLA JÓZSEF – G. SZABÓ ZOLTÁN

- 2010 „Dudásoknak, kanászoknak közzibül, közzibül...” A dudáról és dudásokról az ipolysági kanászhangverseny századik évfordulója alkalmából. Budapest: Timp Kiadó.

HÁLA JÓZSEF – IFJ. KODOLÁNYI JÁNOS

- 2001 Úton a szibériai atyafiakhoz. Jankó János oroszországi levelei. Hála József – Ifj. Kodolányi János, közreadja. Budapest: L'Harmattan Kiadó–MTA Néprajzi Kutatóintézet. /*Documentatio Ethnographica*, 16./

HÁLA JÓZSEF – KATONA IMRE

- 2014 Pongrácz Lajos és „Ipoly táji” népdalgyűjteménye. *In* Hála József 2014a:33–65, 478–486.
- 2016 Pongrácz Lajos, a népdalgyűjtő. *In* „Hiányzik ma az ő szelleme...” Emlékezés Pongrácz Lajosra, születésének 200. évfordulóján. Hála József – Máté György, szerk. Sztyahula Tamás, az előszót írta. 132–171. Felsőtúr: Felsőtúr Község Önkormányzata.

HÁLA JÓZSEF – LANDGRAF ILDIKÓ

- 2001 Magyarországi bányászmondák. Hadobás Sándor, szerk. Rudabánya: Érc- és Ásványbányászati Múzeum. /Érc- és Ásványbányászati Múzeumi Füzetek, 24–25./ Második kiadás: Uo. 2010.

HÁLA JÓZSEF – MÁNDLI GYULA – ZOMBORKA MÁRTA

- 1993b Előszó. *In* Hála József – Mándli Gyula – Zomborka Márta 1993a:IX–X.

HÁLA JÓZSEF – MÁNDLI GYULA – ZOMBORKA MÁRTA, SZERK.

- 1993a Börzsönyvidék. Történeti és néprajzi tanulmányok. Szob: Érdy János Könyvtár és Információs Központ.

HÁLA JÓZSEF – MÁNDLI GYULA, SZERK.

- 1994 Börzsönyvidék. 2. Tanulmányok. Szob: Érdy János Könyvtár és Információs Központ.

HÁLA JÓZSEF – PALÁDI-KOVÁCS ATTILA

- 2007 Előszó. *In* Ifj. Noszky Jenő 2007:3–7.

HÁLA JÓZSEF – SELMECZI KOVÁCS ATTILA

- 2002 Herrmann Antal. *In* Bodó Sándor – Viga Gyula 2002:372–374.

HÁLA, JÓZSEF – VARGYAS, GÁBOR, EDS.

- 1992 Horst von Bandat, a Hungarian Geologist in Western New Guinea. Budapest: Ethnographical Institute of the Hungarian Academy of Sciences–Hungarian Geological Survey. /Occasional Papers in Anthropology, 4./

HALÁSZ ALBERT

- 2013 Hommage à Bellosics Bálint. Bellosics Bálint mellszobrának avatása alkalmából. Lendva: Könyvtár.

HALMOS BÉLA – HOPPÁL MIHÁLY – HALÁK EMESE, SZERK.

2012 „Meg kell a búzának érni”. A magyar táncművészet 40 éve. Budapest: Hagyományok Háza–Európai Folklor Intézet.

HÁMOR GÉZA

1994 A Magyar Állami Földtani Intézet feladatai, működése és eredményei 1949–1991. *In* 125 éves a Magyar Állami Földtani Intézet. Tanulmányok. Hála József, szerk. 24–36. Budapest: Magyar Állami Földtani Intézet.

HARASZTI SÁNDOR

1997 Nem voltam engedetlen. Tanulmányok, prédikációk. Szigetszentmiklós: Sunsine Publishing House.

HELLER VILMA

1891 „Leány-bucsúztató”. *Kalotaszeg* 2(32):270.

2006 „Leánybúcsúztató”. *In* Hála József 2006b:409–410.

HERCSUTH KÁLMÁN

1897a [H. K.] Az érdekes madár. (Kép a borsodi matyó észjárásról.) *Vác és Vidéke* 1(9):7.

1897b Egy matyó-atyafi kalandos utazása. *Vác és Vidéke* 1(14):6–7.

1897c Felvidéki tótjaink. *Vác és Vidéke* 1(26):3–4.

1897d Felvidéki pásztorélet. *Vác és Vidéke* 1(27):4–5.

HERMAN OTTÓ

1914 A magyarok nagy ősfoglalkozása. A magyar pásztorok nyelvkinccse. Budapest: Királyi Magyar Természettudományi Társulat.

1887–1888 A magyar halászat könyve. I–II. Budapest: Királyi Magyar Természettudományi Társulat.

1892 Kalotaszeg magyar népe. [Könyvismertetés.] *Budapesti Szemle* 70(184):131–148.

1898a Ősfoglalkozások. 1. Halászat. 2. Pásztorélet. *In* Magyarország közigazgatási és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. V. Történelmi kiállítás. Néprajz. Matlekovits Sándor, szerk. Budapest: Pesti Könyvnyomda.

1898b Magyar ősfoglalkozások Párizsban. *Budapesti Napló* 3(243):11.

1909 A magyarok nagy ősfoglalkozása. Előtanulmányok. Budapest: Hornyánszky Nyomda.

1914 A magyarok nagy ősfoglalkozása. A magyar pásztorok nyelvkinccse. Budapest: Hornyánszky Nyomda.

HERMÁNYI DIENES JÓZSEF

- 1943 Nagyenyedi síró Heraklitas és hol mosolygó s hol kacagó Demokritos. Kéziratoss gyűjtemény 1762-ből. György Lajos, bev. és jegyzetekkel ell. Kolozsvár: Minerva.

HERRMANN ANTAL

- 1890a Az egeresi cigányok dalaiból. *Kalotaszeg* 1(1):11–12.
1890b Kalotaszegi cigány népdalok. *Kalotaszeg* 1(2):29–30.
1890c Kalotaszegi cigány népdalok. *Kalotaszeg* 1(3):44–45.
1890d Kalotaszegi cigány népdalok. [15–19.] *Kalotaszeg* 1(4):55.
1890e A nagy tolvaj. Kalotaszegi cigány népmese. *Kalotaszeg* 1(5):67–68.
1890f A kecske és fiai. Kalotaszegi cigány népmese. *Kalotaszeg* 1(5):69.
1890g Kalotaszegi cigány népdalok. *Kalotaszeg* 1(7):91–92.
1890h Kalotaszegi cigány népdalok [25–28.] *Kalotaszeg* 1(9):118.
1890i Kalotaszegi cigány népdalok [29–33.] *Kalotaszeg* 1(15):194–195.
1891a Kalotaszegi cigány népdalok. *Kalotaszeg* 2(3):24.
1891b Kalotaszegi cigány népdalok. *Kalotaszeg* 2(29):245.
1891c Kalotaszegi cigány népdalok. (Eötvös Berczi nagyalmási cigány-primás versei saját bandája tagjaira.) *Kalotaszeg* 2(33):274–275.
1892 [Nonquis] A vidéki sajtó feladata. *A Vidék* 1(17):2–4.
1897a Dr. Hermann Antal levele lapunk szerkesztőjéhez. *Vác és Vidéke* 1(3):5–6.
1897b Újabb néprajzi folyóiratok. *Ethnographia* 8:401–409.
1898 Jókai és a kígyókő. *Ethnographia* 9:324–326.
1903 Egy magyar Faust. *Ethnographia* 14:266–267.
1913 Költők a siketségről. *Magyar Siketnéma-Oktatás* 15(1):7–9.
1915 A siketnémák a költészetben. *Magyar Siketnéma-Oktatás* 17(6–10) 100–101.
1923 Siketnémák a szépirodalomban. *Magyar Siketnéma-Oktatás* 25(11–12):59–60.
1925 A siketség és a némaság Shakespeare műveiben. *Siketnémák és Vakok Oktatásügye* 27(11–12):59–66.

HOHMANN, JOACHIM S.,

- 1999 Märchen und Lieder der Roma. Aus Nachlass des Ethnologen Anton Herrmann (1951–1926). Studien zur Tsiganologie und Folkloristik 26. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien: Peter Gmbh Lang.

HOLMÁR ZOLTÁN

- 2018 150 éves a nyíregyházi Jósza András Múzeum. *Honismeret* 46(6):64–72.

HONTI HÍRLAP

- 1887 Ipolyi Arnold emléke. *Honti Hírlap* 2(13):2.

HÓKE LAJOS

- 1866 Királykútak, csodakútak. (Adatok Hontvármegye ismeretéhez.) I–III. *Fővárosi Lapok* 3(181):730; (182):734; (183):738–739.
1869 Szob és Mária-Nostra. *Fővárosi Lapok* 6(187):746–747.
1890 Palást. (Történeti emlékek.) *Fővárosi Lapok* 27(270):1983–1985.

HUNFALVY PÁL

- 1890 Elnöki megnyitó. *Ethnographia* 1:2–7.

HUNYADI

- 1893 Jegenyefürdőről. *Erdély* 2:255–257.

IDEGH JÁNOS

- 1891 Berczihez. *Jegenyefürdő Értesítője* 1(10):22.

IKVAI NÁNDOR, SZERK.

- 1977 Börzsöny néprajza. *Studia Comitatus* 5. Szentendre: Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága.

IMRÉNÉ KIRÁLY ETELKE, FÖLJEGYEZTE

- 1895 Kalotaszegi lakodalmi mondóka. *Vasárnapi Ujság* 42(38):626–627.

IPOLYI ARNOLD

- 1854 Magyar mythologia. Pest: Heckenast Gusztáv.
2006 A tengeri kisasszony. Ipolyi Arnold kéziratos folklórgyűjteménye egész Magyarországról 1846–1858. Benedek Katalin, közreadja. Budapest: Néprajzi Múzeum. /Magyar Népköltészet Tára, VI., Fontes Musei Ethnographiae – A Néprajzi Múzeum Forráskiadványai, VIII./

JANKÓ JÁNOS

- 1889 Az Szolyon. (Vasárnapi kirándulás.) *Fővárosi Lapok* 26(124):918–919.
1890 Jegénye. (Kalotaszegen.) *Fővárosi Lapok* 27(231):1693–1695.
1892a Kalotaszeg magyar népe. Néprajzi tanulmány. Budapest: Athenaeum Rt.
1892b Jankó János levele Herman Ottóhoz. Kelt: Budapest, 1892. február 12. Magyar Tudomány Akadémia Kézirattár, Ms 262/46.
1892c Jankó János levele Herman Ottóhoz. Kelt: Budapest, 1892. február 21. Magyar Tudomány Akadémia Kézirattár, Ms 262/47.
1892d Jankó János levele Herman Ottóhoz. Kelt: Budapest, 1892. szeptember 3. Magyar Tudomány Akadémia Kézirattár, Ms 262/55.

- 1893 Torda, Aranyosszék és Toroczkó magyar (székely) népe. Budapest: Fritz Nyomda.
- 1896 Adatok a bács-bodrogh megyei sokaczkok néprajzához. *Ethnographia* 7:34–64, 132–165.
- 1898 Az ezredéves országos kiállítás Néprajzi Faluja. In Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. V. Matlekovits Sándor, szerk. 815–949. Budapest: Pesti Könyvnyomda.
- 1900 A magyar halászat eredete. Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása. I. Budapest–Leipzig: Hornyánszky–Hiersemann.
- 1902 A Balaton-melléki lakosság néprajza. A Balaton Tudományos Tanulmányozásának Eredményei. Harmadik kötet. Második rész. Budapest: Hornyánszky.
- 1989 A millenniumi falu. Facsimile. Szemkeő Endre, sajtó alá rendezte és bevezetővel ellátta. Budapest: Néprajzi Múzeum. /Series Historica Ethnographiae, 1./
- 1993 Kalotaszeg magyar népe. Reprint. Hála József, sajtó alá rendezte. Hála József és Vasas Samu, a kísérő tanulmányokat írták. Budapest: Néprajzi Múzeum. /Series Historica Ethnographiae, 6./
- 2000 Utazás Osztyájköldre, 1898. Ifj. Kodolányi János, bevezetéssel ellátta, szövegét gondozta. Csepregi Márta, az osztják szójegyzéket készítette. Budapest: Néprajzi Múzeum. /Series Historica Ethnographiae, 11./
- 2001 Úton a szibériai atyafiakhoz. Jankó János oroszországi levelei. Hála József – Kodolányi János, közreadja. Budapest: L'Harmattan–MTA Néprajzi Kutatóintézet. /Documentatio Ethnographica, 16./
- 2002 Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának kiállításához, 1898. Gráfik Imre – Szemkeő Endre, szerk. Budapest: Néprajzi Múzeum. /Series Historica Ethnographiae, 12./

JANKÓ JÁNOS – SEMAYER VILIBÁRD

- 1900 Válasz Herman Ottó úrnak a „Zichy Jenő gróf Harmadik Ázsiai Utazása” című könyv I. kötetéről írt recensiójára. Függelék: Dr. Semayer Vilibárd válasza Herman Ottó úrnak ugyanazon mű fordítására tett megjegyzéseire. Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvnyomda és Könyvkiadóhivatal.

JEGENYEFÜRDŐ ÉRTESÍTŐJE

- 1891 Jegenyefürdői állandó színház. *Jegenyefürdő Értesítője* 1(1–2):4.

JEGYZŐKÖNYVEK

- 1865–1870 A Kisfaludy Társaság üléseinek jegyzőkönyvei. 1865–1870. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár, ltsz.: Ms 5768.
- 1895–1897 A Kisfaludy Társaság üléseinek jegyzőkönyvei. 1895–1897. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár, ltsz.: Ms 5774.

JÓKAI MÓR

- 1890 Jókai Mór üdvözlő beszéde a társaság alakító közgyűlésén 1889. október 27-én. *Ethnographia* 1:7–9.
- 1898 Ipolyi Arnold. In Jókai Mór: Életemből. Igaz történetek, örök emlékek, humor, utleírás. Jókai Mór Összes Művei. Nemzeti kiadás. XCVI. Életemből. I. 289–291. Budapest: Révay.

JÓSA ANDRÁS

- 1895 Jósa András levele Herman Ottónak. Kelt: Nyíregyháza, 1895. szeptember 13. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár, ltsz.: MS 262/113.
- 1906 Barangolás Németországba és visszaemlékezések. Nyíregyháza: Jóba Nyomda.

JÓSA JOLÁN

- 1934 Dr. Jósa András (1834–1918) és elődei. Miskolc: Ludvig Nyomda.

JUHÁSZ ZOLTÁN

- 2010a Nem kell duda! *Magyar Nemzet* 73(131):40.
- 2010b Az utolsó dudás. Pál István nógrádi pásztor zenei öröksége CD-melléklettel. Budapest: Magyarok Háza.
- 2010c A Népművészet Mestere és a bulvár. Nem kell a duda! *Néprajzi Hírek* 39(4):87–88.
- 2015 Pál István búcsúztatása. *Néprajzi Hírek* 44(2):72–74.

KÁLMÁNY LAJOS

- 1877–1878 Koszorúk az Alföld vad virágaiból. I. Pécskáról való. II. Elegyes. Arad: Aigner L.
- 1881–1882, 1891 Szeged népe. I–III. Arad–Szeged: Réthy Lipót és Fia, Bába Sándor.
- 1914 Hagyományok. I. Mesék és rokonneműek. II. Borbély Mihály mondása után leírta és jegyz. Kálmány Lajos. Vác–Szeged: Első Váci Sajtó–Néphagyományokat-Gyűjtő Társaság.

KALOTASZEG

- 1890 Az utósaizon... *Kalotaszeg* 1(2):32.
- 1891 Jegenyefüldőről. *Kalotaszeg* 2(24):203.

KAPOSI EDIT

- 1947 A néptánckutatás újabb feladatai. *Ethnographia* 58:242–246.

KÁRPÁTI AURÉL

- 1915 [Carpaccio] Herman Ottó. *A Hét* 26(1):8–9.

KATALÓGUS

- 1914 Az „Országos Magyar Ebtenyésztő Egyesület” [...] Budapesten 1914 május 23-án és 24-én a Tattersall fedett csarnokában rendezett Országos Ebkiállítás [...] Katalógusa. Budapest: Országos Magyar Ebtenyésztő Egyesület.

KATALÓGUS

- 1979 A Néprajzi Múzeum Kéziratgyűjteményének katalógusa. I. rész (1–7000). Előtanulmányok A magyarság néprajzához. 5/A. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport–Néprajzi Múzeum.

KATONA IMRE

- 1976 A habán kerámia Magyarországon. Második kiadás. Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata.
- 1984 Habán művészeti emlékek Magyarországon. Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó.

KATONA LAJOS

- 1890 Ethnographia, Ethnologia, Folklore. *Ethnographia* 1:69–87.
- 1894a A magyar népmese irodalma. I. A magyar népmese-gyűjtemények. *Ethnographia* 5:52–66.
- 1894b Jókai, az etnografus. *Hazánk* 1(12):19–20.
- 1896 Mythológiai irányok és módszerek. *Ethnographia* 7:121–132, 272–279.
- 1897 A magyar mythologia irodalma. *Ethnographia* 8:54–73, 266–279.
- 1901 A magyar népmese irodalma. II. A magyar népmeséről szóló irodalom. *Ethnographia* 12:337–343, 433–439.

KELEMEN MIKLÓS

- é. n. Borbély Sándorral foglalkozó irodalom. Internet: <http://unitarius.uw.hu/kelemenmiklos/kelemen-borbely-irodalom.htm>, utolsó letöltés: 2016. 10. 19.

KELEMEN SÁNDOR TOMI

- 2017 Kornya Mihály és családja származástörténete. Szalárd: Theologos Kiadó. /Kornya-könyvek 1./

KEMÉNYFI RÓBERT

- 2005 Pályarajz Kósa Lászlóval – Kósa Lászlóról. In Beszélgetések Kósa Lászlóval. Család – hivatás – tudomány. Keményfi Róbert, szerk. 33–75. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. /Studia Folkloristica et Ethnographica, 48./

KENYERES ÁGNES, FŐSZERK.

1967 Borbély Sándor. *In Magyar életrajzi lexikon. I.* 246. Budapest: Akadémiai Kiadó.

KERÉNYI GYÖRGY, SZERK.

1953 A magyar népzene tára. II. Jeles napok. Budapest: Akadémiai Kiadó.

KEREZSI ÁGNES

2000 Európa-gyűjtemény. *In* Fejős Zoltán 2000:447–477.

KESZEG VILMOS

2004 Aranyosszék népköltészete. Népi szövegek, kontextusok. (Monográfia.) I–II. Marosvásárhely: Mentor Kiadó. /A Kriza János Néprajzi Társaság Könyvtára./

2012 Borbély Sándor aranyosszéki folklórgyűjtése a 19. század végén. A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve. 20. A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások. 205–228. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.

KESZI KOVÁCS LÁSZLÓ

1939a [Kovács László] Néprajzi múzeológia. *Néprajzi Értesítő* 31:261–293.

1939b [Kovács László] Néprajzi múzeológia. Budapest: Néprajzi Múzeum. /A Néprajzi Múzeum Füzetei, 4./

1939c [Kovács László] Tárgyi néprajzi megfigyelések, főleg a gazdálkodás területéről. Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívum, ltsz.: 00001.

1993 Tárgyi néprajzi megfigyelések Drégelypalánkon és Ipolyfödémesen. *In* Hála József – Mándli Gyula – Zomborka Márta 1993a:105–125.

KIRNER A. BERTALAN

1911 A Wagner Makó-féle Főgimnázium különlegességei. Rákospalota: Kirner A. Bertalan.

1913 Bibliából, Bibliáról. Budapest: Kókai.

1914 Haza védelme, Ének, imádság, prédikáció. Budapest: Kókai.

1915a Hősök imádkozzunk a kórházban is. Budapest: Kókai.

1915b Az igazi istentisztelet. (Koszorú – A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság népies kiadványa.) Budapest: Hornyánszky Ny.

1915c Betegápoló lelkész munkája a világháborúban. Budapest: Kókai.

1935a Baptista krónika. Budapest: Kirner Károly Bertalan.

1935b A szobotisti baptisták. Egyháztörténeti jegyzetek. Budapest: Baptista Könyvkereskedés.

1937 A nagylévárdi baptisták. Egyháztörténelmi tanulmány. Budapest: Kirner Károly Bertalan.

- 1938a Baptista nyomokon. Egyháztörténeti tanulmány. Budapest: Kirner A. Bertalan.
- 1938b A Münsteri Mesterek anabaptista csoportja. 1531–1536. Baptista egyháztörténelmi tanulmány. Budapest: Kirner A. Bertalan.
- 1940 Fischer András baptista vértanú felsőmagyarországi pályája 1523–1540. Budapest: „Magvető” Könyvkereskedés.
- 1942 Budapesti baptista kódexek Kirner-féle elnevezésben. A Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem könyvtárában. Békés: Kirner A. Bertalan.
- 1943 Habán motívumok a magyar népművészetben. Néprajztörténelem-kutató könyv. Nagyvárad: „Petőfi” Nyomda.
- 1949 Kornya Mihály krónikája. Néprajzi és egyháztörténeti emlékek. Békés: Kirner A. Bertalan.
- 1955a A Békési vásár 1897. Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum, ltsz.: 9636.
- 1955b Kirner A. Bertalan levele K. Kovács Péterhez. Kelt: Békés, 1955. febr. 16. *In* Kirner A. Bertalan 1955a. 2. sz. melléklet.
- 1955c Kirner A. Bertalan levele K. Kovács Péterhez. Kelt: Békés, 1955. okt. 4. *In* Kirner A. Bertalan 1955a. 6. sz. melléklet.
- 1955d Fejfa motívumok. Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum, ltsz.: 9635.
- 1956 Békési baptista kronológia. Kézirat. Magyarországi Baptista Egyház Levéltára, Budapest.
- 1958 A békési vásár a múlt század végén. *A Néprajzi Múzeum Adattárának Értesítője* 1957–58(1–4):112–120.
- 1959 Kirner A. Bertalan levele dr. Újszászy Kálmánhoz. Kelt: 1959. Kirner-hagyaték. Dunakeszi Református Egyházközség Irattára, 1955–1961. doboz.
- 1961a Békési vásározók 1888–1914. Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum, ltsz.: 12914.
- 1961b Kirner A. Bertalan levele Morvay Péterhez. Kelt: Gödöllő, 1961. szept. 14. *In* Kirner A. Bertalan 1961a. 3. sz. melléklet.
- 1962 Fejfák között. Száz falu temetőjében. Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum, ltsz.: 13507.
- 1964a A békési vásár. Dankó Imre. szerk. Gyula: Erkel Ferenc Múzeum. /A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai, 55–57./
- 1964b Békési dedósok 1887–1890. Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum, ltsz.: 13901.
- 1965 Kornya Mihály krónikája. Néprajzi és egyháztörténelmi emlékek. Második kiadás. New York: Ballai Balla György.
- 1990 Kornya Mihály krónikája. Néprajzi és egyháztörténeti emlékek. Harmadik kiadás. Budapest: Fortin László.
- 1994 Békési dedósok (1887–1890). B. Szűcs Irén, sajtó alá rendezte. Békés: Békési Jantyik Mátyás Múzeum. /Békési Téka, 9./

- 2002 A békési vásár. Második kiadás. Békés: Békés Város Önkormányzata.
2009 Viața misionarului Mihaly Kornya. Havas, Péter, translator. București: Editura biselicilor crestine baptiste din Romania.

KIRNER A. BERTALAN – MÁRTON LÁSZLÓ

- 2002 Fejfák között száz falu temetőjében. Temetkezési szokások Békésen. B. Szűcs Irén, sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta. Békés: Jantyk Máttyás Múzeum. /Békési Téka, 20./

KISS ÁRON

- 1891 Magyar gyermekjáték-gyűjtemény. Budapest: Hornyánszky.

KISS ESZTER VERONIKA

- 2015 Az utolsó dudás. *Magyar Nemzet* 78(56):32.

KISS LAJOS

- 1814–1916 A hódmezővásárhelyi tálasság. *Néprajzi Értesítő* 15:248–270.; 16:51–75.; 17:72–92.

KISS LAJOS

- 1978 Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest: Akadémiai Kiadó.

KISS ZOLTÁN

- 2007 Kik a baptisták és mióta léteznek a Kárpát-medencében? *In* Népi vallásosság a Kárpát-medencében. 7/I. Konferencia Sepsiszentgyörgyön, 2005. szeptember. S. Lackovits Emőke – Szőcsné Gazda Emőke, szerk. 311–320. Sepsiszentgyörgy–Veszprém: Székely Nemzeti Múzeum–Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság.

KLTE–HÍREK

- 1994 Megemlékezések Gunda Béla temetésén. *KLTE–Hírek* 1(11):2–6.

KOCZUBA JÓZSEF

- 2010 Gombák a Börzsönyben. Fésű József – Koczuba József, szerk. Börzsönyvidék. 4. Szob: Börzsöny Múzeum Baráti Köre.

KOCSI MÁRTA – CSOMOR LAJOS

- 1982 Festett bútorok a Székelyföldön. Budapest: Népművelési Propaganda Iroda.

KODÁLY ZOLTÁN

- 1905 Mátyásföldi gyűjtés. *Ethnographia* 16:300–305.
1906 A magyar népdal strófa-szerkezete. Budapest: Franklin.
1909 Zoborvidéki népszokások. *Ethnographia* 20:29–36, 112–121, 245–247.
1917 Ötfokú hangsor a magyar népzeneben. *Zenei Szemle* 1:15–16, 117–119, 152–154, 249–252.

KÓMÁR ÉVA – NÉMETH ZSUZSA

- 2006 Könyvek. In „Egy ember, akit még eddig nem ismertünk”. A Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai-gyűjteményének katalógusa. Könyvtára. E. Csorba Csilla, szerk. 35–151. Budapest: Magyar Irodalmi Múzeum.

KÓNYA ÁDÁM

- 1977 Florileui Sütő Béla. Sütő Béla virágai. In *Mesteri populari. Népi mesterek*. Seres András, szerk. 73–91. Sepsiszentgyörgy: Kovászna Megye Művelődési és Szociálista Nevelési Bizottsága.

KÓS KÁROLY

- 1994 Gunda Bélára emlékezem. *Művelődés* 46(10):37–38.

KÓS KÁROLY, DR.

- 1972 A vargyasi festett bútor. Kolozsvár: Dacia Könyvkiadó.

KÓSA LÁSZLÓ

- 1964 A békési „magyarság néprajza”. In Kirner A. Bertalan 1964a:3–6.
1974 Néprajzi kutatások Békés megyében. *Békési Élet*. 9(3):476–499.
1980 A magyarság néprajza. In *Magyar néprajzi lexikon*. III. Ortutay Gyula, főszerk. 499–500. Budapest: Akadémiai Kiadó.
1989a A magyar néprajz tudománytörténete. Budapest: Gondolat Kiadó.
1989b A Magyar Néprajzi Társaság százéves története (1889–1989). Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.
2001 A magyar néprajz tudománytörténete. Budapest: Osiris.
2003 A „kis Európa” gondolat a magyar néprajzban. In Kósa László 2003: Nemesek, polgárok, parasztok. Néprajzi, történeti antropológiai és művelődéstörténeti tanulmányok. 7–25. Budapest: Osiris.
2009 Ortutay Gyula naplója. *Valóság* 52(11):107–112.
2010 Ortutay Gyula naplója. *Valóság* 53(6):104–109.

KÓSA LÁSZLÓ – FILEP ANTAL

1975 A magyar nép táji-történeti tagolódása. Budapest: Akadémiai Kiadó.

KÓSA LÁSZLÓ – SZEMERKÉNYI ÁGNES

1973 Apáról fiúra. Néprajzi kalauz. Budapest: Móra Kiadó. /Természetbúvárok könyvespolca./

KOVÁCS ISTVÁN

1936 A habán kerámia. *Békehírnök* 42(44):326–327.

KOVÁCS PÉTER, K.

1955a Bírálólap. Kézirat. *In* Kirner A. Bertalan 1955a. 1. sz. melléklet.

1955b K. Kovács Péter levele Kirner A. Bertalanhoz. Kelt: Budapest, 1955. szept. 1. *In* Kirner A. Bertalan 1955a. 3. sz. melléklet.

1960 [Feljegyzés az EA 2. sz. anyagáról]. Kézirat. A következő feliratú dossziében. Gunda Béla: Néprajzi megfigyelések. Honti palóc népterület. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum, ltsz.: 00002.

KÖNCZEI CSONGOR

2005 Az aranyosszéki tánckultúráról, mint egy lehetséges táncdialektusról. *Művelődés* 58(10):13–16.

2011 A kalotaszegi cigányzenészek társadalmi és kulturális hálózatáról. Kolozsvár: BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék–Krizsa János Néprajzi Társaság. /Krizsa Könyvek 36./

KÓVÁRY LÁSZLÓ

1853 A kalotaszegi magyar nép Erdélyben. *In* Magyarország és Erdély képekben. II. Kubinyi Ferenc – Vahot Imre, kiadják és szerkesztik. 135–137. Pest: Emich Gusztáv Könyvnyomdája.

1867 [Név nélkül] Kalotaszegi házassági szokások. *In* Réső Ensel Sándor: Magyarországi népszokások. 170–174. Pesten: Emich Gusztáv m. akad. nyomdász.

1985a A kalotaszegi magyar nép Erdélyben. *In* Magyarország és Erdély képekben. II. Reprint. Kollin Ferenc, szerkesztette. Kósa László, az utószót írta. Kubinyi Ferenc – Vahot Imre, kiadják és szerkesztik. 135–137. Budapest: Állami Könyvterjesztő Vállalat.

1985b A kalotaszegi magyar nép Erdélyben. *In* Magyar tájak néprajzi felfedezői. Paládi-Kovács Attila, válogatta, szerkesztette, az életrajzokat és a bevezető tanulmányt írta. 375–381. Budapest: Gondolat. /A Magyar Néprajz Klasszikusai./

2006 A kalotaszegi magyar nép Erdélyben. *In* Hála József 2006b:61–66.

KRENEDITS FERENC

- 1896 Babonák. *Vác és Vidéke* 1 (Mutatványszám):5–6.
1897a Rege „Göd”-ről. *Vác és Vidéke* 1(4):5–6.
1897b A hónapok jelentősége a babonás emberek tudatában. *Vác és Vidéke* 1(5):4–6.
1897c [K.] Mikor a gólya jön. *Vác és Vidéke* 1(6):4–5.
1897d A gyermekre vonatkozó babonák. *Vác és Vidéke* 1(7):5–7.

KRESZ MÁRIA

- 1968 A magyar népművészet felfedezése. (Az európai népművészet felfedezésének 100 éves évfordulójára.) *Ethnographia* 79:1–36.
1972 Illusztrációk az erdélyi fazekasság történetéhez különös tekintettel a késő-habán kerámiára. *Ethnographia* 83:219–249.
1991 Agyagművesség. In Magyar néprajz nyolc kötetben, III. Anyagi kultúra. 2. Kéz-
művesség. Domonkos Ottó, főszerk. 524–600. Budapest: Akadémiai Kiadó.

KULCSÁR PÉTERNÉ

- 1971 Ballosics Bálint levelei Herrmann Antalhoz. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve
1.:175–183. Trogmayer Ottó, szerk. Szeged: Móra Ferenc Múzeum.

KÜRTI LÁSZLÓ

- 2012 Idő, terep és leírás: Kalotaszeg kutatói és a lakodalmak összehasonlítása. In A nép-
rajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások. A Kriza János Néprajzi
Társaság Évkönyve 20. György V. Imola – Keszeg Vilmos – Tekei Erika, szerk.
299–328. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.

LAMBRECHT KÁLMÁN

- 1911 A magyar szélmalom. Budapest: Hornyánszky.
1914 A magyar malmok könyve. Történeti anyag. Budapest: Franklin.
1915 Herman Ottó. *Barlangkutatás* 3(1):1–28.
1916 Herman Ottó, az ethnographus. *Ethnographia* 27:16–36.
1920 Herman Ottó. Az utolsó magyar polihisztor élete és kora. Budapest: Bíró Miklós.
1926 A cigánytudós ravatalánál. Herrmann Antal halálára. *Magyarság* 7(87):9.
1989 A hetvenéves Herrmann Antal. *Néprajzi Hírek* 18(1–3):91–95. Eredeti megjelenés:
Magyar Helikon II. 1921(17–18):1040–1043.
é. n. [1934] Herman Ottó élete. Budapest: Magyar könyvbarátok.

LANDGRAF ILDIKÓ

2011 A magyar folklorisztika tudománytörténete. A folklorisztika önálló tudomány-szakká válása (1890–1920). *In* Magyar néprajz nyolc kötetben. I. 1. Táj, nép, történelem. Paládi-Kovács Attila, főszerk. 158–174. Budapest: Akadémiai Kiadó.

LÁSZLÓ FERENC

2009 Könyv. Felfelé a lejtőn. Ortutay Gyula: Napló I. 1938–1954. Magyar Narancs online (https://m.magynarancs.hu/zene2/konyv_-_felfele_a_lejton_-_ortutay_gyula_naplo_i_1938-1954-71977, utolsó letöltés: 2009. 08. 13.)

LÁZÁR ISTVÁN

1899 Alsófehér vármegye magyar népe. Nagy-Enyed: Cirner és Lingner Nyomda.

LÁZÁR ISTVÁN

1986 Herman Ottó. *In* Lázár István: Világlátók. Régi magyar utazók antológiája. 185–194. Budapest: Móra.

LELTÁRKÖNYV

1981–1988 Leltárkönyv. Néprajzi Múzeum, Könyvtár. 1981. március 2. – 1988. április 21. C 46. 801–D 53.530.

LENKEI JÚLIA

2010 Egy asszony a háttérben. Ortutay Gyula: Napló. Criticai Lapok online (<https://www.criticailapok.hu/23-2005/37974-egy-asszony-a-hatterben>, utolsó letöltés: 2019. 12. 12.)

LESKÓ LÁSZLÓ

1973 Magyar népszokások. Dömötör Tekla könyve. *Somogyi Néplap* 29(37):5.

LIPTAY PÁL

1868 A salgótarjáni kőszéntermelés. *Magyarország és a Nagy Világ* 6(39):465, 467.

LISZKA JÓZSEF

1994 „Kései sirató...”. (Mégkéssett sorok két tételben. Barabás Jenő és Gunda Béla halálára.) *A Hét* 39(42):10.

2010 Ortutay Gyula: Napló... *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 12(3)154–159.

LISZT FERENC

- 1859 [Liszt, Franz] Bohémiens et de leur musique en Hongrie. Paris: Librairie Nouvelle.
1861 A cigányokról és a cigány zenéről Magyarországon. Pest: Heckenast Gusztáv.

LUKÁCS LÁSZLÓ

- 1994a Gunda Béla (1911–1994). *Hungarológiai Értesítő* 13(1–2):315–316.
1994b Gunda Béla sírjánál. *Honismeret* 22(6):83–84.
1994c Néprajzi gyűjtőúton Gunda Bélával a Nagy-Sárréten. *Fejér Megyei Hírlap* 50(272):12.
1995a Búcsúbeszéd Gunda Béla sírjánál. *Ethnographia* 106:292–293.
1995b Gunda Béla (1911–1994). *Ethnographia* 106:1025–1033.

MADARASSY LÁSZLÓ

- 1912 Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon. Budapest: Kertész Nyomda.
1990 Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon. Reprint. Hála József, sajtó alá rendezte. Sztrinkó István, a kísérő tanulmányt írta. Budapest: Néprajzi Múzeum. /Series Historica Ethnographiae, 2./

MADZAGFALVI HÍRMONDÓ

- 2001 „Dedósok” felvonulása a városban. *Madzagfalvi Hírmondó – A Városházi Krónika* (Békés Város Önkormányzati Híradója) különkiadása 4(13):4.
2002 A békési vársár. *Madzagfalvi Hírmondó – A Városházi Krónika* (Békés Város Önkormányzati Híradója) különkiadása 5(15):1.

MAGYAR ESTILAP

- 1914 Herman Ottó halála. *Magyar Estilap* 21(297):2.

MAGYAR HÍRLAP

- 1914 Herman Ottó meghalt. *Magyar Hírlap* 24(331):2–3.

MAGYAR IDŐK

- 2019 Nappali udvarlásra nincs idő. *Magyar Idők*, magyaridok.hu/lugas/nappali-udvarlásra-nincs-ido-3866975, utolsó letöltés: 2019. 02. 02.

MAGYAR KÖNYVBARÁTOK DIARIUMA

- 1934 A legnemzetibb tudomány legmagyarabb könyve. *Magyar Könyvbarátok Diariuma* 4(3–4):53–57.

MAGYAR PAIZS

1916 A süket-néma oktatásról... *Magyar Paizs* 17(20):1–2.

MAGYAR SIKETNÉMA-OKTATÁS

1916 Borbély Sándor jubileuma. *Magyar Siketnéma-Oktatás* 17(1–3):24–53.

MAGYAR ZOLTÁN

2015 Tizenöt éves a Magyar Népművészet Tára. *Néprajzi Hírek* 44(2):45–47.

MAGYARORSZÁG

1914a Herman Ottó balesete. *Magyarország* 21(323):10.

1914b Herman Ottó temetése. *Magyarország* 21(335)9.

MALONYAY DEZSŐ

1907–1922 A magyar nép művészete. I–V. Budapest: Franklin.

MÁNDOKI LÁSZLÓ

1974 Az aradi vértanúk nótájának kérdéséhez. *In* Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 14–15. Mándoki László, szerk. 207–230. Pécs: Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága.

MANGA JÁNOS

1968 Magyar duda – magyar dudások a XIX–XX. században. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* 1. Ortutay Gyula, szerk. 127–186. Budapest: Akadémiai Kiadó.

MARGÓCSY JÓZSEF

2002 A civil Jósa. A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 44. Németh Péter, főszerk. 363–380. Nyíregyháza: Jósa András Múzeum.

MARKÓ LÁSZLÓ, FŐSZERK.

2001 Borbély Sándor. *In* Új magyar életrajzi lexikon. I. 851–852. Budapest: Magyar Könyvklub.

MARTIN GYÖRGY

1990 Magyar táncdialektusok. *In* Magyar néprajz nyolc kötetben. Folklór. 2. Népzene, néptánc, népi játék. Dömötör Tekla, főszerk. 390–451. Budapest: Akadémiai Kiadó

MĂRTINAȘ, DUMITRU

1985 Origenea ceangăilor din Moldova. București: Editura Științifică și Enciclopedică.

1987 L'origine dei cattolici di Moldavia. Padua: EMP.

MÁTÉ GYÖRGY

2012 Beszélgetés Stoller Antallal, a Honvéd Együttes koreográfusával a táncművelésről. *Néprajzi Hírek* 41(4):72–75.

MÁTHÉ JÁNOS

1978 Egy magángazda székely falu életéről. In Változó valóság – szociográfiai tanulmányok. Imreh István, szerk. 199–214. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.

2004 A magyarhermányi református egyházközség története. Demeter László, szerk. Barót: Gaál Mózes Közművelődési Egyesület.

2008 Magyarhermány kronológiája (1944–1964). László Márton, közreadta. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó.

MÁTHÉ JÁNOS, ID.

1984 Magyarhermányi népszokások, játékok és babonák. In Folklor, életrend, tudománytörténet. Tanulmányok Dömötör Tekla 70. születésnapjára. Balázs Géza – Hála József, szerk. 194–202. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.

MEGYEI TÜKÖR

1970 Háromszögű körkérdés. *Megyei Tükör* 3(214):6–7.

MÉL

1969 Magyar életrajzi lexikon. II. Kenyeres Ágnes, főszerk. Budapest: Akadémiai Kiadó.

MEREI GRACZA GYÖRGY

1842 Kalotaszeg. Kijavítás és potlék e' vidék vázolatához. *Hon és Külföld* II. félév (57):225–227; (58):229–232; (59):233–236; (60):237–240; (61):241–244.

M. Gy.

1856 Kalotaszeg vidéke, és magyar népe. *Vasárnapi Ujság* 3(17):143–144.

2006 Kalotaszeg vidéke, és magyar népe. In Hála József 2006b:68–72.

MIKLÓS ÖDÖN

1903 Magyarország és társországai az 1900-ik évi párisi Nemzetközi Kiállításon. Budapest: Athenaeum.

MNÉPRL

1977–1982 Magyar néprajzi lexikon. I–V. Ortutay Gyula, főszerk. Budapest: Akadémiai Kiadó.

MNL

2002 Magyar nagylexikon. XV. Bagi Valéria et al., szerk. Budapest: Magyar Nagylexikon Kiadó.

MÓRICZ PÁL

1915 [M. P.] Herman Ottó. *Új Nemzedék* 2(1):5–6.

1927 A rejtelmes Alföld. Elbeszélések, rajzok. 234. Tahitótótfalu: a szerző kiadása.

MÓRITZ VALÉRIA

1976 Váci lexikon. Kézirat. Tragor Ignác Múzeum, Vác, ltsz.: 937–76.

MORVAY JUDIT

1961 Bírálólap. Kézirat. In Kirner A. Bertalan 1961. 1. sz. melléklet.

MORVAY PÉTER

2010 Réső Ensel és Orbán Balázs „forrásai” és „felhasználói”. Szélgjegyzetek egy néprajzi tanulmány filológiai tájékozottságához és megbízhatóságához. In Morvay Péter: A táj- és népkutatás szolgálatában. Halász Péter, szerk. 293–300. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.

MUNKÁCSI BERNÁT

1904 Jókai Mór 1825–1904. *Ethnographia* 15:193–195.

NÁDAS PÉTER

2010 Kifutó élet – Ortutay Gyula szimptomatikus jelentőségű naplóiról. Magyar Narancs online (https://magyarnarancs.hu/konyv/kifuto_elet_-_ortutay_gyula_szimptomatikus_jelentosegu_naploirool-75196#, utolsó letöltés: 2010. 12. 16.)

NAGY ÁGOTA, W.

2000 „...Az időt okosan használni...” Szeder Fábián OSB 1784–1859. Budapest: Magyar Mezőgazdasági Múzeum–Osiris.

NAGY ÁGOTA, WOHLNÉ

1999 Szeder Fábián, az ember. *Néprajzi Hírek* 28(1–4):106–108.

NAGY GÁBOR

2005 Ördögmuzsika. A dudáról, utolsó magyar játékosáról, Pál Istvánról. Kézirat, szakdolgozat. Szegedi Tudományegyetem, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.

NAGY IBOLYA, Cs.

1994 Jelek és kultúrák. Egy néprajztudós halálára. *Új Magyarország* 4(185):7.

NAGY JANKA TEODÓRA

1994 Grábóc és Medina különösen a szívéhez nőtt. *Tolnai Népművelés* 5(192):5.

NAGY JENŐ

1994 Gunda Béla (1911–1994). *Erdélyi Múzeum* 56(3–4):82–86.

NAGY PÉTER, SZERK.

1927 Emlék-füzet a siketnémák Váci Királyi Országos Intézete 125 éves fennállásának ünnepe alkalmára. Vác: Kapisztrán Nyomda.

NEFELEJTS

1867 „Magyarországi népszokások”. *Nefelejts* 9(15):184.

NÉMETH GYÖRGY

2012 Mi a táncház? Válság és kilábalás – részletek egy készülő könyvből. *folkMAGazin* 19(1):10–12.

NEMZET

1887 Hol született Ipolyi? *Nemzet* (Reggeli kiadás, melléklet) 6(1639)1.

NÉPLAP

1915 Herman Ottó meghalt. *Néplap* 22(1):11–12.

NÉPRAJZI HÍREK

1989a Tudomány, irodalom. A néprajzi társaság... *Néprajzi Hírek* 18(1–3):35. Eredeti megjelenés: *Pesti Napló* 1889(294):5.

1989b Egyletek és intézetek. A magyarországi néprajzi társaság... *Néprajzi Hírek* 18(1–3):35. Eredeti megjelenés: *Pesti Hírlap* 1889(295):6.

1989c A magyarországi néprajzi társaság alakuló közgyűlése. *Néprajzi Hírek* 18(1–3):53–55. Eredeti megjelenés: *Egyetértés* 1889(297):2.

- 1989d A magyarországi néprajzi társaság alakuló közgyűlése. *Néprajzi Hírek* 18(1–3): 56–59. Eredeti megjelenés: *Vasárnapi Újság* 1889. 45. sz. 735–736.
- 1992 Magyar Néprajzkutatók Tanácskozása. Vác, 1992. május 9–10. Emlékeztető. *Néprajzi Hírek* 21(1–4):56–60.
- 1993 Magyar Néprajzkutatók Tanácskozása. Veszprém, 1993. május 7–9. Emlékeztető. *Néprajzi Hírek* 22(3–4):35–38.
- 1994 A Magyar Néprajzkutatók IV. Tanácskozása. Csongrád, 1994. április 28–29. Emlékeztető. *Néprajzi Hírek* 23(3–4):65–66.

NÉPSZAVA

- 1914 Herman Ottót elütötte egy kocsi. *Népszava* 42(343):5.

NÉVPONT

- 2014 Haberern Jonathán Pál. Internet: <http://www.nevpont.hu/view/7662>, utolsó leltöltés: 2019. 12. 12.

NOPCSA, FRANZ BARON

- 1925 Albanien. Bauten, Trachten und Geräte Nordalbaniens. Berlin–Leipzig: Walter de Gruyter.

NOSZKY JENŐ

- 1931 Salgótarján és barnaszénbányászata, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra. Kézirat, földrajzi szakdolgozat. Debreceni Egyetem, Egyetemi és Nemzeti Könyvtár.
- 1940a A Cserháthegység földtani viszonyai. Budapest: Stádium. /Magyar Tájak Földtani Leírása, 3./
- 1940b Vándorlások Palócföldön. (Földtani, földrajzi, néprajzi vázlatok.) Budapest: Athenaeum.

NOSZKY JENŐ, IFJ.

- 1934 Adatok az északi Bakony krétaképződményeinek ismeretéhez. *Földtani Közlöny* 64:99–136.
- 2007 Salgótarján és barnaszén-bányászata, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra. Hadobás Sándor – Hála József – Máté György, szerk. Hála József – Paládi-Kovács Attila, az előszót írta. Balogh Kálmán, a kísézőtanulmányt írta. Rudabánya: Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány.

NOVÁK FERENC

- 2012 „Múzeum-táncház”. Az újjáépített forrászegi táncház felavatása és Korniss Péter állandó kiállításának megnyitója. *folkMAGazin* 19(5):12–13.

NOVÁK JÓZSEF

- 2019 http://www.zsoltaros.com/zsoltar_hang/?=1053, utolsó letöltés: 2019. 01. 11.

NUSZBAUMNÉ TÓTH MÁRIA MAGDOLNA

- 2010 In memoriam Kirner A. Bertalan (1884–1973). II. rész. *Béke hírnök* 104(16):124.

OLOSZ KATALIN

- 2005 Lektorai vélemény. 17/2005. Hála József: „Kalataszeg vázolata”. Régi írások és képek Kalotaszegről. Kézirat. Kelt: Marosvásárhely, 2005. július 30. Másolat a szerző archívumában.
- 2014 Népköltészeti gyűjtések Erdélyben a néprajz önálló tudományterületté válásának időszakában (1889–1914). Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22. Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák. Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia, szerk. 16–39. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.

ORBÁN BALÁZS

- 1868–1873 A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeai szempontból. I–VI. Pest – Budapest: Ráth.
- 1889 Torda város és környéke. Budapest: Pesti Nyomda.
- 1971 Székelyföld képekben. Sütő András, az előszót írta. Erdélyi Lajos, a bevezető tanulmányt írta. Bukarest: Kriterion.
- 1993 Összes fényképe a Székelyföldről. Szerk. és a bibliográfiát összeállította: Kolta Magdolna. Erdélyi Lajos, a bevezető tanulmányt írta. Budapest: Balassi Kiadó–Magyar Fotográfiai Múzeum.
- 2000 Kiadatlan fényképei. Bíró Gábor – Zepezcaner Jenő, szerk. Székelyudvarhely: Haáz Rezső Alapítvány.

ORTUTAY GYULA

- 1937 A magyarság néprajza. *Magyar Könyvbarátok Diáriuma* 7(1–2):78–80.
- 1940 Kis magyar néprajz. Budapest: Egyetemi Nyomda.
- 2009–2010 Napló. I–III. Markó László, szerk. Budapest: Alexandra Kiadó.

PÁCZAI MIHÁLY

- 1897 Erdélyből. Utleírás. *Vác és Vidéke* 1(37):4; (38):4–6; (39):3–5.

PAJOR ISTVÁN

- 1845 Falusi vendégség. *Életképek* 1:177–183.
- 1858 [Csalomjai] Balassa-Gyarmat. Táj- és néprajz. *Szépirodalmi Közlöny* (55–29): 1317–1318; (56–30):1341–1343.
- 1859a [Csalomjai] Költemények. Balassagyarmaton: Kék László Ny.
- 1859b [Csalomjai] A palócz népfajról. *Magyar Sajtó* 5(5):18.
- 1865 [Csalomjai (Pajor István)] A megátkozott szőlőhegy. (Néprege.) *Képes-Ujság* 1(20):636–640.
- 1891 Pro-memoria. (Ipolyi Arnold leveleinek a M. Történelmi Társulat szept. 3-iki ülésén történt bemutatása alkalmából.) *Századok* 25:590–595.
- 1897a [Csalomjai-Pajor István] Tarka bokréta. Régibb és újabb költői dolgozatok (1860–1897). Balassa-Gyarmat: B.-Gyarmati Könyvny.
- 1897b [Csalomjai-Pajor István] Emlékek és rajzok a 48 előtti jó világból. B.-Gyarmat: Balassa-Gyarmati Könyvnyomda RT.

PÁL JÓZSEF

- 2017 Felvilágosodás és romantika, avagy nyelvében él a nemzet. *Magyar Idők* 3(265):11.

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA

- 1973 Szállítás málhás lovakkal a Gömör-Tornai karsztvidéken. *Ethnographia* 86:549–558.
- 1980 Karoskosár. In Magyar néprajzi lexikon. III. Ortutay Gyula, főszerk. 82. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 1993 Jankó Jánosról – száz év múltán. *Ethnographia* 104:289–308.
- 1999 Herrmann Antal a magyar néprajz intézményesüléséért. *A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője* 9(1–2):31–36.
- 2002 Néprajzi feladatok, vállalkozások és az Akadémia (1929–1967). In Paládi-Kovács Attila: Tárgyunk az időben. Néprajzi kihívások és válaszok. 41–53. Debrecen: Ethnica.
- 2003 A magyar parasztság kerekcses járműveinek történeti és táji rendszerezéséhez (1973). In Paládi Kovács Attila: Szekerek, szánok, fogatok a Kárpát-medencében. 7–40. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum.
- 2007 Egy európai etnológus Erdélyből. Viski Károly. *Rálátás* 8(4):11–22.
- 2011a A magyar etnográfia tudománytörténete. In Magyar néprajz nyolc kötetben. I. 1. Táj, nép, történelem. Paládi-Kovács Attila, főszerk. 39–125. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 2011b Felföld. In Magyar néprajz nyolc kötetben. Táj, nép, történelem. I. 1. Paládi-Kovács Attila, főszerk. 679–787. Budapest: Akadémiai Kiadó.

PÁVAI ISTVÁN

- 2000 Népzenei gyűjtemény. *In* Fejős Zoltán 2000:813–851.
2012 Táncház a néphagyományban. *folkMAGazin* 19(2):14–17.

PÁVAI-VAJNA FERENC

- 1905 [P. V. F.] Néphit Attila sírjáról. *Közérdek* 24(68):1.
1907a [Pávay V. Ferenc] Oláhlapádi babonák és népies gyógy módok. *Ethnographia* 18:215–221, 294–299, 354–359.
1907b [Pávay V. Ferenc] Szénégetés Nagyenyed vidékén. *Néprajzi Értesítő* 8:292–294.
1907c [Pávay V. Ferenc] Erdélyi vízszűrő. *Néprajzi Értesítő* 8:294–295.
1908a [Pávay V. Ferenc] Mészégetés Nyírmezőn és Felsőorbón. *Néprajzi Értesítő* 9:198–203.
1908b [Pávay V. Ferenc] Oláh népszokások Oláhlapádon. Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum, ltsz.: 3688.
1909 Ősegszerű szállítási mód Erdélyben. *Néprajzi Értesítő* 10:240–241.

PELLE JÁNOS

- 2010 Ortutay Gyula, a helyezkedés nagymestere. *Heti Világgazdaság* online (https://hvg.hu/velemeney/20100617_ortutay_naplo, utolsó letöltés: 2010. 06. 17.)

PENTSY JÓZSEF – SZENTGYÖRGYI LAJOS

- 1891 Kalotaszegi varrottas-album. Régi hímzés-minták gyűjteménye. Kolozsvár: a szerzők kiadása.

PESOVÁR FERENC

- 1960 Táncmesterek a szatmári falvakban. Tánctudományi Tanulmányok 1959–1960. Dienes Gedeon – Morvay Péter, szerk. 309–332. Budapest: Magyar Táncművészek Szövetsége Tudományos Bizottsága.
1990 Tánccélet és táncos szokások. *In* Magyar néprajz nyolc kötetben. Folklor. 2. Népzene, néptánc, népi játék. Dömötör Tekla, főszerk. 195–250. Budapest: Akadémiai Kiadó.
é. n. A magyar nép tánccélete. Tánctanulás, táncalkalmak, táncrendezés. Budapest: Népművelési Propaganda Iroda. /Néptáncpedagógusok Kiskönyvtára./

PESTI HÍRLAP

- 1910 (Herman Ottó balesete.) *Pesti Hírlap* 32(38):14.
1914a (Herman Ottó balesete.) *Pesti Hírlap* 36(318):11.
1914b Herman Ottó meghalt. *Pesti Hírlap* 36(329):9–10.

- 1914c Halálozás. *Pesti Hírlap* 36(331):12–13.
1925 A három királyok. *Pesti Hírlap* 47(4):4–5.

PESTI NAPLÓ

- 1910 Herman Ottó balesete. *Pesti Napló* 61(38):11.
1914a Az idő. *Pesti Napló* 65(317):9.
1914b Hermann Ottó balesete. *Pesti Napló* 65(317):9.
1914c Herman Ottó 1835–1914. *Pesti Napló* 65(329):5.
1914d Herman Ottó a ravatalon. *Pesti Napló* 65(330):9.
1914e Herman Ottó temetése. *Pesti Napló* 65(331):8.

PÉTER LÁSZLÓ

- 2009 Csapnivaló jegyzetek. *Élet és Irodalom* 53(39):15.
2010 A napló elmélete és gyakorlata. Ortutay Gyula naplójának második kötete. Kortárs online (<https://www.kortaronline.hu/archivum/2010/03/a-naplo-elmelete-es-gyakorlata.html>, utolsó letöltés: 2019. 12. 12.)

PÓCS ÉVA, CS.

- 1965 A karácsonyi vacsora és a karácsonyi asztal hiedelemköre. *Néprajzi Közlemények* X. 3–4. sz. Budapest: Néprajzi Múzeum–MTA Néprajzi Kutatócsoport.

PONGRÁCZ ELEMÉR, SZERK.

- 1902 A Honti Múzeum képes katalógusa. Ipolyság: Neumann Nyomda.

PONGRÁCZ LAJOS

- 1842 [Név nélkül] A „Kelet Népe” felnyitotta szemeit, egy nyugotfinak. Pesten: Heckenast Gusztáv.
1845 Hont megyei Ipoly táji népdalok. Kézirat. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár, ltsz.: *Irodalom* 8. r. 206/65. Az Erdélyi-féle gyűjtemény 65. darabja.
1885 Szondi-Album. Drégeli emlék-lapok. A Szondi-kápolna felavatása alkalmából 1885. Esztergom: a szerző kiadása.
1886 Vázlata a Hontmegyei Kaszinó ötven éves történetének. Budapest: Athenaeum R. Társ. Könyvnyomdája.
1890–1891 Kivonatok Hontvármegye jegyzőkönyveiből 1848–1849- és 1861-ről. I–II. Selmeczbánya–Ipolyság: Vörös Ferenc.
1898 Szemlvények egy régi vármegyei táblabírónak hátrahagyott dolgozataiból. Budapest: Budapesti Hírlap Nyomda.

POZSONY FERENC

- 1994 Húsvéti határkerülés Felsőháromszéken és történeti előzményei Erdélyben. *In* Néprajzi tanulmányok Ikvai Nándor emlékére. II. Novák László, szerk. 399–406. Szentendre: Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága. /*Studia Comitatus*, 24./

RADNÓTI SÁNDOR

- 2009 Egy tudós-politikus. *Revizor online* – A kritikai portál (<https://revizoronline.com/hu/cikk/1881/ortutay-gyula-naplo-1-1938-1954/>, utolsó letöltés: 2009. 11. 10.)
- 2010 Egy politikus-tudós. *Revizor online* – A kritikai portál (<https://revizoronline.com/hu/cikk/2431/ortutay-gyula-naplo-2-3-1955-1966;-1967-1977/>, utolsó letöltés: 2010. 06. 20.)

RÉSŐ ENSEL SÁNDOR

- 1861–1893 A helynevek magyarázója. 1–4. füzet. Pest–Budapest: a szerző kiadása.
- 1866 Magyarországi népszokások. Pesten: Kugler Adolf.
- 1866–1885 Réső Ensel Sándor ügyvéd naplója 1866–1885. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, ltsz.: Duod. Hung. 16.
- 1867 Magyarországi népszokások. Pesten: Emich Gusztáv.
- 2000 Magyarországi népszokások. Verebélyi Kincső, szerk. és az utószót írta. Losonczy Júlia, a szerkesztésben közreműködött. Budapest: Osiris Kiadó.
- 2006 Magyarországi népszokások. II. Verebélyi Kincső, szerk. és az előszót írta. Gáspár Kinga és Siklósi Szilvia, a szerkesztésben közreműködött. Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék.
- é. n. Adatok Réső Ensel Sándor volt megyei ügyész és ügyvéd Életrajzából. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, ltsz.: Quart. Hung. 4340.

ROMÁN JÁNOS

- 1959 A habánok Sárospatakon. Sárospatak: Rákóczi Múzeum. /A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei, 17./

RÓNAY LÁSZLÓ

- 2010 Az író és az írás erkölce, erkölcstelensége. *Ortutay Gyula: Napló I.* (1938–1994). *Kortárs online* (http://epa.oszk.hu/00300/00381/00182/EPA00381_kortars_2013_06_17842.htm, utolsó letöltés: 2019. 12. 12.) 2010. márc.

SÁGI JÁNOS

- 1904 Néprajzi kincseink gyűjtése. Keszthely: Balatoni Múzeum-Egyesület.

SÁNDOR ISTVÁN

- 1964 Bíráló lap. Kézirat. *In* Kirner A. Bertalan 1964b. 1. sz. melléklet.
1988 Anekdota. *In* Magyar néprajz nyolc kötetben. Folklór. 1. Magyar népköltészet. Vargyas Lajos, főszerk. 167–212. Budapest: Akadémiai Kiadó.

SÁRKÁNY MIHÁLY

- 2000 A társadalomnéprajzi kutatás hazai története. *In* Magyar néprajz nyolc kötetben. VIII. Társadalom. Paládi-Kovács Attila, főszerk. 29–66. Budapest: Akadémiai Kiadó.

SEBESTYÉN GYULA

- 1902a Regős-énekek. Magyar Népköltési Gyűjtemény. IV. Budapest: Athenaeum.
1902b A regősök. Magyar Népköltési Gyűjtemény. V. Budapest: Athenaeum.
1904–1905 A magyar honfoglalás mondái. I–II. Budapest: Kisfaludy-Társaság.
1906 [Dr. S. Gy.] Résző Ensel Sándor előkészülete a „Népszokások” II. kötetéhez. *Ethnographia* 17:219–229.
1914 Négy emlékirat a hazai néphagyomány emlékeinek országos gyűjtése tárgyában. Budapest: F. F. Magyar Osztálya.

SEBŐ FERENC

- 2006 Vikár Bála népzenei gyűjteménye. Budapest: Hagyományok Háza.

SELMECZI KOVÁCS ATTILA

- 1989 A Néprajzi Múzeum története. *In* Selmeczi Kovács Attila – Szabó László 1989:7–27.

SELMECZI KOVÁCS ATTILA – SZABÓ LÁSZLÓ, SZERK.

- 1989 Néprajz a magyar múzeumokban. Budapest–Szolnok: Néprajzi Múzeum–Szolnok Megyei Múzeumi Igazgatóság.

SEMAYER VILIBÁLD

- 1897 Adatok a bácsbodrog-megyei sakácok ethnographiájához. *Ethnographia* 8:299–311.
1902 Képes kalauz az EKE múzeumában. Kolozsvár: Erdélyi Kárpát Egyesület.
1903 A magyarság antropologiai típusai. *Néprajzi Értesítő*. 4:81–118.
1904 Útmutató a nagybányai városi múzeum gyűjteményéhez. Budapest: Athenaeum.

SIKETNÉMÁK ÉS VAKOK OKTATÁSÜGYE

- 1925 Borbély Sándor. *Siketnémák és Vakok Oktatásügye* 27(1–3):1–6.

SIKETNÉMÁK KÖZLÖNYE

1916 Huszonöt év. *Siketnémák Közlönye* 16(3):18–25.

SIRISAKA ANDOR, SZERK.

1891 Magyar közmondások könyve. Válogatott magyar közmondások, példabeszédek, szólásmódok betürendes gyűjteménye. Péccsett: a szerző kiadása.

SOLYMÁR JÓZSEF

2010 Hogy volt, hogy nem volt. Tutus a leghiúbb politikus. *Tempevölgy* 7:92–96.

SOLYMOSSY SÁNDOR

1901 Úti rajzok. Képek Boszniából, Horvátországból és Dalmáciából. Budapest: Pesti Könyvnyomda.

1925 Jókai és a magyar nép. *Ethnographia* 36:1–15.

SOMOGYI BARNABÁS

1973 Búcsú a krónikástól. (Kirner bácsi hazament.) *Béke hírnök* 17(17–18):74.

SOÓS ANTAL

1867 Rövid ismertetés a kalotaszegi népéletből. *Székely Néplap* 2(46):287–288; (47):290–291; (48):293–296; (49):299–300; (50):303–304; (52):312.

2006 Rövid ismertetés a kalotaszegi népéletből. *In* Hála József 2006b:88–109.

2009 Rövid ismertetés a kalotaszegi népéletből. *In* Szabó Sámuel 2009:269–287.

STRAUSZ ADOLF

1881–1882 Bosnyák föld és népe. I–II. Budapest: Tettey.

1888 A Balkán-félsziget. Macedonia, Észak-Albánia, Montenegro. Tanulmányút 1885-ben. Budapest: Márkus Nyomda.

1892 Bolgár népköltési gyűjtemény. I–II. Budapest: Révay.

1897 Bolgár néphit. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.

1898 Bosznia és Hercegovina gazdasági és néprajzi leírása. Budapest: Wodianer Nyomda.

SÜRGÖNY

1866 „A magyar népszokások”... *Sürgöny* 6(107):[3.]

SÜTŐ ANDRÁS

1978 Nagyenyedi fügevirág. Esszék, tünődések. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

SYLVESTER LAJOS

1969 Máthé János másik élete. *Megyei Tükör* 2(69):8, 10.

1970 Portré helyett. *Megyei Tükör* 3(181):4.

SZABÓ ISTVÁN, Cs.

2002 Adatok a Kőrös-vidék lótenyésztésének történeti-néprajzi ismeretéhez. In A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 23. Szatmári Imre, szerk. 407–458. Békéscsaba: Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága.

SZABÓ KÁROLY

1963 Az irodalomtörténet nógrádi aprószentjei. Palócföld. Nógrádi írók és művészek antológiája. Salgótarján: Nógrád Megyei Tanács VB. Művelődésügyi Osztálya.

SZABÓ LÁSZLÓ

1994 Meghalt Gunda Béla akadémikus. *Új Néplap* 5(181):8.

SZABÓ SÁMUEL

2009 Erdélyi néphagyományok 1863–1884. Olosz Katalin, Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórt hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közreadja. Budapest–Marosvásárhely: Európai Folklor Intézet–Mentor Kiadó.

SZABÓ ZOLTÁN

é. n. [1938] Cifra nyomorúság. A Cserhát, Mátra, Bükk földje és népe. Budapest: Cserépfalvi.

SZALAY OLGA

2007 A népdal Bartók és Kodály kutatási szemléletében. *Néprajzi Látóhatár* 16(3–4): 39–59.

SZATMÁRI MÓR

1914 Herman Ottó. *Magyarország* 21(333):5–6.

SZEBENI OLIVÉR

1983 A baptista hittestvéri közösség élén 1933–1951. In Csontokba zárt tűz. Dr. Somogyi Imre (Emericus) élete és munkája. Somogyi Barnabás, szerk. 151–169. Budapest: Magyarországi Baptista Egyház.

SZEDER FÁBIÁN

- 1819 A' Palóczok. *Tudományos Gyűjtemény* 1819(6):26–46.
1821 A' Palóczokról eredetekre, és Pannóniába való jövedelekre nézve. *Tudományos Gyűjtemény* 1821(11):63–71.
1835a A' Palóczokról. *Tudományos Gyűjtemény* 1835(2):3–41.
1835b Életem. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár, ltsz.: K 1232/51.
2005 A' Palóczokról. Hasonmás kiadás. Dunaszerdahely: Lilium Aurum Könyvkiadó.

SZÉKELY OKLEVÉLTÁR

- 1934 Székely oklevéltár 1219–1776. Barabás Samu, közléteszi. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

SZEMERKÉNYI ÁGNES

- 2011 A magyar folklorisztika tudománytörténete. A magyar folklorisztika tudományos megalapozása (1848–1890). In Magyar néprajz nyolc kötetben. I. 1. Táj, nép, történelem. Paládi-Kovács Attila, főszerk. 142–158. Budapest: Akadémiai Kiadó.

SZENDREI JÁNOS

- 1886–1911 Miskolcz város története és egyetemes helyirata. I–V. Miskolcz: Miskolcz Város Közönsége.

SZENDREY ZSIGMOND

- 1919 Népbabonák Jókai műveiben. *Ethnographia* 30:115–127.
1924 Nagyszalontai gyűjtés. Kodály Zoltán közreműködésével. Magyar Népköltési Gyűjtemény. XIV. Budapest: Kisfaludy-Társaság.
1925 Jókai az etnográfus. *Ethnographia* 36:130–133.

SZENTGYÖRGYI GUSZTÁV

- 1927 25 év története 1902–1927. In Nagy Péter 1927:20–41.

SZIGETI JENŐ

- 1973 Protestáns népi olvasmányok a XIX. században az Alföldön. (Pápai Páriz Imre „Keskeny út”-jának baptista kiadása.) *Ethnographia* 86:332–341.
1990 A protestáns kiségházak népi vallásossága. In Magyar néprajz nyolc kötetben. Folklor. 3. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Dömötör Tekla, főszerk. 482–497. Budapest: Akadémiai Kiadó.
2002 A dél-alföldi protestáns paraszteklézsziolák válsága a XIX. század végén. *Néprajzi Látóhatár* 11(1–4):199–207.

- 2004 A protestáns népi vallásosság XIX. századi válsága. *In* Népi vallásosság a Kárpát-medencében 6/I. Konferencia Pápán, 2002. június. S. Lackovits Emőke – Mészáros Veronika, szerk. 175–181. Veszprém: Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság.
- 2007 Az újprotestáns egyházak kialakulása a XIX. században Erdélyben és a Partiumban. *In* Népi vallásosság a Kárpát-medencében. 7/I. Konferencia Sepsiszentgyörgyön, 2005. szeptember. S. Lackovits Emőke – Szőcsné Gazda Enikő, szerk. 301–310. Sepsiszentgyörgy–Veszprém: Székely Nemzeti Múzeum–Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság.

SZILÁGYI MIKLÓS

- 2010 Szakmai és politikai folklór. *Kalligram* 19(nov.):95–99.
- 2017 Száz éve született és ötven éve halt meg Babus Jolán. *Néprajzi Hírek* 46(2):40–42.

SZILÁGYI ZSÓFIA

- 2011 Derék öregúr? Ortutay Gyula: Napló III. 1967–1977. *Élet és Irodalom* online (<https://www.es.hu/cikk/2010-05-09/szilagyi-zsofia/derek-oregur-.html>, utolsó letöltés: 2011. 06. 24.) 2011. jún. 24.

SZINNYEI JÓZSEF

- 1891–1914 Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Budapest: Hornyánszky Viktor.

SZŐLŐSI KATALIN

- 2002 Jósa András. *In* Magyar múzeumi arcképcsarnok. Bodó Sándor – Viga Gyula, főszerk. 427–428. Budapest: Pulszky Társaság–Tarsoly Kiadó.

SZŰCS IRÉN, B.

- 1994 Előszó. *In* Kirner A. Bertalan 1994:3–6.
- 2002a [Szűcs Irén, Baligáné] Szikszay Sándor mézeskalácsos mester emlékanyaga a békési múzeumban. *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 23. Szatmári Imre, szerk. 299–314. Békéscsaba: Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága.
- 2002b Előszó. *In* Kirner A. Bertalan – Márton László 2002:3–5.

TAGÁNYI KÁROLY

- 1894 A földközösség története Magyarországon. Budapest: Hazánk Nyomda.
- 1919 A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. I. A családjog és öröklési jog. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.

TARI LUJZA

1982 Hangszeres népzene kutatásunk első szakasza. *Ethnographia* 93:573–585.

TARJÁN TAMÁS

2009 Mozzanatok és perspektíva. *Könyvhét* 13(17–18):427.

TASNÁDI KUBACSKA ANDRÁS

1972 A Magyar Állami Földtani Intézet halottai 1970-ben. A Magyar Állami Földtani Intézet évi jelentése az 1970. évről. 13–17. Budapest.

TÁTRAI ZSUZSANNA

- 1988 Délszláv szokásleírások Réső Ensel Sándor múlt századi gyűjteményében. *In* III. Magyar–Jugoszláv Folklor Konferencia. Budapest, 1987. november 2–3. Kiss Mária, szerk. 151–154. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport. /Folklor és Tradíció, V./
- 1990 Jeles napok – ünnepi szokások. *In* Magyar néprajz nyolc kötetben. Folklor. 3. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Dömötör Tekla, főszerk. 102–264. Budapest: Akadémiai Kiadó.

TÉGLÁSI ERCSI JÓZSEF

- 1836 Útazások nemes Torda vármegye vécsi járásában. *Nemzeti Társalkodó* I. félév (7):97–106; (8):113–118; (9):129–140.
- 1837 Útazások, nemes Torda vármegye alsó kerületének nevezetesebb járosaiban. *Nemzeti Társalkodó* I. félév (19):289–300; (20):305–316; (21):321–326; (22):335–345; II. félév (4):59–64; (5):65–80; (6):81–96.
- 1842a Kalataszeg vázolata. *Hon és Külföld* I. félév 22–23:85–91.
- 1842b Felelet a' Kalataszeg vázolatára irtt kijavító és potló bírálatra. *Hon és Külföld* II. félév 79:313–316; 80:317–320.
- 1844 [Ercsei József] Nemes Tordamegye florája. Kolozsvár: Kir. Lyc. Ny.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

- 1915a Herman Ottó gyász jelenítése. *Természettudományi Közlöny* 47:1.
- 1915b Herman Ottó temetése. *Természettudományi Közlöny* 47:65.

THIRRING GUSZTÁV

1903 Dr. Jankó János emlékezete. *Földrajzi Közlemények* 31:165–184.

TISZA ISTVÁN

- 1914 Tisza István levele Kirner A. Bertalanhoz. Kelt: Budapest, 1914. augusztus 27. Örökletét 1869–1948. 1. cs. 4. Kirner Bertalan iratai 1904–1948. Sárospataki Református Kollégium Levéltára, Sárospatak.

TISZÁNTÚL

- 1914 Dr. Herrmann Antal. *Tiszántúl* 20(7):2–3.

TOMPA ERNŐ

- 1970 Krónika. *Megyei Tükör* 3(206):3.

TORDAY BORBÉLY PÁL

- 1966 Tordai Ereos Borbély Sándor életéből naplója alapján és életéhez cikkek és szemlények alapján. Kézirat. Vác: Cházár András Egységes Gyógypedagógiai Módszertani Intézmény, Kollégium és Gyermekotthon, Múzeum.

ÚJ HÍREK

- 1914a Herman Ottó balesete. A nagy tudós nyilatkozata. *Új Hírek* 13(302):2.
1914b Herman Ottó meghalt 1835–1914. *Új Hírek* 13(312):2.
1914c Herman Ottó temetése. *Új Hírek* 13(313):2.

ÚJ LAP

- 1914 Herman Ottó meghalt. *Új Lap* 13(314):3.

UJVÁRY ZOLTÁN

- 1985 Vásári szórakoztatók, vándor mulattatók és a vásárt megjelenítő népi játékok. *In* Árucseré és migráció. A Tokajban 1985. október 28–29-én megrendezett tanácskozás anyaga. Szabadfalvi József – Viga Gyula, szerk. 29–38. Miskolc: Herman Ottó Múzeum. /A Miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai, 18./
1990 Palóc dramatikus népszokások és maszkos játékok. *In* Ujváry Zoltán: Folklor írások. Szabadfalvi József – Veres László, szerk. 65–97. Miskolc: Herman Ottó Múzeum.
1994 In memoriam Gunda Béla (1911–1994). *Múzeumi Kurír* 66:75–80.
1995 Gunda Béla 1911–1994. *Magyar Tudomány* 40(2):220–223.
2007a Kultusz, színháték, hiedelem. *In* Ujváry Zoltán: Játék és maszk. Dramatikus népszokások. I. Játékok és maszkok jeles napokon. 199–368. Miskolc: Herman Ottó Múzeum.
2007b Jeles napok, babonás napok. Versényi György, 1852–1918. *In* Ujváry Zoltán: Magyar folklórtörténet. I. 371–391. Debrecen: Debreceni Egyetem.

ÚMÉL

2004 Új magyar életrajzi lexikon. V. Markó László, főszerk. Budapest: Magyar Könyvklub.

UNGVÁRI TAMÁS

2009 Elveszett nemzedék. *Élet és Irodalom* 53(34):17.

2010 Kis magyar néprajz. Ortutay Gyula titkos naplójának újabb kötete. *Élet és Irodalom* online (<https://www.es.hu/cikk/2010-01-24/ungvari-tamas/kis-magyar-nep-rajz.html>, utolsó letöltés: 2010. 01. 22.) 2010. jan. 22.

UNGVÁRY KRISZTIÁN

2010 Morális menedék. *Holmi* 22(7):112–116.

UNITÁRIUS ÉRTESÍTŐ

1932 Borbély Sándor. *Unitárius Értesítő* 11(20):11.

VÁCI HÍRLAP

1932 Borbély Sándor halála. *Váci Hírlap* 46(93):2.

VÁCZ ÉS VIDÉKE

1897 Kinai babona. *Vác és Vidéke* 1(10):5.

VADAY JÓZSEF, SZERK.

1896 Magyar tanférfiak és tanítónők ezredéves albuma. Emlékmű Magyarország ezeréves fennállása korszakában a nevelésügy terén működő egyének köréből. Békéscsaba: „Corvina” Nyomda.

VARGA ISTVÁN JÓZSEF

2015 Az Alag–Dunakeszi református egyház alapító lelkésze, Kirner A. Bertalan. *Dunakeszi Helytörténeti Szemle* 8(2):2–5; (3):2–5.

VARGA KLÁRA

2010a Abcúg TV2! *Magyar Nemzet* 73(128):15.

2010b Pál István bácsi rövid fellépése. *Magyar Nemzet* 73(131):14

2010c Nem mondhatunk le a méltóságról. *Magyar Nemzet* 73(142):14.

VARGA LAJOS MÁRTON

- 2009 Egy értelmiségi hat éve. *Népszabadság* online (https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Nepszabadsag_2009_10/?query=Egy%20%C3%A9rtelmis%C3%A9gi%20hat%20%C3%A9ve&pg=30&layout=s, utolsó letöltés: 2019. 12. 12.) 2009. okt. 2.

VARGHA LÁSZLÓ

- 1974 Viski Károly (1883–1945). *Ethnographia* 85:172–187.

VARGYAS GÁBOR

- 2000 Óceánia-gyűjtemény. *In* Fejős Zoltán 2000:553–593.

VASÁRNAPI UJSÁG

- 1887 Herman Ottó. *Vasárnapi Ujság* 34(15):241–243.
1915 Herman Ottóról. *Vasárnapi Ujság* 52(1):12.

VASAS SAMU

- 1993 Száz év múltán. *In* Jankó János: Kalotaszeg magyar népe. Néprajzi tanulmány. Reprint. Hála József, sajtó alá rendezte. 329–348. Budapest: Néprajzi Múzeum. / Series Historica Ethnographiae, 6./

Verebélyi Kincső

- 1998 Néphit szövegek. Magyar Népköltési Gyűjtemény XIX. Verebélyi Kincső, szerk. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.
2000 Réső Ensel Sándor és a népszokáskutatás Magyarországon. *In* Réső Ensel Sándor 2000:363–374.
2006 Népszokások kettős tükörben. *In* Réső Ensel Sándor 2006:9–12.
2012 Néprajzi csoportok – interetnikus kapcsolatok – etnicitás. Néprajz – muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Viga Gyula tiszteletére. Tóth Arnold, szerk. 272–289. Miskolc: BAZ Megyei Múzeumi Igazgatóság–Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet.

VERES LÁSZLÓ, SZERK.

- 2003 Miskolc története 6 kötetben. Miskolc város története. IV/1.–IV/2. 1848-tól 1918-ig. Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár–Herman Ottó Múzeum.

VERSÉNYI GYÖRGY

- 1880 A bányavidéki néphagyományok gyűjtéséről. (Elmondott a körmöcbányai magyar egyesület 1880 március 28-án tartott estéjén.) *In* Versényi György: *Beszédek*. 43–76. Losonc: Róth Nyomda.

- 1890 A bányarémről. *Ethnographia* 1:335–345.
- 1892 Babonás napok. A körmöczbányai M. K. Állami Főreáliskola huszonkettedik évi Értesítője 1891/92:3–45.
- 1894 Virágnylás. [Vers.] *Lányok Lapja* 20(1):3.
- 2011 Bányák, bányászok, hagyományok. Válogatott tanulmányok és költemények. Hadobás Sándor – Hála József, szerk. Hála József, összeállította, a bevezetést és a kísérőtanulmányt írta. Paládi-Kovács Attila, az előszót írta. Rudabánya: Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány.

VIKÁR BÉLA

- 1905 Somogy megye népköltése. Magyar Népköltési Gyűjtemény. VI. Budapest: Kisfaludy-Társaság.

VILÁG

- 1914a Herman Ottó balesete. *Világ* 5(319):9.
- 1914b Herman Ottó állapota. *Világ* 5(320):9.
- 1914c Herman Ottó halála. *Világ* 5(330):6.
- 1914d Herman Ottó halála. *Világ* 5(331):10.
- 1914e Herman Ottó temetése. *Világ* 5(332):9.

VINCZE FERENC

- 1904 Lakodalmi ünnep a kalotaszegi népnél. In Vincze Ferenc: Paedagogiai dolgozatok és alkalmi közlemények, paedagogiai esetek, s szépirodalmi dolgozatok. Kolozsvár: Gombos Nyomda.
- 2006 Lakodalmi ünnep a kalotaszegi népnél. In Hála József 2006b:524–528.

VISKI KÁROLY

- 1919 Arany népe. Arany tárgyi néprajzának vázlatja. Nagyvárad: Sonnenfeld Nyomda.

VITÉZ SOMOGYVÁRY GYULA

- 1935 Herman Ottó szanyi bábujától a Gyöngyös Bokrétaig. *Búvár* 1(6):368–370.

VOIGT VILMOS

- 1995 Two Hundred Years of Teaching Folklore at a Hungarian University. *Artes Populares* 16–17(1):92–102.
- 1999 Egy klasszikus, egy ismeretlen, sok megoldatlan feladat. Száz éve lett egyetemi tanár Herrmann Antal Kolozsvárott. *A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője* 9(1–2):21–30.
- 2005 Magyar folklór szöveggyűjtemény. I. Voigt Vilmos, szerk. Budapest: Osiris.

WILHELM GÁBOR

2000 Ázsia-gyűjtemény. *In* Fejős Zoltán 2000:511–551.

WINKLER SÁNDOR

1927 25 év statisztikája. *In* Nagy Péter 1927:58–64.

WLISLOCKI HENRIK

1890a A halál előjelei a kalotaszegi néphitben. *Kalotaszeg* 1(2):28–29.

1890b Az újszülött a kalotaszegi néphitben. *Kalotaszeg* 1(4):53–54.

1891 Wlislócki Herrmannhoz. [Vers]. *Jegenyefürdő Értesítője* 1(5):11.

ZELNIK JÓZSEF

2012a Nomád nemzedék. Reprint. Budapest: Magyar Művészeti Akadémia.

2012b Negyven év után. Budapest: Magyar Művészeti Akadémia.

ZILAHY GYÖRGY

1888 [Zilahy György] Lakodalmi versek. *Magyar Nyelvőr* 17(10):472–475.

2006 [Zilahy György] Lakodalmi versek. *In* Hála József 2006b:259–264.

ZSIGMOND GYŐZŐ

1994 Népi kozmogónia és égitestmagyarázás a mezőségi Magyarországon. *Ethnographia* 105:541–565.

A közölt dolgozatok eredeti megjelenési helye

A magyar néprajztudomány Bellosics Bálint működése idején (Rövid áttekintés)

Bellosics Bálint tiszteletére. Halász Albert, szerk. 29–54. Lendva: Lendvai Könyvtár, 2014.

Plágium, hibák, tévedések Kritikai és önkritikai megjegyzések kalotaszegi házasságizokás-leírásokhoz

Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére. Jakab Albert Zsolt – Kinda István, szerk. 115–124. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság – Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Székely Nemzeti Múzeum, 2015.

Ifj. Noszky Jenő könyve a salgótarjáni barnaszénbányászat néprajzáról

Előszó. In: Ifj. Noszky Jenő: Salgótarján és barnaszén-bányászata, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra. Hadobás Sándor – Hála József – Máté György, szerk. 3–7. Rudabánya: Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány, 2007. Társszerző: Paládi-Kovács Attila.

EA 1. és EA 2., azaz Keszi Kovács László és Gunda Béla Ipoly és Garam menti gyűjtéseiről

Néprajzi Hírek 2013. 42(4):35–39.

*Egy tudománytörténeti jelentőségű konferencia
A Magyar Néprajzkutatók tanácskozása 1991-ben*

E dolgozat az alábbi két írás összevonásából született: Jegyzőkönyv – a Györffy István Néprajzi Egyesület alakuló ülése, 1991. Néprajzi Látóhatár 2006. 15(3–4):5–25.; Magyar Néprajzkutatók Tanácskozása. Budapest, 1991. május 18–19. Emlékeztető. Néprajzi Hírek 1991. 20(2–3):80–81.

Ortutay Gyula naplójának fogadtatása

Néprajzi Hírek 2011. 40(2):105–123.

Adalékok Szeder Fábián életrajzához

Kétszázötvenöt évvel ezelőtt született Szeder Fábián. Néprajzi Hírek 1999. 28(1–4): 104–106.

*Mikor jelent meg Réső Ensel Sándor „Magyarországi népszokások”
című klasszikus műve?
Jegyzetek az első népszokásgyűjteményről és szerzőjéről*

Aranymadár. Tanulmányok Tánczos Vilmos tiszteletére. Jakab Albert Zsolt – Peti Lebel, szerk. 811–821. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2019.

Jókai és a néprajz

Néprajzi Hírek 2014. 43(3):64–69.

*„Kedves Nagyságos Uram!”
Eötvös Albert cigányprímás levelei Herrmann Antalhoz*

Cigány világok a Kárpát-medencében. Cigány néprajzi tanulmányok 17. Bali János, szerk. 10–24. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság – Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Intézet, 2017.

*Aranyosrákostól Vácig
Adalékok Borbély Sándor néprajzi munkásságához*

Aranyhíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére. Jakab Albert Zsolt – Vajda András, szerk. 519–534. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2017.

Herman Ottó és Jósza András közös gyűjtőútja Szabolcs vármegyében

Honismeret 2019. 47(3):57–61.

A magyar néprajztudomány „közkatoná”-iról

Ethnographia 2018. 129(2):277–296.

*„Nagy lélek szállott el közülünk”
Herman Ottó balesete, halála és temetése*

Herman Ottó, a polihisztor munkássága, hatása. Konferencia. Előadások. Vásárhelyi Tamás, szerk. 61–74. Budapest: Független Pedagógiai Intézet, 2015.

Kirner A. Bertalan és a néprajz

Kövek, fák, források. Tanulmányok Mohay Tamás hatvanadik születésnapjára. Bali János – Bárh Dániel – Deáky Zita – Vámos Gabriella, szerk. 28–30. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Néprajzi Intézet, 2019. Társszerző: Varga István.

*„Amit írtam, [...] a falu népének szántam”
Máthé János, Magyarhermány krónikása*

„Amit írtam, ... a falu népének szántam” (Magyarhermány krónikása). Honismeret 1982. 10(5):15–17.

Kétszer Csáky Károlyról, a jeles „hontológus”-ról

A tanulmány két írás összevonásából született. Hont krónikása. Csáky Károly köszöntése. *Ethnica* 2000. 2(4):131–132.; A hatvanéves Csáky Károly köszöntése. *Uo.* 2011. 13(1):18–19.

Seres András halála

Seres András élete és munkássága. *Néprajzi Hírek* 1993. 22(3–4):98–99.

Búcsú Gunda Bélától

A tanulmány két írás összevonásából született: Hála József: Gunda Béla halála és temetése. *Néprajzi Hírek* 1994. 23(3–4):111–113.; Száraz ágon dohányzacskó. Beszélgetés Gunda Béla professzorral. Antal István, riporter. Hála József, lejegyezte. *Uo.* 113–123.

In memoriam Benda Kálmán

Búcsú Benda Kálmántól (1913–1994). *Néprajzi Hírek* 1995. 24(1–4):72–76.

Lehel László emlékezete

A tanulmány két írás összevonásából született: Hála József: Lehel László emlékezete. *Néprajzi Hírek* 2000. 29(1–2):114.; Hála József – Tari János: Lehel László közreműködésével készített filmek. *Uo.* 116–117.

Az első táncháztól a szellemi kulturális örökségig

A tanulmány két írás összevonásából született. Látogatóban a Kassák Klubban. *folkMAGazin* 2012. 19(6): 3–7.; A Liszt Ferenc tértől a szellemi kulturális örökségig. *Néprajzi Hírek* 2012. 41(4):69–72.

A magyar népművészet sikere Amerikában

Honismeret 2013. 41(4):62–64.

Pál István tereskei juhász, az utolsó dudás

A tanulmány két írás összevonásából született. A Népművészet Mestere és a bulvár. Pál István tereskei juhász megalázása. Néprajzi Hírek 2010. 39(4):83–87.; Búcsú a „pásztor-királytól”. Uo. 2015. 44(2):67–72.